S.L. RUBINSTEIN

EXISTENȚĂ ȘI CONȘTIINȚĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Traducere de
Paul Popescu Neveanu și Mihai Golu

Coperta de
I. Petrescu

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ
С. Л. Рубинштейн
„БЫТИЕ И СОЗНАНИЕ"
Издательство Академий Наук СССР.
Москва — 1957

15
R 88

S. L. RUBINSTEIN

EXISTENȚĂ ȘI CONȘTIINȚĂ

Despre locul psihicului în conexiunea universală a fenomenelor lumii materiale

I. 36448

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — București

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București — 1960

CUVÎNTUL ÎNAINTE AL AUTORULUI LA EDIȚIA ROMÎNEASCĂ A CĂRȚII

Mă folosesc cu dragă inimă de posibilitatea care mi se prezintă de a veni în contact direct cu cititorii romîni. Aș fi foarte fericit ca EXISTENȚĂ ȘI CONȘTIINȚĂ *să-și găsească prieteni în țara dumneavoastră. Sensul fundamental al acestei cărți, după cîte îmi dau seama, este acela că, pe baza concepției materialist-științifice riguros deterministe despre lume, apără dreptul lumii interioare și, dezvăluind o serie de condiții interne în determinarea comportării, deschide căi pentru înțelegerea și recunoașterea libertății omenești.*

Ideile fundamentale ale acestei lucrări filozofice au fost dezvoltate și concretizate, în legătură cu problemele de bază ale psihologiei, în cărțile: Despre gîndire și căile cercetării ei *(1958) și* Principiile și căile dezvoltării psihologiei *(1959) — ulterioare cărții* Existență și conștiință.

Nădăjduiesc că editarea cărții Existență și conștiință *la dv., în limba romînă, servește continuării contactului de idei și colaborării dintre oamenii de știință ai celor două țări ale noastre.*

S. RUBINSTEIN

Moscova
30 decembrie 1959

CAPITOLUL I

DESPRE LOCUL PSIHICULUI ÎN INTERDEPENDENȚA UNIVERSALĂ A FENOMENELOR LUMII MATERIALE

Contribuție la punerea problemei

Cercetătoare și iscoditoare, rațiunea umană, îndemnată de o pasiune mereu mai mare și obținînd succese tot mai mari, pătrunde în profunzimile Universului, face cunoștință cu lumea materială în micro și macroinfinitatea ei, dezvăluie structura atomului și a Universului, rezolvă una după alta problemele pe care natura i le ridică la fiecare pas. Această minte cercetătoare și iscoditoare nu putea să nu se întoarcă și spre sine, nu putea să nu se oprească și la problema corelației dintre gîndire și natură, dintre ideal și material. Aceasta este problema fundamentală a filozofiei. Modul diferit al rezolvării ei desparte idealismul și materialismul, principalele tendințe între care se dă lupta în filozofie. Importanța teoretică a acestei probleme este evidentă.

Dar marile probleme teoretice, puse și înțelese în mod just, sînt în același timp și probleme de mare importanță practică. A vedea în mod just marile probleme teoretice înseamnă a le vedea în raporturile lor cu problemele cardinale ale vieții.

Problema legăturii dintre psihic și material, a dependenței psihicului de condițiile materiale, privește nu numai posibilitatea cunoașterii, ci și a dirijării proceselor psihice. Rezolvarea pe care o capătă problema dependenței desfășurării proceselor psihice de condițiile obiective

determină căile de formare, de schimbare dirijată şi de educare a psihologiei oamenilor. În ultimă instanţă, puse şi formulate într-un mod just, problemele cunoaşterii lumii sînt legate de sarcinile transformării ei revoluţionare.

După cum două linii, puţin depărtate una de alta în punctul de plecare, se distanţează cu cît se prelungesc mai mult, la fel şi în teorie, îndepărtarea, iniţial neînsemnată de la calea adevărată, creşte în mod inevitabil pe măsura trecerii de la problemele iniţiale ale teoriei la viaţă, la practică. De aceea, apărarea liniei juste în problemele cardinale ale teoriei devine o chestiune nu numai de probitate ştiinţifică, dar, în ultimă instanţă, şi de răspundere morală, politică pentru soarta oamenilor. O astfel de atitudine faţă de problemele teoretice au avut-o întemeietorii marxismului. Faţă de asemenea probleme trebuie să te comporţi aşa şi numai aşa. Altfel nici nu trebuie să te angajezi în abordarea lor.

Fenomenele psihice, ca şi oricare altele, sînt legate de toate fenomenele vieţii, de toate laturile şi proprietăţile lumii materiale. În relaţii diferite, ele apar în ipostaze diferite: fie ca activitate nervoasă superioară (reflexă), fie ca ideal în opoziţie cu materialul, sau ca subiectiv în opoziţie cu obiectivul. Pentru a dezvălui just şi în toată multilateralitatea sa natura psihicului, nu trebuie să plecăm de la noţiunea universal abstractă a psihicului, fixînd-o de la început în mod unilateral în acea ipostază în care apare într-un anumit raport (de exemplu, ca ideal în opoziţie cu materialul sau ca subiectiv în opoziţie cu obiectivul), ci trebuie să recurgem la studiul concret al proceselor psihice, considerîndu-le în toate legăturile şi mijlocirile lor esenţiale, desprinzînd trăsăturile lor caracteristice, raportîndu-le unele la altele în concordanţă cu logica obiectivă a acelor legături şi relaţii în care se manifestă fiecare din aceste caracteristici. Acesta trebuie să fie punctul de plecare al unei cercetări cu adevărat ştiinţifice, singurul care permite evitarea diferitelor „puncte de vedere“ arbitrare prin unilateralitatea lor.

Procesele psihice apar înainte de toate ca fiind legate de creier. Procesele psihice sînt legate de creier prin însăşi originea lor. Ele apar şi există numai ca funcţie sau

activitate a creierului. Existența în calitate de proces, în calitate de activitate, și anume de activitate a creierului, acesta este modul primordial de existență a psihicului. Sarcina cercetării naturii fenomenelor psihice, sau cel puțin una din sarcinile esențiale ale unei astfel de cercetări, constă în studierea lor în legătură cu creierul. Întrebarea nu e dacă o asemenea legătură există, ea fiind indiscutabilă, ci care este natura acestei legături, care sînt trăsăturile sale caracteristice, cum se raportează activitatea psihică la creier. Dar, încercarea de a rezolva această problemă nu duce la nici un rezultat valabil, dacă nu este pus în evidență în același timp și *raportul dintre fenomenele psihice și lumea exterioară.*

Activitatea psihică este activitatea creierului și, în același timp, reflectare, cunoașterea lumii; unul și același fenomen psihic apare întotdeauna și într-o calitate și în alta. Aceste două chestiuni diferite și, s-ar părea, chiar eterogene, una gnoseologică — scoțînd în evidență raportul cognitiv dintre fenomenele psihice și realitatea obiectivă — iar alta de domeniul științelor naturii, referitoare la raportul dintre psihic și creier, sînt în fond atît de strîns legate, încît un anumit mod de rezolvare a uneia din ele determină cu stricteță un mod corespunzător de rezolvare a celeilalte.

Este evident că nu putem izola și opune între ele raportul psihicului cu creierul și raportul lui cu lumea exterioară. Aceasta nu este posibil, în primul rînd, pentru că activitatea psihică este activitatea creierului aflat în interacțiune cu lumea înconjurătoare și care răspunde la influențele ei. De aceea, înțelegerea justă a legăturii psihicului cu creierul înseamnă, în același timp, și înțelegerea justă a legăturii psihicului cu lumea exterioară și invers, numai înțelegînd just legătura psihicului cu lumea exterioară, putem înțelege în mod just legătura lui cu creierul[1].

---

[1] Așa, de exemplu, substituirea idealistă a existenței prin senzație, considerată ca experiență, duce în mod inevitabil, în virtutea logicii sale interne, la ruperea senzației de creier. Lupta lui Avenarius cu „introecția" este dictată de poziția sa gnoseologică. Pentru a substitui senzația, (conștiința) în calitate de experiență, existenței obiective, trebuie, în prealabil, să le rupi de subiect, de activitatea creierului său.

A afirma că activitatea psihică este o activitate a creierului aflat în interacţiune cu lumea exterioară şi care răspunde la acţiunile acesteia, înseamnă, în ultimă instanţă, a afirma că această activitate este reflexă.

Teza conform căreia psihicul este activitatea sau funcţia creierului şi în acelaşi timp reflectarea realităţii obiective, presupune cu necesitate, ca premisă, înţelegerea activităţii psihice ca activitate reflexă. Activitatea psihică este o funcţie a creierului şi reflectare a lumii externe, întrucît însăşi activitatea creierului este activitatea reflexă determinată de influenţa lumii dinafară. Activitatea psihică a creierului poate să fie reflectare a lumii numai în măsura în care ea are un caracter reflex, în măsura în care fenomenele psihice sînt determinate în însăşi apariţia lor de acţiunea lucrurilor a căror reflectare sînt.

Afirmaţia că psihicul este funcţia creierului nu poate să însemne şi nici nu înseamnă că el este integral determinat din interior de funcţionarea creierului, de structura sa celulară. Imediat ce fenomenele psihice sînt prezentate ca manifestări ale unei asemenea funcţionări a creierului sau a organelor de simţ, ele vor fi în mod inevitabil tratate ca expresii ale stării organului respectiv (receptorului sau creierului) care, astfel, îşi pierd legătura lor cognitivă cu lumea, transformîndu-se în cel mai bun caz în semne convenţionale ale lucrurilor. După cum arată istoria, înfăţişarea psihicului ca funcţionare a creierului duce în mod inevitabil la idealism fiziologic. Legătura cognitivă a proceselor psihice cu lumea exterioară, ca realitate obiectivă, se păstrează numai dacă ele nu sînt concepute ca funcţionări ale creierului determinate exclusiv din interior, ci ca activitate de răspuns a acestuia, al cărui început îl constituie acţiunea lumii exterioare asupra lui. Creierul este numai *organul* activităţii psihice dar nu şi *izvorul* ei. Izvorul activităţii psihice este lumea exterioară care acţionează asupra creierului. Prin urmare, legătura proceselor psihice cu lumea exterioară apare atît în cazul luării în consideraţie a raportului dintre aceste fenomene şi creier, cît şi atunci cînd luăm în consideraţie raportul lor gnoseologic cu realitatea obiectivă.

În continuarea cercetării noastre vom analiza raportul gnoseologic, desprins în mod abstract, pe care procesele

psihice îl au cu existența, pentru ca după aceea să dezvăluim mecanismul apariției lor. Procesele psihice apar numai atunci cînd în activitatea reflexă a creierului (în procesul diferențierii excitanților) apar senzațiile, iar excitantul ce se reflectă în ele apare în calitate de obiect. Tocmai de acest fapt este legat „saltul", trecerea la fenomenele psihice. Și tocmai de aceea, raportul *gnoseologic* cu obiectul determină principala caracteristică „ontologică" a psihicului[1]. Dacă înțelegerea activității psihice ca activitate reflexă definește originea naturală a proceselor psihice, raportul lor gnoseologic cu realitatea obiectivă le definește „esența". Astfel, dependența, amintită mai sus, dintre înțelegerea de către teoria reflexelor, a legăturii proceselor psihice cu creierul, și tratarea raportului lor gnoseologic cu existența exprimă, de fapt, interdependența înțelegerii originii naturale a proceselor psihice cu aceea a esenței lor gnoseologice.

Orice proces psihic are o latură cognitivă, care însă nu-l epuizează. Obiectul pe care-l reflectă fenomenele psihice afectează, de regulă, și trebuințele, interesele individului, iar în virtutea acestui fapt îi provoacă o anumită atitudine emoțional-volițională (năzuință, sentimente etc.). Orice act psihic concret, orice adevărată „unitate" a conștiinței, include ambele componente — și pe cea intelectuală sau cognitivă, și pe cea afectivă (și aceasta nu în accepțiunea psihiatriei contemporane, ci a filozofiei clasice din secolul al XVII-lea, de exemplu a lui Spinoza și, de asemenea, în cea a materialiștilor iluminiști din secolul al XVIII-lea). Totuși, legătura psihicului cu lumea obiectivă se exprimă mai ales prin latura cognitivă a procesului psihic; tocmai de aceea, cheia învingerii și depășirii înțelegerii subiectiviste a activității psihice o constituie rezolvarea problemei gnoseologice.

---

[1] Pentru toată filozofia nemarxistă este tipică o orientare exact contrarie: caracterizarea psihicului ca o existență *sui-generis*, fără a ține seama de raportul lui cognitiv cu lumea materială. Această tendință și-a aflat expresia netă în „existențialismul" psihologic al lui Titchener. Acesta încearcă să obțină existența psihică în formă pură, excluzînd procesele psihice din orice raport cognitiv cu obiectul.

Vorbind despre activitatea psihică ca activitate a creierului aflat în interacțiune cu lumea exterioară, nu trebuie să uităm că acesta este doar organul care servește pentru realizarea interacțiunii *organismului, a individului, a omului,* cu lumea exterioară. Însăși activitatea creierului depinde de interacțiunea omului cu lumea obiectivă, de corelația activității sale cu condițiile vieții sale, cu trebuințele sale. (Această dependență apare sub aspectul schimbării semnificației de semnalizare a excitanților, în funcție de condițiile vieții și se exprimă în legile activității de semnalizare a creierului). Creierul este numai *organul* activității psihice, al cărei *subiect* este omul. Sentimentele, ca și gîndurile omului, apar în activitatea creierului, dar nu creierul, ci omul iubește și urăște, cunoaște și transformă lumea. Sentimentele și gîndurile exprimă relația emoțională și cognitivă a omului cu lumea. Fenomenele psihice apar în procesul interacțiunii omului cu lumea; ele se includ în această interacțiune ca un element necesar, fără care aceasta nu s-ar putea înfăptui în formele ei superioare, specifice omului. Activitatea psihică, ca activitate reflexă a creierului, este activitatea psihică a omului, realizată de creier. Interacțiunea individului cu lumea, *viața* lui, ale cărei cerințe au dus la apariția creierului ca organ al activității psihice, *practica,* iată baza materială reală în cadrul căreia se manifestă relația cognitivă cu lumea, iată pe ce bază „ontologică" se formează relația cognitivă a subiectului cu realitatea obiectivă.

Cum se manifestă această relație? La întrebarea care este natura legăturii dintre psihic și creier, răspunsul este următorul: psihicul este activitatea reflexă a creierului și, prin urmare, o legătură activă a individului cu lumea; numai prin o atare înțelegere a activității psihice, aceasta poate fi concepută în raport gnoseologic cu lumea. Acum urmează să explicăm cum trebuie înțeles acest din urmă raport, pentru a putea, pe de altă parte, să punem în evidență interdependența rezolvării problemei gnoseologice și cea a problemei naturii reflexe a activității psihice.

Răspunsul la întrebarea care este natura raportului cognitiv al fenomenelor psihice cu realitatea obiectivă poate fi exprimat, pe scurt, prin următoarea teză: feno-

menele psihice reprezintă *reflectarea* lumii ca realitate obiectivă. A afirma că procesele psihice reprezintă reflectarea realității obiective, nu înseamnă numai a constata că ele se află față de aceasta într-un raport de cunoaștere. Aceasta nu înseamnă doar să afirmi că un astfel de raport există, ci în plus, trebuie să stabilești în ce anume constă, cum este el. După cum teoria caracterului reflex al activității psihice a creierului nu se reduce la simpla recunoaștere a legăturii dintre psihic și creier, ci se referă la o anumită înțelegere strict determinată a acestei legături, tot așa și teoria reflectării nu se reduce doar la constatarea unui raport cognitiv oarecare al fenomenelor psihice cu lumea, ci constă într-o înțelegere precisă, strict determinată a naturii, caracterului, esenței acestui raport[1].

Pe scurt și deocamdată cu totul aproximativ, esența teoriei reflectării se poate exprima astfel: simțim și percepem nu senzațiile și percepțiile, ci lucrurile și fenomenele lumii materiale. Prin intermediul senzațiilor și percepțiilor cunoaștem lucrurile înseși, dar senzațiile și percepțiile nu sînt chiar lucrurile, ci doar imaginile lor; senzațiile și percepțiile nu pot fi substituite direct lucrurilor

---

[1] Între teoria caracterului reflex al activității psihice și teoria reflectării, ca teorie gnoseologică, există, după cum am și văzut, o strînsă legătură. Însă este categoric nepermis să le contopim — așa cum s-a făcut în ultima vreme — corelînd pur și simplu termenii reflex și reflectoriu (*reflectornîi* și *otrajatelnîi*), sub pretextul că în limba rusă cel de-al doilea ar fi traducerea primului. Pentru a ne convinge este suficient să ne referim la conținutul concret pe care-l cuprinde termenul de reflectoriu (*otrajatelnîi*) în teoria activității nervoase superioare și în gnoseologia marxistă.

I. P. Pavlov scria: „Știm că activitatea primordială a sistemului nervos este așa-numita activitate reflexă, adică un transport de excitații de pe căile centripete, pe cele centrifuge" (I. P. Pavlov, *Experiența a douăzeci de ani...*, Editura Academiei R.P.R., București 1953, p. 168). Reiese destul de clar că activitatea reflectorie sau oglinditoare, după Pavlov, nu coincide cu semnificația pe care o conferă noțiunii de reflectare, teoria marxist-leninistă a cunoașterii. Chestiunea nu se reduce la etimologia sau sensul cuvintelor. Pentru înțelegerea justă a legăturii dintre teoria reflexă și teoria reflectării sînt necesare nu jocuri de cuvinte, ci o analiză aprofundată a esenței acestor teorii.

materiale. Nu e permis să se vorbească, așa cum se obișnuiește de multe ori, despre imaginea senzației sau a percepției, ca despre un anume fapt ideal, existînd izolat de orice realitate materială doar în lumea ideală a conștiinței, la fel cum obiectele, lucrurile există în lumea materială. Senzațiile, percepțiile etc. sînt *imagini ale obiectului.* Conținutul lor gnoseologic nu există independent de obiect. În felul acesta, teoria materialist-dialectică a reflectării exclude net înțelegerea subiectivistă a psihicului. Pentru a ne situa pe această poziție gnoseologică în interpretarea a însăși activității psihice, a fenomenelor psihice, trebuie să considerăm că lumea materială participă de la început la apariția proceselor psihice, la determinarea lor. Tocmai această cerință o și realizează teoria naturii reflexe a activității psihice, conform căreia, procesele psihice apar în procesul interacțiunii individului, a creierului său, cu lumea externă, interacțiune care începe cu acțiunile, influențele lumii externe asupra creierului. Dar dacă se admite de la început că activitatea psihică este, prin originea sa, doar o funcționare a creierului, determinată din interior de structura sa celulară, sau o activitate pur subiectivă a individului izolat, atunci toate încercările de a restabili ulterior legătura dintre activitatea psihică și lumea exterioară, care a fost ruptă inițial, vor fi zadarnice. Înțelegerea subiectivistă a activității psihice exclude posibilitatea cunoașterii, luată în adevăratul înțeles al cuvîntului. Pentru a evita și înlătura înțelegerea subiectivistă a activității psihice, trebuie să recunoaștem de la început faptul că fenomenele psihice apar în procesul interacțiunii individului cu lumea exterioară, interacțiune care începe cu acțiunea celei din urmă, trebuie să recunoaștem că lumea exterioară participă, în felul acesta, de la bun început la determinarea fenomenelor psihice.

În desfășurarea raționamentului nostru, teza caracterului reflex al activității psihice s-a dovedit a fi cuprinsă printre acele teze filozofice fundamentale care determină rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, anume aceea privind locul fenomenelor psihice în conexiunea universală a fenomenelor lumii. Dar vorbind despre caracterul reflex al activității psihice, noi nu ne-am re-

ferit prin nimic la mecanismele fiziologice ale acestei activităţi; sublinierea naturii reflexe a activităţii psihice a însemnat pînă aici doar caracterizarea modului determinării sale. Activitatea reflexă este întotdeauna activitate determinată dinafară. Teoria reflexelor fundată pe determinismul mecanicist (de exemplu concepţia reflexului la Descartes şi la continuatorii săi direcţi) a fost teoria cauzei, care acţionează în calitate de impuls extern, şi care ar determina în mod nemijlocit efectul final al acţiunii. Spre deosebire de acest determinism mecanicist, determinismul în înţelegerea lui materialist-dialectică consideră orice acţiune ca interacţiune. Efectul oricărei acţiuni externe depinde nu numai de obiectul de la care ea provine, ci şi de acel obiect asupra căruia se exercită. Cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne (care se formează, tot în funcţie de acţiunile externe). Teoria reflexelor, despre care este vorba în această carte, înseamnă, în fond, extinderea principiului determinist, în înţelegerea sa materialist-dialectică, la activitatea creierului. Premisa comună a teoriei caracterului reflex al activităţii psihice şi a teoriei reflectării este înţelegerea materialist-dialectică a determinismului. În ultimă instanţă, tocmai această premisă reuneşte prezentarea activităţii psihice ca reflectare a lumii cu prezentarea ei ca funcţie a creierului.

În sfera teoriei filozofice pătrunde o singură verigă din concepţia reflexelor, şi anume înţelegerea materialist-dialectică a determinismului activităţii psihice a creierului. Aşadar, premisa comună a teoriei reflexelor — ca doctrină a originii naturale a activităţii psihice — şi a teoriei reflectării — care defineşte raportul gnoseologic al acestei activităţi cu realitatea obiectivă — este extinderea principiului determinismului, în înţelegerea lui materialist-dialectică, la activitatea psihică a creierului.

În acest context, principiul materialist-dialectic al determinismului apare ca principiu *metodologic* care defineşte structura *cunoaşterii* ştiinţifice, a teoriei ştiinţifice. Principiul determinismului în înţelegerea lui materialist-dialectică are rol de principiu metodologic, deoarece el

reflectă natura fenomenelor înseşi, exprimă caracterul conexiunii lor în realitate.

Toate fenomenele lumii se află în *legături reciproce*. Orice *acţiune* este o interacţiune; orice schimbare a unui anumit fenomen se răsfrînge şi asupra celorlalte, ea însăşi reprezintă un răspuns la schimbarea altor fenomene care au acţionat asupra celui dintîi. Orice acţiune externă se refractă prin proprietăţile interne ale acelui corp sau fenomen asupra căruia se exercită. În acest sens, orice *interacţiune* este *reflectarea* unor fenomene de către alte fenomene. În această privinţă, Lenin scrie următoarele: „logică e [...] presupunerea că întreaga materie posedă facultatea de a reflecta lucrurile, facultate înrudită în fond cu aceea a senzaţiei"[1].

Proprietatea reflectării, pe care o posedă întreaga existenţă, se exprimă prin faptul că în fiecare lucru se manifestă acele influenţe exterioare care se exercită asupra lui; acţiunile externe condiţionează însăşi natura internă a fenomenelor ca şi cum s-ar sedimenta şi s-ar păstra în ea. În virtutea acestui fapt, în fiecare fenomen sînt *„reprezentate"*, reflectate, toate corpurile care acţionează asupra lui; într-un anumit sens, fiecare fenomen este „oglinda şi ecoul universului". În acelaşi timp, rezultatul unei acţiuni sau al alteia care se exercită asupra oricărui fenomen este condiţionat de natura internă a acestuia; natura internă a fenomenelor reprezintă acea „prismă" prin care lucrurile şi fenomenele se refractă unele prin altele.

Aceasta constituie proprietatea fundamentală a existenţei. Pe ea se bazează înţelegerea materialist-dialectică a determinării fenomenelor ca *interacţiune* şi *interdependenţă* a lor. Dacă materia n-ar fi posedat această proprietate, atunci ar fi fost justificat determinismul mecanicist, conform căruia efectul acţiunii depinde numai de cauza externă care acţionează în calitate de impuls exterior. Conform teoriei mecaniciste a cauzei ca impuls exterior, acţiunile dinafară trec prin obiectul asupra căruia acţionează, nerefractîndu-se prin el, nefiind reflectate de el. Dar toate datele cunoaşterii ştiinţifice şi ale observaţiilor

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, Editura Politică, Bucureşti, 1959, p. 82.

de fiecare zi pledează împotriva unui atare determinism de tip mecanicist; ele demonstrează că efectul acţiunii oricărei cauze nu depinde numai de natura obiectului care are rol de cauză, dar şi de obiectul asupra căruia el acţionează.

Numai mişcarea mecanică (deplasarea), iar aceasta numai în anumite limite, apare ca schimbare pur exterioară. Dar mişcarea mecanică nu este o formă de sine stătătoare a mişcării, a schimbării, nu este un mod independent de existenţă a vreunui obiect anume. Ea este numai o latură, abstract desprinsă, a oricărei schimbări (schimbarea fizică şi chimică a atomilor şi moleculelor). Mişcarea, schimbarea, este modul de existenţă a lucrurilor materiale, o proprietate intrinsecă a materiei. În virtutea acestui fapt, conexiunea fenomenelor apare ca interacţiune. Mişcarea, schimbarea se produce nu sub influenţa impulsului exterior ca acţiune unilaterală, a unui lucru asupra altuia, ci este rezultatul interacţiunii lucrurilor. Întrucît acţiunile oricărui lucru asupra altui lucru se refractă prin proprietăţile acestuia şi invers, lucrurile se „reflectă" unele pe altele.

Dacă acţiunea reciprocă a lucrurilor, fenomenelor, proceselor s-ar fi supus principiului determinist în înţelegerea lui mecanicistă, atunci n-am mai fi putut vorbi despre interacţiunea tuturor fenomenelor lumii, ca fiind reflectare. A considera reflectarea ca o proprietate generală a lumii materiale, e totuna cu a afirma că doar principiul determinismului în înţelegerea sa materialist-dialectică corespunde corelaţiei universale reale, a tuturor lucrurilor şi fenomenelor lumii. Acesta este sensul simplu, precis şi strict al termenului „reflectare", ca proprietate generală a lumii materiale. Explicarea fenomenelor concrete în care se manifestă această proprietate generală în diferitele sfere ale interacţiunii, intră în sarcina ştiinţelor speciale, a cercetărilor lor.

O astfel de înţelegere lărgită a reflectării, ca proprietate pe care o posedă întreaga materie, nu poate să însemne şi nu înseamnă că se poate atribui conştiinţă întregii materii, proiectînd fenomenele psihice pe fundamentul

lumii materiale[1]. Faptul că reflectarea reprezintă o proprietate generală a materiei înseamnă că senzaţiile, procesele psihice îşi au baza, premisele în lumea materială. Prin urmare, cu toată specificitatea lor, ele nu sînt „izolate" în lume, nu sînt lipsite de fundament, iar în raport cu celelalte fenomene ale lumii nu sînt absolut eterogene; de aceea ele nu trebuie introduse dinafară; în însuşi fundamentul lumii materiale există premisele dezvoltării lor naturale; în sine, ele reprezintă forma superioară specifică de manifestare a unei proprietăţi, pe care în alte forme, calitativ deosebite, elementare, o posedă întreaga natură[2].

Principiul general al interdependenţei fenomenelor se realizează în forme tot atît de variate, pe cît de variată este însăşi natura fenomenelor care intră în interacţiune. Caracterul diferit al legităţilor care acţionează în fiecare sferă de fenomene, exprimă particularităţile specifice ale reflectării, proprie fenomenelor date. Raportul dintre acţiunea externă şi condiţiile interne, prin intermediul cărora se reflectă obiectul care acţionează, se schimbă de pe o treaptă pe alta. Cu cît ne ridicăm „mai sus" — de la natura anorganică la cea organică, de la animale la om — cu atît mai complexă devine natura internă a fenomenelor şi creşte greutatea specifică a condiţiilor interne în raport cu cele externe.

În natura lipsită de viaţă, reflectarea se manifestă sub forma reacţiei externe (fizică, chimică) a corpului supus acţiunii. Aşadar, în natura anorganică reacţiile externe

---

[1] În timp ce reducerea formelor superioare la cele inferioare, ignorarea specificului primelor, este calea caracteristică materialismului mecanicist, proiectarea particularităţilor specifice ale formelor superioare asupra celor inferioare este calea proprie idealismului.

[2] Tezele cu privire la reflectare ca proprietate generală a lumii materiale şi la schimbarea formelor ei pe diferitele trepte ale dezvoltării, precum şi cu privire la senzaţie şi conştiinţă ca forme superioare ale acestei proprietăţi generale au fost apărate de Todor Pavlov şi apoi de A. Kiselincev (vezi T. Pavlov, *Teoria otrajeniia. Osnovnîe voprosî teorii poznaniia dialecticescogo materializma*, Cartea I, Edinstvo materii i soznaniia, M. IL, 1949, pp. 1—112; A. Kiselincev, *Teoria marxist-leninistă a reflectării şi învăţătura lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957).

coincid cu schimbarea stării interne a corpurilor supuse acţiunii externe. „Reacţia fizică, mecanică (alias [zisă şi] căldură etc.) se epuizează cu fiecare act al reacţiei. Reacţia chimică modifică compoziţia corpului care reacţionează şi se reînnoieşte numai dacă se adaugă o nouă cantitate din acest corp. Numai *organismul* reacţionează *independent* — bineînţeles, în limitele posibilităţilor lui (somnul) şi presupunînd că primeşte hrană, — dar hrana aceasta îşi produce efectul numai după ce a fost asimilată, şi nu în mod direct, ca la treptele inferioare, astfel încît aici organismul are forţa de a reacţiona *prin sine însuşi;* noua reacţie trebuie să fie mijlocită prin el“[1].

În natura vie apare o formă nouă de reflectare, specifică — excitabilitatea — care reprezintă o modalitate de reacţie în sine[2]. Excitabilitatea este capacitatea de a răspunde la acţiunile externe printr-o stare de excitaţie interioară. În organismele vii care posedă excitabilitate, schimbările stării interne se diferenţiază de reacţiile externe. De aceea, efectul oricărei acţiuni externe care se exercită asupra unui organism viu depinde nu numai de natura constantă a corpului asupra căruia se exercită, ci şi de starea lui internă schimbătoare. Nu numai proprietăţile constante ale corpului supus acţiunii, dar şi starea lui internă face parte dintre condiţiile interne, de care depinde efectul acţiunii externe care se exercită asupra organismului. De aceea, acţiunea unora şi aceloraşi stimuli asupra unor organisme din specii diferite, asupra diferiţilor indivizi ai aceleiaşi specii, asupra unuia şi aceluiaşi organism, în momente diferite şi în condiţii diferite, poate determina un efect diferit[3].

---

[1] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1954, p. 303.

[2] Vezi V. A. Pavlova, *Razdrajimosti i formî eio proiavlenia*, M., „Sovetskaia Nauka“, 1954, cap. I § 5; Osnovnîe tipî reacţii na kratkovremennîe razdrajiteli pp. 12—16.

[3] Spre deosebire de plante, la animale — datorită posibilităţii lor de a se deplasa — schimbarea stării interne, provocînd mişcări în direcţia anumitor excitanţi şi modificarea altora, duce la schimbarea însăşi compoziţiei excitanţilor care acţionează asupra animalului; deplasîndu-se, animalul intensifică unii stimuli şi-i slăbeşte pe alţii, ca şi cum pe unii i-ar reţine, iar pe alţii

La nivelul materiei cu cea mai înaltă organizare — scoarța cerebrală — reflectarea, ca proprietate generală a materiei, apare ca activitate de reflectare, al cărei produs este *sensibilitatea*, adică fenomenele psihice. Reflectarea, în sensul larg al cuvîntului, ca proprietate generală a lumii materiale, dobîndește acel sens nou, specific, pe care-l are atunci cînd este folosit în raport cu fenomenele psihice.

Orice fenomen psihic este determinat, în ultimă instanță, de acțiunea externă, dar orice acțiune externă determină actul psihic numai mijlocit, refractîndu-se prin însușirile, stările și activitatea psihică a persoanei care este supusă acestei acțiuni.

Întrucît conexiunea universală a fenomenelor se compune dintr-o serie de sfere de interacțiune ierarhic suprapuse, se naște în mod necesar întrebarea: care este raportul reciproc dintre aceste sfere?

Datele științifice actuale ne permit să afirmăm că legile mai generale ale sferelor „inferioare" își păstrează valabilitatea pentru toate sferele „superioare". În același timp, extinderea legilor generale ale sferelor „inferioare" asupra sferelor care au un caracter mai particular nu exclude existența legilor specifice acestora. În fiecare sferă specială de fenomene, în fiecare sferă de interacțiune, acționează și legile generale și cele particulare. Astfel stînd lucrurile, se naște întrebarea: ce se întîmplă cu legitățile generale, cum sînt cele fizico-chimice, la trecerea spre fenomene cu un caracter mai special, cum sînt cele biologice? Răspunsul este următorul: probabil că în această situație, schimbîndu-se condițiile în care acționează legile generale, se schimbă și efectul acțiunii lor, însă legile, ca atare, își păstrează valabilitatea.

În timp ce particularitățile specifice noilor sfere de existență care au apărut în procesul dezvoltării lumii materiale, se manifestă prin legi specifice, unitatea lumii, caracterul comun al tuturor fenomenelor se exprimă prin

---

i-ar exclude. În felul acesta, starea internă condiționează, la acest nivel, nu numai care va fi acțiunea excitanților dați, dar, într-o măsură însemnată, și care vor fi excitanții a căror acțiune se va răsfrînge asupra animalului.

extinderea celor mai generale legi ale fenomenelor mai elementare, „inferioare", asupra celor mai complexe, asupra celor „superioare". În acest context devine absolut clar că problema corelației legilor fiziologice ale activității nervoase superioare cu legile psihologice nu este o problemă unică, care ar apare numai cu referire la fenomenele psihice. În pofida specificității sale, această problemă este implicit o verigă în lanțul problemelor analoge și rezolvarea ei este supusă principiilor generale, care definesc corelația legităților generale cu cele speciale, principii cărora le este subordonată rezolvarea tuturor celorlalte probleme asemănătoare.

Bazată pe aceste principii, psihologia se leagă, astfel, de problematica filozofică fundamentală a tuturor celorlalte științe. În felul acesta, ea poate depăși perioada existenței sale „esoterice" și, înlăturînd îngustimea care o paraliza, să ia parte organic, alături de întregul sistem al științelor, la alcătuirea tabloului general al lumii.

*

* *

Problema raportului dintre fenomenele psihice și celelalte laturi ale lumii materiale se află din totdeauna în centrul gîndirii filozofice. Drumul psihologiei teoretice[1] a fost determinat în special de rezolvarea acestei probleme.

Pe baza dezvoltării științelor naturii în secolul al XVII-lea, problema raportului dintre fenomenele psihice și celelalte fenomene ale lumii materiale s-a pus în cadrul sistemului gîndirii metafizice a acelei vremi (la Descartes în modul cel mai deschis) sub forma așa-numitei p r o b l e m e p s i h o f i z i c e.

---

[1] Incursiunea care va urma nu are, prin sensul și orientarea ei, un caracter istoric, ci analitic. Nu va fi vorba de istoria diferitelor soluții date „problemei fundamentale" a filozofiei (o asemenea istorie a teoriilor filozofice ar fi necesitat, înainte de toate, aprofundarea condițiilor social-istorice în care s-a închegat fiecare din aceste teorii); ceea ce vom face constituie doar o analiză teoretică a diferitelor moduri de a pune această problemă, privite în succesiunea lor.

În perioada de început a dezvoltării științelor contemporane ale naturii, cînd sfera lor de cuprindere se reducea la natura anorganică, lumea materială apărea în fața gîndirii filozofice ca o lume a fizicii, care în acea vreme se reducea la forma mecanică a mișcării (iar la Descartes doar la întindere, ca principală proprietate a lumii materiale). Lumea organică și îndeosebi produsul superior al dezvoltării materiei organice, creierul, nu deveniseră încă, în acea vreme, obiect de adîncite cercetări ale științelor naturii. În aceste condiții, noțiunea de m a t e r i a l era redusă în filozofie la noțiunea de f i z i c, iar problema raporturilor reciproce dintre fenomenele psihice și celelalte fenomene ale lumii materiale se reducea la raportul sau opoziția dintre psihic și fizic sub forma problemei psihofizice. Astfel că psihicul, care încă nu devenise obiectul unei cercetări naturalist-științifice adîncite, continua să fie considerat (ca și în epoca anterioară de dominație a filozofiei creștine a sfîntului Augustin), ca spirit orientat spre sine însuși. Cum în felul acesta lumea materială apărea doar în formele ei elementare, acelea ale naturii anorganice, iar psihicul în formele sale cele mai înalte și mai complexe, acelea ale autocunoașterii, a fost inevitabil ca între cei doi poli să se formeze o prăpastie de netrecut, constînd într-o exterioară opunere dualistă a psihicului, adică a spiritualului, și a materialului, adică a fizicului. Dualismul la care s-a ajuns pe această cale a fost accentuat și mai mult de modul metafizic de gîndire, propriu filozofiei secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

Ulterior, cînd a început cercetarea fenomenelor psihice concrete, considerate în procesul formării și dezvoltării lor, cercetările s-au apropiat inevitabil, pe măsura aprofundării lor, de problema conexiunii fenomenelor psihice cu diferitele genuri de fenomene ale lumii materiale. Dar mînuirea sterilă a noțiunilor abstracte de psihic și fizic, nu a putut duce decît la concluzia că psihicul nu este totuna cu fizicul, iar fizicul nu este totuna cu psihicul. Drept consecință, dualismul — condiționat în secolul al XVIII-lea de stadiul cunoștințelor — s-a accentuat și mai mult. Lumea apărea împărțită în două sfere absolut eterogene. În filozofia lui Descartes acestea există sub

forma celor două substanţe, una materială şi cealaltă spirituală. Dualismul substanţelor, fondat de Descartes, a căpătat mai tîrziu, la Locke, o expresie nouă, empiristă, ca opoziţie între cele două sfere ale experienţei — internă şi externă.

Deosebirea esenţială dintre poziţiile lui Descartes şi Locke este legată de concepţiile lor diferite cu privire la ideile „înnăscute". Tocmai ideile ca formă specială a existenţei ideale erau opuse, încă de idealismul platonician, lucrurilor date senzorial. Dar conţinutul teoriei ideilor înnăscute nu se reduce la negarea originii empirice, senzoriale, a ideilor; ea mai susţine că psihicul este inseparabil legat de un anumit conţinut ideal; în felul acesta, psihicul apare la Descartes în calitate de s p i r i t u a l. Iar acesta, sub aspectul său *ideal*, este opus materialului. Opoziţia dintre spiritual, ca ideal, şi material apare numai acolo unde, într-un fel sau altul psihicul este luat în legătură cu conţinutul de idei al cunoaşterii, cu ideologia. Locke, spre deosebire de Descartes, negînd ideile înnăscute nu numai că a afirmat experienţa ca izvor al lor, dar a deschis totodată şi calea unei abordări cu precădere funcţionale, a psihicului ca *proces* al senzaţiei sau al reflexiei. Ulterior, acest mod de a aborda psihicul s-a consolidat în psihologia experimentală, care s-a închegat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza cercetărilor fiziologice ale funcţiilor sistemului nervos şi ale organelor de simţ, efectuate în prima jumătate a aceluiaşi secol.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cei mai de seamă reprezentanţi ai psihologiei vremii — Wundt, Ebbinghaus, Titchener, James — au pornit la constituirea psihologiei experimentale de pe poziţii dualiste. James declară[1] direct că în problema opoziţiei dintre procesele psihice şi cele fizice se situează pe poziţiile lui Locke. Acelaşi lucru se poate spune şi despre Titchener, în prima perioadă a activităţii sale ştiinţifice[2]. În acelaşi timp tre-

[1] Vezi lucrarea lui psihologică fundamentală: W. J a m e s, *The Principles of Psychology*, vol. I, London, 1907, p. VI.

[2] Vezi E. B. T i t c h e n e r, *An Outline of Psychology*, New York, 1899.

buie să remarcăm că începînd cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea cercetărilor în domeniul fiziologiei sistemului nervos şi al organelor de simţ, se produce o cotitură esenţială în punerea problemei fundamentale: problema psihofizică, care iniţial privea raportul dintre fenomenele psihicului omenesc şi fenomenele fizice ale lumii înconjurătoare, îmbracă forma specială a problemei psihofiziologice, aceea a raportului dintre fenomenele psihice şi cele fiziologice. Problema psihicului este pusă sub forma dualităţii naturii umane; aspectul mai larg al problemei, ontologic şi gnoseologic, dispare cu totul. În literatura filozofică şi psihologică de circulaţie din ultimul sfert al secolului al XIX-lea şi a începutului celui de-al XX-lea, ea devine problema raportului dintre corp şi suflet (compară: Binet[1], Driesch[2], Erdmann[3], Stumpf[4] ş.a.). Se încearcă rezolvarea ei pornindu-se de la corelarea sufletului şi corpului, a funcţiilor psihice cu cele fiziologice, în afara legăturii omului şi a activităţii lui psihice cu lumea înconjurătoare, ceea ce închide calea spre înţelegerea vieţii organismului în general şi a activităţii sale psihice îndeosebi, făcînd problema insolubilă.

Trebuie să spunem că în psihologia experimentală în formare dualismul (paralelismul psihofiziologic) capătă un sens cu totul altul, mult mai reacţionar, decît la Descartes. Aceasta se referă în special la cercetările efectuate în domeniul localizării funcţiilor psihice, care legau activitatea psihică de structura celulară a creierului (Munck şi alţi reprezentanţi ai aşa-numitului psihomorfologism). Dacă privim filozofia lui Descartes în perspectiva dezvoltării istorice nu ne este greu să descoperim tendinţele progresiste de care era legat dualismul său. Tendinţele de bază ale lui Descartes au fost îndreptate spre include-

---

[1] A. Binet, *L'âme et le corps*, Paris, 1908.

[2] H. Driesch, *Leib und Seele. Eine Untersuchung über das psycho-physische Problem*, Leipzig, 1920.

[3] B. Erdmann, *Ipoteze ştiinţifice despre suflet şi corp.* M., 1910.

[4] K. Stumpf, *Sufletul şi corpul. Noi idei în filozofie*, S. Pb., 1913.

rea cît mai completă — pe cît era posibil în timpul său — a fenomenelor psihice în sfera acțiunii legităților naturale. Dualismul lui Descartes a apărut ca expresie filozofică a imposibilității îndeplinirii scopului propus, în situația de atunci a științelor naturii. Cu totul alt sens capătă dualismul în psihologia și fiziologia de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Pierzîndu-și acum relativa îndreptățire pe care i-o dăduseră nivelul cunoștințelor științifice și posibilitățile de cunoaștere științifică pe care le ofereau, dualismul capătă un caracter agnostic din ce în ce mai accentuat; postularea eterogenității fenomenelor psihice în raport cu toate celelalte funcții ale organismului se transformă în postularea incognoscibilității legăturilor și interdependențelor lor; această problemă care, din punctul de vedere al concepției despre lume, are o importanță fundamentală pentru gîndirea științifică și filozofică, este considerată iremediabil insolubilă și ca aflîndu-se dincolo de cunoașterea științifică. (Această poziție agnostică apare cu o deosebită pregnanță la Sherrington[1]).

În cadrul acestei concepții dualiste apar două „teorii": 1) a paralelismului și 2) a interacțiunii externe. Atît pentru una, cît și pentru cealaltă, psihicul și fizicul reprezintă două serii de fenomene eterogene. Prima dintre ele, teoria paralelismului, pornind de la această eterogenitate, exclude orice posibilitate reală de interdependență a elementelor celor două serii și, cu toate acestea, afirmă, nu se știe pe ce bază, o corespondență unitară între ele despre care de asemenea nu se știe cum se stabilește. A doua, teoria interacțiunii, străduindu-se să țină seama de faptele reale care denotă interdependența fenomenelor psihice și fizice (fiziologice), recunoaște — în ciuda postulării ca premisă inițială a eterogenității lor —

[1] Vezi mai ales Ch. Sherrington, *Man on his Nature*, Cambridge University Press, 1946. Dualismul lui Sherrington care s-a manifestat încă în primele sale lucrări, în special în *The Brain and its Mechanisms* (Cambridge University Press, 1934), a atras un protest vehement din partea lui I. P. Pavlov. I. P. Pavlov asocia poziția lui Sherrington de dualismul lui Descartes (*Pavlovskie sredî*, T. II, M.–L., 1949, pp. 444–446).

o interacțiune externă a lor și ajunge astfel la înlăturarea oricăror legități interne atît ale fenomenelor psihice, cît și ale celor fizice, materiale. Aceste teorii vădit lipsite de temei, larg răspîndite la limita dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, încă nu au părăsit cu totul arena filozofico-psihologică[1].

O variantă a teoriei dualiste a paralelismului, combinată cu teoria identității, este teoria gestaltistă a izomorfismului (Köhler[2]). Potrivit cu aceasta, două serii de fenomene — procesele fiziologice din creier și procesele psihice cu caracter fenomenal — se unesc prin structura lor dinamică, întotdeauna comună.

Teoria gestaltistă a izomorfismului reduce de asemenea toată problema raporturilor dintre psihic și lumea materială doar la problema psihofiziologică, pe care se străduiește s-o rezolve izolat de problema gnoseologică.

La începutul secolului al XX-lea, dualismului, care în filozofia modernă pornește de la Descartes, a ajuns să i se opună tot mai net monismul așa-zis „neutru", de fapt o continuare a berkeleysmului, care îi substituie existenței senzațiile, conștiința. Machismul este prima dintre variantele lui[3].

---

[1] De exemplu, în articolul *Situația actuală în problema spiritului și corpului* James Pratt indică doar trei soluții posibile pentru această problemă: interacțiunea, paralelismul sau, în sfîrșit, materialismul — prin aceasta avînd în vedere materialismul mecanicist care rezolvă problema suprimînd-o, întrucît neagă existența fenomenelor psihice ireductibile la fenomenele fizice (fiziologice) — (James Pratt, *The Present Status of the Mind — Body Problem* „The Philosophical Review", 1936, vol. XLV, pp. 144—166).

[2] W. Köhler, *Gestalt-Psychology*, New York, 1947, pp. 61—63.

[3] Un semn al dăinuirii machismului îl constituie faptul că în „Contemporary Psychology", vol. 1, nr. 6, 1956, se face o prezentare asupra cărții lui Mach, *Beiträge zur Analyse der Empfindungen*, apărută după cum se știe în 1886. În această prezentare citim: „fizica este știința despre senzații. Dacă acest lucru sună prea revoluționar, atunci cititorul sceptic n-are decît să-și pună întrebarea: ce altceva mai poate fi fizica?"

La începutul secolului al XX-lea, reprezentanți ai psihologiei atît de proeminenți ca Wundt[1], Titchener[2], James trec unul după altul pe pozițiile machismului.

În lucrarea sa de sinteză istorico-teoretică[3], ce reprezintă o încercare de a fundamenta în mod sistematic „noua" orientare machistă în psihologie, Titchener menționează în calitate de întemeietori ai ei pe Wundt, împreună cu Avenarius[4] și Mach.

---

[1] Wundt se situează pe pozițiile machismului încă de la apariția *Studiilor de psihologie*, în care el afirmă că fizica și psihologia studiază una și aceeași „experiență", însă din diferite puncte de vedere. Wundt combină, cu acest prilej, monismul idealist în rezolvarea problemei gnoseologice cu paralelismul dualist în problema corelației proceselor psihice și fiziologice (vezi W. Wundt, *Studii de psihologie*, M., 1912, pp. 4—6).

[2] În *Studii de psihologie* Titchener mai tratează psihologia doar ca știință a proceselor sufletești. Totodată el definește procesul psihic ca pe unul ce se găsește în sfera experienței noastre interne. El deosebește procesele fizice de procesele spirituale și subliniază că fizicul este extern și independent de noi: „... mișcarea s-ar continua, chiar dacă noi, cei care o simțim, nu am exista. Sau să luăm exemplul următor: spațiul geometric este independent de noi; el este dirijat de legi care există indiferent dacă noi le cunoaștem ori nu" (vezi E. B. Titchener, *Studii de psihologie*, S. Pb., 1912, p. 4). În anii următori Titchener săvîrșește o cotitură bruscă. În *Manualul de psihologie (Textbook of Psychology*, New York, 1912) el se situează pe poziții vădit machiste. Citățm „... Între materialul brut al fizicii și cel al psihologiei nu poate exista nici o deosebire esențială. Materia și spiritul, cum le numim noi, trebuie să fie identice prin esența lor"; „fizica și psihologia dispun de unul și același material; aceste științe se deosebesc una de alta numai — și aceasta este suficient — în funcție de punctele de vedere proprii fiecăreia". Capitolul despre obiectul psihologiei reprezintă de fapt o „vulgarizare" a ideilor lui Avenarius (vezi E. B. Titchener, *Manualul de psihologie*, partea I, M., 1914, pp. 5 și 7).

[3] E. B. Titchener, *Systematic Psychology, Prolegomena*, New York, 1929.

[4] Avenarius a consacrat o lucrare specială problemei obiectului psihologiei: *Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie*, în revista „Vierteljahrschrift für Wissenschaftliche Philosophie", Bd. XVIII (1894) und XIX (1895). Lenin arăta că această lucrare a lui Avenarius este poate cea mai importantă pentru înțelegerea filozofiei lui (vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, p. 46).

Trecerea lui James pe poziţiile machismului[1] a fost legată de urmări care au mers foarte departe.

În timp ce fizicienii machişti lansau lozinca „Materia a dispărut", psihologul machist W. James, în cunoscutul său referat *Există oare conştiinţa*[2] ţinut în 1904 la congresul de la Roma, proclama: „conştiinţa s-a evaporat". Conştiinţa fiind substituită, în calitate de „experienţă", obiectului său, existenţa, era inevitabil ca ea să se „evapore"; ca obiect de cercetare psihologică rămîn numai reacţiile externe ale omului, lipsite de orice conţinut psihic propriu-zis. În acest fel, în urma evoluţiei filozofice a lui James şi a trecerii lui pe poziţiile machismului, acea psihologie a conştiinţei, pe care alături de alţii, o reprezentase James însuşi, a devenit lipsită de orice fundament, pregătind terenul pentru behaviorism ca psihologie a comportamentului. Linia lui James în filozofie duce la neorealism şi apoi la pragmatism, care formează baza filozofică a cîtorva variante ale behaviorismului. Se poate

---

[1] În lucrarea sa de bază *The Principles of Psychology* apărută în 1890, James se situa cu franchete pe poziţiile dualismului lockeian. Caracterizînd platforma filozofică a lucrării sale, el însuşi scria: „Aceasta este poziţia dualismului integral. Ea presupune două elemente: spiritul cunoscător şi lucrul de cunoscut şi le concepe ca ireductibile unul la altul. Nici unul din ele nu iese din sine şi nu trece în celălalt. Nici unul din ele nu este în vreun fel oarecare imaginea celuilalt, nici unul nu-l generează pe celălalt. Ele stau faţă în faţă, în ansamblul lumii, unul cunoaşte, iar celălalt — corelativ — se cunoaşte" (W. James, *op. cit.*, p. 218). La începutul secolului al XX-lea se produce o schimbare radicală a orientării sale. Într-o serie de referate şi articole încă din anii 1904—1905 (reunite ulterior în *Essays in radical Empiricism*, New York, 1912) James expune clar de fapt concepţia machistă a „experienţei pure". „Eu afirm — scrie el — că o latură unică a experienţei, luată într-un anumit context, joacă rolul de stare spirituală, cognitivă, de «conştiinţă», în timp ce în alt context acelaşi segment al experienţei va îndeplini rolul de lucru cunoscut, de conţinut obiectiv. Cu un cuvînt, într-o combinaţie el figurează ca idee, în alta ca lucru" (W. James, *Essays in radical Empiricism*, New York, 1912, pp. 9—10). „Într-un anumit ansamblu el reprezintă numai conştiinţa, în altul — numai conţinutul". „Ideile... sînt făcute din aceeaşi materie (Stuff — *S. R.*) ca şi lucrurile" (vezi W. James, *Există oare conştiinţa?* în culegerea „Noviie idei v filosofii", nr. 4, S. Pb., 1913, pp. 113, 127).

[2] Vezi culegerea *Essays in radical Empiricism*, New York, 1912.

spune fără exagerare că soarta acestor variante mai tîrzii ale monismului „neutru" — neorealismul și pragmatismul — este tot atît de strîns legată de soarta psihologiei, precum soarta primei variante a monismului „neutru" — machismul — a fost legată de dezvoltarea fizicii.

Neorealistul Perry — cel mai apropiat continuator în filozofie al „empirismului radical" fondat de James — și neorealistul Holt sînt cei care proclamă pentru prima dată platforma generală a behaviorismului[1]. Iar pragmatiștii Dewey și — în special — Mead strîng într-un singur mănunchi filozofia pragmatistă și psihologia behavioristă[2]. Reprezentanții monismului „neutru" își îndreaptă întreg „patosul" lor filozofic împotriva „bifurcării" carteziene a lumii. Exagerînd lupta lor împotriva dualismului cartezian, ei încearcă să apară „revoluționari" în filozofie, dărîmători îndrăzneți ai vechilor tradiții. Dar ei duc lupta împotriva „bifurcării" dualiste a naturii (ca să folosim expresia lor) de pe pozițiile aceluiași monism „neutru", care este un monism epistemologic; ei transpun problema psihicului, în totalitatea ei, pe plan gnoseologic. Și, întrucît problema gnoseologică este rezolvată prin înlocuirea obiectului cu psihicul, acesta din urmă este inevitabil rupt de subiect, de om, de creierul lui. Printr-o asemenea tratare a problemei fie că dispare aspectul ei psihofiziologic (lupta lui Avenarius împotriva „introecției"), fie că se păstrează dualismul, care izolează psihicul de creier. O astfel de combinare a idealismului „monist" în rezolvarea problemei psihicului pe plan epistemologic, cu dualismul în rezolvarea problemei „psihofiziologice", a apărut destul de conturată încă la Wundt, care, pornind la definirea obiectului psihologiei de la accepțiunea machistă a „experienței", afirma că psihologia și fizica studiază doar prin prisme diferite una și aceeași experiență; în același timp Wundt rămînea în problema raportului dintre procesele psihice cu cele fiziologice pe pozițiile paralelismului psihofizic, adică ale dualismului fățiș.

---

[1] Vezi R. B. Perry, *A realistic Theory of Independence, New Realism*, New York, 1925, pp. 99–151, și E. B. Holt, *The Concept of Consciousness*, London, 1914.

[2] Vezi G. H. Mead, *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, Chicago University Press, 1946.

Monismul „neutru" este reprezentat, în momentul de față, în primul rînd de Russell, care, după propria-i mărturisire, continuă linia lui James și a neorealiștilor americani[1].

La Rusell apare extrem de transparentă împreunarea celor două căi pe care au mers machismul și neorealismul în rezolvarea sarcinii lor, adică dizolvarea atît a materiei cît și a conștiinței în elementele neutre ale experienței[2]. În prefața la *Analiza spiritului* Russell scrie deschis că scopul lui este de a reuni două tendințe, una legată de psihologie, cealaltă de fizică[3]. După părerea lui Russell, pe de o parte, fizica relativistă redă materia ca fiind tot mai puțin materială, iar, pe de altă parte, psihologia behavioristă tinde să reducă psihicul la fizic. Declarînd acest lucru, Russell afirmă, ca și Mach și James, că „fizica și psihologia nu se deosebesc prin materialul" care alcătuiește obiectul lor de studiu[4]. „Spiritul și materia sînt construcții logice; elementele din care sînt construite sau din care sînt deduse, le unesc diferite raporturi, dintre care, pe unele le studiază fizica, iar pe altele psihologia"[5]. Însă la aceasta, Russell adaugă: dacă domeniul fizicii constă numai din construcții logice, atunci psihologia include și acele date din care se construiește atît fizicul cît și spiritul. De aceea, conchide Russell, toate datele științelor fizice sînt date psihologice. După părerea lui, o știință fundamentală, atotcuprinzătoare, capabilă să realizeze ceea ce zadarnic s-a străduit să realizeze metafizica — adică să rezolve toate problemele filozofice legate de raportul dintre spirit și materie și să dea un răspuns științific definitiv la tot ce se petrece în lume — ar fi mai apropiată, în punctele sale esențiale, de psihologie decît de fizică[6]. În raport cu această știință fundamentală,

---

[1] Vezi B. Russell, *The Analysis of Mind*, London, 1924, p. 6.

[2] Realizării acestui proiect, în primul rînd, i-a fost consacrată cartea lui Russell *The Analysis of Mind* (London, 1924) după care, în aceeași ordine de idei, a urmat *The Analysis of Matter* (London, 1927); Ed. a II-a în seria „Dover Publications", New York, 1954.

[3] B. Russell, *The Analysis of Mind*, p. 5.

[4] *Ibidem*, p. 307.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*, p. 305.

fizica ar fi o disciplină derivată. Mai mult, toate științele ar fi legate de psihologie, întrucît în sfera preocupărilor psihologiei se află substratul de bază al lumii, unicul dat primordial, senzațiile sau elementele similare lor. Aici nu mai rămîne nici umbră din „neutralitatea" monismului russellian. Străduindu-se în general să sublinieze „neutralitatea" sa în lupta dintre materialism și idealism, însuși Russell este nevoit să recunoască că, în problema structurii lumii, monismul său neutru „înclină spre idealism"[1]. El se străduiește totuși să mențină o aparență de neutralitate prin reducerea mecanicistă a psihicului la fizic. Esența filozofiei lui Russell reiese deosebit de clar din felul cum concepe percepția. În această problemă, linia generală a monismului „neutru" este exprimată în două teze principale: una afirmă — „percepțiile mele se află în capul meu", cealaltă — „capul meu constă în percepțiile mele"[2]. Îmbinarea acestor teze se realizează prin descompunerea percepției în două: percepția ca proces, ca percepere, *(perception)* și percepția ca produs, ca percepție propriu-zisă, *(percept);* în primul sens, percepția se reduce la procesul fiziologic; în cel de-al doilea, ca produs, se substituie obiectului ei. Perceperea *(perception)* din care se desprinde rezultatul ei, adică imaginea senzorială, este — după Russell — nu un proces psihic, ci unul pur fiziologic; el se desfășoară în capul omului. Percepția ca produs, ruptă de procesele în urma cărora apare, ruptă de creier, de subiect, se substituie obiectului ei[3]. Astfel că, pînă la urmă teza „materialistă", potrivit căreia percepția se rea-

[1] Vezi B. Russell, *The Analysis of Matter*, New York, „Dover Publications", 1954, p. 388.

[2] *Ibidem*, p. 382.

[3] Pentru a-și asigura posibilitatea substituirii obiectului prin senzații, percepții etc. Russell, în *The Analysis of Mind* supune unei critici speciale concepția lui Brentano, Meinong despre „acte", ca să ajungă la înstrăinarea psihicului de subiect. Continuînd linia lui James, care reducea conștiința la un torent de idei, Russell se străduiește să dovedească că nu omul (subiectul) gîndește, ci gîndirea îi gîndește (*op. cit.*, pp. 17—18). În legătură cu aceasta, în capitolul consacrat lui James din a sa *Istorie a filozofiei apusene*, Russell consideră că principalul merit al lui James ca filozof este că a respins noțiunea subiect-obiect ca noțiune fundamentală pentru cunoaștere. (B. Russell, *A History of Western Philosophy*, New York, 1945, p. 812).

lizează numai în capul omului, se dovedește a nu fi chiar atît de periculoasă, întrucît este imediat anulată de altă teză care declară că atît capul cît și întreaga lume materială ar consta în percepții. Russell completează această operație efectuată asupra senzațiilor și percepțiilor cu o alta, prin intermediul căreia, tot ce nu poate fi redus la senzații (în special, dorințele, sentimentele, instinctele, deprinderile) este redus la conduită, ceea ce exprimă solidarizarea sa cu behaviorismul extremist.

Așadar, dacă în perioada de dominare a psihologiei conștiinței, la Wundt și Avenarius monismul epistemologic „neutru" se combina cu dualismul în rezolvarea problemei psihofiziologice (raportul dintre procesele psihice și fiziologice), la Russell monismul idealist se îmbină în rezolvarea problemei gnoseologice, cu reducerea mecanicistă a psihicului la fiziologic sau la comportament, în spiritul behaviorismului „radical" al lui Watson. Această analiză a diferitelor moduri de abordare a problemei psihicului ne arată că în cadrul lor apare pe primul plan cînd aspectul gnoseologic, cînd cel psihofiziologic, lipsind însă, de regulă, îmbinarea lor justă.

Pragmatismul, făcînd de asemenea bloc cu behaviorismul, însă nu cu cel „radical" al lui Watson, ci cu cel „social" (Mead) de nuanță mai subtilă, și pășind pe urmele neorealismului, propagă o variantă proprie a monismului, în realitate idealist, dar denumit „neutru". Principalul instrument al acestei variante a monismului, care se pretinde „neutru" în raport cu materialismul și idealismul, este semantica, noțiunea de semnificație, de simbol. Premisele semanticii au fost create în filozofia americană încă în anii 1870—1880 de către Ch. Peirce; pasul următor l-a făcut în secolul al XX-lea Woodbrige, care afirma că fenomenele și spiritul sau conștiința sînt totuna întrucît ele se desemnează sau se reprezintă reciproc[1].

Ulterior, concepția semantică a fost dezvoltată și larg utilizată de către Dewey și Mead[2]. Teza lor de bază,

[1] Vezi F. E. Woodbridge, *The Nature of Consciousness*. „Journal of Philosophy", 1905, pp. 119—125.

[2] În legătură cu istoria problemei vezi Ch. Morris, *Six Theories of Mind*. Ch. V. Chicago University Press, 1932, pp. 282—329.

în această problemă constă în afirmaţia că lucrurile şi ideile sau imaginile sînt confecţionate din acelaşi material (Stuff), deosebirea dintre ele fiind pur funcţională şi reducîndu-se la rolul pe care-l îndeplinesc; fenomenele experienţei devin spirituale întrucît ele intră în relaţiile de semn şi obiect desemnat, întrucît ele se desemnează sau se simbolizează unele pe altele, în raport cu conduita (sau cu funcţiile organice)[1]. Aşadar, pe de o parte, conştiinţa se reduce la semnificaţia fenomenelor, iar pe de altă parte, acestea din urmă şi în general existenţa, în calitate de experienţă, este idealizată prin intermediul raporturilor semantice şi transformată în ceva spiritual.

În legătură cu această proiectare a spiritualului în sfera experienţei se face şi de astă dată încercarea de a respinge legătura specială a proceselor psihice cu creierul. Mead, în special, subliniază faptul că formarea senzaţiilor este condiţionată de procesul fizic care are loc în obiectul perceput (cum este, de exemplu, izvorul unui sunet), de mediul prin care se propagă de la obiect acel proces fizic, de procesele care se petrec pe căile periferice receptoare, prin care se propagă excitaţia înainte de a ajunge la creier, iar după ce excitaţia a trecut prin creier, de reacţia de răspuns a organismului. Veriga principală în acest lanţ de evenimente sau procese de care se leagă formarea senzaţiilor, este, după Mead, reacţia comportamentală de răspuns a organismului şi nu creierul. Identificînd conştiinţa cu experienţa şi îndeosebi cu ambianţa socială a individului, Mead, în virtutea aceleiaşi „logici" care a condiţionat şi lupta lui Avenarius împotriva „introecţiei", tinde să rupă psihicul de creier[2] (ca şi cum această reacţie de răspuns nu ar fi realizată de creier, şi nu pe baza excitanţilor reflectaţi în senzaţie!)

---

[1] Vezi J. Dewey, *Experience and Nature*, London, 1925, pp. 291, 303, 307, 308; G. Mead, *A. behavioristic Account of the Significant Symbol*, „Journal of Philosophy", 1922, XIX; G. Mead, *Mind, Self and Society from the Standpoint of a social Behaviorist*, Part. II, Mind and the Symbol, Chicago University Press, 1946, pp. 117–125.

[2] G. Mead, *Mind, Self and Society*, § 15, Behaviorism and psychological Parallelism, Chicago University Press, 1946, p. 112.

Astfel, cu toate „înnoirile" pe care le-ar fi adus legătura care există între semantică, behaviorism și pragmatism, linia principală a monismului „neutru" în problema materiei și conștiinței rămîne, în principiu, aceeași.

Alături de monismul așa-zis „neutru", o pondere tot mai mare începe s-o aibă și monismul spiritualist făţiș.

La începutul secolului al XX-lea o serie de reprezentanți de seamă ai filozofiei și psihologiei idealiste s-au pronunțat în favoarea monismului spiritualist. După părerea lui Kretschmer, monismul spiritualist este o concepție care corespunde, cel mai bine, gîndirii contemporane. Unii, ca de exemplu Klages[1], pe de o parte, iar pe de alta, Cassirer[2], văd rezolvarea problemei psihofizice în afirmația că corpul omului ar fi expresia simbolică a esenței sale spirituale. Tendințe spiritualiste în psihologia de la începutul secolului al XX-lea întîlnim și la vitaliști (Driesch[3] ș.a.). Sprijinindu-se pe Aristotel, aceștia caută să opună dualismului cartezian monismul spiritualist[4]. În opoziție cu monismul „neutru" care este un monism „epistemologic", în aceste concepții monismul spiritualist transformă din nou întreaga problemă a psihicului în problema corelațiilor naturii materiale cu cea spirituală a omului; aspectul gnoseologic al problemei psihicului, raportul lui specific de cunoaștere cu lumea înconjurătoare, ca realitate obiectivă, dispare din nou.

Un rol însemnat în dezvoltarea tendințelor spiritualiste, care s-au consolidat pe măsura creșterii reacțiunii,

---

[1] L. Klages, *Von Wesen des Bewusstseins*, Dritte Auflage, Leipzig, 1933.

[2] E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, Dritter Teil, *Phänomenologie der Erkenntnis*, Kap. III, „Die Ausdrucksfunktion und das Leib—Seelen Problem", Berlin 1929, S. 108—121.

[3] H. Driesch, *Leib und Seele, Eine Untersuchung über das psychophysische Problem*, Leipzig, 1920.

[4] „Nu are rost să punem întrebarea — scrie Aristotel în *Tratatul despre suflet (De anima)* — dacă corpul și sufletul sînt unite sau sînt despărțite; — omul este unitar, dar el este și suflet și corp". Despre însemnătatea acestei teze și despre locul ei în psihologia lui Aristotel, vezi *Die Geschichte der Philosophie (Lehrbuch der Philosophie* hrsg. von Max Dessoir, Zweiter Teil, paragraful despre psihologie; vezi îndeosebi pp. 192 și următoarele).

l-a jucat James[1] care inițial stimulase crearea unor noi variante ale monismului „neutru". James și-a manifestat tendințele sale spiritualiste încă atunci cînd se solidarizase cu concepția lui H. Bergson, potrivit căreia creierul nu este organul gîndirii, ci numai instrumentul prin intermediul căruia gîndirea trece în acțiune. După Bergson creierul este aparatul cu ajutorul căruia gîndirea reglează mișcarea și prin care se încarnează în lumea materială (Bergson încearcă să argumenteze această afirmație prin interpretarea, conform pozițiilor lui de bază, a unei serii de fapte privind patologia activității creierului — apraxii ș. a.). Gîndirea este în felul acesta legată de creier; or tocmai existența acestei legături, spune Bergson, naște convingerea iluzorie în justețea tezei materialiste, potrivit căreia creierul este organul gîndirii; dar această legătură are, după Bergson, un cu totul alt caracter, care corespunde nu concepției materialiste asupra lucrurilor, ci concepției spiritualiste. (Această concepție filozofică definește și concepția psihologică bergsoniană despre memorie și percepție[2]). James se solidarizează întru totul cu felul cum concepe Bergson raportul dintre gîndire și creier.

După primul război mondial, tendințele spiritualiste se răspîndesc și mai mult, ca urmare a accentuării reacțiunii politice și ideologice. Propovăduitoarea și apărătoarea lor cea mai fervență devine psihologia catolică tomistă, deosebit de influentă în Franța, Italia și, în special, în S.U.A. Această filozofie reînvie ideile principalei autorități a scolasticii medievale — Toma d'Aquino[3].

---

[1] În evoluția ideologică a lui James se observă nenumărate schimbări ale orientării sale.

Unele materiale în legătură cu această problemă se pot găsi în cartea lui R. B. Perry, *In the spirit of William James*, New Haven Yale University Press, 1938. Perry distinge trei faze ale evoluției lui James: psihologică, fenomenologică și metafizică. Vezi în cartea indicată secțiunea a III-a — The Metaphysics of Experience, pp. 75—123.

[2] Vezi în special H. Bergson, *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps et de l'esprit*, Paris, 1914.

[3] Și tendințele spiritualiste ale lui James au fost legate de religie, dar nu de cea catolică, tomistă, ci de curentul luteran. Dovezi convingătoare în această privință ne dă corespondența lui, publicată de fiul său; vezi *The Letters of William James, ed. by*

(Unul dinre cei mai activi reprezentanţi şi propagatori ai psihologiei tomiste în S.U.A. este Brennan[1]).

Neavînd o rezervă tocmai proaspătă de idei psihologice, tomismul se aliază cu freudismul[2].

Dată fiind tendinţa pozitivistă a lui Freud şi rolul pe care-l joacă în sistemul său de idei, sexualitatea, acest bloc dintre biserica catolică şi freudism pare, la prima vedere, straniu. Totuşi, alianţa nu este întîmplătoare. Rezolvarea freudistă a problemei psihicului, are în fond, un caracter spiritualist. După cum se ştie Freud susţine „determinismul" strict psihologic: psihicul este întotdeauna determinat numai de ceea ce este psihic (tocmai pentru că pe planul conştiinţei lipseşte, evident, o asemenea continuitate a seriei fenomenelor psihice apelează Freud la inconştient): aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, interpretînd în felul său şi generalizînd nejustificat cazuri de maladii psihogene, Freud consideră ca primare fenomenele psihice, iar schimbările somatice, corporale, ca secundare, derivate

---

his Son Henry James, vol. I—II, Boston, 1920. Vezi, de asemenea, R. B. Perry, *The Thought and character of William James*. Boston, vol. II, 1935, p. 330. Vezi în special scrisoarea lui James din 31 martie 1901 către profesorul Universităţii din Boston, metodistul Borden P. Boune, în care James scrie că în sîngele lui palpită „vechiul simţămînt luteran".

[1] Vezi R. E. Brennan, *General Psychology. An Interpretation of the Science of Mind based on Thomas Aquinos*, New York, 1937; de asemenea, a sa *History of Psychology from the Standpoint of a Thomist*, New York, 1945. Aceste cărţi au apărut cu aprobarea cenzurii catolice, avînd tipărite pe coperte, prima, semnătura arhiepiscopului din New York, cea de-a doua, a celui din Montreal. Un alt model de „psihologie tomistă" reprezintă cartea J. F. Donceele, *Philosophical Psychologie*, New York, 1955, apărută cu aprobarea bisericii catolice şi cu semnătura episcopului de Scranton. Această carte este o nouă încercare de a consolida, cu ajutorul unor date experimentale, poziţiile concepţiei catolice, tomiste, în psihologie.

[2] Ca ilustrare elocventă a acestei alianţe poate servi cartea lui Mortimer Adler, *What Man has made of Man*, New York, 1938. În această carte, tomistul Adler laudă în fel şi chip pe Freud (vezi în special Lecture 4, Psychoanalysis as Psychology pp. 94—123), iar directorul Institutului psihanalitic (freudist) din Chicago, Alexander, în prefaţa sa la cartea lui Mortimer Adler, susţine poziţiile acestuia (*ibidem*, pp. IX—XVI).

din cele psihice. Rezultă că fenomenele somatice (fiziologice) sînt determinate de cele psihice, pe cînd fenomenele psihice sînt determinate întotdeauna numai de cele psihice. În esenţă, tocmai aceasta reprezintă abordarea spiritualistă a problemei psihicului. Tocmai de aceea, freudismul se înrudeşte pe plan teoretic cu concepţia spiritualistă, religioasă[1], după cum pe plan practic, politic, cercurile reacţionare sînt seduse de faptul că freudismul consideră ca esenţă psihologică imuabilă a omului instinctele sale organice, care reprezintă substratul determinant al conduitei nu numai în viaţa individuală, dar şi în cea socială. Afirmînd că baza structurii politice existente a războaielor etc. se află nu în relaţiile sociale, ci în instinctele cu care este înzestrat omul, freudismul reprezintă în acest mod varianta cea mai virulentă a reacţionarei sociologii idealiste, psihologizante, care circulă sub denumirea de psihologie socială.

În opoziţie cu toate variantele monismului idealist — atît cu cel „neutru", mascat, cît şi cu cel deschis, spiritualist — şi cu toate formele paralelismului psihofizic, adică ale dualismului, materialismul afirmă în mod permanent caracterul prim al proceselor materiale şi caracterul secund, derivat al proceselor psihice. În fundamentarea acestei teze rezidă meritul istoric al materialiştilor proeminenţi din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Ideile lor au fost dezvoltate în mod creator de către democraţii-revoluţionari ruşi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

---

[1] Vezi, Donald Nicholl, *Recent Thought in Focus. A Catholic Looks at recent Developments in Existentialism, logical Pozitivism, Freudianism and other modern Philosophies*, New York, 1953. Nicholl scrie: „Freud a observat că un mare număr de afecţiuni fizice se datoresc conflictelor sufleteşti ale pacientului. El a văzut că conflictele sufleteşti pot să ducă la îmbolnăvirea corpului. De aceea, în opoziţie cu opinia de largă circulaţie, Freud a arătat că nu este potrivit să-l tratezi pe om numai din punct de vedere fizic, solidarizîndu-se în această problemă cu Toma d'Aquino" (p. 797). Aceeaşi concepţie psihanalitică stă la baza înţelegerii problemelor persoanei umane în psihologia tomistă a lui J. F. Donceele (vezi J. F. Donceele, *op. cit.*, Part five Man as a Person pp. 288—317).

Materialismul vulgar de la sfîrşitul secolului al XIX-lea (Büchner, Moleschott) considerînd fenomenele psihice ca funcţionări ale creierului, similare cu secretarea bilei de către ficat, pierde din vedere specificul calitativ al psihicului; ca atare, el nu rezolvă, ci mai degrabă tinde să simplifice problema psihicului care reclamă o rezolvare. Materialismul lui Büchner — Moleschott tratează problema psihicului în sfera îngustă a raporturilor intraorganice; pentru el, raportul cognitiv cu lumea exterioară nu constituie o caracteristică de bază a naturii psihicului. Cum prin aceasta psihicul, ca funcţionare a organismului determinată din interiorul acestuia, se izolează de existenţa a cărei reflectare este de fapt, el este privat de orice obiectivitate. De aceea, în tratarea problemelor psihicului, materialismul vulgar alunecă lesne pe poziţii idealist-subiective. Lupta dintre materialism şi idealism, în rezolvarea problemei raportului dintre spirit şi materie, dintre suflet şi corp, dintre conştiinţă şi natură, continuă şi azi. Însă, cu toate că în filozofia ţărilor capitaliste predomină diferitele curente idealiste, există şi gînditori progresişti care se străduiesc să fundamenteze un materialism „nou", naturalist-ştiinţific (ex. Sellars)[1]; iar unii, ca Wallon, se situează direct pe poziţiile materialismului dialectic[2].

Acest tablou schiţat, desigur, în linii foarte fugitive ne înfăţişează cum a fost pusă problema psihicului de către dualism, de monismul epistemologic „neutru" şi de monismul spiritualist. Care va fi calea noastră? Considerăm că esenţialul constă nu în a opune — în chip dogmatic — tuturor acestor i s m e o serie de binecunoscute formule de ansamblu ale materialismului dialectic, în care se rezumă de obicei rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei. A proceda în felul acesta în-

---

[1] R. W. S e l l a r s, *The Philosophy of physical Realism*, New York, 1932, Ch. XVI: Consciousness and the Brain—Mind, pp. 406—433.

[2] H. W a l l o n, *Psychologie et matérialisme dialectique*, Estratto dalla Rivista „Società" Anno VII, nr. 2, Giugno, 1951. Vezi de asemenea *Encyclopédie Française*, t. VIII La vie mentale, Paris, 1938; H. W a l l o n, *Introduction à l'Etude de la vie mentale*.

seamnă a demonstra, cel mult, fidelitatea față de buchea, dar nu și față de spiritul marxismului. Filozofia marxistă este indisolubil legată de știință, adică de cercetarea concretă a fenomenelor; tezele sale reprezintă generalizarea filozofică sintetizatoare a rezultatelor cercetărilor științifice. De aceea vom începe nu cu formulele de sinteză, ci cu explicarea legăturilor esențiale, în cadrul cărora fenomenele psihice se manifestă în mod real, pentru a caracteriza psihicul în fiecare sistem de legături și numai astfel, în urma efectuării unui studiu adecvat, vom ajunge la concluzii filozofice generale cu privire la natura psihicului.

Numai o asemenea analiză a naturii și a locului fenomenelor psihice, în cadrul sistemului legăturilor lor esențiale, ne oferă baza principială, necesară pentru rezolvarea acestei probleme. Baza acestei analize o constituie înțelegerea materialist-dialectică a conexiunii universale a fenomenelor ca interacțiune a lor. Principiul determinismului, în care înțelegerea materialist-dialectică a conexiunii fenomenelor își capătă expresia metodologică, stă atît la baza teoriei caracterului reflex al activității psihice, cît și a teoriei gnoseologice a reflectării, care se îmbină, astfel, într-un tot unitar, monolit.

Această analiză prealabilă definește, în același timp, problemele nodale ale cercetării ulterioare. Printre acestea, două probleme, strîns legate între ele, se impun în primul rînd: problema raportului gnoseologic al proceselor psihice cu lumea materială, ca realitate obiectivă, și aceea a legăturii proceselor psihice cu creierul, ca organ al activității psihice. Întrucît creierul este organul care realizează interacțiunea organismului, individului, omului cu lumea exterioară, problema legăturii proceselor psihice cu creierul, just abordată, se transformă în problema dependenței fenomenelor psihice de această interacțiune, de viața omului. Baza reală în cadrul căreia se formează și se desfășoară activitatea psihică, în calitatea ei de activitate care realizează cunoașterea lumii și dirijarea acțiunilor oamenilor, o constituie interacțiunea omului cu lumea, viața lui, practica.

După cum s-a mai arătat, dintre cele două probleme centrale ale cercetării pe care o întreprindem, va trebui analizată mai întîi aceea a raportului gnoseologic pe care-l au procesele psihice cu lumea înconjurătoare, ca realitate obiectivă; după aceea, pornind la analiza procesului cunoașterii de la rezultatul final la cauzele naturale care-l determină, ne vom concentra asupra dezvăluirii legăturii proceselor psihice cu creierul, organ care realizează interacțiunea omului cu lumea externă. Corelînd rezultatele cercetării acestor două probleme, vom putea ajunge la formularea unei caracterizări filozofice de sinteză a psihicului.

CAPITOLUL II

ACTIVITATEA PSIHICĂ ŞI REALITATEA OBIECTIVĂ. PROBLEMA CUNOAŞTERII

1. Teoria reflectării

Relaţia gnoseologică a omului cu lumea se naşte o dată cu apariţia activităţii psihice a creierului, organ care serveşte la înfăptuirea interacţiunii organismului cu lumea înconjurătoare. Interacţiunea individului cu lumea, adică viaţa, la om — practica constituie premisa ontologică a apariţiei relaţiei gnoseologice a individului cu lumea. În înţeles specific, ca proces social-istoric, activitatea de cunoaştere a omului este legată de apariţia limbii. Numai apariţia cuvîntului a creat posibilitatea fixării rezultatelor cunoaşterii şi a succesualităţii cunoaşterii care nu se reduce la o simplă repetare de acte în fond izolate; apare astfel p r o c e s u l istoric al cunoaşterii.

O dată cu apariţia relaţiei gnoseologice a individului cu lumea exterioară, ca realitate obiectivă, apare şi problema gnoseologică.

La întrebarea ce reprezintă în sine cunoaşterea, teoria materialist-dialectică a reflectării răspunde astfel: cunoaşterea este reflectarea lumii, ca realitate obiectivă. Senzaţia, percepţia, conştiinţa sînt i m a g i n i ale lumii externe.

Noţiunea de imagine *(Image, Bild, Picture)* are o mare circulaţie în literatura filozofică a unor curente diferite. Prin urmare, nu e suficient să repeţi doar formula iniţială (sau finală) potrivit căreia procesele psihice, senzaţiile, percepţiile etc. sînt imagini ale lumii externe, existente în afara conştiinţei şi independent de ea. Tre-

buie să mai precizăm — şi acesta este lucrul important — care este conţinutul gnoseologic pozitiv al acestei formule în teoria materialist-dialectică a reflectării. Desigur, toate variantele Bildtheoriei au şi trăsături comune. Ele constau, în primul rînd, în recunoaşterea existenţei lucrurilor independent de imaginea lor, în opoziţie cu monismul „epistemologic" idealist (berkeleismul, machismul etc.), care substituie senzaţia, percepţia, lucrurilor. Se înţelege de la sine că nu trebuie cîtuşi de puţin subapreciată însemnătatea fundamentală a acestei trăsături comune oricărei teorii a reflectării. Dar sarcina care se pune în faţa noastră este ca, ţinînd seama de această trăsătură comună, să relevăm trăsăturile specifice ale teoriei materialist-dialectice a reflectării, care o deosebesc de vechile variante ale teoriei imaginilor.

Pentru teoria materialist-dialectică a reflectării, faptul că senzaţia, percepţia, conştiinţa sînt i m a g i n i ale lumii exterioare, semnifică inseparabilitatea dintre conţinutul lor gnoseologic şi obiectul lor. Imaginea nu este un lucru ideal care există alături de obiectul material, ci este imaginea obiectului. Teoria materialist-dialectică a reflectării reprezintă realizarea liniei monismului materialist în rezolvarea problemei gnoseologice a raportului dintre imagine şi lucru. Aceasta deosebeşte în mod esenţial teoria materialist-dialectică a reflectării de *picture-theory* (sau *Bildtheorie)* a aşa-numitului realism reprezentativ al lui Descartes, Locke şi al continuatorilor lor[1]. Imaginea este întotdeauna imaginea a ceva ce se află în afara ei. Însăşi noţiunea de imagine presupune un raport cu obiectul pe care-l reflectă. Senzaţia, percepţia etc. devin imagini numai în virtutea raportului lor cu obiectul, a cărui imagine sînt. De aceea, imaginea nu este un lucru ideal, care ar exista în lumea interioară a conştiinţei, aşa cum lucrul real există în lumea materială, iar lucrul nu este o imagine exteriorizată. Imaginea, ca atare,

[1] Despre aşa-numitul realism reprezentativ vezi R o y W o o d S e l l a r s, *The Philosophy of physical Realism*, Ch. II Idealism and Interlude § Traditional representative realism, New York, 1932, pp. 31—38.

se constituie ca rezultat al raportului gnoseologic care există între impresiile senzoriale şi realitatea obiectivă, existentă în afara imaginii şi pe care conţinutul imaginii nu o epuizează.

În centrul discuţiilor actuale din străinătate în problemele gnoseologiei, mai ales în filozofia anglo-americană, se află lupta dintre reprezentaţionism şi prezentaţionism; acesta din urmă este o teorie potrivit căreia se poate cunoaşte numai ceea ce este dat nemijlocit, aşanumitele *sense-data* (vezi mai departe capitolul despre percepţie). Disputa dintre aceste două teorii reia, în esenţă, lupta lui Berkeley împotriva lui Locke. Reprezentaţionismul se declară pe sine „realism"; el recunoaşte că obiectul cunoaşterii sînt lucrurile externe, dar întrucît ideile sînt pentru el stări pur subiective, raportul dintre idei, senzaţii, gînduri etc. şi lucruri se dovedeşte a fi în cele din urmă o simplă concordanţă între elementele, în fond eterogene, a două serii paralele. Prezentaţionismul, folosindu-se de slăbiciunea reprezentaţionismului, încearcă să demonstreze că unicele obiecte cu adevărat accesibile cunoaşterii sînt datele senzoriale nemijlocite, adică *sense-data;* în felul acesta prezentaţionismul este un fenomenalism.

Aşa-numitul realism reprezentativ pleacă de la izolarea imaginii, de obiect, de lucru şi de la opunerea lor exterioară. Imaginea se transformă într-un fel de lucru ideal care de la început există în conştiinţă, independent de obiect, la fel cum obiectul există în lumea materială. Imaginea şi obiectul se consideră a fi două fenomene care aparţin de două lumi diferite: primul de lumea spirituală, interioară a conştiinţei, cel de-al doilea, de lumea exterioară, ca realitate materială. Noţiunea de imagine — astfel definită — este fundamentală şi pentru psihologia introspecţionistă. Realismul reprezentativ încearcă să arate că aceste imagini subiective, ideile „reprezintă" totuşi lucrurile şi „concordă" cu ele. Această concordanţă dintre idei şi lucruri de la care porneşte realismul reprezentativ, fiind întemeiată pe premise dualiste, rămîne suspendată în aer. Este imposibil să stabileşti existenţa

unei astfel de concordanţe, pornind de la concepţia realismului „reprezentativ" despre „idei" ca stări pur subiective ale conştiinţei: conştiinţa „închisă" în sfera ideilor sale nu are nici o posibilitate să le „confrunte" cu lucrurile, împrejurare pe care, în tendinţa sa de a reduce adevărul la corespondenţa dintre idei, a speculat-o idealismul.

Principalul argument al idealismului este următorul: în procesul cunoaşterii noi n-avem nici o posibilitate să „ieşim" din sfera senzaţiilor, percepţiilor sau ideilor; ceea ce înseamnă că nu putem ajunge în sfera lucrurilor; de aceea trebuie să recunoaştem că înseşi senzaţiile şi percepţiile pot fi singurul obiect al cunoaşterii. La baza acestui argument „clasic" al idealismului stă ideea că, pentru a ajunge în sfera lucrurilor reale, trebuie să facem un „salt" din propriile noastre senzaţii, percepţii, idei, ceea ce, desigur, îi este imposibil cunoaşterii.

Acest fel de a raţiona presupune demonstrat ceea ce se urmăreşte a se demonstra. Se stabileşte dinainte că senzaţia şi percepţia sînt numai produse subiective, exterioare lucrurilor, realităţii obiective. Or, în realitate, lucrurile participă la însăşi apariţia senzaţiilor; apărînd ca rezultat al acţiunii lucrurilor asupra organelor de simţ, asupra creierului, senzaţiile sînt dependente de lucruri prin însăşi geneza lor.

La timpul său, Berkeley a încercat să acrediteze ideea că singurele obiecte ale cunoaşterii sînt chiar datele senzoriale, şi astfel să le substituie lucrurilor, pornind tocmai de la criticarea incapacităţii realismului reprezentativ de a fundamenta cunoaşterea lumii externe. În zilele noastre, acelaşi drum îl urmează neorealismul. În adevăr, dacă se acceptă premisele realismului reprezentativ că imaginile, ideile sînt stări pur subiective ale conştiinţei (chiar dacă ele ar fi provocate în conştiinţa noastră de acţiunea externă), devine zadarnică orice încercare de a ieşi din sfera lumii subiective, a lumii ideilor, a conştiinţei, în lumea lucrurilor reale, fizice, materiale. Totuşi, dacă — aşa cum procedează Berkeley şi neorealismul contemporan — aceste date senzoriale, în calitate de unic

obiect nemijlocit al cunoașterii, vor fi substituite lucrurilor, greșeala reprezentaționismului nu diminuează, ci se agravează.

Izolarea dualistă a imaginilor, ideilor, fenomenelor conștiinței de lucrurile materiale duce la paralelism. În cazul acesta, corespondența dintre idei și lucruri poate fi doar o corelație de elemente eterogene care aparțin de două serii paralele, pe care nu știm cine și cum a stabilit-o. Printr-un asemenea paralelism între fenomenele conștiinței și fenomenele lumii materiale, imaginile și ideile pot fi în cel mai bun caz doar semne ale realităților materiale, între acestea și acelea putînd exista doar o corespondență formală, o coincidență doar din punctul de vedere al relațiilor externe, care să nu dezvăluie de loc esența lucrurilor. Cunoașterea autentică a lucrurilor devine imposibilă, iar problema gnoseologică irezolvabilă.

O asemenea înțelegere a imaginii are urmări fatale. Adoptînd-o, nu mai poți ieși din contraziceri, din probleme fictive și de aceea irezolvabile. Teoria percepției se împotmolește în necesitatea de a dezlega enigma modului cum se exteriorizează imaginea internă a conștiinței, adică a modului cum pătrunde ea — părăsind lumea conștiinței — în lumea material-exterioară a lucrurilor. Întrucît imaginea, potrivit premisei inițiale, este considerată un obiect deosebit, ideal, care prin natura sa internă nu are contingență cu obiectele lumii materiale, posibilitatea rezolvării juste a problemei legăturii dintre imagine și obiect este exclusă din capul locului.

În realitate există nu imaginea ca proces ideal, izolat de obiectul material ori substituit lui, ci i m a g i n e a o b i e c t u l u i. Dar imaginea obiectului nu este semnul obiectului. În general imaginea nu există independent de obiectul a cărui reflectare este. Noi percepem nu i m a g i n i l e, ci, în imagini, obiectele, lucrurile materiale. Nu se poate rupe imaginea de obiect, fără să distrugem însăși imaginea. Calea primordială a cunoașterii pornește nu de la conștiință la obiect, ci de la obiect la conștiință. De aceea, întrebarea referitoare la felul cum trece percepția de la imagine la lucruri este greșit pusă. A încerca să răspundem la această întrebare așa cum este ea for-

mulată înseamnă să cădem în cursă și să ajungem împreună cu idealismul la un impas[1].

Pentru dualistul care rupe legătura internă dintre imagine și lucru rămîn doar două posibilități:

1. Imaginea se opune lucrului, închizîndu-se în lumea internă a conștiinței (dualismul imaginii, ca fenomen al conștiinței, și al lucrului în sine, al lumii spirituale și al celei materiale sau al experienței externe și al celei interne; acestui dualism îi corespunde în gnoseologie realismul reprezentativ iar în psihologie, introspecționismul).

2. Imaginea se substituie obiectului material. Aceasta reprezintă în filozofie drumul lui Bergson[2], al machiștilor, neorealiștilor, fenomenaliștilor pozitiviști, pragmatiștilor, reprezentanților diferitelor variante ale monismului epistemologic etc.

[1] În principiu, tot ce s-a spus pînă acum despre percepție poate fi extins și asupra reprezentării. Reprezentările, mai ales, sînt înfățișate ca imagini „interne" și sînt tratate izolat de lucruri, întrucît reprezentarea, spre deosebire de percepție, este o imagine a unui obiect care este absent într-un moment anumit. Cu toate acestea și imaginile reprezentării sînt imagini ale obiectului, ele ivindu-se ca rezultat al acțiunii lucrurilor exterioare; reproducerea lor este și ea determinată inițial tot de acțiunea lucrurilor, dacă nu a acelorași, a altora, legate în trecut de lucrul pe care-l reproduce reprezentarea. În cazul cînd subiectul actualizează în mod voit o reprezentare sau alta, în lipsa lucrului reprezentat, aceasta se datorește faptului că la om, reprezentarea, obiectivîndu-se în cuvînt, poate fi actualizată și în afara acțiunii nemijlocite a lucrurilor (a excitanților primului sistem de semnalizare), prin intermediul cuvîntului (a excitantului celui de-al doilea sistem de semnalizare). Prin urmare, și *reprezentarea* este *o imagine internă*, dar nu în sensul psihologiei idealiste introspecționiste, ce izolează imaginea — pe care o consideră ca ținînd în mod exclusiv de lumea internă, închisă, a conștiinței — de lumea exterioară a lucrurilor materiale. *Caracterizarea reprezentării ca imagine internă este justă numai întrucît exprimă deosebirea reprezentării de percepție, dar nu izolarea ei de obiect, de lucrul pe care-l reprezintă.*

[2] Henri Bergson, *Matière et mémoire*, Ch. I: De la sélection des images par la représentation. Le rôle du corps, pp. 58—78; Ch. IV: De la délimitation et de la fixation des images. Perception et matière. Âme et corps, pp. 244—249; ed. 2, Paris, 1914.

Teoria reflectării bazată pe monismul materialist depăşeşte toate formele şi consecinţele dualismului imagine-lucru cît şi toate variantele monismului epistemologic al idealiştilor declaraţi, al neorealiştilor, pozitiviştilor, pragmatiştilor etc., care identifică imaginile, datele senzoriale, ideile, cu obiectele substituind ideile obiectelor lumii materiale. Pentru că ideile, imaginile sînt convertite din stări subiective în lucruri reale, moniştii epistemologi îşi prezintă — în mod eronat — orientarea lor idealistă ca pe o depăşire a subiectivismului; din aceeaşi convertire decurge şi „realismul" acestor idealişti.

Monismul materialist defineşte deosebirea radicală, principială dintre teoria materialist-dialectică a reflectării şi aşa-numita *picture-theorie* sau *Bildtheorie* (teoria despre imagini) a realismului reprezentativ, elaborată pe baze dualiste.

Teza că imaginea lucrului este ideală, adică este reflectată de subiect, de creierul său, că este formă a existenţei reflectate a lucrului constituie expresia concretă a monismului materialist în problema raportului gnoseologic dintre imagine şi obiect. Conţinutul acestei formulări este următorul: imaginea lucrului nu este lucrul însuşi şi nici un semn al lui, ci reflectarea lui.

Deosebirea principială dintre teoria materialist-dialectică a reflectării şi tradiţionala teorie a imaginilor *(Bildtheorie)* îşi găseşte expresia şi în deosebirea radicală dintre concepţia materialist-dialectică despre adevăr, ca adecvare a gîndirii la existenţă, şi teza realismului reprezentativ despre corespondenţa dintre gîndire şi existenţă. Potrivit realismului reprezentativ, orice judecată (A este B) afirmă ceva în legătură cu gîndurile mele; această afirmaţie se dovedeşte adevărată dacă se constată că în realitate lucrurile stau tot aşa ca şi în ideile mele. Numai că nu se ştie cum se poate stabili aceasta, întrucît, potrivit premisei, pentru mine existenţa apare numai în idei, în fenomenele conştiinţei. Adecvarea ideii la existenţă, care caracterizează adevărul, este interpretată aci ca o corespondenţă exterioară între elementele a două serii de fenomene diferite, în spiritul paralelismului dualist. În realitate, judecata afirmă ceva

care se referă nu la ideile mele, ci la obiectul acestor idei, la existență. Adevărul judecăților este dat de adecvarea la existența însăși a afirmației despre existență, ca obiect al gîndurilor noastre, iar nu de adecvarea la existența a ceea ce afirmăm despre gîndurile noastre. Acest din urmă mod de a pune problema exclude adevărul în înțelesul deplin al cuvîntului. Adevărul nu este exterior cunoașterii, deoarece cunoașterea nu este exterioară existenței. Cunoașterea însăși este dezvăluirea existenței de către subiectul care nu pentru că gîndește și cunoaște, există, ci invers, gîndește și cunoaște pentru că există. A spune despre gînduri că ele sînt adevărate este totuna cu a spune că ele constituie cunoașterea obiectului lor. Cunoașterea nu este ceva exterior în raport cu existența, adevărul nu este ceva exterior în raport cu cunoașterea, starea firească a gîndurilor este aceea de a fi cunoaștere, adică forme ale existenței reflectate a obiectului lor.

Adevărul este obiectiv în virtutea adecvării sale la obiectul care există independent de subiect, de om și de omenire. În același timp, adevărul nu există ca adevăr nici pe lîngă și nici în afara activității umane de cunoaștere. Adevărul obiectiv nu este însăși realitatea obiectivă, ci cunoașterea obiectivă a acestei realități de către subiect. În acest fel, în noțiunea de adevăr obiectiv își găsește expresia sa condensată unitatea activității de cunoaștere a subiectului cu obiectul cunoașterii.

Dacă în premisa inițială se afirmă subiectivitatea pură a fenomenelor psihice, această greșeală nu se mai poate îndrepta, legătura psihicului cu realitatea obiectivă nu mai poate fi restabilită și posibilitatea cunoașterii ei explicată, prin nici un fel de argumente ulterioare. De aceea este necesar ca încă din p r e m i s e să se excludă această înțelegere subiectivistă a fenomenelor psihice. Fenomenele psihice iau naștere în cadrul interacțiunii subiectului cu lumea obiectivă, interacțiune pe care o începe acțiunea exterioară exercitată de lucru asupra omului. În lucruri se află izvorul tuturor reprezentărilor despre ele. Legătura fenomenelor psihice cu realitatea obiectivă sălășluiește în însăși apariția lor, ea este baza existenței lor. Prin însuși sensul și esența sa, conștiința este totdeauna reflectarea conștientă a ceva ce se găsește

care se referă nu la ideile mele, ci la obiectul acestor idei, la existență. Adevărul judecăților este dat de adecvarea la existența însăși a afirmației despre existență, ca obiect al gîndurilor noastre, iar nu de adecvarea la existența a ceea ce afirmăm despre gîndurile noastre. Acest din urmă mod de a pune problema exclude adevărul în înțelesul deplin al cuvîntului. Adevărul nu este exterior cunoașterii, deoarece cunoașterea nu este exterioară existenței. Cunoașterea însăși este dezvăluirea existenței de către subiectul care nu pentru că gîndește și cunoaște, există, ci invers, gîndește și cunoaște pentru că există. A spune despre gînduri că ele sînt adevărate este totuna cu a spune că ele constituie cunoașterea obiectului lor. Cunoașterea nu este ceva exterior în raport cu existența, adevărul nu este ceva exterior în raport cu cunoașterea, starea firească a gîndurilor este aceea de a fi cunoaștere, adică forme ale existenței reflectate a obiectului lor.

Adevărul este obiectiv în virtutea adecvării sale la obiectul care există independent de subiect, de om și de omenire. În același timp, adevărul nu există ca adevăr nici pe lîngă și nici în afara activității umane de cunoaștere. Adevărul obiectiv nu este însăși realitatea obiectivă, ci cunoașterea obiectivă a acestei realități de către subiect. În acest fel, în noțiunea de adevăr obiectiv își găsește expresia sa condensată unitatea activității de cunoaștere a subiectului cu obiectul cunoașterii.

Dacă în premisa inițială se afirmă subiectivitatea pură a fenomenelor psihice, această greșeală nu se mai poate îndrepta, legătura psihicului cu realitatea obiectivă nu mai poate fi restabilită și posibilitatea cunoașterii ei explicată, prin nici un fel de argumente ulterioare. De aceea este necesar ca încă din p r e m i s e să se excludă această înțelegere subiectivistă a fenomenelor psihice. Fenomenele psihice iau naștere în cadrul interacțiunii subiectului cu lumea obiectivă, interacțiune pe care o începe acțiunea exterioară exercitată de lucru asupra omului. În lucruri se află izvorul tuturor reprezentărilor despre ele. Legătura fenomenelor psihice cu realitatea obiectivă sălășluiește în însăși apariția lor, ea este baza existenței lor. Prin însuși sensul și esența sa, conștiința este totdeauna reflectarea conștientă a ceva ce se găsește

în afara sa. Conştiinţa este reflectarea conştientă a unui obiect dinafara sa, care în procesul conştientizării se transformă şi apare sub forma senzaţiilor, a ideilor. Prin aceasta, desigur, nu se neagă deosebirea conştiinţei de obiectul său, care este existenţa, dar în plus se subliniază unitatea conştiinţei, a senzaţiei şi a gîndirii cu obiectul lor, precum şi faptul că b a z a acestei unităţi este obiectul. În această înţelegere a fenomenelor psihice, monismul materialist îşi află expresia sa primordială în teoria cunoaşterii.

În cadrul raportului cognitiv al fenomenelor psihice cu obiectul lor apare contradicţia — esenţială pe plan gnoseologic — dintre subiectiv şi obiectiv. Dar pentru ca sublinierea acestei contradicţii să nu ducă la dualism, este necesar să arătăm şi unitatea în cadrul căreia se dezvăluie această contradicţie. De aceea este important să subliniem nu numai contradicţia, ci şi unitatea originară dintre senzaţii, idei, conştiinţă şi realitatea obiectivă, a cărei reflectare şi conştientizare sînt cele dintîi.

Concepţia idealistă porneşte de la „lumea" interioară, închisă în sine, a fenomenelor psihice subiective. Gîndirea filozofică captivă a concepţiei amintite se zbate zadarnic să iasă din această subiectivitate închisă, spre lumea obiectivă. Monismul materialismului dialectic are ca punct de plecare lumea materială, obiectivă; de aci porneşte teoria reflectării pentru a ajunge la fenomenele psihice. În aceasta şi constă revoluţia copernicană săvîrşită de teoria reflectării.

Astfel că prima trăsătură distinctivă a teoriei materialist-dialectice a reflectării este lichidarea izolării imaginii şi a opunerii ei dualiste obiectului. Conţinutul gnoseologic al imaginii (senzaţie, percepţie etc.) este inseparabil legat de obiect.

După cum imaginea nu poate fi separată de obiect, tot aşa ea nu poate fi despărţită nici de p r o c e s u l reflectării, de activitatea de cunoaştere pe care o desfăşoară subiectul.

Ruperea i m a g i n i i d e p r o c e s u l reflectării înseamnă substanţializarea eronată a imaginii şi duce la desfiinţarea a însuşi obiectului cercetării psihologice, prilejuind tot felul de concepţii denaturate atît despre ima-

gine, cît şi despre obiect[1]. Întregul proces al reflectării este, în felul acesta, mistificat; de o parte se înfăţişează procesul fiziologic material, iar de cealaltă, imaginea ideală, care nu se ştie în ce chip apare din el. Prin aceasta, imaginea ca obiect ideal este opusă procesului material şi, astfel, izolată de el. (Tocmai această izolare a înfăptuit-o Russell cînd se afla pe poziţiile idealismului obiectiv.) Credem că nu este nevoie să mai demonstrăm, că recunoaşterea existenţei separate a ceva pur ideal este chintesenţa idealismului. În realitate nu întîlnim nicăieri imaginea ca ceva ideal, existînd în mod izolat. Ea nu există alături de activitatea de reflectare a subiectului, a creierului său. Această activitate, în procesul căreia apare imaginea senzorială a obiectului, nu este un act unic de creare a imaginii, izolat de procesele fiziologice materiale, eterogene în raport cu dînsa, ci o serie coordonată de activităţi senzoriale, de analiză şi diferenţiere senzorială a proprietăţilor obiectului, şi de sinteză senzorială care reuneşte diferitele calităţi senzoriale într-o imagine integrală a obiectului. Imaginea este legată de activitatea de reflectare nu numai prin o r i g i n e a, ci şi prin e s e n ţ a sa.

Legînd astfel în mod indisolubil imaginea de activitatea de reflectare pe care o desfăşoară subiectul, teoria

---

[1] Despărţirea imaginii de procesul în care ea se naşte, izolarea lor reciprocă este şi procedeul principal prin care îndeosebi neorealiştii şi pragmatiştii anglo-americani îşi realizează intenţiile lor teoretice. După cum am mai arătat, la Russell aceasta apare deosebit de evident şi brutal. Astfel, Russell dezmembrează percepţia în imaginea percepţiei (*percept*) şi în percepţie (*perception*) ca proces. Ruperea imaginii de procesul psihic este necesară continuatorului neorealist al machismului pentru a avea mîinile libere în vederea substituirii lucrului prin imagine. Pe de altă parte, procesul din care a rezultat imaginea, îşi pierde conţinutul său psihologic, încetează de a mai fi un proces p s i h i c. P s i h i c u l c a o b i e c t a l c e r c e t ă r i i p s i h o l o g i c e se evaporează. De aceea, în psihologia neorealistului şi a pragmatistului triumfă behaviorismul: conştiinţa este extrasă din om şi pusă în locul existenţei. Omului ca obiect al psihologiei nu-i mai rămîn decît reacţiile!

Russell foloseşte dezmembrarea percepţiei în imagine (*percept*) şi proces (*perception*) ca dovadă a „neutralităţii" sale în lupta dintre materialism şi idealism, ca mărturie a faptului că el s-ar afla deasupra ambelor părţi aflate în luptă.

reflectării luptă împotriva oricărei substanţializări ideale a imaginii, împotriva oricărei ipostazieri a ei.

De aci, o a doua trăsătură esenţială a teoriei materialist-dialectice a reflectării care marchează deosebirea ei de materialist-metafizica *Bildtheorie*. Principala nenorocire a materialismului metafizic — scrie Lenin — „constă în faptul că nu ştie să aplice dialectica la Bildertheorie, la procesul şi la dezvoltarea cunoaşterii"[1].

Pentru reprezentanţii materialismului premarxist reflectarea însemna întipărirea pasivă a lucrului în urma acţiunii lui mecanice asupra lucrului care îl reflectă. Diderot compara de-a dreptul creierul cu ceara, pe care obiectele îşi lasă urmele lor. Pentru materialismul premarxist reflectarea este receptarea pasivă de către subiect, de către creierul acestuia a acţiunii externe; pentru materialismul dialectic, ea este rezultatul acţiunii reciproce dintre subiect şi lumea obiectivă, al acţiunii lumii exterioare şi — condiţionată de aceasta — al acţiunii de răspuns a subiectului, a creierului său. Reflectarea nu este o imagine statică, apărută ca rezultat al receptării pasive a acţiunii mecanice a obiectului; însăşi reflectarea realităţii obiective este un proces, o activitate a subiectului, în cursul căreia imaginea devine tot mai adecvată obiectului său.

Rezolvarea corespunzătoare a problemei cunoaşterii, a problemei raportului dintre ideal şi material, într-un cuvînt a problemei fundamentale a filozofiei, este posibilă numai trecînd de la conceperea imaginii şi ideii în mod static, la înţelegerea lor ca procese, ca activitate de cunoaştere, trecînd la dialectica concretă a interacţiunii subiectului cu lumea obiectivă.

Faptul că activitatea psihică este reflectare înseamnă în acelaşi timp că reflectarea este o activitate, un proces. De această afirmaţie este legată profunda restructurare a însăşi noţiunii de reflectare, pe care materialismul premarxist o considera un raport între lucru şi întipărirea sa ideală. În teoria reflectării a materialismului premarxist o însemnătate fundamentală o avea core-

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 324.

laţia nemijlocită a lucrului cu imaginea sa. Pentru teoria materialist-dialectică a reflectării principalul este interacţiunea omului, ca subiect, cu lumea; aci apare ca esenţial, primordial, raportul reciproc dintre aceste două realităţi. Imaginea, ideea există numai în activitatea de cunoaştere a subiectului aflat în interacţiune cu lumea obiectivă. Luat în aspectul său concret, raportul dintre psihic şi lume apare în procesul unitar al cunoaşterii ca raport între subiectiv şi obiectiv. Raportul dintre imagine sau idee, considerată drept ceva ideal, şi obiectul, considerat lucru material, este doar o latură, un moment, un aspect desprins în mod abstract al acestui raport fundamental. Desprinderea acestui aspect special este doar o abstracţie, abstracţie logică şi necesară, dar numai o abstracţie care dezvăluie numai un moment, un aspect, o latură a raportului real dintre activitatea psihică şi lume, raport luat în forma sa concretă. Însuşi acest raport este un proces, o activitate, o interacţiune. Imaginea inclusă în acest proces, singurul în care poate exista, depăşeşte raportul său aparent static cu obiectul. În adevărata sa formă, acest raport apare ca proces al activităţii de cunoaştere desfăşurate de subiect, în care o definiţie, o imagine a obiectului este înlocuită cu alta mai adecvată, mai profundă. În dinamica acestui proces se realizează în mod dialectic *apropierea* neîntreruptă a imaginii de obiect, tot mai completa dezvăluire a obiectului în imagine, cu toate că imaginea nu va putea niciodată să epuizeze infinita bogăţie a conţinutului obiectului reflectat (vezi de asemenea cap. III § 2 şi cap. IV § 1 (b) al lucrării de faţă).

Teoria materialist-dialectică a reflectării, ca atare, reprezintă, de fapt, extinderea principiului determinismului în accepţiunea sa materialist-dialectică, potrivit căruia cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne, asupra procesului de cunoaştere. Orice proces este determinat de condiţiile obiective exterioare, care se refractă prin legile interne ale procesului respectiv; aceasta se referă şi la procesul cunoaşterii. Teoria materialist-dialectică a reflectării poate fi definită ca o extindere a principiului determinismului, aşa cum a fost formulat mai sus, la procesul cunoaşterii.

Gîndirea este determinată de obiectul său, dar obiectul o determină nu în mod nemijlocit, ci prin intermediul legilor interne ale activităţii mintale de prelucrare a datelor senzoriale care nu dezvăluie în formă pură proprietăţile esenţiale ale obiectului. Această activitate, care duce la reconstituirea mintală a obiectului, este guvernată de legile analizei, sintezei, abstractizării şi generalizării.

2. Despre psihic din punctul de vedere al caracterului său ideal

Fenomenele psihice apar, în cadrul raportului gnoseologic cu realitatea obiectivă, ca imagini ale ei. Tocmai de acest raport al imaginii cu obiectul, al ideii cu lucrul se leagă însuşirea fenomenelor psihice de a fi ideale; tocmai aici, pe plan gnoseologic, ceea ce este psihic apare drept ceva ideal. Ceea ce, desigur, nu înseamnă că fenomenele psihice încetează de a mai fi fenomene ideale, atunci cînd sînt privite într-o altă legătură, de exemplu, ca funcţie a creierului. Caracterizarea fenomenelor psihice, ca şi a oricăror alte fenomene, nu este determinată de punctul de vedere din care sînt tratate. Obiectiv, fenomenele psihice, ca atare, se găsesc întotdeauna în raport gnoseologic cu realitatea obiectivă şi, de aceea, ele îşi păstrează în orice împrejurare însuşirea de a fi ideale. Dar extinderea însuşirii psihicului de a fi ideal dincolo de sistemul de legături în cadrul căruia el apare cu adevărat în această calitate, asupra psihicului ca întreg, asupra tuturor legăturilor şi mijlocirilor sale nu poate aduce nimic în afară de confuzii teoretice.

Caracterizarea psihicului ca avînd un caracter ideal se referă, propriu-zis, la produsul sau rezultatul activităţii psihice, la imagine sau idee considerate în raporturile lor cu obiectul sau lucrul. Transformarea raportului idee-lucru în raport gnoseologic fundamental (care apare, de fapt, ca interacţiune a omului, ca subiect, cu lumea) serveşte drept izvor al universalizării caracteristicii ideale a psihicului. Nu întîmplător filozofia lui Platon leagă apariţia problemei idealului de opoziţia dintre *idei* şi datele senzoriale ale l u c r u r i l o r. Idealitatea caracterizează în special acea idee sau acea imagine care pe măsură ce

se obiectivează în cuvînt este inclusă în sistemul cunoştinţelor social-elaborate şi care pentru individ reprezintă un fel de „realitate obiectivă", dată lui; în acest fel ea capătă o independenţă relativă, desprinzîndu-se, parcă, de activitatea psihică a individului. Însuşirea idealităţii se extinde asupra activităţii psihice numai în mod indirect, derivat, în măsura în care produsul, rezultatul ei este ideea, imaginea. Activitatea psihică este ideală mai ales în forma ei finală. Activitatea psihică se poate opune materialului numai în calitatea ei de activitate spirituală, întrucît ea este saturată de un conţinut de idei, dobîndit în procesul cunoaşterii social-organizat.

Opoziţia dintre ideal şi material apare ca rezultat al desprinderii prin analiză a raportului imaginii sau ideii cu obiectul sau lucrul, şi astfel se naşte pericolul izolării idealului de material, al întreopunerii lor dualiste. Discuţia de veacuri în această problemă o deschide lupta dusă încă de Aristotel împotriva *horismos*-ului, împotriva izolării de către Platon a ideii, de lucru.

Recunoaşterea existenţei idealului, a specificităţii sale şi a relativei sale independenţe faţă de lumea materială, de lucrurile date senzorial şi, în acelaşi timp, înlăturarea pericolului izolării lui, are două aspecte corelative. Unul priveşte raportul imaginii, al ideii cu obiectul, cu lucrul; celălalt priveşte raportul lor cu subiectul, cu activitatea sa de cunoaştere.

Calea spre rezolvarea primului aspect al acestei probleme o deschide teoria reflectării, prin care se realizează monismul materialist în teoria cunoaşterii. Teza inseparabilităţii de obiect a conţinutului cognitiv al senzaţiei, percepţiei etc. (şi tocmai aceasta înseamnă că ele sînt imagini ale lucrului) înlătură izolarea imaginii, ideii, de obiect; prin aceasta se defineşte modul în care materialismul dialectic desăvîrşeşte lupta, începută încă de Aristotel, împotriva izolării ideilor.

Imaginea, ideea (noţiunea, gîndul) sînt, în conţinutul lor cognitiv, inseparabile de obiect, de lucru, de realitatea obiectivă, care există independent de ele. Dar, în acelaşi timp, ele nu coincid nemijlocit cu obiectul lor, în primul rînd, pentru că niciodată nu pot epuiza infinita bogăţie,

plinătatea de conținut a obiectului, iar în al doilea rînd, deoarece în procesul cunoașterii — ca rezultat al analizei și sintezei, abstractizării și generalizării, cu ajutorul cărora gîndirea merge spre dezvăluirea tot mai cuprinzătoare și mai profundă a existenței obiectului său — conținutul acestuia, dat inițial în mod nemijlocit, senzorial, se transformă. Această necoincidență a ideii cu lucrul dat senzorial servește ca punct de plecare și ca bază fictivă pentru izolarea de lucru, a ideii. Problema raportului dintre imagine sau idee și subiect, și activitatea lui de cunoaștere se află în strînsă legătură cu aceea a raportului dintre imagine și obiect, dintre idee și lucru. Este necesară înlăturarea izolării imaginii, a ideii și din acest raport: ideile (noțiunile) apar numai în activitatea de cunoaștere desfășurată de subiect, imaginea neexistînd în afara reflectării de către subiect a lumii exterioare, a realității obiective. Prin aceasta, problema raportului dintre imagine sau idee și obiect precum și a raportului dintre acesta și subiect reprezintă problema unică a locului și a rolului imaginii, ideii în interacțiunea subiectului cu lumea obiectivă.

Izolarea relativă de lucruri a ideilor, a conținutului cunoștințelor, de existența dată senzorial, este legată de faptul că ideile, cunoștințele se formează ca rezultat al activității de cunoaștere a subiectului, prin intermediul analizei și sintezei, abstractizării și generalizării, care prelucrează datele empirice inițiale, în care lucrurile și fenomenele realității apar nemijlocit; pe de altă parte, independența de subiect a conținutului ideal al cunoașterii, obiectivitatea acestuia este determinată de dependența sa de existență, a cărei reflectare este. Înțelegerea justă a raportului dintre imagini, idei, judecăți, și conținutul ideal al cunoștințelor pe de o parte și lucrurile și fenomenele date senzorial, adică obiectul cunoașterii, pe de altă parte, presupune justa înțelegere a raportului lor cu subiectul, cu activitatea lui de cunoaștere. Și invers, o înțelegere justă a raportului dintre conținutul cunoașterii și activitatea de cunoaștere a subiectului nu e posibilă fără o justă înțelegere a raportului acesteia cu obiectul cunoașterii; neînțelegînd just unul din aceste două raporturi, nici celălalt nu poate fi just înțeles.

Negarea izolării idealiste şi a opoziţiei dualiste dintre ideal şi lumea materială, ca realitate obiectivă, cu care se află în interacţiune subiectul, nu exclude recunoaşterea r e l a t i v e i independenţe a conţinutului ideal al gîndirii ştiinţifice, al cunoaşterii, al cunoştinţelor, atît faţă de lucrurile materiale date senzorial, cît şi faţă de subiect, şi deci nu exclude obiectivitatea conţinutului ideal al cunoştinţelor.

Obiectivîndu-se în cuvînt, rezultatele activităţii de cunoaştere pe care o desfăşoară omul (imaginile senzoriale, gîndurile, ideile) devin ele înseşi obiecte ale activităţii ulterioare de gîndire. Conexiunea, interdependenţa ideilor, noţiunilor, le face să fie r e l a t i v independente de activitatea de gîndire a subiectului (şi de conţinutul dat empiric al unui obiect izolat). Incluzîndu-se în aceste legături, conţinutul activităţii de cunoaştere pe care o desfăşoară subiectul apare într-o formă transformată. Gîndit în bogăţia potenţial infinită a conţinutului astfel transformat, fiecare membru al acestui sistem nu mai apare ca gînd al individului, ci ca obiect ideal al lui. Aşa, de exemplu, orice număr, apărut ca rezultat al activităţii gîndirii, care dezvăluie raporturile cantitative dintre mulţimile de obiecte, este inclus în sistemul, în seria infinită a numerelor, de care orice număr este legat prin anumite raporturi. În oricare din aceste nenumărate legături cu o cantitate infinită de alte numere, fiecare număr apare într-o nouă calitate (să spunem, 4 ca $3+1$, $2+2$, ca 2×2, 2^2 ca $5-1$, $6-2$ ca $\sqrt[3]{64}$ ş.a.m.d.) În această multiformitate a sa, fiecare număr apare ca obiect ideal al gîndirii care nu poate fi epuizat de gîndirea individului.

Sistemul în care gîndurile individului, produsul activităţii lui de cunoaştere intrînd — se transformă, constituie sistemul cunoştinţelor ştiinţifice care s-a format în decursul dezvoltării social-istorice. Acest sistem de cunoştinţe se prezintă în faţa gîndirii individului ca o „realitate obiectivă" existentă independent de individ, ca fiind un bun social pe care individul trebuie prin activitatea sa de cunoaştere să şi-l *însuşească*. În cadrul procesului de învăţare, de cunoaştere umană, proces pe care societatea îl organizează fără întrerupere, sistemul cunoştinţelor

științifice închegat în decursul dezvoltării istorice apare în fața individului ca obiect care urmează a fi însușit.

Prin intermediul produselor activității psihice ca activitate de cunoaștere, se realizează trecerea din sfera psihicului ca obiect de studiu psihologic în sfera conținutului ideal al cunoștințelor matematice, fizice ș.a.m.d. (tocmai acest conținut apare ca ideal în sensul propriu al cuvîntului), care reflectă laturi determinate ale existenței exterioare și independente de activitatea de cunoaștere. Tocmai aceasta înseamnă că activitatea psihică este reflectarea realității obiective, sau altfel spus, că în expresia sa finală, prin produsele sale, ea trece în ceva calitativ diferit, specific, adică în cunoștințe matematice, fizice, etc., cunoștințe despre unele sau altele din laturile sau proprietățile existenței. Esența așa-numitului psihologism, care constituie nucleul idealismului subiectiv, constă tocmai în ignorarea acestei teze fundamentale, în reducerea conținutului ideal obiectiv al cunoștințelor la ideile unui individ, considerate în dependență doar de stadiile succesive ale procesului de gîndire (psihic) care a dus la formarea lor, și în afara interdependenței conținutului lor obiectiv, care reflectă legitatea realității obiective.

Datorită dependenței sale de existență și a interdependenței diferitelor sfere ale sistemului de cunoștințe, conținutul lor capătă într-un anumit sens o relativă independență față de subiect. Aici se află rădăcinile gnoseologice ale platonismului, ale formei clasice în care a apărut în istorie așa-numitul idealism obiectiv; rădăcinile gnoseologice ale oricărui idealism obiectiv constau în ruperea ideilor, a conținutului ideal al cunoștințelor de lucrurile lumii materiale date senzorial și, în același timp, în opunerea ideilor subiectului cunoscător, activității lui de gîndire. (Întrucît idealismul obiectiv rupe conținutul ideal al cunoștințelor de activitatea psihică de cunoaștere pe care o desfășoară subiectul, idealismul obiectiv apare sub forma așa-numitului antipsihologism, după cum așa-numitul psihologism constituie nucleul idealismului subiectiv.)

Atît poziția idealismului obiectiv, cît și a celui subiectiv (iar în ultimă instanță, acea a antipsihologismului

ca și a psihologismului) se bazează pe falsa alternativă care domină aceste curente ale gîndirii filozofice și, potrivit căreia conținutul cunoștințelor este sau obiectiv, și deci există în afara activității de cunoaștere a individului, sau este produsul activității de cunoaștere desfășurate de subiect și atunci este numai subiectiv. Or, în realitate nu se nasc nici un fel de idei, noțiuni, cunoștințe în afara activității de cunoaștere a individului, ceea ce, totuși, nu exclude obiectivitatea lor. Obiectivitatea cunoștințelor nu presupune faptul că ele se nasc independent de activitatea de cunoaștere a omului; întregul conținut ideal al cunoștințelor este, în același timp, și reflectare a existenței, și rezultat al activității de cunoaștere pe care o desfășoară subiectul. Orice noțiune științifică este și produs al gîndirii, și reflectare a existenței.

Pentru idealismul obiectiv de tip platonician, ideile, noțiunile, conținutul cunoștințelor științifice reprezintă date intuitive nemijlocite[1]. În felul acesta activitatea de gîndire, în procesul căreia se formează noțiunile, ideile, este suprimată. În concordanță cu această poziție inițială, conștiința individului este considerată ca o simplă proiectare a conținutului cunoștințelor. Tot ceea ce se află inclus în conținutul obiectiv al cunoștințelor este transpus nemijlocit în conștiința individuală și este considerat ca un dat nemijlocit al ei. De fapt, în felul acesta, activitatea intelectuală a individului — prin care el, analizînd sistemul actual de cunoștințe care s-a închegat în decursul dezvoltării social-istorice, îl transpune pe planul conștiinței sale individuale, îl însușește și îl aplică în rezolvarea sarcinilor care-i stau în față —, este suprimată. Activitatea intelectuală a individului, p r o c e s u l gîndirii, dispar cu totul: idealismul obiectiv lichidează gîndirea ca obiect al cercetării psihologice. Însușindu-și această orientare, reprezentanții idealismului obiectiv de tip platonician au tins să lichideze orice o p e r a ț i i de gîndire, reducîndu-le la un ansamblu de raporturi ai căror

[1] Aceasta este și poziția lui Husserl și a lui Russell (Avem aci în vedere lucrările lui Russell scrise în prima perioadă a activității sale științifice, cînd împreună cu Whitehead era încă platonician, înainte de a deveni rînd pe rînd humeist și berkeleian).

membri sînt niște termeni statici, dați o dată pentru totdeauna[1] (Russell, Couturat).

Spre deosebire de idealismul lui Platon, în idealismul lui Hegel mișcarea ideii apare ca activitate și mijlocire, dar ideea ca atare se transformă în subiect căruia i se substituie. În felul acesta mișcarea ideii se reduce la mișcarea produselor gîndirii, substituită activității de cunoaștere a subiectului. Dezvoltarea istorică a cunoștințelor este înfățișată ca activitate a subiectului.

Nu încape îndoială că orice operație mintală întemeiată se bazează pe anumite raporturi și pe proprietățile lor, formulate logic. Astfel raportul de implicație dintre două teze ($p > g$; din p decurge g) apare ca o operație logică, care permite ca din două teze ipotetice date împreună, să deducem o a treia, datorită proprietății tranzitivității ($p > g$, $g > r$, $p > r$) care caracterizează relația de implicație. Dar nu e mai puțin adevărat nici faptul că aceste raporturi logice apar ca rezultat al activității de gîndire, al unor operații mintale.

Racila principală a idealismului obectiv de tip platonician rezidă în faptul că el prezintă ca fiind dat o dată pentru totdeauna și în afara activității de cunoaștere pe

---

[1] În concordanță cu aceasta, savanții care se situează pe pozițiile idealismului obiectiv construiesc teoria numerelor, bazele geometriei etc., străduindu-se să înlăture orice activitate de „construire" a unor noi obiecte ideale, reducînd totul la raportul reciproc dintre elementele inițial date.

Criticînd poziția idealismului obiectiv, Piaget îi opune „operaționalismul" preconizat de Bridgman. Nouă ni se pare că Piaget, fără a avea temeiuri serioase, se solidarizează parcă în mod necondiționat cu operaționalismul lui Bridgman, care se situează pe pozițiile unui relativism deschis. La baza concepției sale, Bridgman pune dependența rezultatului cunoașterii de mijloacele cunoașterii (o anumită mărime, de instrumentele de măsurare etc.); prin aceasta este exclusă principala dependență a rezultatelor cunoașterii (ale măsurării etc.) de obiectul însuși. Nu trebuie negată dependența rezultatului cunoașterii (al măsurării) de mijloacele cu care se realizează, dar această dependență mediază doar dependența principală, de bază, a rezultatelor cunoașterii, de obiect, ale cărui proprietăți determină înseși mijloacele de măsurare. Tocmai de aceea, în folosirea diferitelor procedee de măsurare și în general de cunoaștere a aceluiași obiect, se cere respectarea anumitor raporturi necesare, care permit trecerea de

care o desfășoară subiectul ceea ce în realitate nu este decît rezultatul ei considerînd, în mod fictiv, rezultatul cunoașterii care niciodată nu se definitivează — după cum nici activitatea de cunoaștere nu se încheie niciodată — ca ceva dat ei din capul locului.

Principala concluzie care se impune în urma analizei acestei racile esențiale a idealismului obiectiv este aceea că indiferent de gradul de obiectivitate al conținutului ideal al cunoștințelor, ele nu se nasc niciodată în afara activității de cunoaștere a subiectului și nu există independent de ea.

Pentru ca această afirmație să nu fie echivocă și pentru ca, opunîndu-se idealismului obiectiv, să nu deschidă porțile idealismului subiectiv — psihologismului — să nu ducă la subiectivizarea relativistă a cunoștințelor umane, trebuie precizat raportul reciproc dintre logic și psihologic în caracterizarea activității de cunoaștere.

Reprezentanții idealismului obiectiv, care tind să reducă operațiile la raporturile dintre anumiți termeni (Russell în perioada de început a activității sale, Couturat ș.a.) exclud din sfera cunoașterii obiective orice activi-

---

la un anumit procedeu de măsurare, de determinare a dimensiunii etc., la altul, pentru a fi respectată invariabilitatea rezultatului. Dar Piaget deduce însăși această invariabilitate, ca cerință principală față de operațiile care duc la formarea noțiunii științifice, numai din raporturile reciproce dintre operații, din echilibrarea lor reciprocă. Ca rezultat, invariabilitatea este luată nu doar ca criteriu, dar și ca bază a obiectivității noțiunii făurite prin activitatea gîndirii, or, în realitate, invariabilitatea este doar un indiciu al obiectivității ei, care se bazează pe adecvarea la obiect. Noțiunea este obiectivă nu pentru că ea este invariabilă, ea trebuie să fie invariabilă întrucît ea este obiectivă; în aceasta constă esența chestiunii. În cercetările sale asupra operațiilor mintale, Piaget subliniază principiul invariabilității. El consideră că operațiile reprezintă nivelul cel mai înalt de echilibrare a organismului cu mediul, întrucît pe prim plan trebuie să apară cunoașterea lumii externe, considerarea condițiilor obiective ale vieții. Însă la Piaget operațiile mintale apar, mai curînd, ca mijloace de adaptare, decît ca mijloace de cunoaștere. Tocmai acest lucru apropie pe Piaget de Bridgman (vezi J. Piaget, *Logic and Psychology*, I, History and Status of the Problem, Manchester University Press, 1953, pp. 1—8).

tate (o dată cu aceasta ei elimină şi orice conţinut obiectiv şi logic; în înţelegerea *activităţii* de cunoaştere ei sînt psihologişti). În activitatea de cunoaştere ei văd numai aspectul ei subiectiv-psihologic. Logicismul lor este reversul psihologismului. Psihologismul şi antipsihologismul sînt două laturi ale uneia şi aceleiaşi poziţii, două expresii ale uneia şi aceleiaşi greşeli principiale originare. În esenţă, pentru a depăşi atît antipsihologismul idealismului obiectiv, cît şi psihologismul idealismului subiectiv, este necesar să înlăturăm baza lor comună. Trebuie să înţelegem just relaţia dintre psihologic şi logic în activitatea de cunoaştere, în activitatea intelectuală.

Şi logica şi psihologia studiază gîndirea în procesul dezvoltării ei. Dar logica o studiază în procesul dezvoltării istorice a produselor obiectivate ale cunoaşterii, iar psihologia se adresează numai gîndirii individuale. Orice activitate de cunoaştere (intelectuală) a individului este activitate psihică, care poate fi, ca atare, obiectul cercetării psihologice. Obiectul cercetării psihologice este procesul de gîndire al individului în dependenţa cauzală de condiţiile în care se desfăşoară el. Legile psihice sînt legile gîndirii ca p r o c e s, ca activitate de gîndire a i n d i v i d u l u i; ele determină desfăşurarea gîndirii lui în dependenţă cauzală de condiţiile în care se realizează procesul gîndirii. Logica formulează acele raporturi care au loc între idei (produse ale activităţii de gîndire), atunci cînd gîndirea este adecvată obiectului său, existenţei, realităţii obiective[1]. *Una şi aceeaşi* activitate de cunoaş-

[1] Prin urmare, devine clar că logica nu este o disciplină normativă, legile ei vorbesc nu despre ceea ce trebuie să fie, ci mai întîi despre ceea ce este, căror condiţii trebuie să le răspundă gîndirea atunci cînd ea este adecvată obiectului său. Numai de aceea, putem ca transformînd ulterior legile logicii în norma care se referă nu la ceea ce este, ci la ceea ce trebuie să fie, să spunem că gîndirea pentru a fi justă, trebuie să urmeze legilor logicii.

Tot aşa, în bazele sale, nici e t i c a nu este o disciplină normativă: iniţial ea nu se referă la ceea ce trebuie să fie, ci analizează ceea ce este. Ea nu este o moralizare impusă dinafară, ci ştiinţa care dezvăluie esenţa internă a vieţii umane, a raporturilor umane autentice. Ea dezvăluie condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească relaţiile dintre oameni, şi, după aceea, for-

tere a individului este atît obiect de cercetare al logicii, cît şi al psihologiei. Prin aceasta, în activitatea cognitivă a individului, procesul şi rezultatul său — imaginea — sînt indisolubil legate. De aceea, cercetările psihologice nu trebuie să se refere la proces, luat independent de „produsul" sau rezultatul lui, tot aşa cum nu se poate ca, analizînd corelaţiile gîndurilor în conţinutul lor cognitiv, să le rupem cu totul de procesul gîndirii al cărui rezultat sînt.

Obiectul principal al cercetării psihologice este descoperirea legilor cauzale ale acelei desfăşurări a procesului gîndirii, care duce la o cunoaştere efectivă, corespunzătoare corelaţiilor pe care le exprimă legile logicii.

Cheia pentru rezolvarea justă a problemei raportului dintre psihologie şi logică, prin care se înlătură atît psihologismul, cît şi antipsihologismul, o constituie faptul că ideea, gîndul, este în acelaşi timp şi produsul gîndirii, expresia finală a procesului gîndirii, şi forma existenţei reflectate a obiectului său. Aceste două teze se îmbină într-un tot unitar, pentru că însuşi procesul gîndirii este determinat de obiectul care în acest proces apare sub forma gîndului. Gîndirea mijloceşte dependenţa ideii de obiect şi la rîndu-i ea însăşi este determinată de obiect. Datorită acestui fapt, în

---

mulează aceste condiţii ca norme de conduită, drept cerinţe ce trebuie respectate în relaţiile dintre oameni. Idealul pe care-l formulează etica, capătă o semnificaţie reală, numai dacă se iau în consideraţie posibilitatea şi perspectivele dezvoltării relaţiilor umane. Etica este inseparabilă de politică, dar nu se reduce la ea. Relaţiile umane, pe care le defineşte etica, sînt relaţii condiţionate social (ca, de altfel, tot ceea ce priveşte omul), dar acestea nu sînt relaţii sociale, în sensul celor în care intră societatea. În normele etice există un nucleu care îşi păstrează valabilitatea pentru relaţiile umane, în pofida tuturor schimbărilor situaţiei politice. Însă etica nu poate fi ruptă de realităţile concrete ale politicii. Etica izolată de politică este manilovism, sau, ceva şi mai rău, escrocherie şi ipocrizie, dorinţa de a proclama în gura mare idealul moral şi dorinţa ascunsă ca acest ideal să se „traducă" în realitate, să înceteze a fi numai „ideal", numai ceva ce trebuie să fie, dar care în realitate nu este.

procesul cunoașterii, „logica" existenței, ca obiect al gîndirii, devine structură a gîndirii. Gîndirea omului se formează pe măsura dezvoltării sale individuale, pe măsură ce se înfăptuiește această trecere.

Evident, dacă gîndirea n-ar corespunde sub nici o formă structurii logice a obiectului judecății, în gînduri n-ar exista nici o logică. În cursul formării reale a gîndirii în procesul dezvoltării individuale, structura logică a obiectului judecății determină structura g î n d i r i i și, prin intermediul ei, logica g î n d u r i l o r.

Mersul dezvoltării istorice a sistemului de cunoștințe științifice duce la relevarea unor noi forme logice, care corespund naturii obiectului. De pildă, logica lui Aristotel exprima legitățile unor științe ale naturii cu caracter clasificator. Cercetările recente în domeniul logicii matematice au dat la iveală noi operații care ies din limitele silogismelor aristotelice și astfel au făcut posibilă rezolvarea unor probleme de logică inaccesibile pentru logica tradițională, elaborată pe baza cuceririlor din etapele precedente ale dezvoltării cunoașterii științifice.

În cursul dezvoltării cunoașterii științifice, înainte ca omenirea să fi devenit conștientă de legile logicii și să le formuleze ca atare (mai întîi de către Aristotel, apoi, mai departe, pînă la Boole și continuatorii lui), ea și-a însușit în mod practic — în cursul întregului proces de cunoaștere a lumii — logica obiectivă a existenței, pe care o reflectă legile logicii.

Gîndirea oamenilor a ajuns într-o măsură tot mai mare să se desfășoare de fapt î n c o n c o r d a n ț ă cu legile logicii, înainte ca ei să-și fi dat seama de ele și să le fi putut aplica în mod conștient la gîndirea lor. Iar după ce legile logicii au fost descoperite și oamenii au devenit conștienți de ele, ei au continuat să gîndească urmînd logica obiectului gîndirii, iar nu făcînd diferite exerciții de aplicare a unei formule logice sau a alteia. La origine, formarea gîndirii omului a fost determinată de structura logică obiectivă, care s-a cimentat în sistemul cunoștințelor științifice și nu de către regulile logicii. Regulile logice cu care omul face cunoștință mai tîrziu servesc pentru a-și controla judecata și a și-o corija atunci cînd se abate de la calea justă.

Procesul formării structurii logice a gîndirii se poate explica prin analogie cu dezvoltarea limbajului. La începutul dezvoltării sale individuale, omul își însușește structura gramaticală a limbii materne nu prin intermediul studierii și aplicării regulilor gramaticii, dar în mod practic, în virtutea faptului că în procesul comunicării structura gramaticală a limbii (iar nu legile și regulile gramaticale care o reflectă) determină structura gramaticală a limbajului; cunoștințele de gramatică dobîndite ulterior îl ajută doar să devină conștient și să-și controleze structura gramaticală a vorbirii. Pe parcursul dezvoltării intelectuale a copilului, structura gîndirii se formează în mod asemănător, în concordanță cu legile logicii, pe măsură ce el își însușește sistemul de cunoștințe împreună cu structura logică cimentată în ele, care reflectă logica obiectivă a obiectului.

Pe măsură ce, în cursul învățării omul își însușește sistemul de cunoștințe științifice, el își însușește practic și structura logică a gîndirii, pe care ele o conțin. Gîndirea lui capătă o structură determinată de obiectul activității intelectuale, structură tot mai fidelă sistemului logic din ce în ce mai complex. De aceea, prin intermediul caracterizării logice a structurii gîndurilor accesibilă copilului, se poate caracteriza structura activității intelectuale care se formează în cutare etapă a dezvoltării sale[1].

Logica „clasică" și psihologia filozofică „clasică" aveau dreptate, într-un anumit sens, cînd afirmau că legile logicii exprimă într-o anumită măsură și structura de fapt a gîndirii. Dar legile logicii, exprimînd într-o formă sintetică structura gîndirii în măsura în care ele îi corespund, nu determină în mod cauzal procesul gîndirii, așa cum presupuneau „logiciștii" din psihologie, tot așa cum legile psihologice care reflectă legitatea obiectivă a procesului gîn-

[1] În lucrările sale, J. Piaget a încercat să dea o astfel de caracterizare a diferitelor niveluri de dezvoltare a gîndirii copilului, exprimînd în formule logice structura gîndurilor, proprie fiecărei trepte de dezvoltare (vezi J. Piaget, *Logic and Psychology*, II, Psychological Development of Operations, pp. 18—22; IV, „Conclusion: The psychological Meaning of the logical Structures", pp. 38—48, Manchester University Press, 1953).

dirii, nu fundamentează legile logicii, cum presupuneau „psihologiștii" din logică.

Greșeala psihologismului provine nu din faptul că privește activitatea individuală de cunoaștere ca proces psihic, ci din străduința de a reduce corelațiile logice ale conținuturilor ideilor (corelații care sînt condiții ale adecvării ideilor la existență), la corelațiile diferitelor etape ale procesului de gîndire, etape dependente de condițiile în care se desfășoară. Netemeinicia psihologismului constă, prin urmare, în considerarea activității de cunoaștere n u m a i sub aspectul caracteristic cercetării psihologice (dar nu în aceea că în general îi apare și sub acest aspect). Netemeinicia psihologismului constă în faptul că el *reduce* raporturile logice dintre idei la legi psihologice, care exprimă raporturile dintre etapele succesive ale procesului gîndirii și, deci, în ultimă instanță, confundă două sisteme diferite de raporturi în care intră în mod obiectiv cunoașterea lumii de către individ și în cadrul cărora trebuie să fie studiată cunoașterea.

Pe de altă parte, luînd în considerare raporturile logice care există între gîndurile adecvate existenței nu trebuie pierdut din vedere faptul că în felul acesta avem a face cu aspectul logic al expresiei finale a activității de cunoaștere. Greșeala logicismului în psihologie, paralelă cu greșeala psihologismului în logică, este că substituie legile logice, care exprimă raporturile dintre gînduri, legilor care exprimă raporturile dintre etapele succesive ale procesului gîndirii. Trebuie respinsă tocmai această tendință de substituire, această confundare a două sisteme de raporturi diferite în care este cuprinsă activitatea de cunoaștere a individului, dar nu și posibilitatea (necesitatea) de a caracteriza *atît* logic *cît și* psihologic una și aceeași activitate de cunoaștere. Ceea ce în mod obișnuit este desemnat ca p r o c e s logic — de analiză, sinteză, inducție etc. — nu este în realitate o activitate l o g i c ă deosebită, ci activitatea de c u n o a ș t e r e luată în expresia sa logică. Acesta este aspectul particular al tezei generale a unității dintre logică și teoria cunoașterii.

Individul nu dispune de procese logice deosebite, „pure" (izolate de procesele reale de cunoaștere care permit atît caracterizarea lor logică, cît și pe cea psihologică). (În

aceasta se află baza obiectivă a negării de către Russell, Couturat şi alţii, a existenţei operaţiilor, proceselor, activităţii în sfera logicii „pure"). Operaţiile logice — analiza, sinteza, desprinderea concluziei etc. — sînt acte de cunoaştere, determinate prin intermediul raporturilor logice dintre punctul de plecare al procesului de cunoaştere şi rezultatul său. Pe planul cercetării psihologice, punctul de plecare şi, de aceea, fundamentul, este nu operaţia, ci procesul. Operaţia logică este un proces psihic care s-a cristalizat într-o anumită structură logică, pe cînd procesul psihic, dacă este vorba de gîndire, reprezintă, de obicei, o operaţie în devenire.

În cercetarea logică, actul de cunoaştere este luat în calitate de operaţie, în cea psihologică, în calitate de proces; dar cercetarea psihologică trebuie să dezvăluie procesul formării şi aplicării fiecărei operaţii. Transformarea, în cadrul cercetării psihologice, a operaţiilor logice în unităţi iniţiale, ameninţă cu pericolul ştergerii oricărei graniţe dintre cercetarea psihologică şi cea logică[1].

---

[1] Problema operaţiilor şi raporturilor se complică cu o altă problemă legată de ea, anume aceea a operaţiei şi acţiunii, a gîndirii şi activităţii practice.

În logica sa, Goblot (Goblot, *Traité de Logique*, Paris, 1929) a afirmat ideea că nervul oricărei judecăţi este acţiunea şi nu o acţiune mintală deosebită, ci acţiunea practică reprodusă în minte. Goblot se străduie să fundamenteze această teză, falsă — întrucît şterge orice deosebire dintre activitatea practică şi cea teoretică — printr-o altă teză principial justă şi importantă potrivit căreia baza judecăţii o constituie nu corelarea principiilor înseşi, ci introducerea în cursul raţionamentului de mereu noi obiecte şi operarea cu ele în conformitate cu principiile generale. Astfel este demonstrată imposibilitatea reducerii raţionamentului la raportul dintre principii şi necesitatea operării cu obiectele incluse în raţionamente, dar nu se justifică reducerea actului teoretic de cunoaştere la reproducerea mintală a acţiunii practice; conform acestei concepţii, acţiunea nu are nevoie de cunoaştere, iar cunoaşterea nu adaugă nimic la acţiune.

În psihologie, Janet şi continuatorii săi, deşi nu au identificat în mod direct operaţia mintală sau acţiunea mintală cu acţiunea practică, au ajuns totuşi să trateze operaţia, acţiunea mintală ca o acţiune externă, practică „interiorizată" ca pe un rezultat al trecerii primei pe plan intern. Logica acestei concepţii duce la transformarea gîndirii într-un duplicat redus al acţiunii,

Evident, vorbind despre procesul cunoașterii, nu ne putem limita la procesul cunoașterii individuale, al cunoașterii lumii de către individ, ci trebuie să avem în vedere și procesul dezvoltării istorice a cunoștințelor; însuși procesul cunoașterii lumii de către individ este condiționat de dezvoltarea cunoașterii lumii de către omenire, de dezvoltarea istorică a cunoașterii științifice, așa cum procesul dezvoltării istorice a cunoașterii științifice este condiționat de activitatea de cunoaștere a indivizilor. (Studiul procesului gîndirii individului, condiționat de procesul dezvoltării istorice a cunoașterii umane, ale cărei rezultate și le

---

care reproduce particularitățile acțiunii, dar nu reflectă obiectul acesteia. În activitatea mintală se are în vedere în special elementul *activitate* și se reduce, mai mult sau mai puțin, la zero faptul că ea este *gîndire, cunoaștere*. Or, în realitate, acțiunea omului necesită cunoașterea, fără de care prima este imposibilă. Acțiunea practică nu poate fi redusă la o operare, la o manipulare externă, la latura ei efectorie, la mișcările prin care se realizează. Ea include în mod necesar și latura senzorială, gnosică; înseși mișcările prin care se realizează acțiunea sînt „aferentate", reglate, coordonate de semnalele senzoriale, de senzații. Cunoașterea senzorială este inclusă în acțiune ca o parte integrantă, ca o componentă necesară a ei, ca „mecanismul" ei reglator. Iată de ce este greșit să se rupă unitatea acțiunii autentice, să se substituie latura externă, efectorie a acțiunii — acțiunii în totalitatea sa și să se prezinte acțiunea, redusă la latura efectorie, ca primară, iar cunoașterea desprinsă din ea ca secundară și derivată, ca un duplicat „mintal" al ei. În adevăr, activitatea practică precede celei teoretice; la începutul procesului dezvoltării istorice, ideile — după cum arăta Marx — se împletesc cu activitatea practică, și numai după aceea producerea ideilor s-a desprins într-o activitate teoretică specială. Tot așa, în cursul dezvoltării individuale, omul (copilul) rezolvă la început sarcinile pe calea probelor, pe planul acțiunii externe cu obiectul, și numai după aceea, pe plan intern ideal. Dar această trecere de la rezolvarea sarcinii pe calea probelor, pe plan extern, la rezolvarea ei pe plan intern, ideal, nu înseamnă trecerea de la acțiunea practică fără cunoaștere, la cunoaștere fără acțiune practică, ci trecerea de la nivelul inferior al cunoașterii negeneralizate a condițiilor acțiunii, în care rezolvarea nu poate fi realizată decît prin intermediul unei serii de probe izolate, la un nivel superior, generalizat, în care probele singulare sînt, în mod firesc, excluse. Această trecere este legată de schimbarea caracterului cunoașterii, în care întotdeauna se păstrează interdependența cunoașterii și acțiunii.

însuşeşte individul în procesul învăţării, formează obiectul psihologiei; studiul dezvoltării istorice a cunoaşterii este obiectul teoriei cunoaşterii, al gnoseologiei, al epistemologiei — adică al teoriei cunoaşterii ştiinţifice.) Procesul dezvoltării istorice a cunoaşterii este, în fond, procesul dezvoltării cunoştinţelor; el are a face, mai ales, cu rezultatele obiectivate ale cunoaşterii, verificate istoric şi consolidate în sistemul ştiinţelor. În cazul acestora, întotdeauna apare, în mod necesar, aspectul logic, iar nu cel psihologic, al proceselor de cunoaştere. Prin aceasta, însă, procesul istoric al dezvoltării cunoştinţelor ştiinţifice apare, la rîndul său, mijlocit de activitatea de cunoaştere a indivizilor, prin lucrările cărora se realizează dezvoltarea cunoştinţelor ştiinţifice, după cum cunoaşterea individuală şi gîndirea individului sînt mijlocite de dezvoltarea social-istorică a cunoştinţelor.

În acest fel devine clar raportul dintre tratarea psihologică, gnoseologică şi logică a activităţii de cunoaştere şi se înlătură atît antipsihologismul idealismului obiectiv, cît şi psihologismul idealismului subiectiv. Teza mai sus formulată şi potrivit căreia o cunoştinţă oarecare, conţinutul ei de idei, oricît ar fi el de obiectiv, nu apare niciodată în afara activităţii de cunoaştere pe care o desfăşoară omul, ca subiect al cunoaşterii, şi nu există independent de această activitate, capătă acum un sens bine determinat, care exclude orice pericol de a cădea în psihologism, adică în idealism subiectiv.

O dată cu înlăturarea separării ideilor de lucrurile date senzorial, se înlătură şi posibilitatea separării lor de activitatea de cunoaştere a subiectului. Ideile sînt incluse în raportul gnoseologic al omului cu realitatea obiectivă, în activitatea de cunoaştere a subiectului care se află în interacţiune cu lumea. Raportul dintre imagine sau idee şi lucru, raport în care psihicul apare ca avînd un caracter ideal, este doar un moment, o latură a interacţiunii subiectului cu lumea obiectivă. Caracterul ideal al psihicului exprimă o latură, un aspect al psihicului considerat din punctul de vedere al caracterului său subiectiv, aspect desprins prin abstracţie ştiinţifică.

3. Despre psihic, din punctul de vedere al caracterului său subiectiv

Raportul omului ca subiect cu realitatea obiectivă reprezintă raportul inițial și de bază în punerea problemei gnoseologice. În acest raport, psihicul apare ca subiectiv.

Materialismul dialectic marxist înlătură definitiv caracterul limitat și îngustimea întregului materialism premarxist, în care, după cum arăta Marx[1], existența apărea numai sub forma obiectului, iar datorită acestui fel de a privi lucrurile, subiectul devenea apanajul idealismului. Pentru marxism, existența apare nu numai sub forma obiectului și a contemplării lui, ci și sub forma subiectului și a activității lui. Unitatea (dialectica) subiectului și obiectului se dezvăluie atît în activitatea practică a omului, cît și în cunoaștere. În activitatea sa practică, omul poate să-și realizeze scopul propus și, în conformitate cu acest scop, el poate să schimbe obiectul, numai potrivindu-și acțiunile conform naturii obiectului asupra căruia acționează. În cunoaștere, activitatea subiectului constă în relevarea obiectului, în dezvăluirea naturii sale proprii.

Pentru a înțelege în mod materialist existența nu numai sub forma obiectului, dar și sub forma subiectului, trebuie obținută înțelegerea pe deplin științifică a subiectivității. Psihologia este terenul pe care această sarcină trebuie rezolvată în mod concret. Pentru a înlătura total subiectivismul din înțelegerea psihicului este nevoie nu de negarea caracterului subiectiv al psihicului, ci de a opune înțelegerii nejuste, idealiste, a caracterului subiectiv al psihicului, înțelegerea științifică a subiectivității și obiectivității.

Opoziția dintre subiectiv și obiectiv este o opoziție de ordin gnoseologic. Este principial greșit să se transpună această opoziție dintre subiectiv și obiectiv — cum deseori se procedează — în cadrul raportului dintre psihic și substratul său material, dintre psihic și fiziologic[2]. A trata

---

[1] Vezi K. Marx — F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 437.

[2] O astfel de încercare a fost făcută la noi de către A. G. Ivanov-Smolenski în referatul prezentat la sesiunea pavlo-

raportul psihicului cu substratul său nervos, ca raport între subiectiv şi obiectiv înseamnă a afirma că activitatea de reflectare a creierului este obiectivă numai în expresia sa fiziologică; aceasta înseamnă a nega posibilitatea cunoaşterii obiectiv-ştiinţifice a psihicului care ar apare, zice-se, numai sub forma trăirii subiective. Corelaţia psihicului cu fiziologicul, luată drept corelaţie a subiectivului cu obiectivul, duce la concluzia că este legitimă şi posibilă numai o singură cale de cercetare a activităţii reflectorii a creierului, şi anume calea analizei sale exclusiv f i z i o l o g i c e. Căutarea pe această bază a unei metode obiective în psihologie rămîne lipsită de temei. Interpretarea „contopirii" psihologicului cu fiziologicul ca unitate dintre *subiectiv* şi *obiectiv* exclude în esenţă posibilitatea cunoaşterii psihologice obiective, ştiinţifice. O astfel de înţelegere a raportului dintre psihologie şi fiziologie trebuie respinsă, fiind nejustă, antiştiinţifică. Extinderea opoziţiei dintre subiectiv şi obiectiv la raportul dintre psihic şi substratul său material fiziologic duce la negarea psihologiei ca ştiinţă, ca mod de cunoaştere obiectivă. În realitate însă, a c t i v i t a t e a d e r e f l e c t a r e a c r e i e r u l u i î n à n s a m b l u l e i — atît în expresia sa psihică, cît şi în cea fiziologică — este o realitate obiectivă. Înţelegînd astfel lucrurile ne deschidem calea spre o cunoaştere

---

vistă a Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. şi a Academiei de ştiinţe medicale. Referentul a afirmat teza că activitatea psihică este „unitatea" subiectivului şi obiectivului. Dar fundamentînd-o, la început Ivanov-Smolenski a adus în sprijin cuvintele lui Lenin, care se referă exclusiv la raportul dintre psihic — ca imagine subiectivă — cu lumea obiectivă, iar apoi pe baza aceleiaşi formule a săvîrşit operaţia de „suprapunere a fenomenelor activităţii psihice faptelor fiziologice", de „sudare" a psihologicului cu fiziologicul, stabilind raporturi reciproce şi coincidenţă între ceea ce a fost descris anterior pe cale subiectiv-psihologică şi ceea ce s-a obţinut pe calea cercetării obiectiv-fiziologice (*Sesiunea Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. şi a Academiei de ştiinţe medicale a U.R.S.S. consacrată problemelor învăţăturii fiziologice a academicianului I. P. Pavlov*, Editura Academiei R.P.R., 1952, pp. 90—92). În ultima vreme, formula „unităţii subiectivului şi obiectivului" pentru caracterizarea legăturii raportului dintre psihologic şi substratul lui fiziologic nervos, a căpătat la noi o largă circulaţie şi o aprobare aproape unanimă. Cu toate acestea, ea este o formulă eronată.

psihologică obiectivă şi creăm premisele elaborării psihologiei ştiinţifice.

Încercarea nejustă de a transpune opoziţia dintre subiectiv şi obiectiv la raportul dintre psihic şi fiziologic este o ilustrare evidentă a tezei de la care am pornit (vezi cap. I) potrivit căreia, în fiecare sistem specific de raporturi şi legături, psihicul capătă caracterizarea sa noţională specifică, aplicabilă numai lui (ca ideal, subiectiv etc.). Nu este permisă universalizarea uneia din aceste caracterizări particulare şi extinderea ei asupra psihicului în ansamblu, neţinînd seama de sistemul de legături în care este considerat.

Noţiunea de subiectiv se opune noţiunii de obiectiv. În primul rînd *ce trebuie să înţelegem prin obiect şi obiectiv?* În zilele noastre, termenul de *obiectiv* nu este univoc. Prin proprietăţi obiective ale existenţei, ale realităţii etc. se înţeleg de obicei proprietăţile, trăsăturile proprii existenţei, realităţii unui fenomen sau altul, aşa cum sînt ele, spre deosebire de felul sau de forma în care se prezintă cutărui sau cutărui subiect care le percepe. Opoziţia dintre obiectiv şi subiectiv înseamnă, în acest context, delimitarea a ceva ce există de fapt, de modul în care acest ceva apare cunoaşterii *neadecvate* a subiectului.

Atunci cînd cunoaşterea este adecvată obiectului său sau se apropie în mod asimptotic de această calitate, caracteristica obiectivităţii se extinde şi asupra cunoaşterii. În acest caz, opoziţia dintre subiectiv şi obiectiv devine opoziţie între cunoaşterea adecvată şi cea neadecvată.

Dar şi pentru cunoaşterea adecvată, iar în acest sens — obiectivă, opoziţia dintre cunoaştere şi obiect rămîne valabilă. Este indiscutabil faptul că în existenţă totul este întotdeauna obiectiv — în primul sens al acestui cuvînt —, căci existenţa este ceea ce este, independent de felul cum este cunoscută şi chiar independent de faptul dacă în general este sau nu cunoscută. Totuşi, din faptul că existenţa este „obiectivă", independent de felul cum este cunoscută şi, în general, independent de faptul dacă este sau nu cunoscută, nu rezultă că se pot identifica noţiunile de e x i s t e n ţ ă ş i o b i e c t, ci dimpotrivă, rezultă tocmai contrariul.

Pentru conştiinţa subiectului, existenţa apare întotdeauna ca realitate obiectivă, care i se opune. Acolo unde există conştiinţa, este prezentă şi această opoziţie; acolo unde există conştiinţa, existenţa capătă în faţa ei această calitate. Conştiinţa nu poate să existe în afara raportului cu existenţa ca realitate obiectivă, dar existenţa, lumea, poate exista şi fără să devină obiect pentru subiect, pentru conştiinţa lui, adică poate să existe şi fără să apară în această calitate.

Principala lipsă a întregului materialism premarxist rezidă tocmai în identificarea noţiunilor de existenţă şi obiect[1], în recunoaşterea existenţei numai sub forma obiectului. Identificarea noţiunilor de existenţă şi obiect a fost folosită şi de idealism. Idealismul subiectiv neagă existenţa ca realitate independentă de subiect, bazîndu-se pe faptul că *în calitate de obiect* ea apare numai pentru

[1] Noi diferenţiem, aşadar, noţiunile de *obiect* şi *existenţă*. Prima reprezintă caracterizarea gnoseologică, cea de-a doua caracterizarea ontologică. Nici una din ele nu trebuie absolutizată. Din ipostazierea caracterizării ontologice s-au născut toate falsproblemele metafizicii, inclusiv renumitul argument ontologic. Metafizica se străduieşte să definească termenul de „existenţă" ca fiind ceva pentru că *este*, dar prin aceasta se ignoră tocmai ce anume este ea. În felul acesta esenţa existenţei nu poate fi definită. În ultimă instanţă „existenţa" este ruptă în două: în *esenţă* şi *existenţă*. Metafizica tradiţională s-a străduit, fără sorţi de izbîndă, să deducă existenţa din esenţă. Existenţialismul contemporan nu găseşte altceva mai bun de făcut decît ca, folosind acelaşi — de fapt, vechi — aparat noţional, să inverseze raporturile stabilite de vechea metafizică, să recunoască prioritatea fiinţării şi caracterul derivat al esenţei. Acest punct de vedere apare deosebit de pregnant la J. P. Sartre (J. P. Sartre, *L'Existentialisme est un Humanisme*, Paris, 1946). O dată cu aceasta, existenţialismul rezervă termenul de „fiinţare" pentru om. Dar tocmai aplicat la om acest termen rezonează extrem de nesatisfăcător. A spune despre viaţa umană că ea este fiinţare, înseamnă, de fapt, să spui despre ea tot ce poate fi mai pustiitor şi mai distrugător. A trăi, şi pe deasupra o viaţă umană, înseamnă incomparabil mai mult decît numai a fiinţa. Se impune o altă restructurare, şi mult mai radicală, a gîndirii filozofice. Va fi vorba nu despre înlocuirea unei abstracţii ipostaziate prin alta (existenţa prin esenţă, sau esenţa prin fiinţare); trebuie renunţat, în general, la ipostazierea unei abstracţii sau a alteia ca reali-

subiect. Acesta este un argument fals: *în această calitate*, obiectul există într-adevăr numai pentru subiect, dar existența nu are numai calitatea de obiect pentru subiect. Pentru a deveni obiectul cunoașterii cuiva trebuie ca mai întîi obiectul să existe, iar pentru a exista nu este obligatoriu să fie obiect pentru subiect. Nu afirmația că ceva există în calitate de obiect numai pentru subiect este nejustă, ci considerarea existenței numai în calitate de obiect pentru subiect. Existența ființează și independent de subiect, dar în calitate de obiect ea se raportează la subiect. Lucrurile, care există independent de subiect, devin obiecte pe măsură ce subiectul intră în legătură cu ele, iar în procesul cunoașterii și activității ele apar ca lucruri pentru noi. Existența, lumea materială devine realitate *obiectivă*, în sensul de obiect pentru subiect, în decursul evoluției, cînd în procesul dezvoltării apar indivizii capabili s-o reflecte conștient, s-o cunoască. Abia atunci existența apare în acest rol, în această calitate. (Realitatea obiectivă este existența neraportată la subiect, este lucrul în sine care devine lucru pentru noi).

Adevărul obiectiv este cunoașterea lucrului, adecvată obiectului însuși, cunoașterea al cărei conținut oglindește trăsăturile proprii obiectului independent de voința și de „punctul de vedere" al subiectului. În felul acesta, obiectivă este cunoașterea care dezvăluie proprietățile lucrului, a ceea ce există independent de subiect. Obiectivitatea apare, în felul acesta, drept o caracteristică a activității de cunoaștere desfășurate de subiect. Devine, astfel, clară imposibilitatea opunerii dinafară a subiectivului și obiectivului.

Injustețea izolării subiectivului de obiectiv apare clară în deosebirea așa-numitelor calități primare și secundare, dintre care primele sînt considerate obiective,

---

tate primară. Subiectul originar real al tuturor caracterizărilor noționale „ontologice" este *Lumea, Cosmosul, Universul*. La baza lui se află materia anorganică. Lumea, Cosmosul, Universul își au istoria lor reală, în cursul căreia se realizează trecerea de la materia anorganică la cea organică, la forme de viață din ce în ce mai complexe și mai înalte, fiecare din ele avînd modul său specific de existență. Toate caracteristicile ontologice apar în sistemul de raporturi care se încheagă înăuntrul Universului.

iar ultimele, subiective. La cele primare erau raportate, de exemplu, proprietăţile spaţiale ale lucrului şi, în general, proprietăţile care pot fi definite pe baza raporturilor reciproce ale lucrurilor (suprapunerea sau reunirea a două obiecte). La proprietăţile secundare erau raportate culoarea (de asemenea şi gustul etc.) întrucît, după cum se susţinea, lucrul nu poate poseda asemenea proprietăţi independent de subiectul care le percepe, înzestrat cu aparatele de recepţie corespunzătoare (cu organe de simţ); de aceea, primele erau considerate — obiective, celelalte — subiective.

O astfel de înţelegere a proprietăţilor primare şi secundare provine, în genere, de la Locke. În realitate însă, teoria lui Locke nu este atît de simplistă. Prin calităţi primare (sau „orginare") ale lucrurilor, Locke înţelege acele proprietăţi fără de care nici un lucru nu poate să existe (ele ar fi densitatea, întinderea, figura şi mobilitatea). Aceste calităţi determină în capul nostru „idei" care sînt „copii" ale lor. Prin calităţi secundare Locke înţelegea acele proprietăţi care de fapt nu se află în lucruri ca atare, ci sînt forţe care prin calităţile lor primare, volum, figură, legătura dintre particule şi mişcarea lor, produc în noi diferite senzaţii cum ar fi culoarea, sunetul, gustul etc.[1] In timp ce „ideile" calităţilor primare sînt în esenţă „copii", „ideile . . . calităţilor secundare nu au prototipuri"[2]. Astfel, Locke neagă faptul că „ideile" calităţilor secundare sînt asemănătoare bazei, cauzei pe care o au în lucruri, dar el nu neagă că aceste „idei" îşi au cauzele lor în lucrurile înseşi. Prin urmare teoria lui Locke asupra calităţilor primare şi secundare e mai puţin rectilinie de cum apare în expunerea ei subiectivistă, care include numai concluziile finale ale lui Locke, fără a ţine seama de întreaga desfăşurare a raţionamentului său. Locke susţine că însuşirile primare sînt proprii lucrurilor înseşi şi sînt inseparabile de acestea, pe cînd cele secundare „nu aparţin de fapt lucrurilor ca atare"[3], dar imediat el explică şi precizează această idee. Într-un anumit sens, arată

[1] J. Locke, *Eseu asupra intelectului uman*, M., 1898, p. 110.
[2] *Ibidem*, p. 112.
[3] *Ibidem*, p. 110.

el, şi calităţile secundare aparţin lucrurilor înseşi, dar numai ca „forţe" care generează în senzaţii calităţi senzoriale (culoare, gust, miros etc.) însă nu ca înseşi aceste calităţi sau ca „prototip" al lor.

Cu toate acestea, în ansamblu, Locke a împins spre punctul de vedere subiectivist, după care calităţile secundare nu depind chiar de lucruri. În opoziţie cu partizanii punctului de vedere al lui Locke, adversarii lor afirmă că şi culoarea este, de exemplu, o proprietate obiectivă a lucrului.

Discuţia despre caracterul subiectiv sau obiectiv al calităţilor secundare ajunge de obicei la impas datorită falsei antiteze de la care porneşte. Chestiunea se punea astfel: sau culoarea, gustul etc. apar numai în raport cu subiectul şi atunci ele sînt subiective, sau ele sînt proprietăţi obiective ale lucrurilor şi atunci există în afara raportului cu subiectul. De fapt, culoarea ca atare există numai în raport cu subiectul, cu individul care posedă receptorii corespunzători, dar ea este totodată şi obiectivă.

Fără îndoială, corelaţia obiectului exprimă în primul rînd proprietăţile obiective ale suprafeţei lui de a absorbi unele raze şi de a reflecta altele. Forma de manifestare a acestei proprietăţi a suprafeţei lucrului este tot obiectivă pentru că această proprietate apare sub înfăţişarea unei coloraţii anumite în interacţiunea sa cu ochiul omului, care este o realitate tot atît de obiectivă ca şi razele de lumină ce acţionează asupra lui, şi ca suprafaţa corpului care reflectă aceste raze. De aceea nu există nici un temei să se considere obiective proprietăţile primare, iar cele secundare doar subiective[1]. A susţine că proprietăţile care se dezvăluie în interacţiunea lucrurilor sînt proprietăţi obiective ce aparţin lucrurilor ca atare, iar proprietăţile, care se dezvăluie în interacţiunea lucrurilor cu organele de simţ, constituie doar aspectul subiectiv

[1] La aceasta se mai poate adăuga că proprietăţile secundare se dezvăluie tot în procesul cunoaşterii. De aceea, dacă am considera subiectiv tot ce este legat de activitatea de cunoaştere a individului — aşa cum au făcut susţinătorii caracterului subiectiv al calităţilor secundare — atunci, în mod inevitabil, afirmarea caracterului subiectiv al calităţilor secundare ar trebui extinsă şi asupra calităţilor primare.

al celor din urmă înseamnă a substitui pe nesimţite, conştient sau inconştient, senzaţia, organelor de simţ, iar subiectului conştiinţa lui. Dacă nu se operează această substituire nepermisă, alternativa falsă pe care se sprijină discuţia cu privire la calităţile secundare cade de la sine. Este adevărat că proprietăţile lucrurilor apar sub aspectul culorii numai în interacţiunea cu organismul care posedă aparate corespunzătoare (organele de simţ), dar în interacţiune cu aceste aparate[1] se află proprietăţile lucrurilor înseşi. Culorile nu constituie numai o modificare subiectivă a sensibilităţii noastre. Însăşi lumea înconjurătoare apare în faţa noastră cu un colorit minunat care încîntă privirea omului şi trezeşte în el pe artist.

Lumea a căpătat această podoabă multicoloră în procesul evoluţiei, după cum tot în procesul evoluţiei ea a făcut să răsune o muzică cuceritoare prin sonorităţile sale. Această podoabă multicoloră, ca şi muzica sonorităţilor sale au devenit o avuţie a lumii, atunci cînd în cursul evoluţiei lumii neorganice, şi sub influenţa ei, în alcătuirea lumii au apărut şi s-au dezvoltat organisme cu aparate senzoriale corespunzătoare, cu care proprietăţile lumii anorganice, intrînd în interacţiune, au putut să apară sub aspectul culorilor, mirosurilor, sunetelor etc.

În virtutea conexiunii universale a tuturor fenomenelor lumii, apariţia noilor forme de materie şi în special a materiei organice (a organismelor) a determinat manifestări noi ale tuturor celorlalte forme ale existenţei, cu care aceste forme noi au intrat în interacţiune.

Analiza tezei caracterului pur subiectiv al aşa-ziselor calităţi secundare ne arată cum totul se încurcă, dacă se uită că subiectul însuşi este o realitate materială existentă în mod obiectiv, iar nu o subiectivitate izolată a unei conştiinţe „pure" sau a unui spirit necorporal.

Pentru a înţelege în mod just adevăratul raport dintre obiectiv şi subiectiv, trebuie să avem în vedere că este obiectiv nu numai şi nu tot ceea ce îi este dat subiectului în afara activităţii sale. Dimpotrivă, ceea ce ne este dat în mod nemijlocit poate fi într-o măsură sau alta „subiec-

[1] Înseşi organele de simţ s-au format în procesul evoluţiei sub acţiunea proprietăţilor respective ale lucrurilor.

tiv", aparent. Proprietățile obiective ale obiectului se dezvăluie în activitatea de cunoaștere a subiectului; întotdeauna, adevărul obiectiv este rodul acestei activități de cunoaștere desfășurate de către subiect. Subiectul care și-a însușit cunoștințele acumulate de omenire poate fi într-o măsură mai mare purtătorul obiectivității, decît un anumit fapt singular, luat în acele legături contingente, neesențiale în care uneori se întîmplă să ni-l prezinte percepția. Obiectivitatea adevărului nu constă în dezvăluirea lui în afara activității de cunoaștere desfășurate de subiect, ci în faptul că ceea ce dezvăluie subiectul în activitatea lui de cunoaștere, este adecvat obiectului.

Opoziția dintre subiectiv și obiectiv are o importanță fundamentală, vitală, pentru cunoaștere; într-un anumit sens, cunoașterea este un proces continuu de delimitare a subiectivului de obiectiv, de depășire a subiectivului și de relevare a obiectivului, de trecere de la subiectiv la obiectiv. De aceea este atît de important să înțelegem în mod just raportul dintre subiectiv și obiectiv. Trebuie în primul rînd să înțelegem că subiectivul este răsfrîngerea obiectivului și nu poate în nici un caz să fie rupt de el. *Ruperea* psihicului, ca subiectiv, de realitatea obiectivă, duce direct la subiectivism, la înțelegerea *subiectivistă* neadevărată a subiectivului. Dualismul nu trebuie să-și găsească loc nici în raportul dintre activitatea psihică și creier și nici în raportul gnoseologic dintre subiectiv și obiectiv. Monismul materialist nu se oprește în pragul teoriei cunoașterii. El se extinde și asupra raportului gnoseologic al subiectului cu lumea obiectivă și determină justa înțelegere a subiectivului.

În ce constă așadar, caracterul subiectiv al psihicului?

În înțelesul său prim, originar, subiectivitatea psihicului este legată de apartenența lui la individ, la om, ca subiect. Nu există senzații, idei, sentimente ale nimănui[1]. Orice senzație, orice idee este întotdeauna senzația, ideea unui anumit om. Subiectivitatea psihicului înseamnă că această activitate este a subiectului.

---

[1] Vezi V. I. Lenin, *Materialism și Empiriocriticism*, Editura Politică, București, 1959, p. 220.

În acest sens general, subiectivă este orice activitate psihică, orice activitate de cunoaştere, inclusiv aceea care-i dezvăluie omului realitatea obiectivă şi pe care o exprimă adevărul obiectiv. Prin urmare nu poate fi nici o incompatibilitate între subiectivitate, ca trăsătură caracteristică generală a oricărei activităţi psihice, de cunoaştere, ca activitate umană, şi obiectivitatea conţinutului, al rezultatului acestei activităţi. În sensul de mai sus, subiectivitatea nu înseamnă cîtuşi de puţin neadecvare la obiectiv, şi nu poate servi în nici un fel drept fundamentare sau punct de plecare pentru agnosticism[1].

---

[1] O dată cu această rezolvare a problemei raportului dintre subiectiv şi obiectiv, se rezolvă, în principiu, şi polemica dintre determinism şi indeterminism, care s-a încins în fizica contemporană.

Apărarea indeterminismului în fizica contemporană are la bază faptul că înseşi instrumentele de care se foloseşte experimentatorul iau parte nemijlocit la acea situaţie fizică, care este studiată prin intermediul lor. Concluzia indeterministă care a fost dedusă din această teză decurge din acea premisă falsă, potrivit căreia natura lucrurilor nu se dezvăluie în interacţiunea lor, că ea ar fi un dat ce se opune oricărei acţiuni externe ca unui lucru exterior în raport cu sine. Cu alte cuvinte, concluzia indeterministă se întemeiază pe negarea interacţiunii ca atare, pe considerarea oricărei acţiuni externe ca impuls extern, care se izbeşte de ceea ce îi este exterior. Concluzia indeterministă este, aşadar, condiţionată de înţelegerea mecanicistă a determinismului. În realitate, natura lucrurilor se dezvăluie întotdeauna în interacţiunea lor şi ea nici nu se poate dezvălui altfel. Trebuie numai să înţelegem acest lucru şi, ţinînd seama de faptul că ceea ce este nemijlocit dat este întotdeauna efectul interacţiunii, să putem determina, pe cale indirectă, natura corpurilor care se află în interacţiune.

Dar afirmarea influenţei instrumentelor este doar o verigă în lanţul argumentării în favoarea indeterminismului. Influenţa instrumentelor asupra situaţiilor care sînt cercetate cu ajutorul lor este considerată ca argument împotriva determinismului, tocmai pentru că aici este vorba de raportul subiectului cunoscător cu lumea obiectivă. Într-una din cele mai noi lucrări consacrate problemei determinismului şi indeterminismului în fizica contemporană, toată problema este redusă, în ultimă instanţă, la un singur punct: indeterminismul la care ajunge fizica este legat de imposibilitatea de a da un tablou general al lumii care să nu depindă de subiectul cunoscător. Însuşi acesta din urmă este inclus în situaţia pe care o cercetează. Sistemul fizic studiat suferă acţiunea acelor operaţii pe care le înfăptuieşte fizicianul atunci cînd execută măsurătorile sale, iar teoria fizică în care el for-

Caracterul subiectiv al psihicului în calitate de cunoaştere a existenţei, apare şi într-un sens mai special, anume acela al unei concordanţe parţiale cu existenţa, cu obiectul cunoaşterii. În primul sens al cuvîntului, subiectivitatea exprimă apartenenţa psihicului la un subiect; luată în cel de-al doilea sens, mai special, subiectivitatea exprimă relaţia mai mult sau mai puţin adecvată a psihicului cu existenţa ca obiect.

În acest sens, subiectivitatea se manifestă, în primul rînd, în cunoaşterea senzorială, în percepţie. Experienţa ne învaţă că simultan diferiţi oameni, sau acelaşi om în momente şi condiţii diferite, percep unul şi acelaşi lucru într-un mod diferit. Acest fapt face ca omul să-şi dea seama de subiectivitatea percepţiei sale, şi în celălalt sens, mai specific. Dar şi în acest sens luată, subiectivitatea percepţiei este obiectivă, pentru că ea depinde în mod necesar

---

mulează rezultatele cercetării fenomenelor fizice depinde şi de activitatea lui intelectuală care duce la crearea teoriei respective. În spatele acestor raţionamente se ascunde opoziţia nejustă dintre *activitatea subiectului*, prin intermediul căreia el cunoaşte lumea, şi *obiectivitatea* rezultatelor ei; la baza lor stă dogma pozitivistă potrivit căreia obiectiv este numai ceea ce este *dat în mod nemijlocit*. În cazul acesta se naşte alternativa: sau ceva este obiectiv şi atunci el este dat în mod nemijlocit, în afara oricărei activităţi a subiectului, sau acel ceva este produsul activităţii de cunoaştere desfăşurate de subiect, de oameni şi atunci nu este obiectiv, ci numai subiectiv. Aceasta este o alternativă falsă, fictivă. În realitate nu numai tezele fizicii contemporane, ci şi ale oricărei ştiinţe în genere, sînt produsul activităţii de cunoaştere desfăşurate de către oameni, activitate legată în mod direct de activitatea lor practică ceea ce nu exclude cîtuşi de puţin obiectivitatea tezelor ştiinţifice. Afirmaţia că în fizica modernă rezultatele cercetării experimentale depind de acţiunile experimentatorului, în timp ce în fizica clasică ele reflectau proprietăţile obiective ale sistemului fizic cercetat (Paulette Février, *Déterminisme et Indéterminisme*, Paris, 1955, p. 224) arată numai că fizica veche era încă compatibilă cu înţelegerea mecanicistă a determinismului şi cu opoziţia externă dintre subiectiv şi obiectiv, în timp ce la nivelul actual al dezvoltării ştiinţei devine inevitabilă trecerea la înţelegerea dialectică atît a determinismului, cît şi a raportului dintre subiectiv şi obiectiv. Ceea ce mulţi fizicieni contemporani consideră ca fiind falimentul determinismului şi triumful indeterminismului este de fapt, falimentul determinismului *mecanicist*, care dovedeşte nu justeţea indeterminismului, ci necesitatea de a trece la determinismul dialectic.

de condiţiile percepерii. De aceea, pe baza dependenţei necesare a schimbărilor imaginii unuia şi aceluiaşi lucru de condiţiile modificabile în care este perceput, noi putem proceda la determinarea mijlocită a proprietăţilor obiective ale lucrului ca atare. De exemplu, în funcţie de modificarea de perspectivă a imaginii obiectului, prin îndepărtarea de el, putem determina adevărata sa mărime. Acesta este mersul firesc al cunoaşterii ştiinţifice. Perceperea subiectivă a lucrului este o treaptă şi nu o treaptă oarecare, ci una necesară pe calea cunoaşterii obiective.

Subiectivitatea se transformă în „aparenţă", în iluzie, în neadevăr, numai atunci cînd imaginea obiectului este luată în considerare independent de condiţiile care o determină în mod obiectiv şi este nemijlocit raportată la lucru, fără a se face deosebire între condiţiile percepерii lucrului şi cele ale existenţei lui. Greşeala, neadevărul, nu înseamnă pur şi simplu lipsa de adevăr, ci încălcarea şi denaturarea adevărului. Greşeala, neadevărul, este un fapt care se cere explicat. Izvorul principal al oricăror erori constă în ruperea conţinutului cunoaşterii de condiţiile în care apare, şi în raportarea aceluiaşi conţinut la alte condiţii.

Faptul că noi vedem soarele aşa cum îl vedem, luat în sine, este un fapt obiectiv, condiţionat în mod necesar de dimensiunile obiective ale soarelui, care este cauza exterioară, şi de legile activităţii analizatorului vizual, care reprezintă condiţiile interne prin intermediul cărora acţionează cauzele exterioare. Imaginea lucrului este tot atît de obiectivă şi depinde în mod necesar de condiţiile perceperii lucrului, pe cît lucrul însuşi depinde de condiţiile sale de existenţă. Înţelegerea justă a subiectivităţii constă nu în justificarea, ci, dimpotrivă, în înlăturarea oricărui subiectivism, a oricărei ruperi şi izolări a subiectivului de legitatea obiectivă universală a proceselor şi fenomenelor lumii reale.

Calea principală care duce la înlăturarea subiectivismului constă nu în negarea subiectivului, ci în înţelegerea lui justă, ca formă de manifestare a obiectivului. Reprezentarea neadecvată, eronată a dimensiunilor reale ale soarelui apare numai în cazul în care rup dimensiunile

imaginii lui din percepția mea, de condițiile în care se realizează percepția ca atare și le atribui de-a dreptul soarelui. Și, totuși, dimensiunile reale ale soarelui se determină pe baza datelor senzoriale ale percepției. Percepția duce la rezultate veridice numai atunci cînd este corelată cu condițiile care o generează și cînd este restructurată în concordanță cu schimbarea acestor condiții. Ceea ce e iluzoriu, neverosimil, neadecvat în raport cu obiectivul nu grevează în mod obligator întreaga viață subiectivă. Însăși cunoașterea existenței, verificată și confirmată zilnic de practică, constituie o permanentă dovadă a compatibilității dintre subiectivitate și obiectivitate, și a legăturii dintre subiectiv și obiectiv.

Cunoașterea veridică este cunoașterea obiectivă, adecvată existenței. Totuși, obiectivitatea just înțeleasă nu înseamnă înstrăinarea de subiect și de viața lui. Adevărul obiectiv, răsfrîngîndu-se nu numai prin gîndirea, dar și prin viața, prin emoțiile și acțiunile omului, se transformă în convingere a acestuia, determinînd conduita sa. Adevărul obiectiv devine eficient numai transformîndu-se într-o convingere a subiectului. Adevărul obiectiv se traduce în practică, în viața oamenilor, numai prin intermediul subiectului și al acțiunilor sale dirijate conform acestui adevăr. Adevărul care este transpus în viață, care a devenit convingere, concepție generală a oamenilor, este și obiectiv și subiectiv[1].

Izolarea psihicului, a conștiinței ca subiectivitate determină o înțelegere falsă, subiectivistă a psihicului. Tocmai o asemenea izolare constituie nucleul psihologiei introspecționiste care se sprijină pe gnoseologia dualistă.

---

[1] Concepția lui Hegel despre caracterul obiectiv al ideii absolute pentru care subiectul real se dizolvă în ideea care i se substituie, și concepția despre subiect și existența sa fondată de întemeietorul existențialismului contemporan, S. Kierkegaard, potrivit căreia omul există cu atît mai puțin, cu cît gîndește mai obiectiv, reprezintă, cu toată opoziția dintre ele, două laturi ale uneia și aceleiași concepții false. Numai înțelegerea subiectivistă a subiectului și a subiectivului, comună atît subiectivismului, cît și acelui pseudoobiectivism care este reversul său, împiedică înțelegerea acestui fapt.

Înţelegerea idealistă — care se află la baza psihologiei introspecţioniste — a caracterului subiectiv al psihicului, constă în considerarea psihicului ca fiind o lume aparte, interioară, închisă în sine, formată numai din trăiri pur subiective (dintr-o aceeaşi înţelegere a conştiinţei izvorăşte şi aşa-numitul realism reprezentativ din gnoseologie). Psihicul este izolat de lumea materială exterioară, iar existenţa lui este redusă la trăirea de către subiect; el ar exista numai în măsura în care se reflectă în conştiinţă şi există numai ca atare[1]. Conştiinţa este izolată de lumea exterioară şi întoarsă către sine. Conştiinţa este înlocuită prin conştiinţa de sine.

Dacă analizăm concepţia introspecţionistă, la baza ei, ca idee directoare, vom găsi principiul caracterului nemijlocit al psihicului. Întreaga lume materială, fizică, externă este mijlocită prin conştiinţă, prin psihic, dar psihicul este o realitate primă, nemijlocită. Prin caracterul său nemijlocit, psihicul este închis într-o lume internă şi transformat într-o avuţie strict personală. Fiecărui subiect îi sînt date numai fenomenele conştiinţei sale; ele îi sînt date numai lui şi — principial — sînt inaccesibile observatorului dinafară. În mod necesar dispare posibilitatea cunoaşterii obiective a psihicului altui om, care poate fi numai mijlocită. Dar o dată cu aceasta devine imposibilă cunoaşterea obiectivă a psihicului şi din partea celui care îl posedă. Introspecţioniştii extremişti, care de fapt erau singurii introspecţionişti consecvenţi, afirmau că datele introspecţiei sînt absolut veridice[2]. Aceasta înseamnă că ele nu pot fi dezminţite; ceea ce este însă tot atît de adevărat ca şi faptul că ele nu pot fi confirmate. Dacă psihicul este nemijlocit, iar în conţinutul său nu este determinat prin medierile sale obiective, atunci nu există

[1] Husserl a expus această teză a introspecţionismului în următoarea propoziţie: în privinţa psihicului, esenţa şi fenomenul coincid.

[2] În literatura rusă acest punct de vedere a fost foarte clar şi consecvent formulat de către Grot. Vezi studiul său *Osnovaniia eksperimentalnoi psihologhii*, publicat ca introducere la ediţia rusă a cărţii lui Wundt *Studii de psihologie*, M., 1897.

nici o instanţă obiectivă care să verifice datele introspecţiei. Psihologiei i se înlătură, astfel, posibilitatea verificării, adică ceea ce deosebeşte cunoaşterea de credinţă.

Trebuie să facem distincţie între autoobservare, ca observare îndreptată spre sine, spre autocunoaştere, şi introspecţia propriu-zisă, ca falsă interpretare a autoobservării. Esenţa introspecţionismului şi a autoobservării introspecţioniste ca şi tarele lor nu îşi au originea în faptul orientării cunoaşterii spre subiectul însuşi. Nu trebuie să fie negată posibilitatea şi necesitatea autocunoaşterii, a cunoaşterii de sine în scopul autocontrolului. Orientarea spre sine a introspecţiei nu este o trăsătură principală, fundamentală, determinantă, ci derivată. Sensul introspecţiei este afirmarea ideii că psihicul se reflectă în sine însuşi: psihicul este o lume închisă a conştiinţei „pure", izolate de lumea materială; este spiritul care se cunoaşte nemijlocit pe sine însuşi, prin sine însuşi, ocolind orice mijlocire materială.

Necesitatea de a proceda la cunoaşterea psihicului altor oameni prin conduita lor, prin medierea lor materială, este evidentă. De aceea, introspecţionismul recurge la autoobservare, care după cum afirmă, ar permite ocolirea oricărei mijlociri materiale şi se crede astfel realizabilă posibilitatea iluzorie a cunoaşterii psihicului, a propriilor trăiri ale subiectului, neieşind din limitele psihicului însuşi, rămînînd în lumea închisă, internă, a conştiinţei pure, ruptă de realitatea obiectivă. Tocmai aici se află rădăcinile răului şi împotriva acestui punct trebuie îndreptată critica, şi nu împotriva autoobservării ca atare.

Negarea introspecţiei şi a introspecţionismului nu înseamnă de loc negarea autoobservării (în sensul observării orientate spre sine). A nega autoobservarea la om ar însemna, în ultimă instanţă, negarea conştiinţei de sine, posibilitatea autocunoaşterii. Or, autocunoaşterea este posibilă şi necesară. Autoobservarea poate să ne dea o cunoaştere reală, dacă nu se transformă în introspecţie, în sensul specific arătat mai sus, dacă ea se desfăşoară ca şi cunoaşterea altor oameni, pe baza analizei psihologice

a datelor conduitei[1]. Pe noi înşine ne putem cunoaşte în încercările vieţii. De multe ori se întîmplă ca o faptă sau o reacţie de a noastră faţă de comportarea altor oameni, să ne deschidă ochii pentru prima dată asupra unui sentiment, de care pînă atunci nu am fost perfect conştienţi. Autocunoaşterea şi procesul autocunoaşterii, aşa cum se prezintă ele în realitate, justifică introspecţionismul şi răspund idealului autoobservării introspecţioniste la fel de puţin ca şi cunoaşterea psihologică a altor oameni.

Ca metodă, introspecţia a fost destinată special pentru extragerea conţinutului psihic „pur", izolat de lumea materială. Cerinţele principale pe care le-au formulat teoreticienii introspecţiei şi ai teoriei introspecţioniste a conştiinţei faţă de autoobservare (introspecţie) constau tocmai în izolarea conţinutului psihic de orice „raportare la obiect". Această tendinţă greşită s-a manifestat cu toată claritatea la Titchener. După părerea lui Titchener, oamenii „naivi", neexersaţi în introspecţie cînd sînt puşi să relateze trăirile, senzaţiile şi ideile lor, fac o „greşeală" principală şi anume aceea că ei amintesc de obiectul percepţiei, reprezentării, de obiectul sentimentelor şi trăirilor lor, de o b i e c t u l gîndirii lor. Titchener a denumit acea-

[1] Totuşi, în aprecierea cercetărilor realizate pe baza datelor autoobservării, trebuie să se ţină seama de o împrejurare suplimentară esenţială: aceste cercetări sînt construite, de obicei, pe baza datelor autoobservării s u b i e c ţ i l o r. Dezavantajul folosirii de către c e r c e t ă t o r a datelor autoobservării s u b i e c ţ i l o r constă, înainte de toate, într-o anumită intervertire a rolurilor, sau, vorbind mai simplu, în faptul că cercetătorul încredinţează funcţia sa subiectului, iar el însuşi se transformă în redactor de protocoale, care înregistrează date ce nu apar ca rezultat al cercetărilor sale. În acelaşi timp trebuie să spunem că datele autoobservării subiecţilor care nu-şi propun scopuri de cercetare, în mare măsură nu satisfac exigenţele care se impun unei observaţii ştiinţifice autentice, nu conţin o analiză suficientă a datelor observaţiei, bazată pe o confruntare multilaterală.

Aşadar, autoobservarea este nu numai posibilă, dar şi necesară. În principiu, observarea propriei persoane nu-i mai puţin posibilă decît observarea altor oameni. Ea poate fi tot atît de obiectivă ca şi observarea altor oameni, numai că ea poate şi trebuie să satisfacă acele exigenţe care, în genere, se impun oricărei observaţii, pentru ca rezultatele acesteia să poată fi recunoscute ca obiective, adică ştiinţifice.

sta greşeala stimulului *(stimulus error):* ea — după părerea lui Titchener — constă în indicarea de către subiect a obiectului care este „stimulul" trăirii, al senzaţiei sau al gîndirii, atunci cînd se cere caracterizarea acesteia din urmă. Desigur, o b i e c t u l i d e i i ş i i d e e a d e s p r e o b i e c t nu înseamnă unul şi acelaşi lucru. Dar introspecţionistul, care pare că se ascunde uneori în spatele acestei teze, susţine de fapt altceva: în însuşi gîndul despre obiect el se străduieşte să rupă i d e e a de o b i e c t. În felul acesta ajunge Titchener la „existenţialismul" său psihologic care face din psihic o existenţă *sui generis,* independentă de lumea materială obiectivă.

Prin urmare este evident că teoria introspecţiei şi teoria reflectării sînt opuse: una afirmă ceea ce neagă cealaltă. Numai teoria reflectării şi concepţia sa asupra subiectivităţii psihicului sînt în conformitate cu realitatea: ideea este inseparabilă de obiectul său, senzaţia de obiectul perceput, imaginea, percepţia, de lucrul a cărui reflectare este. De aceea, subiectivitatea psihicului nu este absolută, nu este metafizică; subiectiv în formă, el este însă obiectiv prin conţinutul său reflectoriu şi prin izvorul său; aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, în imaginea subiectivă a lumii obiective, subiectul cunoaşte în primul rînd lumea obiectivă, iar nu pe sine însuşi, nu condiţionarea subiectivă a imaginii sale. De partea ultimă, el îşi dă seama mai puţin şi mai tîrziu decît de orice. Actul autoobservării, trăirii subiective poate să lipsească, şi cu toate acestea imaginea lumii obiective pe care o capătă subiectul îşi va îndeplini misiunea sa de cunoaştere obiectivă şi de reglare a acţiunilor omului. Existenţa imaginii rezidă tocmai în rolul obiectiv pe care-l îndeplineşte ea în viaţa şi activitatea omului şi nu se reduce la simplul fapt că imaginea există numai pentru că ea este trăită în mod subiectiv. Imaginea poate să existe şi să acţioneze, fără ca să fie obiect al autoobservării. Atunci cînd devine obiect de autoobservare, cînd devine o imagine trăită subiectiv, existenţa ei nu este epuizată prin aceasta. De aceea, starea psihologică a subiectului poate să apară în autoobservare şi într-o formă neadecvată. Ceea ce cred oamenii despre ei înşişi nu coincide întotdeauna cu ceea ce sînt ei în realitate. De asemenea, însăşi

conştientizarea — prin actul autoobservării — a propriilor trăiri nu este numai o trăire subiectivă, ci un fapt obiectiv, care are urmări obiective. Altfel acţionează un om care a devenit conştient de trăirile care servesc ca motive ale conduitei sale, decît unul care nu-şi dă seama de aceste trăiri. Tocmai în aceasta constă existenţa obiectivă a actelor conştiinţei de sine, ale autoobservării. Nici chiar în autoobservare existenţa psihismului nu se reduce la simplul fapt că el e dat subiectului care îl trăieşte.

Depăşirea subiectivismului în înţelegerea psihicului nu înseamnă, în nici un caz, negarea subiectivităţii sale. Dimpotrivă. Dezvoltarea unei concepţii cu adevărat ştiinţifice a subiectivităţii duce în mod necesar la depăşirea subiectivismului, care se sprijină pe izolarea subiectivului de obiectiv.

Respingînd şi depăşind subiectivismul, noi nu negăm, ci dimpotrivă, afirmăm subiectul şi subiectivul, lumea subiectivă, personală, „interioară" a omului în adevăratul ei sens. Dar ea trebuie scoasă din izolarea care o sărăceşte, trebuie dezvăluite şi făcute accesibile, apropiate de subiectivitatea omului, depărtările şi orizonturile lumii, trebuie întărită legătura „lumii interioare" a individului cu lumea vastă a omenirii, cu universul. (Cel mai bogat şi mai interiorizat element al vieţii spirituale umane — lirica — nu e, în esenţă, nimic altceva, decît subiectivitatea cea mai profundă, cea mai intimă a fiecărui om, subiectivitate care, ieşind din izolarea sa, este capabilă să cuprindă întreaga lume.) Pentru a înlătura subiectivismul şi a afirma subiectivitatea în adevăratul ei sens, trebuie, în primul rînd, să înlăturăm izolarea psihicului, a conştiinţei, de lume, de realitatea materială.

* * *

Ne-am ocupat pînă acum de analiza idealităţii psihicului şi a subiectivităţii lui într-o formă generală, fără să raportăm aceste caracteristici la diferitele moduri sau niveluri de cunoaştere. Însă atît caracterul ideal cît şi caracterul subiectiv al psihicului se manifestă în mod diferit în percepţie şi gîndire. În diferitele etape sau la diferitele niveluri ale cunoaşterii ele se modifică atît ele însele, cît şi corelaţia lor.

Psihicul ca ideal în raport cu lucrul, cu obiectul material, este, după cum am arătat mai sus, doar un moment, o latură, un aspect al raportului pe care-l are subiectul cunoașterii și acțiunii cu realitatea obiectivă: la diferitele niveluri ale cunoașterii senzoriale, ca un rezultat al abstracției științifice, acest aspect al idealității se diferențiază — doar prin analiza sa — din ansamblul mai complex care-l constituie raportul de cunoaștere al subiectului cu lumea obiectivă. Situația se schimbă o dată cu introducerea cuvîntului, deoarece conținutul senzorial obiectivat în el începe să se releve în mod obiectiv ca un element ideal. Iar în continuare, caracterul ideal al conținutului noțiunii, obiectivat în cuvînt și inclus în sistemul de cunoștințe se manifestă de asemenea într-un mod diferit. Conținutul ideal al sistemului de cunoștințe elaborat de-a lungul istoriei îi apare subiectului ca o anumită „realitate obiectivă" care se conturează în mod distinct (tot așa cum abstracția „muncă", în general, a căpătat un caracter real — după cum arăta Marx — o dată cu dezvoltarea societății capitaliste). În realitate, în special noțiunea îi apare subiectului ca avînd un caracter ideal. Tocmai de aceea, idealismul obiectiv a izolat și a opus noțiunea lumii materiale a lucrurilor date senzorial.

Într-un mod analog, teza caracterului subiectiv (și obiectiv) al cunoașterii capătă o semnificație concret-diferită în percepție și gîndire. Percepția este obiectivă în sensul că obiectul ei îl formează însuși lucrurile și fenomenele realității (vezi despre aceasta mai jos); dar la acest nivel, efectul global al interacțiunii subiectului cu obiectul cunoașterii, efect care apare în percepție, nu poate fi dezmembrat în așa fel încît imaginea senzorială a lucrului și a proprietăților lui să fie determinată în mod univoc, numai de lucrul însuși. Așa de exemplu, senzația de căldură, care se produce la atingerea cu mîna a unui corp oarecare, nu caracterizează în mod univoc starea de căldură a acestuia, întrucît senzația respectivă nu este determinată numai de căldura corpului atins, ci depinde și de starea subiectului, de aparatul său receptor, de temperatura corpurilor — mai calde sau mai reci — cu care a venit anterior omul în contact. Imposibilitatea de a dezmembra pînă la capăt, numai în limitele percepției, efectul global al in-

teracţiunii subiectului cu obiectul cunoaşterii şi de a ajunge astfel la o determinare univocă şi invariabilă a proprietăţilor lucrului, determinare care să depindă numai de ele, creează necesitatea obiectivă, a trecerii cunoaşterii spre gîndirea abstractă.

Evident, obiectivităţii cunoaşterii i se poate da o definiţie generală care să se extindă asupra tuturor formelor şi treptelor ei: în acest sens general, obiectivitatea cunoaşterii înseamnă concordanţa dintre cunoaştere şi existenţă, caracterul adecvat al cunoaşterii în raport cu existenţa; se poate indica şi criteriul comun al obiectivităţii tuturor formelor şi treptelor cunoaşterii; acest criteriu este practica. În acelaşi timp, pe fiecare treaptă a cunoaşterii, subiectivitatea şi obiectivitatea ei apar în mod diferit. În formele sale primare, percepţia este îndeosebi o contemplare a obiectului, dat mai mult sau mai puţin nemijlocit: *procesul* percepţiei, ca atare, nu este prezent în conştiinţă (dacă nu includem în percepţie, observaţia conştient orientată care este, de fapt, gîndire senzorială). Gîndirea apare mai degrabă ca activitate de gîndire a omului, a subiectului acestei activităţi; în acest sens caracterul subiectiv al cunoaşterii — în sensul lui general pe care l-am stabilit mai sus — apare într-o măsură mai mare în gîndire decît în percepţie; în acelaşi timp însă, gîndirea abstractă are, prin conţinut, un grad de obiectivitate, care le este inaccesibil senzaţiei şi percepţiei.

Pentru ca problema subiectivului şi obiectivului (şi de asemenea a idealului) să apară în formele sale concrete, trebuie să trecem la analiza directă a însuşi procesului de cunoaştere.

4. Procesul cunoaşterii. Percepţia ca formă de cunoaştere senzorială a lumii

Începînd cu senzaţiile şi percepţiile şi continuînd cu gîndirea abstractă prin noţiuni, cunoaşterea reprezintă în sine un proces *unic*. Întrucît senzaţia şi noţiunea se deosebesc în mod esenţial una de alta, sîntem pe deplin îndreptăţiţi ca în interiorul acestui proces, să deosebim diferite verigi şi, chiar, să constatăm un anumit „salt", pe care-l face cunoaşterea, trecînd la gîndirea abstractă. Dar

aceasta nu înseamnă că avem dreptul — așa cum adeseori se face — *să izolăm și să opunem dinafară* treapta senzorială și cea logică, rațională a cunoașterii. O astfel de opunere exterioară nu rezistă criticii și nu corespunde desfășurării reale a procesului cunoașterii.

Nu e greu să ne convingem de faptul că senzorialul și abstractul sînt strîns legate între ele. În primul rînd, nu e posibilă nici un fel de cunoaștere abstractă ruptă de cea senzorială. Ceea ce e adevărat nu numai în sensul că orice gîndire teoretică *pornește*, în ultimă instanță, de la datele empirice pentru a ajunge la cel mai abstract conținut, ca rezultat al unei analize mai mult sau mai puțin adînci a datelor senzoriale, dar și, în sensul mai profund, că *în* gîndirea abstractă este întotdeauna inclus un conținut senzorial fie el cît de redus, care formează substratul ei. De obicei, orice generalizare rațională este presărată cu generalizări senzoriale. Elementele senzoriale incluse în gîndirea abstractă apar la fiecare pas ca scheme senzoriale și rezolvări intuitive ale problemelor abstracte ș.a.m.d.

Pe de altă parte, în desfășurarea procesului de cunoaștere și latura sa senzorială se îmbogățește neîntrerupt. Prin includerea datelor senzoriale inițiale în legături tot mai noi, percepția se modifică și se adîncește incontinuu. Pentru a ne convinge de aceasta, e suficient să comparăm perceperea indicațiilor unui aparat de către un om care nu știe nimic despre fenomenele pe care aceste indicații le semnalizează, cu perceperea acelorași indicații de către un om de știință, specialist, care știe să citească aceste indicații: aceleași impresii senzoriale capătă în ultimul caz o semnificație nouă, în ele fiind perceput un conținut obiectiv nou.

Pe măsură ce lucrul care a fost perceput este introdus în relații noi, el apare cu caracteristici noi fixate în noțiuni care-i oglindesc tot mai profund și multilateral esența. Datorită acestui fapt, întregul proces al cunoașterii, inclusiv conținutul său abstract pe care-l dezvăluie gîndirea, pare că se întoarce neîncetat în sfera senzorialului, unde se sedimentează. De aceea, nu trebuie să ne reprezentăm procesul cunoașterii, ca fiind constituit din două fragmente diferite, dispuse pe o linie dreaptă; ar fi de asemenea, nepotrivit să ni-l imaginăm ca pe o linie dreaptă

unică ale cărei capete se depărtează tot mai mult. Mai aproape de adevăr este să ne imaginăm linia pe care se mişcă procesul cunoaşterii, care trece de la senzorial la abstract şi de la abstract la senzorial, ca pe o spirală infinită: după fiecare îndepărtare de nivelul senzorial urmează o nouă întoarcere la el, dar punctul la care se întoarce cunoaşterea, se deplasează mereu înainte, ca rezultat al sedimentării neîntrerupte la nivelul senzorial, în percepţie, a datelor realităţii pe care le dezvăluie cunoaşterea abstractă. La urma urmelor, toate abstracţiile gîndirii servesc la înţelegerea şi explicarea a ceea ce, în mod direct sau ocolit, apare la suprafaţa perceptibilă a realităţii în care trăim şi acţionăm. Distanţa pînă la care se depărtează gîndirea teoretică de ceea ce este controlat în mod direct sau indirect în sfera cunoaşterii senzoriale, prin datele senzoriale ale practicii, serveşte nu numai ca măsură a progresului gîndirii ştiinţifice, dar şi ca măsură a abaterii de la exigenţele pe care gîndirea ştiinţifică trebuie să le satisfacă.

În acelaşi timp, cunoaşterea ştiinţifică, teoretică şi cunoaşterea senzorială nu coincid niciodată în mod nemijlocit (dacă ar fi coincis, atunci nu ar fi fost nevoie de cunoaşterea teoretică, abstractă). Ba mai mult, uneori ele intră în contradicţie directă; cunoaşterea senzorială ne demonstrează zilnic mişcarea soarelui în jurul pămîntului; cunoştinţele teoretice afirmă contrariul — pămîntul se mişcă în jurul soarelui.

Aşadar, pentru a avea tabloul complet al procesului de cunoaştere, este necesar să-l privim ca pe un proces *unic în conexiunea* verigilor sale. Aceasta nu înseamnă, desigur, că nu trebuie să diferenţiem părţile sale componente. Dimpotrivă, fără analiza trăsăturilor specifice ale diferitelor verigi ale procesului de cunoaştere, nici procesul cunoaşterii în ansamblul său nu va apare în formă concretă, în conexiunea reală a verigilor sale.

* * *

Considerate aşa cum există ele de fapt senzaţiile şi percepţiile sînt mai presus de toate procese reale. În expresia lor finală, ele apar ca produse senzoriale, care în raportul lor gnoseologic cu lucrurile şi fenomenele, cu rea-

litatea obiectivă, reprezintă imagini ale acestora, reflectarea, cunoaşterea lor. Noi distingem noţiunile de: a) senzaţie şi percepţie, ca funcţii ale unui organ care se află în interacţiune cu stimulul şi: b) de experienţă senzorială a omului care se află în interacţiune cu lumea obiectivă. Luate în primul sens, noţiunile de senzaţie şi percepţie sînt categorii psihologice. Experienţa senzorială, cunoaşterea senzorială, datele senzoriale ale practicii omului sînt categorii gnoseologice. Experienţa senzorială, datele senzoriale ale practicii reprezintă senzaţii şi percepţii considerate ca imagini incluse în interacţiunea omului cu lumea, în practica lui.

Procesul reflectării senzoriale a realităţii începe o dată cu distingerea şi diferenţierea excitanţilor.

În decursul evoluţiei, pentru un număr minim de excitanţi, la animale şi la om au apărut şi s-au consolidat organe speciale („de simţ") capabile să recepteze în special anumiţi excitanţi. Imaginea senzorială a unei serii de alte proprietăţi ale realităţii ca: forma, mărimea obiectelor, distanţa între ele şi de la ele la observator, ca şi multe altele, se formează în urma interacţiunii acestor receptori, prin intermediul legăturii reciproce dintre indicaţiile lor.

Atît primele proprietăţi, cît şi cele din urmă se corelează prin legături de semnalizare cu alte proprietăţi ale obiectelor care au o importanţă vitală; la început cu acelea care influenţează direct viaţa organismului, funcţiile sale biologice, iar după aceea, la om, într-o măsură din ce în ce mai mare, cu acelea care joacă un rol sau altul în activitatea sa practică[1]. Pentru a descoperi conţinutul gnoseo-

[1] După cum se ştie, conexiunea semnalizatoare este o legătură între excitantul indiferent — fenomen sau proprietate a obiectului — şi proprietatea care prezintă însemnătate pentru trebuinţele individului şi pentru activitatea lui, îndreptată spre satisfacerea lor. În urma stabilirii unei astfel de legături, fenomenul, în sine indiferent pentru individ, devine un semnal a ceea ce este esenţial.

În cursul cercetărilor pavloviste asupra legăturilor de semnalizare au fost stabilite două fapte care, după părerea noastră, au o importanţă deosebită pentru teoria percepţiei. Primul fapt este uşurinţa, aproape instantaneitatea cu care se înfăptuieşte legătura dintre proprietăţile aceluiaşi obiect, în vreme ce stabili-

logic al reflectării senzoriale a realităţii, trebuie să ţinem seama şi de aceste legături de semnalizare, întrucît ele determină în mod esenţial conţinutul obiectiv al imaginii formate, precum şi reacţia pe care această imagine o provoacă din partea individului.

Distingerea senzorială a excitanţilor se realizează de către aparatul specializat pentru forma de recepţie corespunzătoare, datorită proprietăţilor lui structurale şi funcţionale fixate ereditar şi care au fost elaborate în decursul evoluţiei, sub acţiunea excitanţilor de importanţă vitală pentru organism. Rezultatul *distingerii* senzoriale este ceea ce în mod convenţional ar putea fi denumit *impresie senzorială primară*, spre deosebire de senzaţie, cu care de obicei se confundă. Astfel că, prin *senzaţie*, în sens mai îngust, specific, se poate înţelege rezultatul *diferenţierii* senzoriale a excitanţilor, adică al analizei lor, realizate prin actul sintetic de corelare a lor cu reacţia de răspuns a organismului, adică prin închiderea legăturilor condiţionate. În acest sens specific, senzaţia se formează pe măsură ce baza reflex-necondiţionată a impresiei senzoriale, bază fixată

---

rea legăturii de semnalizare între două fenomene sau obiecte diferite necesită o durată mai lungă, un număr mai mare de asocieri (experienţele lui Vartanov). Acest fapt ne permite să presupunem că legăturile de semnalizare intră în însăşi percepţia obiectului, că prin intermediul lor, în percepţia obiectului sînt incluse nu numai proprietăţile agenţilor fizici care acţionează în mod direct asupra analizatorilor, dar şi proprietăţile pe care agenţii fizici îi semnalizează. Această presupunere îşi află confirmarea sa şi în alt fapt. I. P. Pavlov a observat în repetate rînduri cîini lingînd becul electric care, în cursul experienţelor, devenise un semnal al hranei. Becul devenise pentru cîine un o b i e c t a l i m e n t a r. În cazurile cînd în experienţe semnalul hranei era sunetul, cîinele se străduia să-l prindă cu laba: de data aceasta, obiect alimentar devenise sunetul. Credem că, în condiţii artificiale de experienţă, aceste fapte exprimă într-un fel denaturat una din legităţile percepţiei. Această legitate îşi găseşte expresia sa normală în cazul cînd proprietatea semnalizatoare şi cea semnalizată aparţin aceluiaşi obiect. În această situaţie normală, comportamentul cîinelui, pe care l-a sesizat Pavlov, şi-ar pierde caracterul său paradoxal. A reacţiona la obiectul care prezintă semnele comestibilităţii, ca la obiectul alimentar propriu-zis, este mai mult decît normal. După acest principiu se structurează orice conduită şi orice percepţie.

ereditar, se îmbogăţeşte cu legături condiţionate[1]. Datorită acestor legături condiţionate, senzaţia care s-a format în urma diferenţierii unei anumite proprietăţi a excitantului din cadrul raportului pe care-l are proprietatea respectivă cu alte proprietăţi ale aceluiaşi excitant sau ale altora, începe să semnalizeze alte proprietăţi ale aceluiaşi excitant sau ale altora, de importanţă vitală pentru organism. În virtutea acestui fapt, conţinutul gnoseologic obiectiv al senzaţiei, considerată în acest sens special, nu se limitează la o proprietate izolată a excitantului, reflectată în respectiva impresie senzorială, ci include şi raportul său cu o proprietate mai esenţială a excitantului, cu care el se leagă în decursul vieţii şi activităţii individului; acest din urmă raport determină valoarea de semnalizare a senzaţiei şi, corespunzător, acea reacţie obiectivă pe care o provoacă.

Trecerea de la senzaţie la percepţie se realizează pe măsură ce impresiile senzoriale sau senzaţiile încep să funcţioneze nu numai în calitate de semnale, dar şi ca *imagini* ale obiectului. Prin *imagine*, în sens propriu, gnoseologic, trebuie să înţelegem nu orice impresie senzorială, ci numai aceea în care fenomenele şi proprietăţile lor (forma, mărimea), raporturile dintre lucruri ne apar ca *obiecte* ale cunoaşterii. Aceasta formează caracteristica principală a *percepţiei* în sensul propriu al cuvîntului[2]. În felul acesta

[1] Numai cu condiţia unei asemenea disocieri a noţiunii obişnuite de senzaţie, în două formaţiuni, una mai primitivă, mai puţin diferenţiată, pe care am denumit-o convenţional impresie, iar o alta — senzaţia, în sensul mai îngust arătat mai sus, se poate menţine teza lui K. M. Bîkov, potrivit căreia senzaţia există numai acolo unde există un reflex condiţionat. (Vezi K. M. Bîkov şi A. T. Pşonik, *O prirode uslovnogo reflexa*, „Fiziologhiceski jurnal SSSR, im I. M. Secenova", 1949, T. XXXV, nr. 5, pp. 509—524). În caz contrar, această teză cade în mod inevitabil, deoarece este greu să ne îndoim de faptul că o diferenţiere senzorială a excitanţilor se realizează de către aparatul specializat pentru recepţie, în virtutea proprietăţilor ereditare structurale şi funcţionale ale acestuia, adică în mod reflex-necondiţionat.

[2] Secenov scria: „Cînd asupra ochiului nostru cade un fascicol de lumină provenit de la un obiect oarecare, noi simţim, contrar aşteptărilor, nu modificarea produsă pe retină, ci cauza externă a senzaţiei, obiectul care se află în faţa noastră (adică în afara noastră)." I. M. Secenov, *Izbr. filos. i psiholog. proiz-*

devine clar de ce în sfera intero şi proprio-recepţiei avem îndeosebi numai senzaţii, în timp ce percepţiile formează trăsătura specifică a exterorecepţiei. În exterorecepţie se inhibă şi nu ajung pînă la conştiinţă toate impulsurile care semnalizează schimbările survenite în starea aparatelor înseşi, adică impulsurile interoreceptive de la exteroreceptori. De aceea, în conştiinţă apare numai imaginea obiectului dinafara noastră. În virtutea aceleiaşi necesităţi — de a reflecta, în primul rînd, lumea externă, pentru a acţiona asupra ei în mod adecvat — se inhibă într-o măsură însemnată şi rămîn în sfera subconştientului toate impulsurile pornite de la interoreceptori[1] (a receptorilor care primesc impulsuri de la organele interne).

Trecerea *de la senzaţie la percepţie* înseamnă trecerea de la analiză, în special diferenţierea *excitanţilor*, la analiza (şi sinteza) proprietăţilor senzoriale ale *obiectelor* reflectate în senzaţii. Percepţia este o cunoaştere senzorială de un grad superior. Despre aceasta vorbesc o serie de fapte. Astfel, I. P. Pavlov[2], cercetînd activitatea analizatorului vizual a desprins „vederea obiectelor" (percepţia vizuală) ca fiind nivelul cel mai înalt de analiză şi sinteză vizuală. Pavlov a ajuns la această concluzie pe baza studierii cazurilor de tulburare a vederii unor câini, la care s-a păstrat diferenţierea fină a excitanţilor luminoşi de intensitate diferită, dar „vederea obiectelor" era tulburată.

Datele patologiei şi procesul restabilirii la oameni a funcţiilor vederii, tulburate de pe urma diferitelor traumatisme, denotă că vederea obiectelor este prima care se alterează şi ultima care se restabileşte. Sensibilitatea luminoasă este prima care se restabileşte şi ultima care se tulbură: omul diferenţiază lumina şi întunericul, dar nu distinge formele obiectelor: mai tîrziu se restabileşte sensibilitatea cromatică (diferenţierea culorilor) la început a

---

vedenia, M, Gospolitizdat, 1947, p. 433. Încă la Marx putem citi: „Impresia luminoasă pe care un obiect o produce asupra nervului optic nu apare ca o excitare subiectivă a nervului optic însuşi, ci ca formă obiectivă a unui lucru aflat în afara ochiului". K. Marx, *Capitalul*, vol. I, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957, p. 109.

[1] Vezi K. M. Bîkov şi A. T. Pşonik, *op. cit.*

[2] Vezi I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951, pp. 113—114.

culorilor acromatice, apoi a celor cromatice. La începutul restabilirii percepției vizuale a obiectelor, imaginea obiectului are un caracter instabil, oscilator. Treptat, obiectul care la început era slab reliefat, perceput difuz, ca în ceață, apare clar, iar conturul care-l delimitează în spațiu devine distinct[1].

Un important rol în perceperea lumii externe îl joacă proprietățile și raporturile *spațiale* ale obiectelor, caracteristica lor spațială. Obiectul apare ca lucru diferențiat în spațiu în interacțiunea proprietăților lui. I. M. Secenov sublinia însemnătatea liniei de contur care delimitează două medii diferite, ca primă caracteristică importantă a percepției optico-tactile a obiectelor lumii exterioare[2]. Delimitarea spațială a obiectului și conexiunea proprietăților, datorită cărora el apare ca un întreg unitar, sînt particularități deosebit de importante ale percepției.

Noi percepem lucrurile ca aflîndu-se în afara noastră, în cadrul anumitor raporturi spațiale cu noi și cu alte lucruri, percepem forma, conturul, relieful, mărimea lor, distanța la care se află de alte obiecte și de noi[3].

Timpul și spațiul nu pot fi percepute separat de obiecte și fenomene, așa cum se considera de obicei în psi-

---

[1] Vezi N. S. Preobrajenskaia, *K voprosu o narușenii i vostanovlenii zritelnîe funcții pri traumaticeskih povrejdeniiah zatîlocinîh dolei mozga*, în culegerea „*Voprosî fiziologhii i patologhii zreniia*", M., 1950, pp. 173–175; B. G. Ananiev, *Nekotorîe voprosî vospriatiia*, „Ucenîe zapiski Leningr. Gos. Universiteta", Seria științe filozofice, fasc. 3, L., 1944, pp. 7–9.

[2] Vezi I. M. Secenov, *Impresiile și realitatea*, în I. M. Secenov, I. P. Pavlov, N. E. Vvedenski, „Fiziologia sistemului nervos", vol. I, Editura Medicală, București, 1954, p. 382.

[3] Baza neurodinamică a perceperii lucrurilor în cadrul proprietăților și raporturilor lor spațiale o formează legăturile temporare care unesc diferiți excitanți într-un excitant complex. Astfel, baza neurodinamică a perceperii mărimii obiectului o formează legăturile pe care le determină un excitant complex compus din mărimea imaginii retiniene și din impulsurile musculare care apar la acomodarea ochilor față de distanța obiectului, legături întărite prin mărimea obiectului verificată pe cale tactilă.

Perceperea proprietăților și relațiilor spațiale, sau a lucrurilor în proprietățile și relațiile lor spațiale, se realizează datorită faptului că percepția cuprinde analiza și sinteza senzorială, diferențierea excitanților și reunirea lor într-un întreg unic.

hologie, sub influenţa directă a concepţiei kantiene despre timp şi spaţiu ca forme apriorice, suprapuse varietăţii nespaţiale a senzaţiilor, formînd apoi cadrul în care sînt dispuse lucrurile. O astfel de rupere a spaţiului de obiect contrazice faptele; ea este menită să separe senzorialul de lumea externă. Percepţia obiectului şi percepţia proprietăţilor sale spaţiale sînt inseparabile după cum inseparabile sînt percepţia timpului şi percepţia fenomenelor care se schimbă şi se desfăşoară în timp.

Iniţial, noi percepem rezistenţa, densitatea, impenetrabilitatea şi alte proprietăţi de acest fel, pe calea tactului[1]. Tocmai ele constituie nucleul percepţiei obiectului ca lucru material[2]. Aceste calităţi ale lucrului, care sînt percepute tactil, sînt incluse şi în percepţia vizuală, trecînd în structura sa. De altfel, numai datorită acestui fapt este posibilă redarea lucrurilor într-un tablou: noi percepem

---

[1] De acest fapt este legată însemnătatea teoriei sensibilităţii tactile pentru teoria generală a percepţiei. Elaborarea teoriei sensibilităţii tactile în psihologia sovietică, din punctul de vedere arătat mai sus, aparţine lui L. A. Şifman. Vezi L. A. Şifman, *K voprosu vzaimosviazi organov ciuvstva*, în culegerea „Issledovaniia po psihologhii vospriatiia", M.—L., 1948.

[2] După cum se ştie, deja Condillac releva rolul tactului, arătînd că tocmai în pipăit se dezvăluie materialitatea lucrurilor ca ceva ce ni se opune: în pipăit apare principala proprietate a tuturor corpurilor — impenetrabilitatea. Condillac scria că senzaţia durităţii se deosebeşte de senzaţia sunetului, culorii, mirosului, pe care sufletul, necunoscîndu-şi corpul, le percepe în mod firesc ca pe nişte modificări în care se află sufletul şi în care se găseşte numai pe sine; întrucît trăsătura specifică a senzaţiei durităţii constă în reprezentarea simultană a două lucruri care se exclud reciproc, sufletul nu poate să perceapă duritatea ca pe una din modificările în care el se găseşte numai pe sine. Relevînd rolul conturului în perceperea obiectului, I. M. Secenov arăta pe bună dreptate că, în cadrul ei, conturul apare ca „graniţă care desparte două realităţi". „Perceperea unui contur — scria Secenov — presupune două lucruri: distingerea a două medii eterogene care vin în contact şi un instrument pentru determinarea formei, liniei de demarcaţie dintre ele. Diferenţei dintre mediile pe care le percepe ochiul îi corespunde aşa-numita eterogenitate optică a substanţelor, iar diferenţei determinate prin simţul tactil îi corespund diferite grade de duritate sau, mai precis, de rezistenţă a substanţelor la presiune". (I. M. Secenov, *op. cit.*).

vizual, vedem calităţile tactile ale obiectului ca lucru material.

Fuzionarea datelor diferitelor „modalităţi", în virtutea căreia, prin una şi aceeaşi „modalitate" noi percepem şi calităţi care aparţin alteia este o trăsătură esenţială a structurii percepţiei[1].

Combinarea senzaţiilor vizuale şi tactile se realizează cu ajutorul legăturilor reflex-condiţionate, a căror formare, de fapt, nu se reflectă în conştiinţă. De aceea, în conştiinţă apare nu calitatea vizuală plus cea tactilă, plus legătura dintre ele, ci un unic produs optico-tactil, care reflectă proprietăţile unui anumit obiect.

Conexiunea datelor văzului şi tactului se bazează pe faptul că senzaţiile vizuale şi tactile reflectă în moduri diferite — cel puţin parţial — *una şi aceeaşi* proprietate a obiectului (forma sa, mărimea etc.). În felul acesta, văzul şi tactul nu rămîn două sfere (modalităţi) de sensibilitate izolate: ele au o bază comună în proprietăţile obiectului pe care-l reflectă. Dependenţa de obiectele reflectate a unuia sau a altuia din sistemele de legături interanalizatori este primordială, dependenţa reflectării obiectului de sistemul de legături structurat în experienţa anterioară fiind derivată, secundară. De aceea, noi putem înţelege în mod just activitatea analizatorilor, numai dacă pornim de la necesitatea care a dus la apariţia lor şi anume, de la necesitatea de a reflecta lumea exterioară, pentru a trăi şi acţiona în cadrul ei. În felul acesta şi numai în felul acesta devin inteligibile atît rolul biologic, cît şi însemnătatea gnoseologică a analizatorilor.

Baza neurodinamică a imaginii obiectului o formează acel sistem de legături corticale, în cadrul căruia se unesc diferiţi analizatori. Proprietăţile percepute tactil sînt incluse în imaginea vizuală datorită faptului că la baza percepţiei se află legături corticale, care se formează nu numai în interiorul aceluiaşi analizator, dar şi între analizatori diferiţi. La baza percepţiei vizuale a unui lucru

[1] Aşa de exemplu, muzicianul care citeşte notele de pe partitură, percepe vizual sonorităţile muzicale. Auzul intern este, propriu-zis, o „ascultare cu ochii". Pe de altă parte, la muzicieni — compozitori, dirijori — sonorităţile muzicale apar în conştiinţă vizual, sub forma unor note scrise.

nu se află imaginea retiniană de sine stătătoare; ea formează doar punctul de plecare în formarea percepției vizuale a lucrului. Psihologia „retiniană" a văzului, adică periferică, ca de altfel și a celorlalte organe de simț a dat faliment[1].

În sistemul legăturilor corticale care formează baza neurodinamică a imaginii senzoriale a obiectului sînt incluse nu numai excitațiile actuale, dar, prin intermediul legăturilor temporare, și cele trecute, vestigiile, rezultatul experienței anterioare. A. A. Uhtomski scria cu justețe că „în recepția vizuală a obiectelor, omul nu se conduce exclusiv după construcția dioptică pe care noi o primim într-o cameră izolată a ochiului, ci, în primul rînd, după proiecția imaginii retiniene pe scoarța emisferelor cerebrale, precum și după acele legături venite de la recepțiile concomitente ale aparatelor auditiv, vestibular, tactil și proprioreceptiv care intră în imaginea corticală, pe măsura formării ei. *Imaginea vizuală finală este rodul multiplelor corelații și verificări practice*"[2]. Întrucît percepția vizuală nu este doar o simplă modificare subiectivă a vederii, a sensibilității vizuale, ci percepția unui obiect, ea absoarbe în mod necesar, incluzînd într-un produs unic, nu ceea ce caracterizează în mod special și exclusiv vederea, ca formă de sensibilitate, ci *obiectul* perceput. Formarea imaginii vizuale a obiectului este rezultatul experienței și practicii omului și nu al activității izolate a analizatorului optic.

În realizarea perceperii adecvate a realității, un rol de seamă îl joacă așa-numita constanță a percepției. Constanța percepției formei, a mărimii obiectului etc. rezidă în faptul că noi percepem forma obiectului și mărimea lui etc., care rămîn constante în concordanță cu propria lui formă, mărime etc., independent — între anumite limite — de modificarea condițiilor perceperii lor (distanța de noi, unghiul sub care le vedem etc.) cu toate că imaginea lor

---

[1] Vezi în Culegerea „Ucenie I. P. Pavlova i filozofskie voprosî psihologhii", 1952, S. L. Rubinstein, *Ucenie I. P. Pavlova i problemî psihologhii* (p. 209) și E. N. Sokolov, *Vzoimosviaz analizatorov v otrajenii vneșnego mira* (pp. 287–290).

[2] A. A. Uhtomski, *Ocerki fiziologhii nervnoi sistemî*, „Sobranie socinenia", T. IV, 1954, p. 175.

pe retină se schimbă. Ultima afirmaţie arată în virtutea cărui *fapt* constanţa percepţiei devine *o problemă.* De îndată ce începem să corelăm în mod direct imaginea obiectului cu imaginea *periferică, retiniană,* constanţa percepţiei obiectelor (a formei şi mărimii lor) devine o problemă, în esenţă, irezolvabilă. În funcţie de schimbarea distanţei de la obiect la ochi, şi a unghiului sub care este privit obiectul, se schimbă şi proiecţia lui pe retină. De aceea, de pe poziţiile teoriei periferice este inexplicabil faptul că percepţia formei şi mărimii reale a obiectelor rămîne cu toate acestea constantă.

Problema constanţei poate fi rezolvată numai situîndu-ne pe poziţiile teoriei „analizatorilor", potrivit căreia receptorul, căile de conducere şi terminaţia sa corticală formează un tot funcţional[1].

Vechea concepţie căuta rezolvarea acestei probleme în teoria celor doi factori, după care senzaţia ce ia naştere ca rezultat al activităţii receptorului periferic este „aconstantă"; ea se schimbă cu fiecare schimbare a imaginii proiectate pe retină şi nu corespunde formei şi mărimii reale a obiectului perceput. Această imagine „aconstantă" este, după aceea, corectată, „transformată" de către factorii centrali, care nu sînt de natură senzorială, ci pur intelectuală, şi care se supraadaugă celor periferici. Acesta este punctul de vedere „clasic", pe care-l putem întîlni încă la Helmholtz. Cu unele variaţii el s-a menţinut pînă în zilele noastre. Acest punct de vedere este organic legat de teoria dualistă potrivit căreia percepţia este produsul a doi factori eterogeni: periferic şi central, senzorial şi intelectual. Căzînd teoria celor doi factori cu privire la natura percepţiei, cade şi explicaţia pe care o dă fenomenului de constanţă.

În ciuda încercărilor de a pune constanţa exclusiv pe seama intervenţiei exterioare a factorilor intelectuali[2] tre-

---

[1] Vezi I. P. Pavlov, *Ştiinţele naturii şi creierul,* în *Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor,* Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1953.

[2] Un asemenea punct de vedere a fost susţinut de Vîgotski, care a încercat să-l confirme pe plan ontogenetic. Cu toate că unii autori au observat o oarecare creştere a constanţei percepţiei pe măsură ce copilul creşte de la 2 la 4 ani, totuşi o întreagă serie de cercetări efectuate de Franck, Beil, Klimpfinger, Brun-

buie să recunoaştem că ea constituie o particularitate reală a percepţiei care corespunde proprietăţilor spaţiale ale obiectelor şi este condiţionată la origine de însăşi organizarea procesului percepţiei. Pentru a înţelege acest lucru, trebuie să ţinem seama că, aşa cum s-a arătat mai sus, imaginea senzorială a obiectului se formează ca rezultat al unei complexe activităţi corticale şi apare ca produs al legăturilor multiple cu recepţiile altor analizatori — tactil, proprioceptiv etc. —, legături în care este inclusă atît proiecţia retiniană a imaginii, cît şi o multilaterală corelaţie practică, precum şi verificarea.

Factorii intelectuali (recunoaşterea obiectului, cunoaşterea proprietăţilor lui pe baza experienţei trecute) facilitează consolidarea unei percepţii constante (după cum au arătat datele cercetărilor lui Bein cu privire la perceperea mărimii obiectelor)[1]. Totuşi: 1) constanţa percepţiei mărimii, formei şi a altor proprietăţi ale obiectelor nu poate fi pusă numai pe seama factorilor intelectuali; aceşti factori, luaţi izolat, nu pot furniza o explicaţie generică a fenomenului constanţei; 2) aceşti factori intelectuali — reprezentările, cunoştinţele despre proprietăţile obiectului acumulate în procesul practicii şi experienţei —, condiţionează constanţa percepţiei nu prin „transformarea" percepţiilor senzoriale care ar fi la început inconstante, ci cu acelaşi titlu ca şi datele altor recepţii fiind incluse, prin intermediul legăturilor ce se formează pe scoarţă, în procesul unic al percepţiei obiectelor.

Complexul proprietăţilor optico-tactile formează osatura stabilă a percepţiei lucrului. După cum s-a arătat, pe cale tactilă se cunosc iniţial proprietăţile principale ale obiectului ca lucru material. În afară de aceasta, palparea, pe care o execută mîna în mişcare, verifică şi controlează

---

swick etc. dovedesc existenţa constanţei percepţiei mărimii obiectului, a formei lui etc., încă la vîrsta de 2 ani. Potrivit aceloraşi cercetări, începînd de la vîrsta de 16—18 ani ea scade. (Vezi G. Klimpfinger, *Die Entwicklung der Gestalkonstanz vom Kind zum Erwachsenen* (în seria lucrărilor: E. Brunswick, *Untersuchung über Wahrnehmungsgegenstände*), „Archiv für die gesammte Psychologie", Heft 88, 3—4.

[1] E. S. Bein, *K voprosu o konstantnosti vosprinimaemoi velicini*, în „Issledovaniia po psihologhii vospriatia", M.—L., 1948, pp. 167—199.

indicaţiile procurate de vedere, referitoare la alte proprietăţi ale lucrurilor, în special la cele spaţiale. La rîndul lor, datele obţinute pe calea palpării obiectului, intră, după cum arată cercetările experimentale, în componenţa imaginii lucrului, după ce *în prealabil* s-au vizualizat, după ce au căpătat o expresie vizuală. Perceperea în imagini a realităţii de către om are un caracter esenţialmente vizual. Imaginea vizuală a lucrului absoarbe parcă, sintetizează, organizează în jurul său datele celorlalte organe de simţ. Datele *principale* pe care le absoarbe imaginea vizuală sînt cele tactile.

Datele tuturor celorlalte recepţii se organizează în jurul acestui centru, dezvăluind proprietăţile lucrului astfel conturat. Aşa de exemplu, senzaţiile auditive se orientează în funcţie de obiectul pe care vederea ni-l înfăţişează ca izvor al sunetelor.

O astfel de organizare a percepţiei se formează în procesul dezvoltării ontogenetice, pe măsură ce se elaborează la copil legăturile reflex-condiţionate corespunzătoare. Aproximativ în a doua lună de viaţă se poate observa mişcarea axelor ochilor în direcţia obiectului sonor, sunetul determinînd reacţii de căutare a acestui obiect de către copil.

Datele tuturor genurilor de sensibilitate se grupează în jurul datelor acelei „modalităţi" în care *obiectul* percepţiei se dezvăluie cu cea mai mare precizie. Despre aceasta vorbesc cu claritate multe fapte. Astfel, observaţiile făcute asupra localizării sunetelor vorbirii într-o sală radioficată arată că sunetul care a fost localizat în difuzorul cel mai apropiat, cît timp cel care ascultă nu-l observă pe vorbitor, este deplasat spre acesta îndată ce el intră în cîmpul vizual al auditorilor[1]. Faptul acesta nu denotă că percepţiile *auditive* sînt subordonate celor *vizuale,* dar că toate *percepţiile,* inclusiv cele auditive, se orientează în funcţie de obiectul care, printr-un gen sau

[1] Vezi descrierea observaţiei pe care am consemnat-o în protocol, în *Osnovî obscei psihologhii* (M.—L., 1946, p. 222), verificată experimental în cercetările lui Kulaghin, care a studiat mecanismul reflex-condiţionat al acestui fenomen.

altul de sensibilitate (văz, auz, tact etc.), apare cu cea mai mare claritate.

Problema, în esența ei, este că se *localizează* nu senzația *auditivă*, ci *sunetul* ca *fenomen fizic* reflectat într-o imagine auditivă, perceput prin intermediul auzului; de aceea, sunetul este localizat în funcție de situarea în spațiu a obiectului perceput vizual și care constituie izvorul său[1]. Tot astfel, obiectul perceput vizual este localizat acolo unde apare la palpare, la acțiunea cu obiectul. Sînt localizate și percepute nu imaginile vizuale, ci, de fapt, obiectele perceptibile vizual, lucrurile materiale, după cum însăși percepția nu este a imaginilor (ceea ce ar însemna perceperea percepției) ci a obiectelor, a lucrurilor materiale.

Același lucru se observă și în domeniul tactului și al chinesteziei. Cînd mișcăm palma intră în mișcare și mușchii umărului ca și cei ai antebrațului, dar prin pipăit percepem nu semnalele produse prin mișcarea mușchilor, ci obiectele care condiționează mișcările. Acționînd mîna înarmată cu o unealtă, noi percepem particularitățile materialului de care se atinge unealta. Atunci cînd scriem, simțim rezistența pe care masa ne-o opune la mînuirea creionului; chirurgul simte rezistența organelor de care se atinge bisturiul. La fel, în timpul mersului noi conștientizăm nu impulsurile provocate de contractarea mușchilor, ci natura suprafeței pe care călcăm.

Pentru înțelegerea naturii și a mecanismului localizării sînt extrem de grăitoare, așa-numitele senzații „fantome", localizate pe locul mîinii sau al piciorului amputat. În realitate, aceste senzații sînt localizate, acolo unde mîna venea de obicei în contact cu obiectele. Oamenii care au piciorul amputat, atingînd cu proteza pămîntul sau dușumeaua, simt particularitățile suprafeței pe care calcă, neregularitățile ei etc. Astfel că la creier vin impulsuri ce iau naștere prin contractarea — într-o măsură diferită — a ligamentelor bazinului și genunchiului, determinată de neregularitățile solului; dar se conștientizează

[1] Vezi I. A. Kulaghin, *Popîtka experimentalnogo issledovaniia vospriatiia napravleniia svuciașcego predmeta*, „Voprosî psihologhii", 1956, No. 6.

nu aceste contracţii, ci, prin intermediul lor, acele modificări ale suprafeţei, care le condiţionează[1]. Mecanismul central al localizării este astfel adaptat, încît, conform semnalelor ce pornesc de la organ, ne dăm seama de *obiectul* care provoacă schimbări în organul respectiv şi pe acela îl localizăm. Prin intermediul semnalelor care sosesc la creier de la ochi sau de la membre (mînă sau picior) se localizează în spaţiu, pe cale vizuală sau tactilă, obiectele cunoaşterii noastre — lucrurile şi fenomenele lumii materiale. Problema localizării imaginilor (vizuale, auditive etc.) reprezintă, de fapt, problema localizării *obiectelor* şi fenomenelor materiale pe care le reflectă ele. Numai înţelegînd aceasta poate fi lichidată definitiv confuzia care mai dăinuie în problemă. A accepta această teză, înseamnă a lichida în mod hotărît idealismul din domeniul teoriei percepţiei.

O întreagă serie de calităţi senzoriale nu pot fi definite altfel, decît prin intermediul obiectului ale cărui proprietăţi le exprimă. Aşa se întîmplă cu toate mirosurile (miros de mentă, de lăcrămioară, de liliac, de trandafir etc.) cu un mare număr de calităţi gustative (în afară de cele patru generalizate: dulce, acru, amar şi sărat), cu caracterizarea timbrului unui sunet, după instrumentul care le emite (sunetul viorii, flautului, orgii etc.), cu unele culori (liliachiu, de turcoază, cărămiziu etc.), care în momentul de faţă exprimă în special nuanţe ale culorilor fundamentale. E probabil că, iniţial, toate culorile erau denumite după obiectul căruia îi erau caracteristice. Denumirile generalizate ale culorilor şi ale altor calităţi senzoriale, separate de obiectul de care aparţineau, au apărut abia ulterior[2]. Astfel multe, iar, la început, probabil toate cali-

---

[1] Vezi M. S. Lebedinski, *K voprosu o prirode fantoma amputitirovannih*, „Ucennîie zapiski Mosk. Gos. Universiteta", fasc. 111, *Psihologhiia, Voprosî vosstanovleniia psiho-fiziologhiceskih funcţii*, M., 1947, pp. 112—115.

[2] Denumirile de culori care au apărut cel mai tîrziu, oranj şi violet îşi păstrează pînă în prezent referirea la obiect (*orange:* portocală; *violette:* viorea); acelaşi lucru se poate spune şi despre denumirile roz, zmeuriu etc.; verdele este, de asemenea, legat de verdeaţă, de vegetaţie.

Suxra (roşu) din iraniană antică are rădăcina în Suk — foc, a arde (vezi V. I. Abaev, *O prinţipah etimologhiceskogo slo-*

tăţile senzoriale erau definite ca proprietăţi ale lucrurilor[1].

---

variia, „Voprosî iazîkoznaniia", nr. 5, 952, p. 56). În limba rusă culoarea roşie era denumită înainte prin cuvîntul *cervlionîi*. În rusa veche *cervi* însemna nu numai vierme ci şi culoare roşie. Aceasta se explică prin faptul că în evul mediu vopseaua roşie se extrăgea din *cerveta* o specie de viermi (vezi E. M. Isserhin, *Istoriia slova „krasnîi"*, „Ruski iazîk v şcole", 1951, nr. 3). Potrivit afirmaţiilor lui A. I. Smirniţki, (*Hrestomatiia po istorii angliscogo iazîka*, M., 1953) cuvîntul rusesc *beloe* (alb) provine din cuvintele *bale, beil*, care desemna în vechile limbi nordice flacără, foc, în special mortuar. Cuvîntul *goluboi* (azuriu) provine de la cuvîntul *golubi* (porumbel) etc.

[1] „Adevăratele premise ale apariţiei în gîndire a categoriei de însuşire — indiciu, iar în limbă a categoriei sintactice de atribut şi mai departe, de adjective, se creează numai pe măsură ce vorbitorii învaţă să reproducă cutare sau cutare proprietăţi ale obiectelor, adică să facă ceva care este *rotund, roşu, amar* etc. Întrucît proprietăţile obiectelor sînt puse în evidenţă prin intermediul altor obiecte, denumirile iniţiale ale unor proprietăţi sau altora nu erau altceva decît denumirile obiectelor care, din punctul de vedere al vorbitorilor, sînt mai ales purtătorii respectivelor proprietăţi sau însuşiri. Aşa, la început, proprietatea durităţii şi „piatra" erau desemnate prin acelaşi cuvînt care, din punctul de vedere al vorbitorilor, devine purtătorul autentic al proprietăţii „tare". Acelaşi lucru trebuie spus şi despre desemnarea „roşului" prin sînge sau a „albastrului" prin cer, ori prin alte obiecte. De aici se vede clar că în etapa iniţială a dezvoltării atributului nu este şi nici nu poate fi vorba despre o categorie specială de cuvinte, care exprimă însuşirile obiectelor; însuşirile sînt exprimate prin aceeaşi categorie gramaticală a numelor, a denumirilor de obiecte. De aci reiese clar, de asemenea, că, în geneza lor, toate adjectivele sînt relative, derivate din punct de vedere semantic de la o anumită denumire a obiectului, în raport cu care se caracterizează unul sau mai multe obiecte.

E suficient să analizăm orice adjectiv calitativ, prin intermediul materialului corespunzător, pentru a descoperi *relaţia* cu *obiectul concret*, pe care o conţine. Astfel, adjectivului calitativ rusesc *krutoi* (abrupt) (*cruti* din rusa veche a devenit cuvîntul *crjti*) îi corespunde în limba lituaniană substantivul *krantas* — „mal"; noţiunea de „abrupt" s-a format în cazul de faţă pe baza imaginii de „mal abrupt"; compară rusescul *bereg*, slavonescul *breg* şi nemţescul *Berg* — munte. Numai o dată cu dezvoltarea treptată a gîndirii abstracte, însuşirea, ca atare, este desprinsă şi gîndită separat. Atunci se formează adjectivul calitativ în care imaginea obiectului lipseşte de acum" (vezi L. P. Jakubinski, *Istoria drevnerusskogo iazîka*, Ucipedghiz, 1953, p. 210).

Toate calităţile care apar în procesul senzaţiei şi al percepţiei sînt proprietăţi reflectate ale lucrurilor[1].

O însemnătate gnoseologică esenţială are faptul psihologic relevat mai sus şi stabilit pe cale experimentală, potrivit căruia senzaţii şi percepţii de *diferite* „modalităţi", de exemplu vizuale şi tactile, reflectă *aceleaşi* proprietăţi ale lucrurilor. Faptul că senzaţii şi percepţii de diferite modalităţi reflectă aceleaşi proprietăţi ale lucrurilor şi au *acelaşi* conţinut gnoseologic, exclude posibilitatea reducerii conţinutului gnoseologic la simpla impresie senzorială, exclude posibilitatea înlocuirii proprietăţilor reale ale lucrurilor prin senzaţii sau percepţii. De aceea idealiştii clarvăzători se străduiesc să izoleze senzaţiile unele de altele, să rupă legătura lor reciprocă în cunoaşterea lucrurilor. În această direcţie, calea a deschis-o Berkeley şi pe ea merg şi astăzi reprezentanţii diferitelor nuanţe ale monismului epistemologic.

Noţiunii obişnuite de percepţie, al cărei obiect îl formează lucrurile dinafară, Berkeley îi opune percepţia „în înţelesul adevărat şi strict al cuvîntului". Berkeley exclude din ea, în primul rînd, toate proprietăţile spaţiale ale obiectelor, distanţa, poziţia, mărime. „În înţelesul adevărat şi strict al cuvîntului — scrie el — eu nu văd o distanţă de sine stătătoare şi nimic din ceea ce percep eu nu se află la distanţă"[2]. Aceeasi afirmaţie face apoi cu privire la mărime şi poziţie[3]. În concluzie Berkeley afirmă: obiectul pe care-l vedem există numai în sfera spiritului[4].

Berkeley afirmă ca obiect al percepţiei însuşi conţinutul ei senzorial. Percepţia, în accepţia berkeleyană, re-

---

[1] Uneori diferitele calităţi senzoriale sînt considerate ca proprietăţi ale diferitelor genuri (modalităţi) de sensibilitate (roşu, verde etc., ca proprietăţi ale văzului, acru, sărat etc. ca proprietăţi ale gustului ş.a.m.d.). Aceasta este o confuzie logică evidentă; raportul dintre roşu şi culoare sau dintre acru şi gust este raportul dintre particular şi general, roşu şi alb sînt culori diferite, acru şi dulce — varietăţi ale gustului; ele sînt proprietăţi numai în raport cu lucrurile corespunzătoare.

[2] George Berkeley, *Schiţa noii teorii a vederii*, Kazan, 1913, p. 25.

[3] *Ibidem*, pp. 29—50, 51 şi următoarele.

[4] *Ibidem*, p. 68.

prezintă prototipul senzației așa cum avea să fie ea concepută de psihologia idealistă de mai tîrziu, care o transformă în obiect al cunoașterii. Însușirile obiectelor și ale lucrurilor sînt considerate „obiecte" sau „lucruri" deosebite[1], cărora li se substituie senzația sau percepția însușirilor și, la sfîrșit, se afirmă: este simțită senzația, este percepută percepția. Percepțiile își pierd însușirea lor esențială de a fi *cunoașteri* ale existenței, ale unor lucruri existente *în afara lor.*

Izolînd senzația de obiect și substituind-o acestuia, Berkeley ajunge în mod inevitabil și la izolarea reciprocă a senzațiilor — vizuale, tactile etc. —, la negarea posibilității de a percepe vizual și tactil aceleași proprietăți ale lucrurilor.

De fapt, dacă admitem că prin intermediul văzului și tactului cunoaștem aceleași proprietăți (așa cum de altfel se întîmplă în realitate), rezultă cu necesitate că obiectul pe care îl cunoaștem nu este identic nici cu senzațiile vizuale, nici cu cele tactile (nici cu oricare altele). De aceea, Berkeley scrie: „Niciodată nu se întîmplă ca noi să vedem și să pipăim același obiect (lucru). Ceea ce vedem este un lucru, iar ceea ce pipăim este un cu totul alt lucru". Și mai departe: „obiectele văzului și pipăitului sînt două lucruri distincte"[2].

În felul acesta, excluzînd din percepție tot ce se percepe prin intermediul interacțiunii diferitelor senzații Berkeley ajunge la eliminarea din percepția sa redusă, a tuturor proprietăților spațiale ale obiectelor lumii externe și la transformarea lor în „obiecte" care „nu se găsesc și nici nu par că se găsesc în afara spiritului, sau la o distanță oarecare de el"[3].

Totuși, izolarea reciprocă a senzațiilor, la care duce în mod inevitabil încercarea de a le izola de obiecte, a împins această concepție la un conflict, fatal ei, cu faptele, cu structura reală, constatată empiric, a percepției, în care senzațiile diferitelor genuri („modalități") sînt realmente strîns legate între ele și par a se întrepătrunde.

---

[1] În diferitele ediții ale *Schiței* sale, folosește cînd *to object*, cînd *to thing.*

[2] George Berkeley, *op. cit.*, § 49, pp. 27 și 28.

[3] *Ibidem*, pp. 50, 51 și altele.

În principiu, aceeași substituire a senzației obiectului real, pe care o întîlnim la Berkeley, formează tendința de bază a diverselor nuanțe ale monismului epistemologic. Ea stă în special la baza teoriei „datelor senzoriale" *(Sense-Data-Theory)*, care în ultimii ani se află în centrul discuției gnoseologice purtate în străinătate, în special în filozofia anglo-americană[1].

G. Moore, care alături de Russell este unul din reprezentanții de seamă și chiar fondator al teoriei datelor senzoriale, arată deschis că există o coincidență între ceea ce înțelege el prin date senzoriale și ceea ce a înțeles Berkeley prin obiectele „directe", nemijlocite ale percepției, în „sensul adevărat și strict al cuvîntului"[2].

---

[1] Din bogata literatură consacrată acestei probleme menționăm mai ales următoarele articole, apărute în ultimii ani: J. W. Yolton, *A Defence of Sense-Data*, „Mind", 1948, vol. LVII, nr. 225, pp. 2–15; R. Firth, *Sense-Data and the Percept Theory*, „Mind", 1949, vol. LVIII, nr. 234, pp. 434–465; 1950, vol. LIX, nr. 233, pp. 35–36 (conține critica teoriei *Sense-Data*); A. D. Ritchie, *A Defence of Sense-Data*, „Philosophical Quarterly", vol. 2, nr. 8, 1952; C. D. Broad, *Some elementary Reflexions on sense-perception*, „Philosophy", 1952, vol. 27, nr. 100 (Broad alături de Russell și Moore este unul din reprezentanții *Sense-Data-Theory*-ei), A. J. Aver, *The Terminology of Sense-Data* (publicată inițial în „Mind", 1945, vol. 54, nr. 216 și retipărită în cartea *Philosophical Essays*, London, 1954). Vezi de asemenea: A. J. Aver, *The Foundations of Empirical Knowledge:* I, The Introduction of Sense-Data, 3, pp. 19–28, II, The Characterization of Sense-Data, 6–11, pp. 58–112, London, 1940; J. R. Jones, *Sense-Data, a Suggested Source of the Fallacy*, „Mind", 1954, vol. 64, nr. 250. Teoria *Sense-Data* exprimă linia berkeleismului și a humeismului în gnoseologia burgheză contemporană. De pe aceste poziții, reprezentanții ei, în frunte cu Russell și Moore duc lupta împotriva continuatorilor liniei cartesiene și lockeiene a realismului reprezentativ, potrivit căruia obiectul cunoașterii îl formează lucrurile însești; realismul n-a fost capabil să realizeze această teză, din cauză că, în premise, el rupe „ideile" — senzațiile, percepțiile etc. de lucruri. Vezi paragraful de mai sus în legătură cu teoria reflectării.

[2] „The Library of living Philosophers", vol. IV, 1942; *The Philosophy of G. E. Moore;* vezi în special partea a III-a, The Philosopher Replies; II, Sense-Perception, p. 629; vezi în același volum articolele lui O. K. Bouwsma, *Moore's Theory of Sense-Data*, și C. A. Mace, *On how we know that material Things-sexist*, și sfîrșitul articolului: C. J. Ducasse, *Moore's Refutation of Idealism.*

Această teorie declară că datele senzoriale sînt unicele obiecte nemijlocite şi veridice ale percepţiei, „esenţe" *(essenses)* speciale care îi sînt date „direct". Problema gnoseologică a perceperii lumii materiale exterioare se transformă în problema dacă şi în ce fel este posibilă trecerea de la aceste obiecte „nemijlocite" ale cunoaşterii, la lucrurile materiale, fizice şi a modului în care se săvîrşeşte această trecere. „Obiecte" fictive, „datele senzoriale" se pun ca o perdea între cunoaşterea senzorială şi obiectele ei autentice, lucrurile şi fenomenele lumii materiale. În teoria datelor senzoriale, calităţile sensibile ale lucrurilor sînt considerate ca fiind date în afara activităţii analitico-sintetice de cunoaştere care le diferenţiază, sînt transformate în „esenţe" izolate şi sînt declarate unice obiecte directe şi „indiscutabile" ale cunoaşterii.

În felul acesta, teoria „datelor senzoriale" restabileşte vechile false substituiri ale lui Berkeley: *1* senzaţiile şi percepţiile sînt substituite obiectelor; *2* însuşirile obiectelor — ale lucrurilor lumii materiale — sînt transformate în obiecte de sine stătătoare. În sfîrşit, substituirea obiectelor prin „datele senzoriale" este folosită pentru a se proclama „neutralitatea" lor în raport cu psihicul şi cu materia.

Pe căi analoge merge şi teoria neorealistă a senzaţiei şi percepţiei. Neorealiştii declară de-a dreptul că senzaţiile sînt „esenţe". În felul acesta percepţia obiectelor albe sau roşii, tari sau moi etc. dispare; conform concepţiei neorealiştilor, în locul obiectelor albe sau roşii, tari sau moi etc., apar „albeaţa", „roşeaţa", „tăria", „moliciunea". Neorealismul substituie lucrurilor aceste abstracţii ale calităţilor sensibile ale lucrurilor reale, abstracţii formate cu ajutorul cuvîntului, şi le transformă în „esenţe" speciale. Conţinutul senzorial al senzaţiei este ridicat (ciudată mistificare!) la rangul ideii platonice: se creează un platonicism senzorial. Astfel preparate, senzaţiile încetează a mai fi *cunoştinţe* despre lumea materială obiectivă, existentă în afară şi independent de ele. Ele, aşa cum le stă bine „esenţelor" hipostaziate, sălăşluiesc în „sine", şi nu ne dezvăluie însuşirile fenomenelor şi lucrurilor obiectiv existente. Senzaţiile încetează a mai fi ceea ce constituie

însăşi esenţa lor şi devin ceva contrar esenţei lor, adică „esenţa", existenţa în sine. S-ar putea cineva îndepărta mai mult de realitate?

În realitate, calităţile senzoriale caracterizează *însuşirile lucrurilor,* reprezintă cunoştinţe ale subiectului referitoare la aceste lucruri. Ele exprimă proprietăţile lucrului ca realitate ce nu poate fi epuizată prin totalitatea însuşirilor date subiectului. În procesul interacţiunii lucrului cu omul şi al interacţiunii lucrurilor, fiecare lucru intrînd în mereu alte corelaţii, ne dezvăluie un număr infinit de noi şi noi proprietăţi.

În această împrejurare o însemnătate esenţială o are includerea cuvîntului în percepţia umană. Fiecare lucru este perceput ca un obiect ale cărui proprietăţi esenţiale sînt fixate în cuvîntul ce le denumeşte. Datorită cuvîntului, în obiectul perceput este inclus şi conţinutul, care nu este dat nemijlocit, senzorial. El este inclus în percepţie conform mecanismului aşa-numitei „excitaţii secundare" (sau excitaţii de „ordinul al doilea"[1]), graţie legăturii care se formează între proprietăţile percepute, nemijlocite ale obiectului şi conţinutul cuvîntului.

Includerea cuvîntului în percepţia obiectului se săvîrşeşte în decursul dezvoltării individuale. La om, în procesul însuşirii limbajului se creează legături reflexe naturale între lucru şi cuvîntul care-l desemnează. În urma acestui fapt, în sistemul legăturilor corticale care formează baza neurodinamică a imaginii lucrului, este inclusă o nouă componentă: legăturile celui de-al doilea sistem de semnalizare, fixate în semnificaţia cuvîntului. Aşa cum include şi conţinutul altor recepţii, imaginea optico-tactilă a lucrului începe să includă, să absoarbă, şi conţinutul fixat în denumirea obiectului. Esenţa problemei nu constă în faptul că percepţia este însoţită de cuvînt, de denumirea a ceea ce este perceput (atunci cuvîntul ar apare con-

[1] Prin excitaţie secundară sau excitaţia de ordinul al II-lea se înţelege excitaţia punctelor corticale, care nu sînt supuse direct acţiunii dinafară a excitantului. Ea are loc prin iradierea în anumite puncte corticale, a excitaţiei din punctul supus excitaţiei directe (vezi de exemplu L. G. Voronin, *Analiz i Sintez kompleksnîh razdrajitelei normalnîmi i povrejdennîmi poluşariiami golovnogo mozga sobaki,* M., 1948, p. 76).

ştiinţei izolat de percepţie), ci în unirea conţinutului semantic al cuvîntului — prin închidarea circuitului — cu imaginea senzorială a obiectului (formînd un unic excitant complex). De aceea, cuvîntul, în sine, este de cele mai multe ori mascat (după expresia lui I. P. Pavlov) şi *nu se reflectă, ca atare, izolat, în conştiinţă;* conţinutul lui semantic este inclus în percepţia *obiectului,* ca o componentă a ei, şi este reflectat de conştiinţă în calitate de conţinut semantic al obiectului însuşi, iar nu în calitate de conţinut al cuvîntului. În urma interacţiunii celor două sisteme de semnalizare, percepţia absoarbe conţinutul semantic al *cuvîntului,* înlăturînd *forma şi funcţia cuvîntului ca produs lingvistic de sine stătător.* Conţinutul senzorial al imaginii devine purtătorul conţinutului semantic. Cuvîntul se referă nu la imagine, nu la *percepţia* ca atare, ci, ca şi imaginea însăşi, la obiect, la lucru, de care omul, în felul acesta, devine conştient. Tocmai de aceea, lucrul apare în percepţie ca obiect, care posedă nu numai proprietăţi date nemijlocit, senzorial. În virtutea acestui fapt — şi a dezvoltării istorice a înseşi obiectelor percepţiei —, percepţia omului se saturează cu un conţinut istoric şi devine o categorie *istorică.*

În felul acesta conţinutul semantic este inclus în percepţia obiectului. După cum se ştie, idealismul semantic a subliniat tocmai rolul conţinutului semantic. Prin ce se deosebeşte tratarea materialistă a acestei probleme de cea idealistă? Lupta dintre materialism şi idealism se dă aici în jurul unei singure chestiuni: *care este factorul prim* — obiectul dat senzorial, ca realitate materială sau conţinutul semantic, semnificaţia cuvîntului corespunzător? Materialistul recunoaşte ca factor prim — obiectul, lucrul material perceput senzorial, iar ca factor secundar — conţinutul semantic legat de el; dimpotrivă, idealistul declară drept factor prim conţinutul semantic, semnificaţia, considerînd obiectul ca pe un derivat, o semnificaţie construită; în teoria idealistă a percepţiei, semnificaţia îndeplineşte o funcţie *determinantă.*

În ofensiva lor împotriva materialismului, împotriva cunoaşterii cu adevărat ştiinţifice a lumii obiective, idealiştii se năpustesc, în primul rînd, asupra cunoaşterii senzoriale a realităţii. Ei îşi propun ca primă sarcină, ruperea

de obiect a formelor senzoriale ale conştiinţei. Cunoscutul psiholog englez Stout, discipolul şi continuatorul credincios al lui Ward, al cărui idealism şi spiritualism militant a fost remarcat de Lenin în *Materialism şi empiriocriticism* declară de-a dreptul că, conştiinţa senzorială este „anoetică", fără valoare de cunoaştere, fără obiect[1]. Obiectul s-ar „prezenta" conştiinţei numai ca rezultat al actului gîndirii, contopit cu conţinutul senzorial neobiectual. Rezultă astfel că „obiectul" este numai un corelat al gîndirii şi un derivat al ei. Stout nici nu ascunde faptul că „obiectul" despre care e vorba aici poate fi atît existent, cît şi inexistent: existenţa nu este esenţială pentru el.

Husserl, care, în general, susţine că „intenţia" (orientarea) spre obiect este însuşirea fundamentală a conştiinţei, admite însă o excepţie principală: el afirmă că senzaţia este „neintenţională", neorientată spre obiect. Din întregul conţinut senzorial al conştiinţei este exclusă orice legătură cu obiectul. Obiectul *spre care conştiinţa se orientează „în mod intenţionat"* s-ar reconstitui prin intermediul *semnificaţiei* obiectuale, act de gîndire care se suprapune conţinutului senzorial neobiectual. S-ar părea că „semnificaţia" transformă, pentru noi, senzaţiile în „obiecte". Aşadar, *semantismul* pătrunzînd şi în teoria percepţiei, face din *obiect un derivat al semnificaţiei*. Reconstituirea pe o asemenea cale a obiectului, care nu este dat în senzaţie, reprezintă o pură mistificare. În felul acesta se ajunge, desigur, nu la obiect ca realitate obiectivă, ci numai la semnificaţia de „obiect", adică la o construcţie ideală, la conţinutul conştiinţei.

Semantismul este legat direct de bazele idealismului. Nu întîmplător întîlnim încă la Berkeley reducerea obiectului la o relaţie de semn între senzaţii, la faptul că senzaţiile vizuale semnalizează sau desemnează posibilitatea obţinerii senzaţiilor tactile corespunzătoare (după cum vom vedea, în esenţă, exact acelaşi lucru afirmă, reluîndu-l pe Berkeley, unul din liderii behaviorismului

[1] Prezentarea, considerată ca avînd o existenţă relativ independentă de gîndire, poate fi denumită sensibilitate sau conştiinţă *anoetică*. Gîndirea şi sensibilitatea sînt două funcţii sufleteşti principial diferite" (J. Stout, *Psihologia analitică*, M., 1920, pp. 70–71, Concepţia conştiinţei pur anoetice).

social şi ai pragmatismului american contemporan — Mead). De asemenea, nu e întîmplător că Titchener, reprezentant extremist al introspecţionismului, care şi-a găsit expresia cea mai netă într-un „existenţialism" psihologic *sui generis*, a apărat cu asiduitate, în cadrul teoriei percepţiei, aşa-numita *meaning theory* — „teoria semnificaţiei". Aceeaşi — în principiu — teorie a semnificaţiilor a fost susţinută şi de reprezentanţii psihologiei idealiste de nuanţă raţionalistă, ca de exemplu, de Moore. Divergenţele dintre „raţionalistul" Moore şi „empiristul" Titchener reprezintă infime deosebiri în interiorul aceluiaşi lagăr idealist. Pentru raţionalişti (Moore) semnificaţia este o suprastructură a senzaţiei, care se adaugă acesteia în actul gîndirii pure, pe care-l întruchipează semnificaţia.

Aceeaşi afirmaţie că „semnificaţiile constituie lucrurile", pe care Husserl a făcut-o în planul fenomenologiei conştiinţei, şi pe care reprezentanţii *meaning theory*-ei au dezvoltat-o în teoria percepţiei o preia şi semantismul american contemporan care face bloc cu behaviorismul (Dewey, Mead, Morris ş.a.). După Mead, lucrul este semnificaţia lui pentru comportament; reacţia faţă de un lucru determină semnificaţia lui. Semnificaţiile constituie, pe de o parte, lucrurile, iar pe de altă parte, conştiinţa ca şi percepţia lucrurilor. Cu ajutorul semnificaţiilor, din aşa-numita experienţă neutră, în care se află contopite, se desprind atît lucrurile, cît şi conştiinţa, percepţia etc.[1].

---

[1] În legătură cu aceasta merită să ne oprim, măcar pe scurt, la soarta semnificaţiilor în filozofia idealistă din ultimele decenii. La început, semnificaţiile au apărut (la Husserl ş. a.) ca nucleu al conştiinţei şi au servit la înlăturarea lucrurilor lumii materiale. Semnificaţia „obiect" a fost substituită obiectului, lucrului real. Teza constituirii lucrurilor din semnificaţii a transformat lucrurile într-un derivat al conţinutului ideal al conştiinţei. Războindu-se cu lucrurile, cu lumea materială, semnificaţiile se întorc apoi împotriva conştiinţei, care, la rîndu-i, este declarată un derivat al semnificaţiilor. Ea este redusă la raporturile semantice dintre părţile „experienţei", întrucît ele se reprezintă sau se desemnează una pe alta (Mead, Dewey). Semantismul îşi strămută baza în behaviorism. Semnificaţiile sînt corelate cu comportamentul şi considerate ca derivînd din el. Înghiţînd conştiinţa, prin alianţa dintre semantism şi behaviorism, semnificaţia, acest monstru al filozofiei idealiste contemporane, sfîrşeşte prin a se devora pe sine însăşi. Prin lichidarea conştiinţei, din sem-

Concepția idealistă a rolului semnificației ca factor care formează obiectul, sau chiar numai imaginea lui din așa-zisul conținut neobiectual al sensibilității subiective nu rezistă criticii. Faptele se întorc împotriva acestei teze. În dezvoltarea copilului, formarea imaginii senzoriale a obiectului precede însușirea cuvîntului și constituie premisa necesară a dezvoltării limbajului. Nici n-ar fi posibil altfel. În adevăr: omul care și-a însușit limbajul, dispune de o mare varietate de semnificații. De ce într-un anumit caz este mobilizată și inclusă în percepție o anumită semnificație și nu una oarecare? Acest fapt poate fi explicat numai într-un singur fel: perceperea obiectului respectiv cu proprietățile sale determinate, pe care le reflectă percepția, condiționează includerea semnificațiilor corespunzătoare și nu a altora. Cînd copilul își însușește limbajul, în procesul comunicării și învățării, primordială este desprinderea acelor proprietăți ale obiectului pe care le oglindește percepția, de care trebuie legat cuvîntul. Primară este dependența cuvîntului de percepția lucrului; și numai apoi, pe măsura consolidării sale, cuvîntul începe să influențeze discriminarea diferitelor laturi ale percepției obiectului, și reunirea lor[1].

În lucrul perceput pe cale senzorială se disting însușiri și calități, care au o valoare de semnalizare în raport cu proprietățile sale esențiale ce-l determină să fie ceea ce este; celelalte proprietăți ale lucrului sînt împinse în

---

nificație nu rămîne decît un semn. Semne lipsite de semnificație, aceasta este etapa ulterioară în dezvoltarea semanticii. Ea apare bine conturată, de exemplu, la Morris, elevul lui Mead, care tinde să unească toate nuanțele semanticii, sprijinindu-se pe pozitivismul logic sau pe pragmatism și behaviorism. Morris, în lucrarea sa *Bazele teoriei semnelor*, trăgînd concluzia directă din combinarea semanticii cu behaviorismul, înfăptuită de profesorul său Mead, deschide ofensiva împotriva semnificațiilor, văzînd în semnificație cauza principală a tuturor rătăcirilor gîndirii filozofice anterioare. Ca rezultat final rămîn numai semnele lipsite de semnificație (vezi Ch. W. Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, „International Enciclopaedia of Unified Science", vol. I, nr. 2, Chicago University Press; Ch. W. Morris, *Sings Language and Behavior*, New York, 1950).

[1] G. L. Rozengart Pupko, *Reci i razvitie vospriatiia v rannem detstve*, Izd. AN. S.S.S.R., M., 1948.

percepţie mai mult sau mai puţin, pe un plan secundar. (Ceea ce din punct de vedere fiziologic este determinat de faptul că excitaţia care apare pe scoarţă ca rezultat al acţiunii — în calitate de excitanţi — a anumitor proprietăţi ale obiectului, induce negativ acţiunea celorlalte proprietăţi).

În legătură cu raportul dintre lucruri şi proprietăţile lor, problema mai generală a reflectării în percepţie a structurii categoriale a lucrurilor prezintă o însemnătate esenţială pentru psihologia percepţiei.

În literatura psihologică se aminteşte de percepţia „categorială" sau despre caracterul categorial al percepţiei, dar, în această direcţie, s-a pornit, de obicei, de la concepţia kantiană[1] conform cu care, categoriile sînt forme ale raţiunii, generatoare de idei, opuse sensibilităţii şi introduse în experienţă de către gîndire. În realitate însă, categoriile exprimă structura obiectivă a lucrurilor, care se reflectă mai întîi în percepţie, şi numai după aceea în mod generalizat, în gîndirea abstractă. Elaborînd teoria percepţiei, psihologia nu poate ignora acest fapt, nu poate neglija problema felului cum se formează structura categorială a percepţiei care reflectă structura obiectivă a existenţei. Psihologia genetică în măsura în care rezolvă această problemă trebuie să fie totodată şi o *gnoseologie genetică*[2].

În teoria generală a percepţiei, un rol hotărîtor îl joacă felul cum este înţeleasă determinarea ei. Orice încercare de a trata percepţia ca pe un simplu efect mecanic, datorat exclusiv acţiunii dinafară sau exclusiv activităţii aşa-zis spontane a creierului, îi face omului inaccesibilă cunoaşterea lumii. Istoria filozofiei furnizează argumente elocvente în favoarea acestei afirmaţii.

---

[1] Vezi K. Goldstein, *L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage*, pp. 430—496. „Journal de psychologie normale et pathologique", nr. special „Psychologie du langage", Paris, 1933; E. Cassirer, *Le langage et la construction du monde des objects*, pp. 18—44.

[2] Ideea gnoseologiei genetice a fost formulată în ultimul timp de către Piaget, care s-a şi străduit s-o realizeze. J. Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, Tome I, *La pensée mathématique*, Paris, 1959.

Descartes, respingînd teoria scolastică a cunoaşterii senzoriale a lucrurilor lumii materiale[1] care izvorăşte din filozofia lui Toma d'Aquino, i-a opus „teoria cauzală" a senzaţiilor şi percepţiilor. Însă abordarea carteziană, naturalist ştiinţifică, a problemei senzaţiilor şi percepţiilor, deşi progresistă, a devenit punctul de plecare al tuturor rătăcirilor filozofiei idealiste de mai tîrziu şi a avut urmări catastrofale pentru gnoseologie. Aceste urmări au fost generate de înţelegerea carteziană mecanicistă a cauzalităţii. Descartes a legat percepţia *direct* de acţiunea externă a lucrurilor, ignorînd activitatea prin intermediul căreia se realizează cunoaşterea lucrurilor. Tocmai de aceea, teza potrivit căreia senzaţiile şi percepţiile reprezintă *rezultatul acţiunii lucrurilor* a intrat în conflict cu teza care susţinea că ele reprezintă *cunoaşterea lucrurilor*.

Înţeleasă mecanicist, „teoria cauzală a percepţiei" a dus la concluzia că noi cunoaştem nu lucrurile, ci numai efectul produs de acţiunea lor asupra noastră, în conştiinţa noastră, cunoaştem doar „datele senzoriale"[2]. Pa baza datelor senzoriale considerate ca unice obiecte nemijlocite ale cunoaşterii noastre, noi am „deduce" doar existenţa lucrurilor şi a proprietăţilor lor. Premisa acestei construcţii o constituie identificarea pozitivistă a obiectului cunoaşterii cu ceea ce este nemijlocit dat. Se consideră obiectiv numai ceea ce este *dat* în afara activităţii de cunoaştere. Analiza şi sinteza care duc de la ceea ce este dat la ceea ce există în mod obiectiv sînt excluse din cunoaştere. *Înţelegerea mecanicistă a determinării fenomenelor psihice* de către acţiunea directă a cauzelor exterioare, în afara activităţii de cunoaştere a subiectului, a activităţii analitico-sintetice a creierului, atrage după sine *identificarea pozitivistă a obiectivului cu ceea ce este dat nemijlocit.* Această

---

[1] Această teorie scolastică s-a străduit să fundamenteze cunoaşterea lucrurilor, pornind de la identitatea esenţelor obţinute pe cale raţională, care determină şi lucrurile şi cunoaşterea.

[2] Legătura teoriei „datelor senzoriale" cu teoria „cauzală" a percepţiei apare, în toată nuditatea sa, la B. Russell, care apără atît teoria cauzală a percepţiei, cît şi teoria datelor senzoriale. În problema: Russell şi „teoria cauzală" a percepţiei, vezi Bertrand Russell, *The Analysis of Matter*, „Dover Publications", New York, 1954, part. II, XX, The Causal Theory of Perception, pp. 197–217.

ultimă teză servește drept bază pentru *substituirea idealistă a lucrurilor materiale prin datele senzoriale,* ca obiecte nemijlocite ale cunoașterii. În gnoseologie există o solidaritate izvorîtă din interior între teoria recepționistă potrivit căreia senzațiile se formează în urma receptării pasive a acțiunilor externe și teza identificării pozitiviste a ceea ce este dat nemijlocit cu obiectivul.

După cum am văzut, acest mănunchi de idei idealiste se leagă prin însăși baza lor de conceperea mecanicistă a senzațiilor și percepțiilor, ca rezultate mecanice directe ale acțiunii dinafară a lucrurilor și de doctrina pozitivistă potrivit căreia se poate cunoaște numai ceea ce este *nemijlocit dat subiectului.* De aceea, „datele senzoriale" sînt considerate a fi unicul obiect nemijlocit și veridic al cunoașterii; cunoașterea este o receptare care exclude orice activitate a subiectului de analiză, generalizare etc.

Dacă se pornește de la înțelegerea mecanicistă a acțiunii lucrurilor asupra creierului, iar creierul este înfățișat ca un aparat adaptat doar pentru receptarea pasivă și înregistrarea mecanică a acțiunilor la care este supus, atunci analiza, sinteza, generalizarea, prin care se realizează de fapt cunoașterea, se detașează în mod inevitabil de creier, ca activitate pur spirituală, „intelectuală", care ni se înfățișează ca o operă de „construire" a obiectelor cunoașterii. Este tocmai ceea ce vedem la reprezentanții unei alte nuanțe a idealismului, la kantieni[1].

---

[1] La baza imaginii, atît de răspîndită în gnoseologia străină, a unei cunoașteri științifice care c o n s t r u i e ș t e realitatea, se află ideea justă, că cunoașterea este o a c t i v i t a t e a subiectului. Dar această teză justă este denaturată de opoziția greșită ce se creează între activitatea de cunoaștere pe care o desfășoară subiectul și existența obiectivă. Tocmai în virtutea opunerii lor dualiste, rezultatul activității de cunoaștere a subiectului este înfățișat, în mod greșit, ca o c o n s t r u i r e a existenței, în timp ce acest rezultat este, de fapt, o reflectare mai mult sau mai puțin adecvată, mai mult sau mai puțin profundă, a existenței. Adepții teoriei conform căreia cunoașterea științifică este o activitate de construire a realității, apărîndu-și-o, își concentrează, de obicei, întreaga argumentare în jurul tezei juste după care cunoașterea existenței este rezultatul activității subiectului; premisa complimentară amintită mai sus, — opoziția dualistă dintre rezul-

Potrivit acestei teorii, percepţia lucrurilor lumii externe s-ar compune din două părţi: 1) „datele senzoriale", generate de acţiunea externă nemijlocită în a căror receptare nu este inclusă activitatea de analiză, sinteză, generalizare; 2) activitatea care porneşte de la aceste date şi este orientată spre cunoaşterea obiectelor fizice externe, care luată în sine, nu este condiţionată de acţiunea dinafară a lucrurilor.

Însă, în felul acesta, cunoaşterea lucrurilor devine imposibilă: „datele senzoriale" nu pot asigura cunoaşterea lucrurilor înseşi, întrucît ele nu includ activitatea de analiză şi sinteză (de diferenţiere şi generalizare), care dezvăluie proprietăţile obiective ale lucrurilor.

În realitate, senzaţiile reprezintă şi ele un produs al activităţii analitice a creierului, de diferenţiere a acţiunilor externe, iar pe de altă parte, activitatea de gîndire este şi ea condiţionată de acţiunea lucrurilor exterioare. Nici percepţia, nici cunoaşterea lumii în ansamblu nu sînt constituite din două componente eterogene, dintre care una să fie condiţionată numai dinafară, iar cealaltă numai dinăuntru. Senzaţia, percepţia, gîndirea sînt forme de legătură ale subiectului cu lumea obiectivă. Toate apar în urma acţiunii pe care o exercită lucrurile asupra creierului, şi a activităţii sale de oglindire, în procesul interacţiunii omului cu lumea exterioară, adică sub controlul practicii. Activitatea creierului, determinată de acţiunea pe care o exercită lucrurile dinafară, dezvăluie natura acestora prin analiză şi sinteză, diferenţiere şi generalizare, astfel că apar ca obiecte ale cunoaşterii noastre *lucrurile* materiale din exterior şi nu efectul acţiunii lor („datele senzoriale"). Orice *cunoaştere* este o *activitate* de cunoaştere determinată de acţiunea factorilor dinafară şi realizată de creierul omului care se află în interacţiune cu lumea.

---

tatele activităţii de cunoaştere a subiectului şi existenţa obiectivă — rămîne în umbră. Or, tocmai în ea se află rădăcina concepţiei de ansamblu care este falsă. Numai prima premisă, fără cea de a doua, nu justifică întreaga concepţie. Criticînd această concepţie, trebuie să despărţim cele două premise şi, solidarizîndu-ne cu prima şi arătînd netemeinicia celei de a doua, să dezvăluim astfel şi netemeinicia concluziei.

În felul acesta, percepţia, ca proces, este inclusă în activitatea practică şi îndeplineşte, în cadrul ei, un rol vital. Percepţia umană poate căpăta şi singură o însemnătate vitală ca activitate „teoretică" de observare (în cursul experienţei) sau ca percepţie estetică. În toate cazurile percepţia nu este *o receptare* a ceea ce e *dat*, ci o prelucrare a lui, deci o activitate de analiză, sinteză, generalizare.

Idealismul tinde să considere analiza, sinteza şi generalizarea ca un bun specific al gîndirii, să le excludă din percepţie şi, în general, din cunoaşterea senzorială, ciuntind şi sărăcind sensibilitatea, extrăgîndu-i tot conţinutul şi atribuindu-l gîndirii.

Sarcina strategică finală a idealismului constă în a submina posibilitatea cunoaşterii senzoriale a lucrurilor lumii materiale — iar prin aceasta, a oricărei cunoaşteri —, ca astfel să deschidă calea agnosticismului sau a substituirii obiectelor prin datele senzoriale. Pentru rezolvarea acestei sarcini, idealismul pustieşte sensibilitatea. Transferînd toate relaţiile din sfera sensibilităţii în cea a gîndirii, a activităţii spirituale, idealismul opune gîndirea senzaţiei, rupe gîndirea de baza ei senzorială şi, fărîmiţînd percepţia, o transformă în derivatul a două componente eterogene: unul senzorial şi altul intelectual. Idealismul înstrăinează percepţia de senzaţie, exclude senzaţiile din legăturile care le determină iar, în ultimă instanţă, atît senzaţiile cît şi percepţiile îşi pierd legătura lor cu realitatea obiectivă.

Este timpul să repunem sensibilitatea în drepturile sale! Cunoaşterea senzorială este forma originară a cunoaşterii. Senzaţia este şi ea analiză şi sinteză, diferenţiere şi o generalizare senzorială a acţiunilor externe. Percepţia reprezintă cu adevărat o cunoaştere senzorială, o reflectare a lucrurilor şi a proprietăţilor lor în multiplele şi complexele lor relaţii reciproce, tocmai datorită faptului că ea, ca formă a sensibilităţii, conţine analiza şi sinteza, diferenţierea şi generalizarea fenomenelor realităţii. (Desigur, odată cu aceasta, însuşi caracterul analizei şi sintezei, este altul pe diferitele trepte ale cunoaşterii.) În virtutea celor arătate, percepţia este ceea ce de altfel se înţelege prin

ea: cunoaşterea senzorială a lucrurilor lumii materiale exterioare.

Întrucît percepţia reflectă realitatea obiectivă, ea devine o premisă necesară a acţiunii care răspunde condiţiilor obiective. Percepţia, ca atare, reprezintă începutul acţiunii. „Motivul" în virtutea căruia omul îşi orientează percepţia sa spre cutare sau cutare obiecte, fenomene, laturi ale realităţii, se găseşte în însuşi lucrul pe care-l face. Perceperea situaţiei intervine în cadrul acţiunii ca o parte necesară a ei.

Legătura percepţiei cu acţiunea apare pe deplin evidentă, dacă abordăm percepţia din punct de vedere genetic. În comportamentul instinctiv al animalelor, percepţia obiectelor care le determină comportamentul îşi găseşte o urmare imediată în acţiunile lor. Vederea hranei sau a fiarei de pradă restructurează funcţiile organice ale animalului şi atrage după sine reacţii motrice (sau secretorii). Întregul proces, ca atare, începînd cu acţiunea excitanţilor externi şi terminînd cu reacţia animalului, reprezintă un unic act reflex de interacţiune a animalului cu lumea înconjurătoare, cu condiţiile de viaţă. Fiecare din aşa-numitele mişcări voluntare ale animalului este produsul analizei, sintezei, diferenţierii şi generalizării semnalelor senzoriale, care vin de la obiectele externe la organul care înfăptuieşte mişcarea. Semnalele senzoriale reglează mişcarea în raport cu obiectele şi cu acţiunile care se execută cu aceste obiecte. După cum arăta I. P. Pavlov, mişcarea se naşte pe scoarţă, ca aparat senzitiv, iar după aceea, rezultatul final al activităţii analitico-sintetice a scoarţei, este transmis mecanismelor care îndeplinesc numai funcţii efectorii. Aşa-numitele mişcări voluntare sînt posibile în primul rînd, numai datorită formării legăturilor condiţionate între semnalele senzoriale venite de la organul efector şi cele venite de la obiecte, iar în al doilea rînd, inversării acestei legături, graţie căreia obiectele percepute încep să regleze mişcarea în mod reflex condiţionat. Într-o activitate cît de cît complexă, percepţia lucrurilor şi a fenomenelor înconjurătoare, legate de trebuinţele vieţii, şi mişcarea, acţiunea, a cărei desfăşurare este reglată permanent prin analiza şi sinteza semnalelor senzoriale extero şi proprioceptive, trec în permanenţă una în alta.

La om, percepția lucrurilor și fenomenelor realității dobîndește o însemnată autonomie în raport cu cerințele schimbătoare ale acțiunii. Prin intermediul semnificației cuvîntului — produs al unei generalizări mai mult sau mai puțin complexe, care face abstracție de numărul infinit de însușiri instabile ale lucrului — percepția în care este inclusă fixează conținutul principal, stabil (invariabil) al obiectului. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, acțiunea nu este determinată absolut direct de perceperea situației prezente. Între situația prezentă, imediată, și subiectul care acționează, se interpune, în calitate de legătură mediatoare, întreaga „lume interioară" a omului, întreaga lui experiență. Întreaga activitate internă de analiză, sinteză și generalizare a obiectelor și fenomenelor percepute se obiectivează și se fixează în cuvînt. Prin intermediul cuvîntului, produsele acestei activități pot fi actualizate în orice moment. Dar și la om percepția lucrurilor dinafara lui poartă în sine urmele clare și de neșters ale legăturii sale cu viața și activitatea sa.

Lucrurile posedă o mare varietate de însușiri „funcționale", legate de capacitatea lor de a influența viața omului și de a-i servi ca instrumente ale activității sale. Aceste proprietăți se relevă în procesul interacțiunii omului cu lucrurile. Ele se reflectă în percepție datorită legăturilor de semnalizare ce se formează, pe baza experienței, între proprietățile senzoriale originare ale lucrului și proprietățile „funcționale" ale lui, legate de rolul pe care-l joacă ele în viața și activitatea oamenilor. Așadar, obiectele sînt percepute nu numai cu însușirile lor fizice inițiale (culoare, formă etc.), ci și ca *obiecte* care au o anumită semnificație vitală, care joacă un anumit rol în viața și activitatea oamenilor, care constituie o condiție a *vieții* lor.

Acea psihologie căreia îi este inaccesibilă o astfel de înțelegere a percepției obiectelor și care reduce totul doar la perceperea însușirilor fizice elementare ale lucrurilor nu depășește concepția mecanicistă asupra lumii. Ea nu este capabilă să explice percepția ca formă de legătură a ființei vii cu lumea înconjurătoare, și cu atît mai puțin poate înțelege perceperea de către om a obiectelor incluse în practica socială. Pentru o astfel de teorie, cunoașterea unui om de către alt om rămîne cu totul inaccesibilă;

această problemă este exclusă în întregime din teoria „ştiinţifică" a percepţiei. Practica însă nu se mulţumeşte cu o astfel de înţelegere trunchiată a percepţiei; de aceea, alături de noţiunea „ştiinţifică" a percepţiei, artificial îngustată, în limbă se păstrează alta, mult mai largă. Adevărata teorie a percepţiei trebuie să lichideze această ruptură.

Teoria percepţiei, care a rămas pînă în prezent prizoniera înţelegerii mecaniciste a lucrurilor, ignorează legăturile de semnalizare şi însuşirile funcţionale ale lucrurilor. Ceea ce deschide calea pentru crearea teoriei percepţiei lucrurilor, ca obiecte organic incluse în viaţa şi practica oamenilor, este tocmai considerarea acestor proprietăţi funcţionale şi a legăturilor de semnalizare[1].

Legătura cu activitatea practică trece ca un fir roşu prin întregul proces de cunoaştere şi, în primul rînd, prin cunoaşterea senzorială a lumii externe.

1) Orice senzaţie sau percepţie se formează în procesul interacţiunii omului cu lumea înconjurătoare, interacţiune realizată de către creier; 2) întregul conţinut intern al percepţiei lucrurilor şi structura ei poartă amprenta faptului că aceste lucruri sînt obiectele activităţii individului; 3) dezvoltarea practicii sociale introduce în dezvoltarea percepţiei omului, ca fiinţă istorico-socială, particularităţile sale care se modifică în procesul istoric.

Senzaţia este rezultatul unei analize specifice a excitanţilor, a diferenţierii lor. Diferenţierea este analiza excitanţilor, care se realizează prin intermediul legăturilor lor

---

[1] Dependenţa percepţiei obiectului de trebuinţele şi acţiunile individului a fost subliniată de teoria pragmatistă a percepţiei. Însă, prin aceasta, pragmatiştii au transformat pur şi simplu obiectul în proiecţia trebuinţelor şi acţiunilor individului, în produsul reacţiilor lui de comportament; obiectul ca realitate materială stabilă dispărea cu totul. Acesta este un punct de vedere profund greşit.

S-a creat în felul acesta o alternativă falsă: pe de o parte, lucrul material apărea în percepţie numai ca realitate fizică independentă de legăturile sale cu individul, pe de altă parte, lucrul se transforma într-o proiecţie goală, lipsită de orice bază materială, a trebuinţelor şi reacţiilor individului. Rezolvarea justă a problemei înlătură subiectivismul pragmatiştilor şi totodată depăşeşte concepţia mecanicistă, care rupe legătura omului cu lucrul.

cu activitatea de răspuns a individului. „Întărirea" acestei activități de răspuns de către realitate duce la consolidarea diferențierii în senzație a însușirilor corespunzătoare. Așadar, senzația este determinată, în însăși apariția ei, de legătura pe care o are cu activitatea practică. Cercetările au demonstrat că, o dată ce excitantul a dobîndit o valoare de semnalizare în raport cu activitatea pe care o realizează omul, sensibilitatea față de excitant crește (deci, „pragurile" scad). Un excitant slab din punct de vedere fizic (excitant cu valoare de semnalizare pentru activitatea omului) se dovedește în mod practic mai puternic, mai eficace decît alți excitanți, mai puternici din punct de vedere fizic, dar indiferenți față de activitatea realizată de om[1].

Aceste fapte stabilite experimental își găsesc o confirmare multilaterală în observațiile cotidiene. Astfel se știe că țesătoarele care lucrează la țesături negre, diferențiază zeci de nuanțe ale acestei culori, cîtăvreme ceilalți oameni nu pot distinge mai mult de 3—4 nuanțe; șlefuitorii exersați deosebesc cu ochiul liber un orificiu de 1/2 000 mm, în timp ce un om obișnuit poate diferenția orificii pînă la 1/100 mm; topitorii diferențiază cu o extremă finețe nuanțele de albastru deschis, care reprezintă semnale ale temperaturii de topire; la lucrătorii din industria ceramicii și porțelanurilor, care determină calitatea produsului după sunetul ce se produce prin lovirea lui ușoară, se dezvoltă un auz „tehnic" foarte fin. Tot așa la piloți se dezvoltă un fin auz tehnic față de sunetele care semnalizează defectarea motorului, la medici față de bătăile inimii etc. Printr-o serie de cercetări psihologice s-a demonstrat dependența tuturor modurilor de sensibilitate de acea activitate practică în cursul căreia s-au format ele: auzul violonistului și a acordorului (V. I. Kaufman) gustul degustătorilor (N. K. Gusev) etc.[2].

[1] E. N. Sokolov, *Vișșaia nervnaia deiatelnosti i problema vospriatiia*, „Voprosî psihologhii", 1955, nr. 1.

[2] *Issledovania po probleme ciuvstvitelnosti*, sub red. V. P. Osipova și B. G. Ananiev, „Trudî Gos. in-ta po izuceniiu mosga im. Behtereva", T. XIII, L., 1940; *Voprosi psihofiziologhii i kliniki ciuvstvitelnosti*, sub red. B. G. Ananiev, „Trudî Gos. in-ta po izuceniiu mosga im. Behtereva", t. XV, L., 1947; vezi, de asemenea, B. G. Ananiev, *Trud kak vajneișee uslovie razvitia ciuvstvitelnosti*, „Voprosî psihologhii", 1955, nr. 1.

Acest fenomen este departe de a putea fi explicat prin exersare, ca simplă repetare a unora şi acelorași operații; însuşi efectul „exerciţiilor" este condiţionat de faptul că prin ele se diferenţiază însuşirile senzoriale care au valoare de semnal pentru activitatea efectuată, iar diferenţierea lor este „întărită" prin rezultatul activităţii pe care o reglează. Practica modelează, parcă, imaginea lucrurilor.

În decursul vieţii şi activităţii ies în evidenţă cînd unele cînd altele din proprietăţile „funcţionale" ale lucrurilor şi, în legătură cu aceasta, se modifică şi semnificaţia însuşirilor senzoriale care le semnalizează. Acelea care, în condiţii date, capătă o însemnătate deosebită, apar în percepţie pe primul plan (în virtutea iradierii asupra lor a excitaţiei secundare determinată de actualizarea proprietăţilor funcţionale pe care ele le semnalizează). Perceperea altor însuşiri ale lucrului este inhibată datorită inducţiei negative; ele sînt împinse, parcă, pe planul al doilea. Perceperea acestora, cînd însuşirile semnalizate de ele capătă în decursul vieţii şi activităţii o importanţă deosebită, se desinhibă şi, la rîndul lor, în virtutea aceleiaşi legi a inducţiei negative, inhibă perceperea însuşirilor, care înainte au apărut pe primul plan. De aci şi caracterul dinamic, viu, al percepţiei. Este vorba, aşadar, nu despre alăturarea exterioară a activităţii practice a oamenilor la cunoaşterea senzorială, ci despre includerea ei în însuşi procesul cunoaşterii senzoriale.

O dată cu schimbarea — în cursul vieţii şi al activităţii — a relaţiei omului cu lucrurile, o dată cu deplasarea centrului de greutate de pe unele însuşiri pe altele, se schimbă însăşi percepţia. Imaginea lucrului se remodelează. Inclusă în viaţa omului, percepţia trăieşte şi se schimbă o dată cu el. Caracterul dinamic al procesului percepţiei nu exclude stabilitatea ei relativă, corespunzătoare a celeia a lucrurilor şi a funcţiilor pe care la îndeplinesc în sistemul practicii sociale. Generalizată şi stabilizată, semnificaţia principală pe care o dobîndeşte lucrul în sistemul practicii sociale, se fixează cu ajutorul *cuvîntului.* Prin intermediul acestuia, în percepţia omului sînt incluse cunoştinţe generale despre obiect, elaborate în procesul practicii sociale.

Acţiunile omului, ca fiinţă socială, reprezintă acte orientate nu numai spre satisfacerea trebuinţelor lui personale, individuale; ele fac parte din practica socială a oamenilor, determinată de trebuinţele şi sarcinile vieţii sociale. De aceea, trebuie să vorbim nu numai despre legătura percepţiei cu conduita individuală şi cu particularităţile omului respectiv, dar şi, ceea ce este deosebit de important, despre dependenţa percepţiei umane, de practica socială. O astfel de legătură pune în evidenţă dezvoltarea istorică a percepţiei umane. K. Marx releva în mod deosebit acest aspect istoric al percepţiei, care se schimbă în urma creării, în procesul practicii sociale, de noi obiecte ale percepţiei. „Abia prin complexitatea obiectiv desfăşurată a esenţei umane se dezvoltă în parte şi, în parte se produce complexitatea simţurilor *umane* subiective, ca o ureche muzicală, un ochi care percepe frumuseţea formei, într-un cuvînt *simţurile* capabile să perceapă plăceri omeneşti, adică simţuri care se confirmă ca forţe esenţiale *umane* ... Dezvoltarea celor cinci simţuri este o muncă a întregii istorii universale de pînă acum"[1].

Caracterizarea oricărei activităţi de cunoaştere cuprinde, în calitate de verigă finală, definirea rolului său vital. Astfel, trăsătura ultimă şi hotărîtoare a senzaţiei o constituie funcţia ei de semnalizare, capacitatea de a provoca — datorită legăturii reflexe dintre excitaţia senzorială şi organele efectorii — reacţii adecvate din partea organismului; în aceasta constă „sensul vital" al senzaţiei. Fără această funcţie activă, senzaţia ar fi un duplicat inutil al fenomenului exterior pe care îl reflectă. De asemenea, nu i se poate da percepţiei o caracterizare psihologică definitivă, fără să relevăm „sensul ei vital", rolul pe care-l îndeplineşte percepţia în viaţă.

Dîndu-ne imaginea stabilă şi diferenţiată a obiectelor şi fenomenelor lumii înconjurătoare percepţia serveşte la diferenţierea condiţiilor acţiunii şi, astfel, creează posibilitatea unor acţiuni corespunzătoare acestor condiţii. Dar percepţia nu îndeplineşte numai un rol informativ. Percepţia obiectelor şi fenomenelor participă ca şi senzaţia

---

[1] K. Marx—Fr. Engels, *Despre artă şi literatură*. E.P.L.P., Bucureşti, 1953, pp. 34—35.

— dar în alte forme — la însăşi orientarea şi reglarea acţiunilor umane. Cînd auzim soneria telefonului, noi nu numai că analizăm calitatea sunetului, dar încercăm şi imboldul de a ridica receptorul şi de a-l duce la ureche. Nu numai sentimentul şi dorinţa, dar şi percepţia face parte din categoria „forţelor ideale stimulatorii" (Marx—Engels), prin intermediul cărora cauzele motrice reale, care se află în viaţa materială, determină conduita oamenilor.

Orice act al percepţiei este inclus în viaţa omului şi orice obiect al percepţiei, este într-un fel sau altul legat de trebuinţele sale şi de acţiunile îndreptate spre satisfacerea lor. Fiecare obiect făcut de mîinile omului are o destinaţie determinată şi, în virtutea acestui fapt, include imboldul spre înfăptuirea acţiunilor corespunzătoare. În general, obiectele pe care le percepe şi cu care omul are un contact practic, de viaţă, capătă pentru el în decursul vieţii, o semnificaţie determinată.

Psihologia percepţiei trebuie să ia în considerare specificul obiectelor percepţiei care au o importanţă vitală pentru om, deoarece ele modelează sensibilitatea umană, cristalizîndu-se în ea ca forme specifice de percepţie.

Această teză poate fi demonstrată printr-un exemplu din domeniul auzului. În sfera auzului, aşadar în activitatea unui singur analizator, avem diferite feluri de auz tehnic: auzul timbrului, auz verbal (fonematic) şi muzical (în special al înălţimii sunetelor). Aceasta nu este o simplă varietate de fenomene auditive, ci constituie varietatea formelor de auz elaborate sub influenţa unor forme obiectuale şi sfere de activitate determinate. Studiul unor astfel de forme concrete ale percepţiei constituie o sarcină foarte importantă a cercetării psihologice. Nu este just să se creadă, aşa cum se face de obicei, că acolo unde începe studierea percepţiei sunetelor, graiului şi muzicii, începe domeniul unei psihologii aplicate (al psihologiei limbajului sau muzicii) şi se sfîrşeşte domeniul psihologiei generale. Tocmai pe baza materialului concret obţinut din cercetarea auzului tehnic — verbal, muzical — se lămuresc legităţile generale ale auzului, în plenitudinea conţinutului lor. Astfel construită, psihologia auzului şi, în genere, a

oricărei forme de percepţie, pătrunde direct în viaţă şi dobîndeşte deplina sa însemnătate practică.

Psihologia auzului verbal, fonematic, care dezvăluie legile generale ale formării lui în procesul comunicării verbale, capătă o importanţă practică în predarea limbii materne copiilor, şi — ceea ce îi interesează şi pe adulţi — pentru predarea limbilor străine, pentru corectarea eficientă — în activitatea logopedică — a defectelor vorbirii, pentru instruirea crainicilor, actorilor etc., în general, pentru stăpînirea limbajului şi, prin urmare a posibilităţii de a comunica cu cei din jur.

Psihologia auzului muzical creează premisele unei mai reuşite învăţări a muzicii şi, astfel, ale formării unui auz capabil să surprindă farmecul muzicii, iar în ritmul, melodia şi armonia sunetelor — dinamica amplă şi plenitudinea vieţii umane şi a universului, desfăşurarea ei — cînd reţinută, încetinită de forţe contrare, cînd accelerată, ascendentă —, conflictele şi disonanţele ei furtunoase, rezolvarea lor armonioasă, melodia vieţii, acel „acord" special, caracteristic oricărei vieţi individuale originale şi puternice.

Adevărata psihologie a percepţiei trebuie să cerceteze percepţia obiectelor concrete, incluse în ţesătura complexă a relaţiilor umane, care se formează în procesul istoric al dezvoltării vieţii sociale. Astfel construită, psihologia percepţiei vizuale, se va apropia — în mod firesc şi necesar, în virtutea logicii obiective a lucrurilor, iar nu în virtutea alipirii ei exterioare la un domeniu eterogen —, de rezolvarea unei întregi serii de probleme practice, cum ar fi, să spunem, organizarea de expoziţii şi muzee, ori amenajarea arhitecturală a clădirilor, potrivită cu cerinţele de proporţionalitate ale ochiului.

* * *

În încheiere, este necesar să definim importanţa *gnoseologică* a senzaţiei şi a percepţiei ca forme ale *cunoaşterii senzoriale*. Pînă aci, acest lucru a fost făcut numai parţial în legătură cu o teză — ce-i drept — fundamentală, potrivit căreia obiectul percepţiei sînt înseşi lucrurile, însăşi realitatea obiectivă. Dar acum trebuie să ne oprim asupra acestei probleme mai pe larg.

Orice cunoaştere izvorăşte — şi numai aşa poate să izvorască — de la datele senzoriale, empirice. Dar, avîndu-şi începutul în ele, cunoaşterea trece, după aceea, la gîndirea abstractă. Necesitatea obiectivă a trecerii la gîndirea abstractă este dictată de imposibilitatea deplinei rezolvări a sarcinilor cunoaşterii, atîta timp cît rămînem exclusiv în sfera sensibilităţii. Care sînt totuşi posibilităţile şi limitele — fi ele şi mobile — ale acesteia?

În literatura gnoseologică este larg răspîndit punctul de vedere care susţine că, procesului cunoaşterii senzoriale i-ar fi accesibile doar fenomenele, nu şi esenţa, doar accidentalul, nu şi necesarul, doar singularul, nu şi generalul, doar subiectivul, nu şi obiectivul. Aşa să stea oare lucrurile în realitate?

În primul rînd: întrucît obiectul senzaţiei şi percepţiei îl formează realitatea obiectivă, este clar că în însuşi obiectul lor sînt cuprinse *şi* singularul *şi* generalul, *şi* ceea ce este accidental *şi* ceea ce este necesar, *şi* fenomenul *şi* esenţa (adică ceea ce este esenţial în fenomene.) Este evidentă, mai departe, imposibilitatea ruperii şi izolării metafizice a fenomenului de esenţă, a singularului de general, a întîmplării de necesitate, pe care o presupune raportarea la senzaţie şi percepţie numai a fenomenului (rupt de esenţă), numai a singularului (rupt de general), numai a întîmplării (ruptă de necesitate). Pentru o analiză multilaterală şi pentru o justă rezolvare a acestei probleme, trebuie să ţinem seama de următoarele fapte şi consideraţii.

În decursul evoluţiei au putut să se formeze, şi s-au format, numai acele organe care sînt adaptate pentru înregistrarea excitanţilor esenţiali vieţii organismului şi orientării sale în mediul înconjurător. De aceea, senzaţiile pe care ni le oferă aceste aparate (analizatorii) atunci cînd asupra lor acţionează excitanţi adecvaţi — mai precis, excitanţii pentru a căror receptare sînt adecvate aceste organe — reflectă în mod inevitabil acele însuşiri ale ambianţei care sînt esenţiale pentru organism, esenţialitate verificată de întregul curs al evoluţiei. Aşadar, nu se poate atribui pur şi simplu cunoaşterii senzoriale numai ceea ce este neesenţial, iar gîndirii abstracte numai esenţialul. Mai just este dacă vom vorbi de diferite niveluri de cunoaştere a esenţialului.

La fel stau lucrurile şi cu problema singularului şi a generalului. În realitate, în ciuda părerii larg răspîndite după care cunoaşterea senzorială este cunoaşterea singularului nu însă a generalului, a) singularul nu se defineşte numai pe calea cunoaşterii senzoriale, nemijlocite; b) cunoaşterea senzorială nu poate să nu posede un grad sau altul de generalitate; încă la animal, dacă cunoaşterea senzorială nu ar fi fost generalizatoare, nu s-ar fi putut realiza adaptarea la condiţiile schimbătoare ale mediului. De aceea este firesc că în rîndul proceselor fundamentale ale activităţii corticale a analizatorilor, al cărui rezultat sînt senzaţiile, face parte — după cum au demonstrat cercetările lui I. P. Pavlov — nu numai diferenţierea, ci şi *generalizarea* excitanţilor.

Nici aici, aşadar, deosebirea dintre senzaţie şi gîndire nu rezidă în lipsa de generalitate a primei, considerînd că orice generalizare ar fi doar atributul gîndirii. Generalizarea este prezentă şi în senzaţie şi în gîndire, dar caracterul acestei generalizări diferă. Generalizarea senzorială, iniţială, se realizează pe baza aşa-numitei însuşiri „puternice", adică a acelei însuşiri nemijlocit esenţiale pentru viaţa organismului, dar care nu este esenţială în interacţiunea lucrurilor. Prin trecerea la gîndire, cunoaşterea esenţialului se adînceşte; recunoaşterea esenţialităţii unui fenomen sau a altuia, a unei însuşiri sau a alteia, se face într-un mod specific, pe măsură ce se lărgeşte şi totodată se specifică sfera interacţiunii în cadrul căreia se manifestă. În legătură cu aceasta se restructurează şi generalizarea (vezi mai jos la capitolul despre gîndire). Însuşirile generale ale lucrurilor şi fenomenelor sînt cunoscute deja prin senzaţie şi percepţie, dar numai în gîndire generalul se dezvăluie ca atare, în raportul său specific cu particularul.

La fel stau lucrurile şi cu problema subiectivului şi obiectivului. Orice cunoaştere este în acelaşi timp şi subiectivă şi obiectivă. Nu se poate socoti percepţia numai subiectivă, ceea ce e obiectiv fiind accesibil doar gîndirii. Desigur, obiectivitatea şi subiectivitatea gîndirii sînt diferite. Ele au un alt caracter decît subiectivitatea şi obiectivitatea percepţiei.

În ciuda idealismului subiectiv, se poate şi trebuie să afirmăm — aşa cum am făcut mai sus — caracterul obiectiv al percepţiei. Obiectivitatea percepţiei înseamnă, în primul rînd, că simţim şi percepem nu senzaţiile şi percepţiile, ci obiectul lor; prin intermediul senzaţiilor şi percepţiilor noi cunoaştem lucrurile reale, obiective. Dar în senzaţii şi percepţii ne este dat efectul global al interacţiunii dintre subiect cu obiectul. În imaginea senzorială, lucrul apare întotdeauna modificat în funcţie de condiţiile perceperii lui de către subiect. Datorită practicii senzoriale, obiectivul, adică ceea ce e determinat de obiectul însuşi, şi subiectivul, adică ceea ce depinde de condiţiile perceperii obiectului de către subiect, încep să fie diferenţiate încă în senzaţie şi percepţie, dar procesul acestei diferenţieri, început în sfera sensibilităţii, trece, în mod inevitabil, în sfera gîndirii abstracte, deoarece definirea obiectivă a fenomenelor se obţine prin dezvăluirea raporturilor lor reciproce, numai atunci, cînd fenomenele sînt luate în forma lor pură, în raporturile lor necesare, adică făcînd abstracţie de împrejurările lăturalnice, accidentale, trecătoare, care le maschează esenţa. Aşadar, procesul cunoaşterii care începe în sfera sensibilităţii (a senzaţiei, a percepţiei) şi care, de fapt, nu o părăseşte niciodată cu totul, nu se poate totuşi închide şi limita la ea. Rezolvarea problemelor care i se pun cunoaşterii, cere şi alte mijloace — acelea ale gîndirii abstracte. Insuficienţa mijloacelor de care dispune senzaţia şi percepţia pentru rezolvarea sarcinilor practice şi de cunoaştere, care se manifestă chiar şi în limitele practicii senzoriale, ale cunoaşterii senzoriale, determină *necesitatea obiectivă* a trecerii la gîndirea abstractă. Începînd sub forma imaginilor senzoriale, procesul cunoaşterii *continuă* sub forma gîndirii abstracte.

Caracterizînd posibilităţile şi limitele cunoaşterii senzoriale, ale senzaţiei şi percepţiei, trebuie să ţinem seama nu numai de ceea ce ne dau ele, ca atare, ci şi de ceea ce se introduce în ele în desfăşurarea procesului cunoaşterii, în ansamblul său. În percepţia omului raţional, care şi-a însuşit sistemul cunoştinţelor ştiinţifice, însuşirile senzoriale ale lucrurilor şi fenomenelor, unindu-se cu caracteristicile lor noţionale, dobîndesc un nou conţinut. Aşa fel,

încît omul raţional, percepînd un obiect oarecare, îl cunoaşte, îl percepe, ca pe un obiect care posedă proprietăţi fixate şi în caracteristicile noţionale ale obiectului respectiv. Aceste proprietăţi, dezvăluindu-se în procesul gîndirii abstracte prin intermediul legăturilor care se stabilesc între ele şi caracteristicile noţionale ale aceloraşi lucruri, se sedimentează, parcă, în percepţia acestora. Cunoaşterea lucrurilor pe care le-am perceput senzorial, reprezintă în sine un complex de elemente senzoriale şi nesenzoriale, abstracte, fuzionate într-un tot unic. Cunoaşterii senzoriale, astfel îmbogăţită cu rezultatele cunoaşterii abstracte, îi este accesibilă cunoaşterea esenţialului şi generalului într-o măsură care depăşeşte posibilităţile cunoaşterii senzoriale ca atare. Dar aceasta nu numai că nu dezminte, ci, dimpotrivă, confirmă necesitatea obiectivă a trecerii de la cunoaştere senzorială la gîndirea abstractă.

5. Gîndirea ca formă de cunoaştere

Gîndirea este o activitate cognitivă a subiectului dar nu putem înţelege nimic din ceea ce se petrece în gîndire, dacă o vom considera mai întîi ca pură activitate subiectivă şi abia apoi, în subsidiar, o vom raporta la existenţă; nu putem înţelege nimic din ceea ce se petrece în gîndire, dacă nu o vom considera din capul locului ca o cunoaştere a existenţei. Însăşi structura internă a gîndirii, alcătuirea operaţiilor ei şi corelaţiile acestora, pot fi înţelese numai dacă pornim de la premisa că gîndirea este cunoaştere, reflectare a existenţei. Tocmai printr-o asemenea abordare a gîndirii se manifestă linia monismului materialist în teoria cunoaşterii: gîndirea este *activitate a subiectului* şi, în acelaşi timp, *reflectare a existenţei.*

Cunoaşterea începe prin senzaţie, percepţie — prin cunoaşterea senzorială — şi continuă cu gîndirea abstractă, care porneşte de la senzorial şi care iese din limitele lui, dar care niciodată nu se rupe de el. Nu corespund realităţii nici senzualismul, care reduce întreaga cunoaştere la treapta senzorială, nici raţionalismul, care neagă orice valoare de cunoaştere a treptei senzoriale, şi care pune rezolvarea sarcinii cunoaşterii numai pe seama gîndirii

abstracte, negînd unilateral veridicitatea datelor senzoriale. În realitate există un proces de cunoaștere *unic*, care începe în mod necesar cu sensibilitatea și care, tot atît de necesar, depășește limitele ei în gîndirea abstractă. Gîndirea este imposibilă în afara cunoașterii senzoriale — senzației, percepției — pentru că numai sensibilitatea conține datele inițiale pe baza cărora se poate întemeia gîndirea. Dar începînd cu datele senzoriale — senzațiile, percepțiile —, cunoașterea nu poate rămîne la ele.

În realitate, totul se află în conexiune și interdependență, totul este produsul interacțiunii universale iar fiecare influență externă se refractă prin însușirile interne și specifice ale lucrurilor. În mod normal, la suprafața sensibilă a realității reflectate în percepția cutărui ori cutărui subiect apare efectul global al diferitelor acțiuni care interferează într-un anumit punct. Tocmai aceasta definește problema pe care lumea nemijlocit dată, senzorial, o ridică în fața gîndirii: *a supune analizei acest efect global și final* al unor influențe necunoscute încă, pe care le refractă anumite proprietăți interne, necunoscute încă, ale lucrurilor, a distinge pe cele mai importante din ele, apoi, — în cadrul efectului global al fiecăreia din acțiunile exterioare care se exercită asupra lucrurilor, — a izola acțiunea exterioară de însușirile interne ale lucrului (fenomenului) în care se refractă aceste acțiuni, producînd efectul corespunzător; în felul acesta determinăm proprietățile interne, adică specifice, ale lucrurilor sau fenomenelor, pentru ca apoi, corelînd și sintetizînd datele obținute în urma analizei, să reconstituim tabloul general al lumii și să-l explicăm.

Analiza prin care sînt selectate însușirile interne, proprii lucrului, este legată de abstragerea de la efectul altor acțiuni care se exercită asupra aceluiași lucru și de la efectul aceleiași acțiuni exercitate asupra altor proprietăți ale lucrului respectiv. Aceasta este abstractizarea care se realizează pe calea eliminării circumstanțelor accidentale, trecătoare și a determinării proprietăților specifice lucrului, care apar, astfel, în forma lor pură. Iată în ce constă adevărata sarcină cognitivă a abstracției și în general a gîndirii abstracte.

Abstracţia nu este numai abstragerea de la ceva; ea nu are doar un aspect negativ, ci şi unul pozitiv; ea abstrage ceva de la altceva.

În abstracţia ştiinţifică sînt eliminate împrejurările, proprietăţile neesenţiale, trecătoare şi sînt desprinse atributele esenţiale ale fenomenelor studiate.

Îndepărtarea proprietăţilor trecătoare, accidentale, neesenţiale şi desprinderea celor principale, esenţiale sînt două laturi ale procesului unic de analiză.

În cadrul cercetării, abstracţia se realizează, de fapt, în aşa fel încît condiţiile de care trebuie să facem abstracţie sînt nivelate şi se menţin constante; în felul acesta, efectul acţiunii lor este eliminat. Astfel, la stabilirea raportului dintre presiunea şi volumul gazului (legea lui Boyle-Mariotte) se presupune că, în timp ce presiunea şi volumul gazului se schimbă, temperatura lui rămîne constantă: raporturile exprimate de legea lui Boyle-Mariotte sînt raporturi izotermice. Tot astfel, pentru a trece de la preţ la valoare, Marx presupune că cererea şi oferta sînt egale; rolul lor este în felul acesta exclus, apărînd posibilitatea ca, pe baza analizei relaţiilor ce se stabilesc în procesul producţiei şi făcîndu-se abstracţie de relaţiile ce se nasc în procesul de schimb, să se definească noţiunea de valoare în legităţile sale interne. Prin urmare, abstracţia constă mai puţin decît orice într-un act subiectiv de ordinul negării — de neglijare — de distragere a atenţiei de la unele condiţii sau altele; ea constă în dezvăluirea felului cum se prezintă înseşi lucrurile, fenomenele şi dependenţa lor de alte lucruri şi fenomene, dacă se elimină împrejurările externe care le maschează sau le modifică aspectul. Tocmai însuşirile interne, specifice, ale lucrurilor sînt acelea care apar în „formă pură", atunci cînd se elimină efectul tuturor condiţiilor accidentale care le maschează, împreună cu care aceste însuşiri sînt îndeobşte date de percepţie. Deosebindu-se de forma lor de manifestare la suprafaţa realităţii, formă complicată de condiţiile accidentale, proprietăţile interne, specifice lucrului alcătuiesc ceea ce în limbajul filozofic se numeşte „esenţa" lucrurilor, însuşirile lor esenţiale în legăturile lor necesare.

Descoperirea proprietăţilor interne, esenţiale, specifice lucrului constituie scopul firesc al cunoaşterii. În percepţie, aceste însuşiri apar numai în condiţii speciale şi cu o oarecare aproximaţie; de obicei, în percepţie ele sînt mascate, îşi schimbă aspectul, se împletesc cu o mulţime de împrejurări accidentale şi acţiuni ce se intersectează. Analiza îndreptată spre desprinderea proprietăţilor esenţiale ale lucrurilor, în conexiunile şi interdependenţele lor necesare, este însoţită în mod necesar de abstragerea de la împrejurările trecătoare şi de la legăturile întîmplătoare. Însuşirile proprii lucrului pot fi definite în forma lor pură, numai prin noţiuni abstracte, prin abstragere de la ceea ce este dat nemijlocit, senzorial. După cum analiza orientată spre desprinderea proprietăţilor esenţiale ale fenomenelor în legăturile lor necesare duce la abstracţie, tot aşa şi abstracţia ştiinţifică, la rîndul ei, se combină cu analiza. Întrucît extrage din fenomene esenţialul, eliminînd neesenţialul, ea duce în mod necesar la generalizare.

Proprietăţile esenţiale ale fenomenelor de un anumit gen le sînt, totodată, comune. De aceea, gîndirea fiind orientată spre cunoaşterea însuşirilor proprii lucrurilor şi fenomenelor, trece în mod necesar de la senzaţii şi percepţii la noţiuni abstracte.

Atunci cînd, datorită activităţii analitice a gîndirii, sînt puse în evidenţă însuşirile esenţiale, interne ale lucrului, dependenţa lor reciprocă apare ca lege. De altfel legile nu sînt altceva decît dependenţe interne, adică dependenţe între proprietăţile interne ale lucrurilor, fenomenelor şi proceselor. Legile, adică dependenţele interne, o dată descoperite în procesul cercetării ştiinţifice, intră în însăşi definiţia lucrurilor şi fenomenelor, aşa cum intră, de exemplu, legea lui Newton în definiţia „modificării mişcării", sau legea lui Boyle-Mariotte în definiţia „gazului ideal" (vezi mai departe).

Oricît de importantă ar fi activitatea analitică a gîndirii, care dezmembrează efectul global, dat de percepţie, al interacţiunilor şi conexiunilor încă necunoscute, neanalizate, nediferenţiate şi care ne duce în sfera abstracţiei, ea nu epuizează sarcinile cunoaşterii. La urma urmelor noi nu avem nevoie să ne îndepărtăm, în sfera

abstracției de lumea înconjurătoare, dată nemijlocit, senzorial, ci să înțelegem, să ne dăm seama, să explicăm această lume a fenomenelor, în care trăim și acționăm.

După ce am dezmembrat efectul sumativ al diferitelor acțiuni ce se intersectează, pe care ni-l dă percepția, este necesar să restabilim mintal acest efect de ansamblu, pornind de la acele componente pe care le-am desprins din cuprinsul lui prin activitatea de analiză și de abstractizare desfășurată de gîndire.

Activitatea sintetică apare în mod necesar în legătură indisolubilă cu activitatea analitică. Parcurgînd aceeași cale ca și analiza, dar în sens invers, sinteza înfăptuiește o dublă activitate și apare sub două forme principale: 1) corelînd proprietățile și dependențele — pe care analiza le-a abstras de la toate împrejurările accidentale, trecătoare — cu condiții tot mai speciale, sinteza pornește de la proprietățile interne, specifice ale lucrurilor, pentru a le dezvălui formele tot mai speciale de manifestare; 2) dar sinteza nu se limitează la urmărirea formelor speciale de manifestare a uneia și aceleiași proprietăți; introducînd succesiv diferitele proprietăți și dependențe, care au fost desprinse de analiză, sinteza le corelează.

În urma acestei duble activități mintale, de analiză și sinteză, se reconstituie în gîndire treptat, pas cu pas, verigă după verigă, concretul inițial, dar cu un conținut de astă dată analizat.

În felul acesta, mișcarea gîndirii, în ansamblul ei, parcurge calea de la realitatea concretă, globală, așa cum o dă contemplarea senzorială nemijlocită, la descoperirea legilor ei în noțiunile gîndirii abstracte, iar de la acestea la explicarea realității în condițiile căreia trăim și acționăm.

Prin urmare, mișcarea procesului de cunoaștere parcurge calea de la contemplare la gîndire și de la gîndire la practică, la fenomene deja analizate și cunoscute, cu care practica are a face în mod direct.

La rîndul său, practica joacă un rol esențial în procesul cunoașterii. Cunoașterea lumii este inseparabilă de transformarea ei. Schimbînd lucrurile, practica le analizează și duce, în felul acesta, la desprinderea proprietăților lor esențiale.

În urma analizei datelor empirice şi a sintezei datelor analizei se formează teoria, se creează posibilitatea cunoaşterii teoretice a fenomenelor empirice. Tocmai pe această cale a analizei şi abstracţiei se creează mecanica teoretică, fizica teoretică, economia politică teoretică şi, în general, orice ştiinţă teoretică, orice cunoaştere teoretică.

Concretul, ca scop al cunoaşterii, determină în ultimă instanţă întregul mers al gîndirii ştiinţifice, care se înfăptuieşte prin abstracţie.

Abstracţia este punctul prin care cunoaşterea trece în mod necesar; concretul este punctul la care cunoaşterea ajunge în ultimă instanţă.

Nu e greu să ne convingem de faptul că adevărata cunoaştere ştiinţifică se desfăşoară în felul acesta. În fizică, de exemplu, pornind de la datele empirice, se disting corpuri solide, nedeformabile, şi corpuri deformabile, a căror formă, adică, se schimbă sub acţiunea forţelor exterioare cu care vin în contact; acestea din urmă sînt corpurile lichide şi gazoase.

În general vorbind, forţa aplicată asupra oricărui corp, provoacă un dublu efect: — mişcarea corpului şi o anumită deformare a lui. Pentru a cerceta fiecare din aceste procese în forma lor pură şi pentru a descoperi legile fiecăruia, analiza ştiinţifică le separă: noţiunea de corp rigid permite excluderea efectului deformant al aplicării forţei asupra unui corp oarecare şi astfel studierea celuilalt efect al ei — mişcarea cu legile sale. După cum se ştie, prin corp rigid se înţelege un corp, care satisface două condiţii: 1) punctele lui se află la o distanţă constantă unele de altele; 2) punctul de aplicare a forţei care acţionează asupra corpului rigid se poate deplasa în orice punct al corpului, după o dreaptă pe care această forţă se aplică, fără a-şi schimba acţiunea[1]. Aşadar, în însăşi noţiunea de corp rigid este: 1) fixată abstragerea unui efect al forţelor care acţionează asupra corpului solid, a mişcării, de la un alt efect, şi anume deformarea acestui corp şi 2) formulată condiţia esenţială, de care depinde acţiunea pe care o exercită asupra unui corp solid forţele ce determină mişcarea lui. Folosind această condiţie iniţială, se pot deduce

[1] Vezi *Kurs fiziki*, Pod. red. akad. N. D. Papaleksi, t. I, Gostehizdat, M.—L., 1948, p. 137.

tezele de bază ale mecanicii corpurilor solide, care se referă la compunerea forţelor aplicate asupra corpului solid, ale teoriei momentelor şi cuplurilor de forţe, iar pe baza lor se poate formula condiţia echilibrului corpului.

Pentru ca toate aceste teze ale mecanicii (staticii şi dinamicii) corpului solid să aibă un sens precis şi un conţinut ştiinţific determinat, a fost necesar să se împingă şi mai departe abstracţia şi să se elaboreze anterior mecanicii corpului solid, mecanica aşa-numitului punct material. Prin punct material se înţelege acel corp, care posedă o anumită masă şi a cărui poziţie, ca şi poziţia punctului geometric, poate fi univoc determinată prin trei coordonate în raport cu sistemul de calcul ales. Legile descoperite în condiţiile unei asemenea abstracţii extreme care reduce corpul la un punct material, se extind după aceea, şi la sfera mai concretă a corpului solid, care ocupă un anumit loc în spaţiu. Numai graţie unei asemenea abstracţii, care reduce corpul la un punct şi permite neglijarea schimbării formei lui şi a rotaţiei[1], noţiunea de schimbare a echilibrului capătă un sens precis şi se creează premisa definirii noţiunii fundamentale de forţă, în care intră „schimbarea echilibrului": acţiunea forţei se exprimă prin modificarea stării de echilibru sau de mişcare a corpului.

Sensul precis al noţiunilor de modificare a echilibrului şi de modificare a mişcării este definit prin legile lui Newton — legile de bază ale mecanicii.

Aici, ca şi într-o serie de alte cazuri, de exemplu, în definirea noţiunii de „gaz ideal" în raport cu care acţionează cu strictețe legea lui Boyle-Mariotte, *definirea unui fenomen oarecare prin noţiunea corespunzătoare, cît şi formularea principalului raport de dependenţă căruia i se supune acest fenomen, se realizează concomitent: legea căreia i se supune un fenomen dat intră în definiţia lui.* Astfel, în definiţia masei, pe care în formă implicită o întîlnim deja la Galileu[2], era inclusă, de fapt, legea impulsului (a doua lege a mecanicii[3]).

---

[1] Vezi *Kurs fiziki*, pp. 56—59.

[2] Vezi Hermann Weyl, *Philosophie der Mathematik und Naturwissenschaft*, München und Berlin, 1927, pp. 100—101.

[3] *Idem*, p. 109.

În felul acesta, știința ajunge la realizarea tezei formulate de Euler, potrivit căreia „toate schimbările care se produc în corpuri își au rădăcina lor în esența și proprietățile corpurilor înseși", cu alte cuvinte, că toate se supun legilor interne. („Alle Veränderungen, welche sich an den Körpern ereignen, müssen ihren Grund in dem Wesen und den Eigenschaften der Körper selbst haben")[1].

Oricare din legile riguroase ale așa-numitei științe exacte este o lege internă care exprimă însușirile esențiale ale lucrurilor și fenomenelor înseși, însușiri ce ies în evidență în interacțiunea cu alte lucruri (și fenomene).

Prin această din urmă formulare sînt înlăturate, dintr-o dată, atît încercările mecaniciste de a explica fenomenele printr-o acțiune mecanică externă directă (impuls), cît și teoriile idealiste ale „automișcării", care nu ar fi condiționată dinafară.

Esența unui lucru nu este nimic altceva decît baza tuturor schimbărilor ce le suferă acela în interacțiunea cu alte lucruri. În felul acesta apare limpede că știința procedează la dezvăluirea legilor pe calea analizei, a abstracției ce separă proprietățile interne ale fenomenelor din cadrul dependențelor de împrejurările secundare și al legăturilor întîmplătoare, care, în cunoașterea nemijlocită, senzorială (percepție), maschează sus-zisele proprietăți. Rezultatele cercetării care dezvăluie legile fenomenelor, sînt incluse, pe măsura descoperirii lor, în noțiunile acestor fenomene.

Analiza în urma căreia a fost creată noțiunea de corp solid, a permis să se cerceteze un singur efect al forței aplicate asupra corpului — modificarea stării lui de echilibru sau de mișcare, făcîndu-se abstracție de celălalt efect — deformarea. Cu ajutorul analizei, aceasta este desprinsă, la rîndul ei, și este cercetată separat, prin studierea corpurilor deformabile, elastice, lichide și gaze.

Diferențierea corpurilor solide elastice, de lichide și gaze (de „lichide" în sens larg), se realizează pe baza analizei diferitelor moduri de deformare.

---

[1] L. Euler, *Opera postuma, Physica, Anleitung zur Naturlehre*, Capp. 1, 2, Petropoli, 1862, p. 450.

Spre deosebire de corpurile solide elastice, în lichide şi gaze forfecarea (de exemplu — alunecarea unui strat de lichid peste altul) poate să crească nelimitat, fără să apară o acţiune contrară, de genul forţelor de elasticitate, pe cîtă vreme, în ceea ce priveşte deformarea prin compresiune a volumelor de lichide şi gaze, între acestea şi corpurile solide nu există deosebiri esenţiale[1]. Gazele şi lichidele se deosebesc de corpurile solide elastice după elasticitatea transversală. (Trăsăturile care diferenţiază lichidele şi gazele de corpurile solide sînt comune.) Acest fapt constituie fundamentul noţiunii de lichid, în sens larg, care reuneşte lichidele propriu-zise şi gazele. Lichidele şi gazele se diferenţiază unele de altele, după reacţia lor la compresiunea volumului.

Cercetarea transmiterii presiunii în lichide (în sens larg adică în lichide şi gaze), care a dus la descoperirea legii lui Pascal, ca şi cercetarea forţelor care acţionează în lichid asupra corpului ce se află scufundat în el, ceea ce a dus la formularea legii lui Arhimede, porneşte de la ipoteza că densitatea lichidului nu depinde de presiune. Astfel, legile riguroase ale lui Pascal şi Arhimede au fost deduse prin abstragerea de la faptul comprimării „lichidului" ce rezultă din presiune. Acest raport de dependenţă, desprins cu ajutorul analizei, este supus apoi unei cercetări aparte. Compresibilitatea gazelor — dependenţa volumului lor de presiune — se exprimă prin legea lui Boyle-Mariotte, potrivit căreia raportul dintre masa dată a gazului şi volumul său (temperatura rămînînd neschimbată) este o mărime constantă. Legea lui Boyle-Mariotte este legea comprimării „izotermice", ea presupune că schimbarea presiunii are loc la o temperatură constantă; la o temperatură constantă presiunea gazului, pentru masa dată, se schimbă invers proporţional cu volumul lui. Astfel, pe de o parte, se elimină influenţa temperaturii prin menţinerea ei la acelaşi nivel, ceea ce reprezintă echivalentul obiectiv al abstractizării, pe de altă parte, — întrucît, potrivit legii lui Boyle-Mariotte, produsul dintre presiunea gazului şi volumul lui este o mărime constantă pentru masa dată a unui gaz, temperatura rămînînd ne-

[1] Vezi *Kurs fiziki*, t. I, p. 187.

schimbată —, se creează posibilitatea cercetării separate a dependenței lui de schimbarea temperaturii. Pentru ca această teză să capete o valoare științifică riguroasă, mai trebuie definite noțiunea de temperatură, precum și procedeele de măsurare a acesteia (vezi mai departe).

Dar legea lui Boyle-Mariotte lasă deschisă problema dependenței volumului și a presiunii gazelor de temperatura lor. Răspunsul la această chestiune ni-l dă legea lui Gay-Lussac, după care, presiunea unei mase date dintr-un gaz, cînd volumul rămîne constant, și volumul ei, cînd presiunea rămîne constantă, se schimbă proporțional cu temperatura. Corelarea legilor lui Gay-Lussac și Boyle-Mariotte arată în mod clar modul în care separă analiza științifică relațiile de dependență ce se întrepătrund și, abstrăgîndu-se de la una din ele, o desprinde pe cealaltă și o ridică în forma ei pură pînă la rangul de lege. În felul acesta, în urma analizei tabloului haotic de la suprafața fenomenelor, unde se încrucișează diferite interacțiuni, ni se dezvăluie una după alta legitățile care guvernează desfășurarea fenomenelor. Dar la început ele sînt departe de a ne da posibilitatea explicării legice a întregii realități concrete.

Legea lui Gay-Lussac dezvăluie dependența volumului și presiunii gazului numai de temperatură. În realitate însă, faptele arată că produsul dintre presiune și volum se schimbă, o dată cu schimbarea presiunii, iar în condițiile aceleiași temperaturi, prin schimbarea izotermică a presiunii. (Legea lui Boyle-Mariotte face abstracție de acest raport de dependență). La rîndul ei, dependența acestui produs de presiune, pentru diferite temperaturi, este diferită; în plus, ea este diferită pentru fiecare gaz luat în parte. Pentru aer, produsul pv (dintre presiune și volum), în condițiile unor temperaturi joase, descrește la început o dată cu creșterea lui p (presiunea), adică, la început, volumul gazului se micșorează, prin comprimare, mai repede decît în conformitate cu legea lui Boyle-Mariotte, și numai după aceea începe să crească. În condițiile temperaturilor înalte, pv crește o dată cu creșterea lui p: prin comprimare volumul se micșorează mai puțin decît în conformitate cu legea lui Boyle-Mariotte. Pentru multe alte gaze, în special pentru CO_2, dependența de pre-

siune a produsului dintre presiune şi volum este şi mai accentuată. Datorită acestui fapt, se pare că, în realitate, nici un gaz nu se supune legii lui Boyle-Mariotte[1]. În fond însă, în anumite condiţii şi anume, atunci cînd gazul este suficient de rarefiat, această lege îşi păstrează valabilitatea pentru orice gaz. Gazul faţă de care legea lui Boyle-Mariotte se aplică în mod strict este denumit, de obicei, „gaz ideal". Considerînd gazul ideal ca aflîndu-se în opoziţie cu gazele reale, am ajunge la concluzia că „în realitate un asemenea gaz nu există", că el este „o substanţă imaginară"[2]. „Inexistenţa" gazului ideal înseamnă, doar, că noţiunea nu coincide cu fenomenele observate nemijlocit, întrucît ea este fructul analizei acestor fenomene care apare în legătură cu abstragerea de la multiplele împrejurări trecătoare. În acelaşi timp, orice gaz care ajunge într-o anumită stare — de suficientă rarefiere —, se comportă ca un gaz ideal. Toate gazele se supun legii lui Boyle-Mariotte, dar fără să-i corespundă în mod direct. Faptul că legii lui Boyle-Mariotte îi corespunde un gaz ideal, înseamnă că *noţiunea* de gaz se defineşte prin *legea* fundamentală căreia i se supune fenomenul respectiv.

Ca şi legea lui Boyle-Mariotte, legea lui Gay-Lussac se referă, strict vorbind, la gazele ideale (gazul ideal este acela care corespunde legilor lui Boyle-Mariotte şi Gay-Lussac). Aceasta înseamnă că legea lui Gay-Lussac presupune acelaşi nivel de analiză şi abstractizare ca şi legea lui Boyle-Mariotte, iar că la suprafaţa fenomenelor, prima apare în aceleaşi condiţii — de suficientă rarefiere — ca şi cea de-a doua.

Acesta este un exemplu elocvent cu privire la rolul pe care îl joacă abstracţia în ştiinţă[3].

---

[1] Vezi *Kurs fiziki*, t. I, p. 407.

[2] *Kurs fiziki*, t. I, p. 408.

[3] Fizica modernă, îndeosebi mecanica cuantică, ne oferă exemple concludente de abstracţii şi mai înalte, prin care, săvîrşindu-se o mare „distanţare" de la ceea ce este dat la suprafaţa fenomenelor, se ajunge la descoperirea legilor acestora, putîndu-se, de asemenea, prevedea şi descoperi noi fenomene. Însă am preferat să ne adresăm fizicii clasice, deoarece rolul pe care îl are aci abstracţia arată cu şi mai multă pregnanţă că pe această cale merge o r i c e ştiinţă, o r i c e cunoaştere teoretică a realităţii.

La suprafaţa fenomenelor constatăm, prin observarea nemijlocită, un tablou extrem de pestriţ: raportul dintre presiune şi volum (produsul dintre presiune şi volum) diferă nu numai la temperaturi diferite, dar şi la presiuni diferite; prin aceasta, dependenţa volumului de presiune diferă la temperaturi diferite; în felul acesta, dependenţa de presiune şi dependenţa de temperatură se întretaie. Curba după care se modifică *pv* (produsul dintre presiune şi volum) la creşterea lui *p* (presiunea) înregistrează variaţii diferite la temperaturile joase şi înalte. Această curbă construită empiric este diferită pentru fiecare gaz; ea este alta, să spunem, pentru aer, alta pentru CO_2 şi alta pentru oxigen. Aşadar, realitatea neanalizată, luată în aspectul ei nemijlocit, dezvăluie tabloul unei extreme eterogenităţi, în care s-ar părea că domneşte, nestingherită, întîmplarea. După cum am văzut, analiza şi abstracţia desprind din acest tablou pestriţ, unul după altul, raporturile necesare de dependenţă dintre fenomene.

În rezolvarea oricărei sarcini practice trebuie să corelăm legile pe care le-am desprins pe calea analizei şi abstractizării, şi să reconstituim mintal, în deplina sa legitate internă, situaţia concretă în care va trebui să acţionăm.

Astfel, la calcularea plafonului stratostatului trebuie să se ţină seama de schimbarea altitudinii, de care depinde presiunea şi densitatea aerului. Distribuţia presiunii aerului în funcţie de altitudine se poate afla, pornind de la legea lui Boyle-Mariotte, pe baza formulelor care arată distribuirea presiunii în cîmpul gravitaţional (adică printr-o corelare sintetică a legilor generale de distribuire a presiunilor în „lichide" — menţionînd specificul lor pentru forţele gravitaţionale —, cu legea lui Boyle-Mariotte); întrucît acest calcul se face pe baza legii lui Boyle-Mariotte, el nu ţine seama de schimbarea temperaturii aerului o dată cu înălţimea. De aceea, rezultatele lui au un caracter aproximativ. De aceea, pentru a reconstitui tabloul real al fenomenelor trebuie să se ia în consideraţie şi efectul schimbării temperaturii în funcţie de schimbarea înălţimii. În plus, la calcularea plafonului real al balonului atmosferic trebuie să se ţină seama de o serie de alte date.

Pentru a explica fenomenele concrete, legea Boyle-Mariotte şi, în general, orice lege se corelează, se „sintetizează" cu alte legi, aşa cum s-a procedat — de pildă — cu legea Boyle-Mariotte şi cu formulele care definesc distribuirea presiunii în cîmpul forţei, concomitent cu stabilirea distribuirii presiunii aerului în funcţie de altitudine (vezi mai sus); în formula generală a legii se introduc valori speciale pentru fiecare caz particular; rezultatele obţinute se modifică luînd în considerare şi celelalte date şi dependenţe, de care face abstracţie această lege, ca de exemplu, schimbarea temperaturii aerului în funcţie de înălţime, de care, potrivit legii Boyle-Mariotte, se face abstracţie la calcularea schimbării presiunii în funcţie de înălţime.

Ştiinţa purcede la explicarea tuturor fenomenelor, în raport cu care se poate păstra condiţia principală a acţiunii legii, luînd în consideraţie şi împrejurările complementare, de care legea face abstracţie, dar păstrînd-o pe aceasta în calitate de fundament. În raport cu fenomenele faţă de care această condiţie principală a acţiunii legii nu poate fi respectată, în locul acesteia trebuie să acţioneze o altă lege. Aşa de exemplu, legea lui Boyle-Mariotte, care se bazează pe presupunerea că schimbarea volumului unui gaz se produce la o temperatură constantă, este inaplicabilă în raport cu fenomene de genul undelor sonore, pentru care condiţia de mai sus nu poate fi respectată; încălzirea şi răcirea gazului, legate de comprimările şi rarefierile lui care au loc la producerea undelor sonore, nu reuşesc să se niveleze, gazul primind temperatura mediului înconjurător. Pentru aceste fenomene neizotermice (adiabatice), la care nu se aplică legea lui Boyle-Mariotte, este valabilă legea lui Poisson. În cazul schimbărilor mici de presiune care au loc în undele sonore, în locul legii privitoare la densităţi şi presiuni, apare o altă lege, privitoare la schimbarea densităţilor şi presiunilor. În aceste condiţii, presiunea suplimentară este legată de o densitate suplimentară printr-un raport de proporţionalitate simplă. Legea lui Boyle-Mariotte, care decurge din schimbarea presiunii la temperaturi constante, făcînd abstracţie de modificarea temperaturii care se produce la schimbarea

presiunii, se aplică fenomenelor izotermice; pentru fenomenele adiabatice există o altă lege a presiunii gazelor, legea lui Poisson şi o formulă, derivată din ea, pentru modificările mici de presiune. Justificarea abstragerii de la modificarea temperaturii depinde, aşadar, de natura fenomenelor studiate. În cazul particular pe care l-am avut în vedere, a apărut cu claritate atît rolul abstracţiei în cunoaşterea ştiinţifică, cît şi *dependenţa abstracţiei ştiinţifice de natura înseşi fenomenelor cercetate.*

Din exemplele analizate mai sus reiese clar modul în care rezolvă gîndirea ştiinţifică problema cunoaşterii realităţii. Ele confirmă pe deplin tezele formulate mai înainte.

1. Sarcina generală a cunoaşterii ştiinţifice constă în următoarele: a) să definească prin noţiuni natura fenomenelor studiate pornind de la tabloul realităţii nemijlocit dat în senzaţii şi percepţii şi făcînd abstracţie de condiţiile străine şi secundare care umbresc proprietăţile esenţiale ale fenomenelor; b) să explice ştiinţific, bazîndu-se pe proprietăţile esenţiale ale lucrurilor, fixate în noţiuni, modul lor de manifestare la suprafaţa fenomenelor observate pe cale senzorială.

2. Cercetarea cunoaşterii ştiinţifice, — în speţă, exemplele date mai sus — arată că această sarcină a cunoaşterii este rezolvată de gîndire prin intermediul a două operaţii principale: *analiza* şi *sinteza.* Teza potrivit căreia analiza şi sinteza reprezintă operaţiile principale ale gîndirii, aşa încît gîndirea poate fi caracterizată ca o activitate analitico-sintetică, este o concluzie necesară ce decurge din cercetarea gîndirii ca mod de cunoaştere a existenţei. Caracterizarea gîndirii ca activitate analitico-sintetică este fundamentală şi o dată cu aceasta, cea mai generală.

3. Cercetarea cunoaşterii ştiinţifice ne permite să stabilim în ce anume constă analiza şi sinteza la nivelul gîndirii abstracte.

La acest nivel, analiza constă în desprinderea relaţiilor de dependenţă care se suprapun şi interferează la suprafaţa fenomenelor percepute, în abstragerea de la condiţiile secundare şi în dezvăluirea însuşirilor „interne" ale fenomenelor, în interdependenţele lor necesare. Analiza caracteristică gîndirii ştiinţifice este inseparabilă de

abstracţie. Aceasta este calea de la *concretul* perceput nediferenţiat la abstracţiile desprinse în procesul analizei şi fixate în noţiuni. Aceasta este forma principală de analiză proprie gîndirii ştiinţifice.

Sinteza realizată la nivelul gîndirii ştiinţifice este o operaţie mintală sau o totalitate de operaţii mintale, prin intermediul cărora se înfăptuieşte trecerea inversă, de la noţiunile şi judecăţile abstracte, care au fost degajate prin analiză, la explicarea şi reconstituirea mintală, într-o formă nouă, bazată pe analiză, a fenomenelor observate nemijlocit.

Sinteza constă în: a) corelarea — în cadrul explicării unuia şi aceluiaşi fenomen considerat în aspectele sale concrete — a două sau mai multe legităţi, care au fost desprinse în formă pură, graţie separării relaţiilor de dependenţă corespunzătoare observate empiric, precum şi în urma cercetării analitice a fiecăreia din ele, făcîndu-se abstracţie de celelalte; b) în corelarea legităţilor de bază cu condiţii noi, de care a trebuit mai întîi să se facă abstracţie, pentru a fi posibilă descoperirea legităţilor; apoi, prin includerea acestora în condiţii tot mai concrete, se trece, încetul cu încetul, de la legităţile generale, luate în formă „pură", abstractă, la formele tot mai specifice ale manifestării lor. Aceasta este forma principală a sintezei proprii gîndirii ştiinţifice. După cum analiza nu se reduce la simpla divizare a întregului în părţi, tot astfel sinteza nu constă doar în simpla unire a părţilor în întreg. Aceste moduri de analiză şi sinteză, proprii formelor elementare ale cunoaşterii senzoriale, cedează locul altor forme, complicate de raportul dintre abstract şi concret.

Sinteza, care constă în corelarea legilor abstracte cu condiţiile tot mai speciale, permite deducerea teoretică a unor legi din alte legi precum şi fundamentarea şi demonstrarea teoretică a relaţiilor de dependenţă stabilite empiric. Cunoaşterea teoretică, ştiinţa teoretică (mecanica, fizica etc.), constituie rezultatul unei profunde analize a datelor empirice şi al sintezei care a survenit pe această bază.

Toate tezele pe care le-am demonstrat cu ajutorul unor exemple din fizică, devin şi mai evidente prin referi-

rea la un alt domeniu, îndepărtat de cel al fizicii, la domeniul logicii *Capitalului*[1]. Karl Marx a scos în evidenţă cu o neîntrecută claritate structura logică a cunoaşterii ştiinţifice care se desfăşoară în domeniul economiei politice. În *Observaţii asupra cărţii lui Adolf Wagner,* Marx numea analitică, metoda sa; iar în introducerea la lucrarea *Contribuţii la critica economiei politice,* el a caracterizat-o ca „ridicare de la abstract la concret", adică sintetică.

„O analiză ştiinţifică a concurenţei — scria K. Marx — nu este posibilă decît în momentul în care natura internă a capitalului a fost înţeleasă, aşa cum mişcarea aparentă a corpurilor cereşti nu poate fi înţeleasă decît de acela care cunoaşte mişcarea lor reală, dar neperceptibilă cu ajutorul simţurilor"[2]. „Economistul vulgar nu are nici cea mai mică bănuială că relaţiile de schimb reale, zilnice, şi mărimea valorilor *nu pot fi nemijlocit identice* . . . Şi de aceea crede economistul vulgar că face o mare descoperire dacă, atunci cînd cineva îi dezvăluie legăturile intime ale lucrurilor, insistă asupra faptului că acestea apar altfel. Într-adevăr, el insistă asupra faptului că el se ţine numai de aparenţă şi o consideră ca ceva definitiv. La ce mai foloseşte atunci ştiinţa?"[3].

Marx scria că „. . . orice ştiinţă ar fi de prisos dacă forma de manifestare şi esenţa lucrurilor ar coincide nemijlocit"[4]. Iar în altă parte: „. . . a reduce mişcarea vizibilă şi pur aparentă la mişcarea lăuntrică şi reală este o sarcină a ştiinţei"[5].

„Cercetarea trebuie să-şi însuşească materialul în detaliu, să analizeze diferitele lui forme de dezvoltare şi să descopere legătura lor internă. Abia după ce această

---

[1] Analiza „logicii" Capitalului a fost făcută de M. M. Rosenthal în cartea sa *Problemele dialecticii în „Capitalul" lui Marx,* (vezi ed. rom., E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957). În expunerea ce urmează asupra metodei lui Marx, noi am folosit această lucrare.

[2] K. Marx, *Capitalul,* vol. I, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957, p. 337.

[3] K. Marx, *Scrisori către Kugelmann,* Editura P.C.R., 1947, p. 70.

[4] K. Marx, *Capitalul,* vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 770.

[5] *Ibidem,* vol. III, partea I, p. 308.

muncă a fost terminată, procesul real poate fi înfăţişat în mod corespunzător"[1].

Pornind de la aparenţa externă, nemijlocit dată a fenomenelor, ştiinţa dezvăluie natura internă a acestora, esenţa lor în mişcarea internă, în legăturile şi legităţile lor interne.

Această înţelegere a sarcinilor ştiinţei defineşte şi metoda ei drept metodă analitică şi sintetică, drept „ridicare" de la abstract la concret. Concretul este „punctul de plecare real şi deci şi punctul de plecare al contemplării şi reprezentării". Pentru a apare gîndirii ca atare, concretul trebuie analizat. În gîndire, concretul se prezintă ca „sinteză a numeroase determinări, deci unitatea diversităţii"[2], aşadar ca rezultat şi nu ca punct de plecare. Sarcina cunoaşterii ştiinţifice constă în reconstituirea realităţii concrete. Toate abstracţiile la care ajunge şi prin care trece gîndirea în desfăşurarea cunoaşterii sînt subordonate acestui scop. Iniţial, concretul nu-i apare gîndirii ca o „totalitate bogată în multiple atribute şi raporturi", ci — de fapt — doar ca o „reprezentare haotică a întregului". De aceea, drumul cunoaşterii ştiinţifice începe cu analiza realităţii concrete, care apare la început ca o reprezentare haotică a întregului, pentru ca după aceea să-l reconstituie ca „sinteză a numeroase determinări", ca „unitatea diversităţii".

Analiza lui Marx este îndreptată înspre descoperirea fenomenelor în forma lor pură, necomplicată şi nemascată de împrejurările accidentale. Marx, îşi propune drept sarcină să cerceteze „fenomenele sub aspectul lor legic, corespunzător noţiunii lor, cu alte cuvinte pentru a le considera independent de aparenţa lor exterioară"[3]. O astfel de analiză duce cu necesitate la abstracţie. Astfel, „dacă preţurile se abat într-adevăr de la valori, ele trebuie mai întîi reduse la nivelul acestora din urmă; cu alte cuvinte, trebuie să facem abstracţie de această împrejurare ca de

---

[1] *Ibidem*, vol. I, p. 53.

[2] K. Marx, *Contribuţii la critica Economiei politice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1954, p. 226.

[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, p. 195.

una pur întîmplătoare, pentru ca să avem în fața noastră fenomenul *pur* al formării capitalului pe baza schimbului de mărfuri, astfel ca să nu fim derutați în observația noastră de circumstanțe secundare, străine de procesul propriu-zis și de natură a tulbura această observație"[1].

Pentru a descoperi legea valorii în forma sa pură, Marx face abstracție și de oscilațiile cererii și ofertei, prin a căror corelare economia politică vulgară dorea să explice valoarea. El arată că cererea și oferta cînd sînt egale nu pot să explice nimic. În realitate, aceasta are loc foarte rar și numai întîmplător. „În economia politică — scrie Marx — se presupune însă că ele se echilibrează. De ce? Pentru a putea cerceta fenomenele sub aspectul lor legic, corespunzător noțiunii lor, cu alte cuvinte pentru a le considera independent de aparența rezultată din mișcarea cererii și a ofertei; pe de altă parte pentru a descoperi adevărata tendință a mișcării lor, oarecum pentru a o fixa"[2]. În analiza științifică, influența cererii și a ofertei, ca împrejurare accidentală, este eliminată pe calea abstracției. Dependența prețurilor de oscilațiile cererii și ofertei sînt eliminate mintal prin egalizarea acestora; în urma acestui proces, ca bază a prețului mărfii apare valoarea ei, cu propriile sale legități interne.

În cursul cercetării științifice, aceeași operație de abstracție se repetă de mai multe ori, la diferitele niveluri ale analizei. Astfel, revenind asupra noțiunii *valoare* după ce introdusese noțiunile *capital constant* și *capital variabil*, Marx scrie: „Analiza pură a procesului cere deci să se facă cu totul abstracție de acea parte a valorii produsului în care nu apare decît valoarea capitalului constant, adică să se considere capitalul constant $c = 0$"[3]. Inițial, în studierea acumulării capitalului, Marx face abstracție și de împărțirea plusvalorii în părți diferite. El scrie: „... scindarea plusvalorii și mișcarea intermediară a circulației voalează *forma fundamentală simplă* a procesului de acumulare. O analiză pură a sa cere dacă să facem deocam-

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 195 (nota).
[2] *Ibidem*, vol. III, partea I, p. 195.
[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 240.

dată abstracție de toate fenomenele care ascund jocul intern al mecanismului lui"[1].

Folosind o analiză care în mod necesar duce la abstracție, Marx a ajuns în *Capitalul* la elaborarea tuturor categoriilor economice și a legilor economiei politice; după cum am văzut, această cale coincide cu aceea pe care o parcurg mecanica și fizica pentru a formula noțiuni și legi abstracte.

Calea cunoașterii științifice duce în mod necesar de la analiza fenomenelor date nemijlocit, senzorial, la abstracții fixate în noțiuni științifice; dar prin aceasta, sarcina ei nu este epuizată. În ultimă instanță, trebuie să înțelegem și să explicăm realitatea în forma ei concretă și totodată în legitatea sa.

Pentru a înțelege și explica fenomenele în legitatea lor sînt necesare analiza și abstracția; analiza și abstracția sînt necesare, la urma urmelor, tocmai pentru a explica fenomenele. Pentru înțelegerea și explicarea pînă la izvoare a profitului industrial, comercial, financiar (dobînda), renta, trebuie ca, prin analiză și abstracție să se ajungă la noțiunea de plusvaloare și să i se dezvăluie izvorul; dar noțiunea de plusvaloare și legea formării ei sînt necesare, în ultimă instanță, tocmai pentru a explica originea profitului, a dobînzii, a rentei.

De aceea, metoda cunoașterii științifice considerată la început ca metodă analitică, ce duce la abstracție, apare, în mod inevitabil și ca metodă a ridicării de la abstract la concret.

În procesul acestei ridicări de la abstract la concret, cunoașterea științifică reconstituie, pas cu pas, tabloul fenomenului văzut direct însă în formă analitică, pe baza legilor descoperite în urma abstractizării, a înlăturării contingențelor care le umbrește și le complică.

În primul volum al *Capitalului*, Marx a studiat procesul de producție în „viața lui internă", făcînd abstracție de fenomenele circulației; în volumul al doilea acestea au fost supuse analizei; în volumul al treilea, consacrat după cum spune subtitlul, „procesului de ansamblu al producției capitaliste", Marx se preocupă „... să desco-

[1] *Ibidem*, p. 570.

pere şi să exprime formele concrete care decurg din *procesul de mişcare a capitalului, privit în totalitatea sa.* În mişcarea lor reală capitalurile se întîlnesc unele cu altele sub asemenea forme concrete faţă de care înfăţişarea capitalului în procesul de producţie nemijlocit, ca şi înfăţişarea lui în procesul de circulaţie apar numai ca momente speciale. Înfăţişările capitalului, aşa cum le dezvoltăm în această carte, se apropie deci treptat de forma sub care apar ele la suprafaţa societăţii, în acţiunea reciprocă a diferitelor capitaluri, a concurenţei, ca şi în conştiinţa obişnuită a înşişi agenţilor producţiei"[1].

În procesul acestei ridicări de la abstract la concret, fenomenele supuse analizei apar încă o dată, dar într-o formă nouă, ca formă externă de manifestare a esenţei lor, descoperită în forma pură prin analiză şi abstracţie. „Ştiinţa, scria Marx, constă tocmai în a expune *modul* în care se impune legea..."[2]. Dar fenomenul, fiind forma de manifestare a esenţei, nu coincide nemijlocit cu ea, după cum nici esenţa nu coincide cu fenomenul. De obicei, la suprafaţa fenomenelor legea nu apare în formă pură; de aceea, este neîntemeiată încercarea de a o substitui direct relaţiilor empirice de dependenţă, în care ea se manifestă în mod diferit în condiţii concrete diferite; şi, invers, nu se poate ajunge la lege prin ridicarea directă a coincidenţelor empirice, întîmplătoare la rangul de legi. (Marx a considerat că principala greşeală a economiei politice clasice, a teoriilor lui Smith şi Ricardo, este substituirea *directă* a preţului prin valoare, a fenomenului prin esenţă, încercarea de a porni de la presupunerea că ele coincid în mod direct.) Noţiunea unui fenomen nu coincide în mod direct cu fenomenul însuşi, aşa cum acesta apare în condiţii atipice pentru el. La suprafaţa fenomenelor, legea, dedusă în urma abstragerii de la împrejurările accidentale, neesenţiale pentru fenomenele respective, apare în formă modificată.

Drumul de la abstracţie la reconstituirea mintală a fenomenului în plenitudinea sa concretă, se efectuează

---

[1] K. Marx, *Capitalul,* vol. III, partea I, p. 49.
[2] K. Marx, *Scrisori către Kugelmann,* p. 69.

prin intermediul unor operaţii inverse celor care duc la abstracţie. Dacă adîncirea în domeniul abstracţiei s-a realizat prin eliminarea contingenţelor şi a relaţiilor de dependenţă care se întretaie în mod întîmplător, calea inversă se realizează prin includerea noţiunilor şi a judecăţilor obţinute ca rezultat al analizei şi al abstracţiei în noi raporturi, prin introducerea lor în condiţii tot mai concrete şi prin modificarea corespunzătoare a definiţiilor iniţiale cu caracter abstract. Corelarea tezelor abstracte, desprinse prin analiză, cu mereu alte condiţii, este un act de sinteză; rîdicarea de la abstract la concret se realizează prin *sinteza* determinărilor abstracte, obţinute prin analiză, cu împrejurările şi condiţiile de care iniţial cercetarea a făcut abstracţie. Aceasta este sinteza, sau mai exact, forma pe care o îmbracă ea la nivelul gîndirii teoretice. Reconstituirea mintală a concretului, pornind de la abstract, se realizează prin: 1) înlocuirea variabilelor incluse în formula generală a legii prin valori particulare; 2) corelarea, adică sinteza a două sau mai multe legi complementare (sinteza legii lui Boyle-Mariotte cu cea a lui Gay-Lussac, amintită mai sus, constituie un exemplu). 3) „introducerea" legităţilor iniţiale în condiţii noi, corelarea cu acestea, ceea ce are ca rezultat faptul că legităţile iniţiale şi, deci, noţiunile abstracte capătă o formă nouă, specifică de manifestare.

Întreaga structură a *Capitalului* este elaborată pe baza unei astfel de sinteze, împletite cu analiza. Mersul ideilor în *Capitalul* este, în principiu, unul şi acelaşi: la început fenomenul este definit făcîndu-se abstracţie de împrejurările accidentale şi este dezvăluit în forma sa „pură", nealterată, în trăsăturile sale esenţiale, fixate prin definiţii abstracte. După aceea, sînt incluse, una după alta, împrejurările şi condiţiile complementare; definiţiile iniţiale, formulate abstract, sînt introduse în condiţii din ce în ce mai concrete, modificîndu-se în concordanţă cu ele. Mersul sintetic al gîndirii, care duce de la abstracţii fixate în noţiuni la reconstituirea fenomenelor în forma lor concretă, apare pregnantă în volumul al treilea al *Capitalului*, care-şi propune nu numai să dezvăluie baza internă a pro-

ducției capitaliste, dar și să demonstreze modul în care aceasta se manifestă în realitatea concretă[1].

Analiza datelor empirice, prin care sînt înlăturate împrejurările accidentale, și sinteza care corelează rezultatele abstracției cu circumstanțele (analizate ulterior) care le modifică aspectul și de care inițial cercetarea a făcut abstracție, — alcătuiesc gîndirea *teoretică*, cunoașterea *teoretică*, știința *teoretică* — mecanica, fizica, economia politică etc., în care, după cum scria Marx în prefața la *Capitalul*, reflectarea ideală „a vieții materialului" ne apare ca o „construcție apriorică".

„Cercetarea — spunea el — trebuie să-și însușească materialul în detaliu, să analizeze diferitele lui forme de manifestare și să descopere legătura lor internă. Abia după ce această muncă a fost terminată, procesul real poate fi înfățișat în mod corespunzător. Dacă lucrul acesta reușește și viața materialului și-a găsit o oglindire ideală, ar putea să pară că avem de-a face cu o construcție apriorică"[2].

Așadar, analiza structurii cunoașterii științifice realizate de gîndirea abstractă, pe care am făcut-o pe baza materialului unor științe foarte diferite (fizică și economie politică), duce la rezultate care coincid: ea ne demonstrează că formele principale ale gîndirii științifice sînt analiza și sinteza și ne dezvăluie modul specific în care ele se manifestă în gîndirea abstractă.

După cum vedem, sarcina cognitivă specifică pe care o rezolvă gîndirea este legată de faptul că, la suprafața fenomenelor, în percepție, este dat nemijlocit efectul sumativ al diferitelor interacțiuni, un concret neanalizat în măsură suficientă. Acest efect global al diferitelor acțiuni include și interacțiunea nediferențiată, neanalizată a subiectului și obiectului, împletirea subiectivului cu

---

[1] Analiza detaliată a acestui proces de reconstituire a tabloului concret al vieții economice a societății capitaliste, făcută în *Capitalul*, și a trecerii ce se face, prin aceasta, de la categoriile economice abstracte la formele tot mai concrete și cu multiple determinări ale manifestării lor, este făcută în cartea lui M. M. Rosenthal: *Problemele dialecticii în „Capitalul" lui Marx.*

[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 53.

obiectivul. Aşa, de pildă, cînd se determină — prin palpare — starea de căldură a unui corp, senzaţia de căldură nu depinde numai de starea de căldură a acestuia, ci şi de starea subiectului. Acest caracter subiectiv al determinării proprietăţilor obiectului (în speţă, a stării de căldură a corpului etc.) este înlăturată de gîndire, pe măsură ce ea trece la determinarea obiectelor cunoaşterii şi a însuşirilor lor (a lucrurilor, fenomenelor, proceselor), prin *interdependenţele* lor necesare. Gîndirea rezolvă această sarcină pe măsură ce, prin intermediul analizei şi al abstracţiei, dezvăluie relaţiile necesare de interdependenţă a fenomenelor considerate în forma lor pură, făcîndu-se abstracţie de contingenţele care le maschează. În felul acesta, întregul proces al gîndirii, întreaga activitate de analiză (inseparabilă de sinteză), abstractizare şi generalizare, în urma căreia fenomenele sînt definite în noţiuni „în forma lor pură" — făcîndu-se abstracţie de împrejurările neesenţiale, trecătoare, — este în acelaşi timp şi procesul trecerii de la subiectivitatea percepţiei nemijlocite la obiectivitatea cunoaşterii ştiinţifice.

*

* *

Cercetînd lumea care apare nemijlocit în percepţie, gîndirea desprinde fenomenele în forma lor pură, făcînd abstracţie de împrejurările accidentale şi lăturalnice, trecătoare, care le complică, dezvăluie însuşirile lor esenţiale şi legăturile reciproce necesare. În percepţia realităţii sînt date într-o formă nediferenţiată nu numai diferitele acţiuni reciproce — care se intersectează — ale obiectelor; în rezultatul global al diferitelor interacţiuni, pe care-l percepem nemijlocit, se împletesc de asemenea subiectul şi obiectul, subiectivul şi obiectivul. Or, cunoaşterea, prin însăşi esenţa ei, este cunoaşterea realităţii *obiective*. Sarcina ei principală constă în desprinderea, din acea împletire a subiectivului cu obiectivul care se manifestă în ceea ce noi percepem nemijlocit, a realităţii obiective, aşa cum este ea de fapt, independent de modul în care este cunoscută de către un subiect sau altul. Acestei sarcini îi este subordonată întreaga activitate de cunoaştere, inclusiv activitatea de analiză şi sinteză, care are loc în trecerea de la concretul neanalizat, perceput nemijlocit,

la noţiunile abstracte ale gîndirii ştiinţifice, iar de la acestea, la reconstituirea mintală şi la explicarea realităţii în forma ei concretă. Criteriul care exprimă cerinţa principală a metodologiei ştiinţifice, aceea a independenţei obiectului cunoaşterii faţă de modul în care este el determinat în cunoaştere —, este acela al *invariabilităţii* tuturor determinărilor realităţii obiective în raport cu observatorul, cu „perspectiva" lui subiectivă şi cu procedeul pe care îl foloseşte în cunoaşterea realităţii. Acest criteriu trece ca un fir roşu prin întreg procesul cunoaşterii — de la formele sale elementare, pînă la cele superioare — punîndu-se în modul cel mai acut în teoria generală a relativităţii[1].

Ne aflăm, aşadar, din nou în faţa problemei subiectivului şi obiectivului. În ceea ce priveşte gîndirea, această problemă generală îmbracă forme specifice.

A înţelege procesul cunoaşterii în diversitatea treptelor sau a formelor sale înseamnă a înţelege şi în ce constă specificul obiectivităţii sale pe fiecare treaptă. În opoziţie cu idealismul subiectiv, care neagă cu desăvîrşire caracterul obiectiv al senzaţiei şi al percepţiei, anulînd astfel, din capul locului, orice posibilitate de cunoaştere obiectivă a realităţii, în rîndurile de mai sus ne-am oprit nu numai asupra *caracterului subiectiv* al senzaţiei şi percepţiei (adică asupra condiţionării lor de către *subiectul* care percepe), ci şi asupra *caracterului lor obiectiv* (adică asupra caracterului lor mai mult sau mai puţin adecvat în raport cu obiectul). La o analiză mai concretă constatăm că în cazul cunoaşterii senzoriale — senzaţia şi percepţia — această obiectivitate se reduce la faptul că — contrar tezei principale a idealismului subiectiv — se simt şi se percep nu senzaţiile şi percepţiile, ci obiectele şi fenomenele realităţii obiective. Senzaţiile şi percepţiile nu constituie numai stări subiective, ci *cunoaşteri* ale realităţii în sensul propriu al acestui cuvînt. Realitatea obiectivă nu se găseşte cu totul „dincolo" de senzaţii şi per-

[1] Precizăm însă că ceva este obiectiv, nu pentru că este invariabil, ci, dimpotrivă, este invariabil, pentru că este obiectiv. Invariabilitatea este doar un indiciu, dar nu baza obiectivităţii.

cepţii, în sensul că senzaţiile şi percepţiile sînt rupte de această realitate; dimpotrivă, apariţia senzaţiei şi percepţiei demonstrează că „lucrul în sine" devine lucru pentru noi. În senzaţie şi percepţie ne sînt date *înseşi* lucrurile. Dar nu încape îndoială că în senzaţii şi percepţii realitatea obiectivă ne este dată aşa cum apare la „suprafaţă", aşa cum i se înfăţişează subiectului; vedem, de pildă, că soarele se învîrte în jurul pămîntului — aceasta este mărturia dată nemijlocit de percepţie; însă în realitate, pămîntul se mişcă în jurul soarelui, şi aceasta este concluzia gîndirii ştiinţifice. Prin urmare, la nivelul gîndirii, corelaţia subiectiv-obiectiv este alta decît la cel al senzaţiei şi percepţiei. În acel tablou al realităţii, pe care ni-l înfăţişează senzaţia şi percepţia, contează în primul rînd raportul în care se află subiectul cu fenomenele. Tabloul realităţii se poate schimba nu numai în funcţie de schimbarea obiectului, ci şi o dată cu schimbarea punctului de vedere al subiectului, cu schimbarea perspectivei şi a raportului lui cu obiectul perceput. Gîndirea ştiinţifică abstractă este obiectivă într-o altă măsură şi într-un alt sens decît percepţia. Tocmai pentru că obiectivitatea proprie gîndirii este inaccesibilă percepţiei, trecerea de la cunoaşterea senzorială la cea abstractă, de la senzaţie şi percepţie la gîndire este obiectiv necesară.

Gîndirea înlătură subiectivitatea care este implicată în cunoaşterea senzorială şi atinge un nivel de obiectivitate accesibil numai ei, prin trecerea de la determinarea, mai mult sau mai puţin *nemijlocită,* a însuşirilor obiectului de către subiect în senzaţie şi percepţie, la determinarea mijlocită a acestor însuşiri prin intermediul *raporturilor reciproce* dintre obiectele cunoaşterii şi însuşirile lor.

Un exemplu tipic îl constituie trecerea, în determinarea stării de căldură a corpurilor, de la senzaţia nemijlocită de căldură la noţiunea de temperatură. Unul şi acelaşi corp este perceput, în acelaşi timp, de subiecţi diferiţi şi chiar de acelaşi subiect, fie cald, fie rece în funcţie de contactul prealabil pe care l-a avut subiectul cu un alt obiect, cald sau rece. Determinarea stării de căldură a corpurilor prin palpare, nu este condiţionată univoc de starea lor, ci depinde şi de starea subiectului care le percepe. Acest lucru condiţionează imprecizia unei asemenea

determinări, precum și caracterul limitat al diapazonului stărilor de căldură și răceală, accesibile subiectului.

Trecînd, pe baza noțiunii de temperatură, la determinarea indirectă a stării de căldură, prin intermediul interdependenței corpurilor și al proprietăților lor, gîndirea științifică depășește subiectivitatea acestor determinări. Se consideră a fi egală temperatura acelor corpuri între care, atunci cînd venind în contact, nu se naște un schimb de căldură și nici modificări ale altor însușiri, legate de aceasta. Pentru determinarea temperaturii, se alege un corp „termometric" (mercur, spirt, aer, oxigen, heliu) și o însușire oarecare a lui, prin a cărei schimbare se constată, de obicei, schimbarea a însăși stării de căldură. O asemenea însușire poate fi oricare din cele pe care le are corpul termometric, care se schimbă o dată cu schimbarea stării de căldură a corpului cercetat și care se află în dependență directă de această stare. Temperatura se determină, de obicei, potrivit cu modificările de volum ale corpului termometric. În felul acesta, noțiunea de temperatură are ca premisă dependența necesară, directă a volumului unui corp, de starea sa de căldură. Experiența arată că determinarea temperaturii nu rămîne invariabilă în cazul folosirii diferitelor corpuri termometrice. Diferite termometre (cu mercur, cu aer, cu oxigen, cu heliu) dau temperaturi *empirice,* mai mult sau mai puțin deosebite. De aceea, pentru determinarea univocă a temperaturii se trece la măsurarea ei pe baza gradației temperaturii după așa-numitul gaz ideal, adică după acel gaz, în raport cu care se respectă cu strictețe legile lui Boyle-Mariotte și Gay-Lussac. După cum am văzut mai sus, legile lui Boyle-Mariotte și Gay-Lussac nu sînt valabile pentru gaze aflate în orice condiții; abia în anumite condiții, — adică pentru gazele suficient de rarefiate — ele devin de necontestat. Ca orice lege, ele nu exprimă nemijlocit ceea ce se observă pretutindeni la suprafața fenomenelor, ci doar acele relații de dependență necesară, pe care le desprindem atunci cînd, în urma analizei și abstracției, studiem fenomenele în condițiile obiective în care ele apar în forma „pură", ideală, nealterată de împrejurări trecătoare și accidentale. Temperatura determinată după gradația „gazului ideal" e denumită temperatura ideală absolută sau simplu, tem-

peratura absolută. Coeficienţii termici ai volumului şi presiunii gazului ideal nu depind de temperatură şi sînt egali între ei (= 0,00366). Schimbărilor egale ale temperaturii absolute a gazului ideal le corespund schimbări egale ale volumului gazului ideal (presiunea rămînînd constantă) sau ale presiunii (volumul rămînînd neschimbat). În termometrul cu gaz, temperatura se măsoară de obicei în funcţie de schimbarea presiunii, volumul rămînînd constant. În principiu, pentru termometrul care indică direct temperatura ideală poate fi folosit orice gaz: trebuie numai ca el să fie suficient de rarefiat. În practică se întîmplă să folosim gaze insuficient de rarefiate, iar pentru determinarea temperaturii ideale, prin indicaţiile termometrului obţinute în aceste condiţii, se introduc unele corective. Spre deosebire de temperatura empirică, cea ideală nu depinde de alegerea corpului termometric: întrebuinţînd orice corp termometric se obţine aceeaşi temperatură invariabilă care este caracteristica obiectivă a stării de căldură a corpului.

Din acest exemplu reiese cu claritate care este calea pe care gîndirea ştiinţifică ajunge de la determinarea senzorială nemijlocită a proprietăţilor realităţii, determinare care conţine o mare doză de subiectivitate, la determinarea lor obiectivă în noţiuni ştiinţifice. Gîndirea poate trece la cunoaşterea obiectivă graţie determinării indirecte a însuşirilor unui corp, prin interdependenţa lui cu altele (în cazul nostru, prin intermediul schimbului de căldură dintre corpul a cărui temperatură se măsoară, cu corpul termometric, şi datorită legăturii care există între starea de căldură a corpului şi volumul şi presiunea lui). După cum am văzut, pentru descoperirea legăturilor necesare dintre obiectul cunoaşterii şi însuşirile lui este necesar să desprindem fenomenul în formă pură, făcînd abstracţie de împrejurările trecătoare, neesenţiale, deoarece numai în aceste condiţii apare nedeformată conexiunea reciprocă a laturilor lui (care, în cazul legilor lui Boyle-Mariotte şi Gay-Lussac, sînt: presiunea, volumul şi temperatura).

Aşa cum se vede din exemplul dat mai sus în legătură cu determinarea stării de căldură a corpurilor, determinarea obiectivă a oricărei proprietăţi a realităţii,

bazată pe raportul reciproc dintre obiectele cunoașterii și însușirile lor, pretinde ca o condiție necesară descoperirea legăturii reciproce a diferitelor noțiuni (a temperaturii absolute și a gazului ideal etc.). Astfel, pentru ca într-un punct (în exemplul nostru, în determinarea stării de căldură a corpului) să se treacă de la senzația subiectivă la determinarea obiectivă a însușirii date a obiectului, prin intermediul raportului reciproc dintre lucruri și proprietățile lor, este necesar ca, analizînd o sferă întreagă de fenomene strîns legate între ele, să definim pe fiecare în parte prin noțiunile corespunzătoare. Numai în urma acestei activități, gîndirea științifică ajunge la cunoașterea obiectivă a uneia sau a alteia din proprietățile realității. În acest caz, în locul unei senzații nemijlocite trebuie să apară un întreg *sistem* de noțiuni și legi conexe. Numai prin intermediul relațiilor reciproce dintre obiectele cunoașterii și însușirile lor, care sînt descoperite pe această cale, fenomenul de la care s-a plecat poate fi determinat în mod obiectiv.

Practica joacă un rol esențial în descoperirea însușirilor obiective ale lucrurilor, pe care le definesc interdependențele lor, precum și în descoperirea acestor interdependențe, căci în procesul practicii, lucrurile intră în interacțiune.

După cum vedem, determinarea mintală obiectivă a fenomenelor se realizează, prin intermediul determinării mijlocite a obiectelor cunoașterii, în interdependențele lor. Baza acestei căi spre obiectivitatea cunoașterii științifice o constituie teza fundamentală, potrivit căreia toate fenomenele lumii reale se află în interacțiune, sînt conexe. Fiecare din fenomenele realității suferă o acțiune din partea celorlalte, dar în același timp fiecare acțiune externă se realizează prin intermediul însușirilor proprii, interne, ale fenomenului asupra căruia se exercită acțiunea respectivă, astfel că efectul provocat de ea este de fapt rezultatul unei interacțiuni. Însușirile interne, proprii, ale fenomenelor determină sfera acelor influențe care îi sînt adecvate (după cum proprietățile organului receptor desprind o anumită sferă de excitanți adecvați pentru organul dat). Corespunzător cu acest fapt, în cone-

xiunea universală a fenomenelor lumii se disting sfere specifice de interacţiune.

Răspunzînd la τι εστι *, vechea întrebare socratică pe care a reluat-o — adîncind-o — Aristotel, gîndirea ştiinţifică sesizează tocmai aceste însuşiri interne, proprii, esenţiale ale fenomenului. De aceea, gîndirea ştiinţifică desprinde, pe calea analizei şi abstracţiei, fenomenul în forma pură, reprodus în urma abstragerii lui din masa de împrejurări accidentale care-l fac să apară la suprafaţa sensibilă a realităţii într-o formă mascată. Însuşirile esenţiale în această formă pură constituie miezul ştiinţific real, a ceea ce în filozofie a fost denumit „esenţă". Metafizica a izolat esenţa de fenomene şi a opus-o acestora din urmă ca unică existenţă „în sine"[1]. Spre deosebire de esenţă, fenomenul a fost declarat lipsit de orice realitate.

Contrariu metafizicii, fenomenalismul (pozitivismul de diferite nuanţe) recunoaşte numai fenomene lipsite de esenţă, adică de ceea ce este esenţial în ele, şi prin aceasta, rupe fenomenul de esenţă ca şi metafizica, al cărei revers este. Fenomenalismul pozitivist îşi găseşte expresia sa practică în modul cum înţelege sarcinile cunoaşterii ştiinţifice, pe care le reduce la simpla descriere a ceea ce se observă la suprafaţa fenomenelor. Fenomenalismul pozitivist consideră toate rezultatele gîndirii ştiinţifice, care explică fenomenele şi descoperă legile ce exprimă conexiunile lor esenţiale, ca fiind ficţiuni, după cum la rîndul ei, metafizica declară că tot ce nu coincide direct cu esenţa, este o aparenţă înşelătoare a fenomenului. Platforma luptei lipsite de orizont dintre metafizică şi fenomenalismul pozitivist este aceeaşi: ambele curente pornesc de la ruperea şi izolarea „fenomenului" de „esenţă" şi invers. Or, tocmai această premisă comună este falsă, nejustificată. Nu se pot rupe şi izola una de alta fenomenul şi esenţa, deoarece esenţa nu este de fapt nimic altceva, decît esenţialul în fenomen, cu alte cuvinte, conţinutul său in-

---

* Ce este aceasta?

[1] Izolînd esenţa de fenomenele realităţii, metafizica izolează totodată, esenţa de existenţă. Inversînd această metafizică a existenţei, existenţialismul (în special cel Sartreian) opune existenţa esenţei.

tern, care se dezvăluie pe calea analizei și abstracției[1]. În același timp nu trebuie nici să identificăm esența cu fenomenul, încercînd să punem fenomenul la temelia esenței[2].

Pentru a ajunge la noțiunea de esență (și de fenomen), elaborată de foarte multă vreme, vom porni de la înțelegerea materialist-dialectică a conexiunii, interacțiunii și interdependenței tuturor fenomenelor din lume; vom purcede în analiza acestei noțiuni, pornind de la principiul determinismului materialist-dialectic, potrivit căruia acțiunea factorilor exteriori este mediată întotdeauna de condițiile interne. Aceste condiții interne care apar ca bază a tuturor „reacțiilor" fenomenului dat (ale corpului etc.) la acțiunile externe, a tuturor schimbărilor lui care se produc în interacțiunea cu celelalte fenomene (corpuri etc.), constituie „esența" în expresia sa științifică. „Esența" este baza internă prin care se refractă acțiunile care se exercită asupra unui fenomen, al căror efect este în mod necesar condiționat de ea.

Observînd o serie de schimbări ale unuia și aceluiași fenomen, știința găsește explicarea necesității lor, dezvăluind și stabilind în noțiuni științifice acea bază comună

---

[1] Întrucît după chiar sensul său esența este ceea ce este esențial în fenomen, în ceea ce există real, este un non sens încercarea de a deduce existența din esență, așa cum a procedat metafizica. Recunoașterea existenței ca ceva ce există de fapt este punctul esențial, necesar oricărei filozofii eliberate de mistificare. Această recunoaștere a caracterului prim al existenței ca existent nu înseamnă însă că se poate recunoaște ca factor prim existența lipsită de esență și apoi deduce esența din existență, așa cum face Sartre care menține vechea ruptură dintre esență și existență.

[2] Marx a considerat încercarea de a pune la temelia esenței fenomenele realității concrete, de a identifica nemijlocit prețul cu valoarea, ca fiind greșeala metodologică principală a lui Smith și Ricardo. Asemenea încercări sfîrșesc totdeauna prin a eșua, întrucît esența și fenomenul nu coincid nemijlocit. Trecerea de la fenomen la esență este legată de abstracție, care elimină toate împrejurările accidentale, trecătoare, care complică fenomenul așa cum este el dat la suprafața realității sensibile; trecerea de la esență, de la lege, la fenomene include, dimpotrivă, în calitate de verigi intermediare, o serie de împrejurări accidentale, de care se face abstracție la definirea esenței și legii fenomenelor.

în virtutea căreia unei anumite schimbări a împrejurărilor externe îi corespunde o anumită schimbare a fenomenului. Stabilirea legității fenomenului și dezvăluirea bazei interne care condiționează schimbarea lui — în strictă concordanță cu schimbarea acțiunilor externe — sînt două momente strîns legate între ele. După cum am văzut mai sus, încă Euler, înțelegînd just cerințele cunoașterii științifice, a formulat această condiție. Prin aceasta, el a definit totodată sîmburele științific al noțiunii de esență, care trebuie să fie reținut.

În legătură cu această concepție a esenței este definită și noțiunea de fenomen, ca ceva ce există și se produce în realitate. Fenomenul este ceva ce există în mod real, deoarece el este manifestarea esenței, complicată și modificată de o multitudine de interacțiuni prin care fenomenul se inserează în realitate. Fenomenul este o caracteristică a realității, a ceea ce există real, forma existenței sale. Noțiunea de fenomen este „ontologică". „Ontologia" este în fond teoria fenomenelor astfel înțelese, teorie indisolubil legată de conceperea esenței ca fiind esențialul în fenomene.

Așadar, conceptul de fenomen la care ajungem se deosebește în mod radical de acela care constituie nucleul *fenomenalismului.* Reducerea fenomenului la acele aspecte ale lui care sînt nemijlocit date subiectului constituie primul pas al fenomenalismului. Ruperea și izolarea fenomenului de esență și, prin aceasta, vidarea fenomenului, expulzarea din el a ceea ce este esențial, constituie al doilea pas al fenomenalismului. Caracteristica fundamentală a fenomenalismului constă în eliminarea esenței din fenomen, a proprietăților lui esențiale, în reducerea lor la acele aspecte care apar nemijlocit în percepție și, pe baza unei astfel de înțelegeri a fenomenului, în considerarea existenței ca fenomen. De fapt, fenomenul este ceva care există real, independent de modul în care el este dat subiectului; el este determinat de raporturile care se stabilesc în interiorul realității concrete, între rezultatele multiplelor interacțiuni și baza fenomenului, complicată și modificată de ele.

Așa cum fenomenalismul substituie fenomenului, care există în realitate, reflectarea lui în percepție, tot așa

idealismul „obiectiv" substituie esenței noțiunea prin care ea este definită. În felul acesta, fenomenul și esența sînt izolate una de alta și transformate în proiecții ale subiectului, ale percepției sau gîndirii lui. În același timp, percepția este considerată ca o cunoaștere a fenomenelor lipsite de esență, iar gîndirea, ca o cunoaștere a esenței în afara fenomenelor; prin aceasta, percepția și gîndirea sînt izolate una de alta, întrucît fiecăreia i se atribuie un obiect izolat al cunoașterii. În realitate, esența și fenomenul se definesc prin conexiunea lor: fenomenele sînt condiționate de „esență", esența se dezvăluie prin fenomen. Unite „ontologic", ele apar și gnoseologic ca unic obiect al procesului unic de cunoaștere. Nu putem sub nici o formă să eliminăm esența din fenomene, iar cunoașterea acestora s-o punem exclusiv pe seama percepției. Nu numai percepția, ci și gîndirea participă — și încă într-un mod hotărîtor — la cunoașterea fenomenelor, dezvăluind esențialul din ele. De asemenea nu putem izola sub nici o formă cunoașterea esenței, adică a ceea ce este esențial în fenomene, de perceperea lor. Cunoașterea pornește de la fenomene și se întoarce tot la ele, dar ea începe cu ceea ce îi este dat nemijlocit subiectului în percepție, cu învelișul încă neanalizat al fenomenelor; în procesul cunoașterii lor, gîndirea, cunoașterea științifică a lumii, nedespărțită de transformarea ei practică, dezvăluie tot mai profund legile interne ale existenței, trecînd mult dincolo de limitele a ceea ce este dat nemijlocit, accesibil percepției; în felul acesta, fenomenele inițiale fiind introduse în noi corelații, apar cu un conținut nou, cu laturi noi, într-o nouă calitate; o dată cu aceasta sînt descoperite noi și noi fenomene, care cer dezvăluirea mai departe și tot mai profundă a bogăției inepuizabile a lumii.

Însăși definiția fenomenului ca atare, ca ceea ce apare în fața subiectului cunoscător, are un caracter gnoseologic. Dar aci, ca și peste tot, gnoseologia este inseparabilă de ontologie. Caracterizarea de mai sus a fenomenului, ca existență concretă, în care se întretaie diferite interacțiuni, definește însăși natura obiectivă a fenomenului, ca fiind *ceea ce* apare. Se prezintă oare fenomenul în mod diferit pe diferitele trepte ale procesului cunoașterii? Pe treptele inițiale ale cunoașterii apare numai „învelișul"

extern al fenomenelor, efectul global al interacțiunilor încă neanalizate și nerelevate. Pe măsură ce activitatea analitico-sintetică a gîndirii înaintează, cunoașterea se apropie în mod asimptotic de relevarea a ceea ce apare (a fenomenului); fenomenul o dată cunoscut, esența lui — și prin aceasta însuși fenomenul — se dezvăluie tot mai profund și mai bogat. Așadar, esența este inclusă în mod necesar în procesul trecerii fenomenului, ca formațiune ontologică, în fapt de cunoaștere, în fenomen cunoscut. Kant neținînd seama de aceasta, izolînd fenomenul de esență și caracteristica lui gnoseologică de cea ontologică, a ajuns la acea noțiune specifică și viciată de „fenomen" (Erscheinung). După aceea, fenomenalismul pozitivist a înlăturat cu totul esența, substituindu-i fenomenul (în accepțiunea kantiană a acestor noțiuni).

În fenomenologia contemporană noțiunea de fenomen a dobîndit un sens nou.

Pentru a contura mai precis noțiunea de fenomen, folosită de noi mai sus, considerăm nimerit s-o comparăm cu noțiunea de „fenomen", noțiune centrală a curentului fenomenalist fondat de Husserl (și a existențialismului înrudit cu el).

Noțiunea de „fenomen" ocupă un loc central[1] și pentru M. Heidegger și pentru J. P. Sartre. În fundamenta-

---

[1] Vezi Martin Heidegger, *Sein und Zeit, Einleitung. Die Exposition der Frage nach dem Sinn von Sein*, Tübingen, 1953; vezi îndeosebi pp. 28—31 (Der Begriff des Phänomens) și pp. 34—39 (Der Vorbegriff der Phänomenologie); J. P. Sartre, *L'être et le néant*, Paris, 1955; Introduction à la recherche de l'être, I. L'idée de phénomene, pp. 11—14.

Sartre vede rațiunea afirmării noțiunii de fenomen ca noțiune centrală a filozofiei fenomenologice în faptul că prin ea se înlătură, după cuvintele lui, „lumile de dincolo". Dar prin aceasta, Sartre înlătură nu numai noțiunea de esență sau de lucru în sine ca ceva transcendental, izolat de fenomen, ci și raportul dintre ceea ce apare nemijlocit la suprafața fenomenului, cu conținutul care se află în profunzime. Sartre substituie relației dintre fenomen, în aspectul său nemijlocit, cu ceea ce se descoperă în mod mijlocit înăuntrul său, pe aceea dintre un fenomen singular cu o serie infinită de fenomene, care s-ar situa parcă pe același plan. Sartre reduce existența la o asemenea serie de fenomene. „Teoria noastră asupra fenomenului — scria el — înlocuiește realitatea lucrului cu obiectivitatea

rea fenomenologiei ca *ontologie*, ei pornesc de la analiza acestei noțiuni. La Heidegger, noțiunea de „fenomen" apare deosebit de pregnantă pentru caracterizarea fenomenologiei.

Pentru Heidegger, „fenomenul" este existența care se manifestă și se dezvăluie pe sine („*Phänomen*"-ul este „*das sich — an — ihm — selbst — zeigende, das Offenbare*")[1]. Altfel spus, „fenomenul" este ceea ce se identifică *nemijlocit* cu existența. În aceasta constă sensul și totodată viciul fundamental al fenomenologiei ca ontologie.

Definind noțiunea de „fenomen", Heidegger tinde s-o identifice cu esența și, în același timp, s-o separe de ceea ce este propriu-zis fenomen. În concepția lui Heidegger deosebirea esențială dintre fenomen ca existență care se manifestă și fenomenul propriu-zis constă în aceea că fenomenul este ceva ce dă de știre despre sine *(sich meldet)* în mod mijlocit, prin însușiri, simptome, simboluri. Pe cînd însușirile, prin intermediul cărora fenomenul ne informează despre sine *(sich meldet)*, trebuie să se dezvăluie pe sine în mod nemijlocit *(sich zeigen)*.

„Fenomenul" lui Heidegger se opune în mod direct fenomenului propriu-zis, deoarece acesta din urmă este cunoscut în mod mijlocit, în timp ce „fenomenul" se dezvăluie în sine însuși. Această concepție despre fenomen constituie principalul mijloc prin intermediul căreia fenomenologia se prezintă ca ontologie.

Fenomenul propriu-zis presupune, după Heidegger, „fenomenul" adică existența care „se arată pe sine în sine însăși". Prin aceasta însă totul este răsturnat pe dos. Noi

---

fenomenului pe care o fundamentează prin referirea la seria infinită a fenomenelor". Astfel, înțelegerea inițială (fenomenologică) a fenomenului pe care o întîlnim la Sartre se împreunează cu tratarea fenomenalistă. Ea folosește prea puțin pentru fundamentarea ontologiei fenomenologice, către care tinde Sartre, urmîndu-i pe Heidegger și Husserl. Nu e de mirare că, atunci cînd în fața lui se ridică problema esenței omului, este nevoit să stabilească un raport unilateral între existența omului ca fenomen și esența sa și, răsturnînd vechea metafizică, să declare esența drept ceva derivat din existența neesențială (vezi J. P. Sartre, *L'existentialisme est un Humanisme*, Paris, 1946).

[1] M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1953, p. 28.

nu am porni de la fenomene spre o cunoaştere mijlocită tot mai profundă a existenţei; după Heidegger, la acestea se poate ajunge numai după ce existentul s-a dezvăluit şi s-a arătat în sine însuşi, sub forma „fenomenelor".

Caracterizînd existenţa ca fenomen şi declarînd fenomenul existenţă, fenomenologia lui Heidegger afirmă că existenţa se dezvăluie pe sine, în sine însăşi.

Fenomenele înseşi pot rămîne ascunse pentru noi sau pot fi cunoscute neadecvat; pentru dezvăluirea lor adecvată este necesară activitatea de cunoaştere, analiza fenomenologică. După cum se vede, necesitatea analizei nu este negată de fenomenologie, dar să vedem cum o înţelege fenomenologia. Din punctul de vedere al metodei fenomenologice, analiza fenomenologică trebuie doar să înlăture ceea ce acoperă sau denaturează fenomenele şi atunci ele ni se vor înfăţişa singure, de la sine. Analiza fenomenologică ridică doar perdeaua care ascunde fenomenul de noi. Cunoaşterea existenţei nu se săvîrşeşte pe calea corelării şi analizei propriului ei conţinut în conexiunile şi mijlocirile sale. De fapt, cunoaşterea nu dezvăluie nimic din existenţă, nu află nimic despre ea, ci doar înlătură ceea ce ascunde existenţa de noi, ceea ce o împiedică ca ea însăşi să ni se prezinte. Cunoaşterea nu pătrunde în adîncul existenţei, în conţinutul ei, nu urmăreşte cum se intercondiţionează diferitele ei laturi. Fenomenologia este antipodul direct al oricărei dialectici. Ea este o contemplare intuitivă a unor date izolate şi exclude din existenţă orice condiţionare reciprocă, iar din cunoaştere orice mijlocire. Cunoaşterea este eliminată din existenţă şi nu este concepută ca o pătrundere a omului cunoscător în existenţă[1]; tocmai de aceea se consideră că existenţa, în calitate de fenomen, ni se înfăţişează singură, că la suprafaţa ei cu care ne aflăm în contact ne este dată în mod nemijlocit ea însăşi.

Compararea noţiunii de fenomen, folosită de noi mai sus, cu noţiunea de „fenomen" care constituie miezul

[1] Între altele şi aci se află rădăcinile gnoseologice ale concepţiei generale asupra existenţei umane ca o „abandonare" a omului în lume (*Geworfenheit in die Welt*), potrivit căreia principalul sentiment al omului, care exprimă însuşi modul existenţei sale, este neliniştea (*Angst*).

unui curent atît de influent al filozofiei contemporane cum este fenomenologia, ne permite să definim mai clar şi mai strict direcţiile pe care vom merge mai departe.

* * *

Aşadar, cercetarea gîndirii ştiinţifice, ca formă a cunoaşterii, arată că principalele ei procese sînt *analiza* şi *sinteza*. Ea arată, de asemenea, în ce constă analiza şi sinteza la nivelul gîndirii abstracte.

În primul rînd, analiza a apărut în mişcarea cunoaşterii de la concretul neanalizat al contemplării senzoriale la noţiunile abstracte; această analiză este abstractizarea. Sinteza a apărut mai întîi în mişcarea cunoaşterii de la noţiunile abstracte la reconstituirea mintală a concretului ca întreg, analizat în raporturile reciproce ale multiplelor sale determinări. Aceasta nu înseamnă nicidecum că analiza şi sinteza sînt despărţite, izolate una de alta, ci numai că, în *mişcarea* cunoaşterii de la concretul, luat ca un întreg încă neanalizat, spre abstract, pe primul plan apare analiza, iar în trecerea de la abstract spre concret — sinteza. Fiecare verigă a analizei este indisolubil legată de sinteză (precum, după expresia lui Goethe, inspiraţia de expiraţie) şi invers, fiecare verigă a sintezei este strîns legată de analiză.

În fiecare etapă a acestui drum, care — întrucît pe parcursul ei analiza trece pe primul plan — poate fi caracterizată ca analitică, analiza trece fără întrerupere în sinteză şi invers; la fel, în fiecare etapă a acestui drum, care — întrucît pe parcursul ei sinteza trece pe primul plan — poate fi caracterizată ca sintetică, sinteza trece fără întrerupere în analiză şi dimpotrivă, ele se intercondiţionează. Reciprocitatea relaţiei dintre analiză şi sinteză pe tot parcursul procesului de gîndire, este condiţionată de faptul că oricît de sintetică ar fi caracterizarea noţională a unui fenomen, ea reprezintă, totuşi, produsul analizei realităţii şi al abstragerii de la o serie de laturi ale ei. De asemenea, oricît de departe ar fi continuată analiza în cursul formării unei noţiuni, aceasta din urmă conţine totuşi legătura necesară (sinteza) dintre laturile esenţiale ale fenomenului, şi cu cît mai departe este împinsă analiza, cu atît mai largă este sinteza, care realizează genera-

lizarea implicată în noțiune. Strict vorbind, în general nu există două căi sau două segmente distincte ale căii cunoașterii, dintre care unul să reprezinte analiza, iar celălalt sinteza. Analiza și sinteza sînt două laturi ale unui proces unic. Fiecare verigă a procesului cunoașterii, fiecare categorie a gîndirii este un produs abstract al analizei realității concrete și, în același timp, o verigă a procesului sintetic de reconstituire mintală a concretului, în legitatea sa de acum analizată.

Analiza și sinteza se formează în activitatea practică și, în funcție de nivelul dezvoltării acesteia, ele îmbracă diferite forme. În acest sens, sarcina studierii gîndirii nu se reduce la constatarea generală a existenței analizei și sintezei, ci în urmărirea dinamicii analizei și sintezei, în relevarea acelor forme calitativ diferite, pe care ele le îmbracă la diferitele niveluri și în diferitele etape ale cunoașterii.

La nivelul reflectării senzoriale, analiza apare sub două forme: ca distingere și ca diferențiere. Diferențierea se realizează prin închiderea legăturii dintre excitantul ce urmează a fi diferențiat și reacția organismului; diferențierea este analiza realizată prin intermediul sintezei. Diferențierea unor proprietăți senzoriale sau a altora se înfăptuiește pe măsură ce alte laturi ale lucrurilor capătă valoare de semnalizare în raport cu conduita[1].

---

[1] Astfel, atunci cînd maimuța — în cursul unor probe, ce reprezintă un mod practic de analiză a lumii — obține hrana (un fruct) cu bățul și nu cu ajutorul unei pălării cu borurile late, care nu trece prin gratii, ea ajunge la diferențierea formei obiectelor; forma bățului devine însușirea semnalizatoare a instrumentului pentru dobîndirea hranei. După aceea, cînd în cursul probelor de obținere a fructului, care se află la o anumită distanță de ea, folosirea unui băț scurt nu este întărită, maimuța ajunge și la diferențierea mărimii, a lungimii obiectului. În activitatea practică a oamenilor se diferențiază în special acele laturi ale lucrurilor, a căror considerare este necesară pentru reușita activității (Vezi *Pavlovskie sredî*, vol. II, pp. 294—296, 385—388; despre analiză și sinteză la maimuță, vezi L. G. Voronin, *Analiz i sintez slojnîh razdrajitelei normalnîmi i povrejdennîmi poluşariami golovnogo mozga sobaki*, M. 1948, și N. I. Voitonis, *Predistoria intelecta (K probleme antropogheneza)*, M. L., 1949).

Trebuie să deosebim analiza-distingere de analiza-diferenţiere. Ca şi diferenţierea, distingerea senzorială elementară se realizează de către aparatul analizator, adecvat, prin structura lui, pentru receptarea şi analiza stimulilor care acţionează asupra sa. (Tocmai de aceea I. P. Pavlov a denumit aceste aparate analizatori). Distingerea senzorială a lucrurilor înconjurătoare se realizează în activitatea de răspuns a analizatorului, în urma analizei care are loc în procesul interacţiunii analizatorului cu excitanţii săi, datorită acţiunii excitantului asupra părţii receptoare a analizatorului. Această interacţiune alcătuieşte canavaua pe care diferenţierea îşi ţese broderia sa. Distingerea constituie premisa sintezei elementelor, care au fost desprinse prin distingerea lor. Sinteza este orice comparare, orice corelare, orice stabilire a legăturii între elemente diferite. În cunoaşterea senzorială, în percepţie, sinteza apare sub forma modificării configuraţiei, structurii şi formei elementelor senzoriale şi a unei anumite interpretări a lor care se produce în urma corelării părţilor componente ale conţinutului lor semnificativ, pe care le desprinsese analiza.

Unitatea analizei şi sintezei la nivelul cunoaşterii empirice iese în evidenţă foarte clar în cadrul *comparaţiei*. În stadiile iniţiale ale contactului cu lumea înconjurătoare, cunoaşterea lucrurilor se realizează, în primul rînd, pe calea comparării.

Comparaţia începe cu corelarea fenomenelor, adică printr-un act sintetic, prin intermediul căruia se realizează analiza fenomenelor comparate, desprinderea atît a ceea ce au comun, cît şi a ceea ce au deosebit; la rîndu-i, ceea ce apare comun, în procesul analizei, uneşte, adică sintetizează fenomenele generalizate. Comparaţia este, aşadar, o analiză care se realizează prin intermediul sintezei şi care duce la generalizare şi la o nouă sinteză. Comparaţia este o formă concretă a conexiunii analizei cu sinteza, care înfăptuieşte generalizarea empirică şi clasificarea fenomenelor. Rolul comparaţiei este deosebit de important la nivelul cunoaşterii empirice, pe treptele ei iniţiale şi, în special, la copil.

La nivelul cunoaşterii teoretice, analiza şi sinteza apar sub forme noi. Extrăgînd însuşirile esenţiale ale fe-

nomenelor din cele neesențiale, pe cele necesare din cele întîmplătoare, pe cele generale din cele particulare, analiza trece în abstracție. Sinteza apare în trecerea de la abstracție la reconstituirea mintală a concretului pe baza ei. În acest cadru, sinteza se realizează: 1) prin corelarea unor legi (de exemplu a legii lui Boyle-Mariotte cu cea a lui Gay-Lussac etc.) — obținute din separarea dependențelor intersectate — la explicarea manifestărilor lor concrete; 2) pe calea situării fiecăreia din aceste legi în noi condiții concrete în care categoriile inițiale dobîndesc noi forme de manifestare (de exemplu, plusvaloarea în condițiile societății capitaliste apare sub forma profiturilor) etc.

În cunoașterea teoretică, sinteza apare sub forma „construirii" unor noi obiecte tot mai complexe (construcții geometrice, numere etc.), adică sub forma introducerii lor în cîmpul cercetării, pe baza unor corelații necesare cu obiectele inițiale (cu linii, unghiuri etc., în raționamentele geometrice) și incluzînd astfel, pe acestea din urmă, în noi și noi legături.

Gîndirea științifică se realizează în noțiuni abstracte. În legătură cu aceasta are o importanță esențială descoperirea — chiar și în trăsăturile sale cele mai generale — nu numai a naturii analizei și sintezei, dar și pe aceea a abstractizării și generalizării.

La cei doi poli ai activității cognitive, abstractizarea apare în două forme clar diferite. Prima, care este formă elementară a abstractizării se află, în mod necesar, în orice act de cunoaștere senzorială și ea se caracterizează prin desprinderea anumitor proprietăți ale obiectului perceput senzorial o dată cu înlăturarea altora. La baza acestei abstractizări elementare stă faptul că unele însușiri ale obiectului perceput se dovedesc a fi stimuli „puternici" și din această cauză apar pe primul plan. Determinînd un puternic proces de excitație, acești stimuli inhibă, conform legii neurodinamice a inducției, diferențierea celorlalte proprietăți ale obiectului, care reprezintă stimuli mai slabi. Prin urmare, la baza acestei forme de abstractizare stă inhibarea diferențierii însușirilor, adică inhibarea unei anumite forme de analiză. La acest nivel sînt puternice însușirile care au cea mai mare importanță

biologică, care, adică, sînt legate de trebuinţele naturale; specific pentru om, asemenea însuşiri puternice sînt şi cele legate de trebuinţele practicii sociale.

Această formă elementară a abstracţiei senzoriale nu depăşeşte limitele sensibilităţii şi nu duce la descoperirea vreunor proprietăţi noi care să nu fi fost date în senzaţii; funcţia cognitivă pozitivă a abstracţiei constă în modelarea a ceea ce este perceput în concordanţă cu cerinţele acţiunii practice. Momentul abstractizării se află în orice act reflex, întrucît el constituie răspunsul la un anumit excitant — semnalizator —, răspuns relativ independent faţă de alţi excitanţi care acţionează concomitent. Deja în acest act elementar descoperim acea trăsătură esenţială a abstracţiei care face ca ea să nu fie doar abstragerea de la ceva, dar şi relevarea a ceva. În cadrul acestei forme de abstracţie este desprins excitantul *semnalizator* şi sînt eliminaţi cei indiferenţi; chiar excitantul semnalizator este desprins şi diferenţiat pe baza corelării lui cu acţiunea de răspuns, întăritoare, a organismului; diferenţierea lui este o analiză care se realizează prin sinteza, prin corelarea cu efectul întăritor al acţiunii. Valoarea de semnal şi forţa excitantului reprezintă expresia directă, practic-senzorială a esenţialităţii acestui excitant, în raport cu trebuinţele vitale, cu acţiunea practică.

În realitate abstractizarea reprezintă întotdeauna desprinderea însuşirilor *esenţiale* ale obiectului sau fenomenului de cele *neesenţiale;* ea are întotdeauna un dublu aspect — pozitiv şi negativ: a face abstracţie înseamnă nu numai a abstrage de la ceva, dar şi a desprinde ceva din altceva, înseamnă a *abstrage* de la anumite laturi ale fenomenului şi *a reţine, a releva* altele. A caracteriza în general abstracţia ca abstragere de la anumite condiţii sau însuşiri ale fenomenului, neprecizînd care sînt laturile fenomenului care le abstragi şi de la care laturi anume, înseamnă a pierde din vedere ceea ce este esenţial. Definirea exactă a abstracţiei implică să indici ce se abstrage şi din ce. În fond, hotărîtor este faptul că abstracţia ştiinţifică este abstragerea de la ceea ce este accidental, de la ceea ce este neesenţial care maschează natura sau „esenţa" fenomenului studiat, şi desprinderea, relevarea, fixarea acesteia: abstracţia este abstragerea esen-

ţialului din neesenţial şi, de aceea, ea este inseparabilă de analiză (care la rîndul ei este inseparabilă de sinteză). Prin aceasta, abstracţia ştiinţifică, care caracterizează gîndirea ştiinţifică abstractă, nu devine un act arbitrar subiectiv. Abstracţia ştiinţifică este condiţionată obiectiv.

Aşa se întîmplă, de pildă, în cazul abstragerii de la temperatura corpului, la care gîndirea ştiinţifică recurge în mod necesar atunci cînd studiază modificările presiunii gazului, în cadrul fenomenelor numite generic izotermice, adică al acelor fenomene a căror schimbare nu depinde, în genere, de temperatură. Folosită la cercetarea acestor fenomene, abstragerea de la temperatură duce la descoperirea legii presiunii şi volumului gazului (legea lui Boyle-Mariotte), care, atît timp cît gîndirea nu făcea abstracţie de împrejurările trecătoare, accidentale, nu putea fi descoperită. Abstragerea de la temperatură nu se aplică însă în fizică în cazul studierii, de exemplu, a undelor sonore şi, în general, a aşa-numitelor fenomene adiabatice, care sînt legate obiectiv de schimbări termice. În gîndirea ştiinţifică, abstracţia este orientată spre dezvăluirea însuşirilor proprii, interne, esenţiale ale fenomenelor, în conexiunile lor necesare, în concordanţă cu care ea se realizează.

Baza teoretică a abstracţiei, punctul de plecare în rezolvarea problemelor legate de ea, se află cuprins în aceste teze.

Pe această bază se poate clarifica şi teoria *generalizării ştiinţifice.*

Ca şi abstracţia, generalizarea apare la cei doi poli ai cunoaşterii, în forme evident diferite, ca *generalizare primară* şi ca *generalizare propriu-zisă,* noţională, legată în mod necesar de cuvînt, ceea ce constituie condiţia şi forma existenţei sale. La nivelul primului sistem de semnalizare, generalizarea se realizează fiziologic prin iradierea excitaţiei; această generalizare se produce în funcţie de o însuşire puternică (adică o însuşire sau o proprietate care reprezintă un excitant puternic), sau de cîteva asemenea însuşiri sau, în sfîrşit, în funcţie de raportul dintre ele.

Generalizările timpurii ale copilului, care constau în extinderea cuvîntului asupra unor obiecte diferite, ilustrează foarte clar trăsătura distinctivă a generalizării la

nivelul sistemului I, în raport cu generalizarea noțională. Aici, generalizarea primară și cea noțională (la nivelul celui de-al doilea sistem de semnalizare) se întîlnesc nemijlocit, pentru că deși avem a face cu operarea cu cuvîntul, aceasta, adică transferarea cuvîntului de la un obiect la altul, se realizează la început după legile generalizării primare, iar nu după legile generalizării noțional-verbale, nu în funcție de însușirea noțională esențială, ci în funcție de cea „puternică", senzorială. Ca urmare se obțin acele generalizări specifice, din care pot fi găsite nenumărate exemple în diferitele însemnări cu caracter de jurnal. La începutul procesului de însușire a cuvîntului, ca factor determinant apare nu o însușire obiectiv esențială, ci însușirea cea mai puternică și numai după aceea devine puternică însușirea obiectiv esențială.

În cadrul generalizării propriu-zise se pot distinge, de asemenea, două forme: o generalizare empirică elementară și o generalizare la care gîndirea teoretică se ridică în urma descoperirii legăturilor necesare dintre fenomene.

Potrivit teoriei empiriste a generalizării, care acceptă numai o singură formă elementară de generalizare, aceasta se realizează prin compararea diferitelor obiecte sau fenomene, prin eliminarea însușirilor care le deosebesc pe unele de altele și prin reținerea acelora, prin care obiectele sau fenomenele respective se aseamănă. Acestei teorii i se obiectează — între altele — că nu rezolvă tocmai problema principală, și anume: în funcție de care criterii, indicii, trebuie să se desfășoare comparația, și care obiecte, anume, trebuie reținute. În legătură cu aceasta, în cadrul teoriei empiriste a generalizării a fost sesizată existența unui cerc vicios: clasa acelor obiecte, a căror comparare trebuie să determine însușirile lor comune, poate fi definită chiar prin intermediul acestor însușiri; așadar, procesul generalizării pe calea comparării presupune cunoașterea acelor însușiri generale care urmează a fi determinate abia la sfîrșit. Acest cerc vicios este înlăturat de practică, de viață. Formele elementare de generalizare sînt realizate independent de analiza teoretică. Generalizarea elementară se înfăptuiește inițial în funcție de însușirile puternice. Însușirile puternice sînt acelea care din punct de vedere practic, vital sînt esențiale. În percepție, ele apar

nemijlocit pe primul plan și reglează direcția generalizării empirice. În felul acesta, practica înlătură cercul vicios care apare în teoria generalizării empirice, atunci cînd generalizarea și, în general, cunoașterea sînt privite izolat de viață și de practică. De fapt există o generalizare empirică; în recunoașterea ei, ca atare, nu există nici un cerc vicios.

Cu toate acestea, teoria empiristă a generalizării ridică serioase obiecții. Prima este aceea că, teoria referitoare la o generalizare care se înfăptuiește prin intermediul comparării și eliminării însușirilor ce deosebesc obiectele comparate, și al abstragerii și menținerii acelora prin care obiectele se aseamănă, constituie, în cel mai fericit caz, teoria generalizării elementare, senzoriale, care nu iese din limitele sensibilității, nu duce la noțiuni abstracte, dar în nici un caz teoria exhaustivă a generalizării, care cuprinde și formele ei științifice, superioare. A doua obiecție adusă acestei teorii privește chiar sfera îngustă a sensibilității: generalizarea care are o semnificație practică și este justificată științific, nu constituie desprinderea unor însușiri generale *oarecare* prin care obiectele sau fenomenele se aseamănă între ele, independent de ce anume reprezintă aceste proprietăți; generalizarea ca act de cunoaștere cu semnificație practică, și justificată din punct de vedere științific, nu reprezintă desprinderea oricăror însușiri generale ale fenomenelor, ci numai a acelor care sînt esențiale. Dar însușirile esențiale se desprind pe calea analizei și abstracției. La primii săi pași, cunoașterea empirică, dezvăluind ceea ce au comun fenomenele între ele pe calea comparării și confruntării lor, sondează — doar — esențialul din fenomene, întrucît ceea ce este comun, stabil, reprezintă un indiciu probabil a ceea ce constituie esența fenomenelor respective. *Dar ceva este esențial nu pentru că este comun unei serii de fenomene, ci este comun, tocmai pentru că este esențial pentru aceste fenomene.* Această teză formează baza *teoriei generalizării*, punctul de plecare în rezolvarea tuturor chestiunilor conexe cu problema generalizării.

La generalizări teoretice de rang superior se ajunge prin relevarea — cu ajutorul analizei combinate cu abstracția — a însușirilor esențiale ale fenomenului în legăturile

lor necesare. „... Cea mai simplă *generalizare*, prima şi cea mai simplă formare de concepte... — scrie Lenin — înseamnă cunoaşterea din ce în ce mai profundă de către om a legăturii *obiective* a lumii"[1]; „Orice general este (o părticică, sau o latură, sau esenţă) a particularului"[2]; în cadrul generalului noi separăm „esenţialul de fenomen"[3], de întîmplător. Un ansamblu de însuşiri legate în mod necesar între ele este întotdeauna comun pentru o serie de fenomene în care este prezentă măcar una din aceste însuşiri. Cu cît sînt mai profunde legăturile pe care le descoperă gîndirea, cu atît mai înalte sînt generalizările la care ajunge. Posibilităţi deosebit de largi se deschid prin generalizarea relaţiilor. Un sistem de judecăţi care exprimă dependenţa relaţiilor derivate de cele primare poate fi extins dintr-o dată asupra *oricărui* ansamblu de obiecte, între care există raporturile primare respective, independent de toate celelalte însuşiri ale acelor obiecte. De aceea, termenii unor astfel de raporturi apar ca variabile, putîndu-li-se substitui orice semnificaţii, cu condiţia ca raporturile dintre ei să corespundă judecăţilor iniţiale. Nu numai termenii raporturilor, care se află în dependenţă necesară unul de altul, dar înseşi aceste raporturi pot să cuprindă în sine variabile. Atunci cînd li se dau variabilelor anumite valori, legea respectivă trece într-o alta, cu un caracter mai particular.

Generalul, ceea ce formează conţinutul noţiunii ştiinţifice, nu este constituit din orice însuşire prin care se aseamănă între ele cîteva obiecte sau fenomene individuale, ci din ceea ce au acestea esenţial. Tocmai datorită esenţialităţii ei o însuşire este comună pentru o serie de fenomene. În virtutea legăturii generalului cu esenţialul se poate presupune că, desprinzînd ceva general, el este totodată şi esenţial pentru fenomenele respective; în felul acesta, generalitatea este folosită numai ca indiciu al esenţialităţii, dar nu ca bază a ei. Din faptul că o anumită însuşire este comună pentru o serie de obiecte, nu decurge

---

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 147.
[2] *Ibidem*, p. 323.
[3] *Ibidem*.

că ea este şi esenţială pentru aceste obiecte: se poate găsi ceva comun între cele mai eterogene obiecte, de exemplu, pot fi reunite în aceeaşi clasă, în funcţie de culoare, vişina, bujorul, sîngele, carnea crudă, racul fiert etc., dar în felul acesta nu se va obţine o generalizare ştiinţifică. Din faptul că o anumită însuşire este esenţială pentru un grup de fenomene, decurge, în mod necesar, şi faptul că ea este comună tuturor acestor fenomene.

Generalizarea ştiinţifică presupune abstracţia. Desprinzînd esenţialul pentru o anumită sferă de fenomene, abstracţia ştiinţifică desprinde totodată şi ceea ce este comun şi anume, esenţialmente comun pentru ele. Generalizarea ştiinţifică este rezultatul unei analize împletite cu abstracţia. Însă abstractizarea care duce la generalizarea cuprinsă în noţiunea ştiinţifică, nu rupe generalul de particular. Particularul nu dispare în cadrul noţiunii ştiinţifice, în cadrul legii, ci se menţine sub forma variabilelor care pot dobîndi o valoare particulară diferită. În acest sens, generalul este mai bogat decît particularul, el conţine în sine particularul, deşi nu într-o formă specifică. Generalul „cuprinde" particularul şi în sensul că din general, ca esenţial, decurg însuşirile mai particulare ale fenomenelor.

Generalizarea prin intermediul abstracţiei nu se reduce la simpla selecţie a însuşirilor comune din rîndul celor date nemijlocit, empiric. Generalizarea reprezintă întotdeauna nu numai *selecţie*, ci şi *transformare*. Noţiunea generală fiind produsul abstracţiei ştiinţifice, „idealizează" fenomenele, le consideră nu aşa cum sînt date nemijlocit, ci în forma lor pură, nealterată, nemascată de împrejurări lăturalnice şi trecătoare. Transformarea datelor nemijlocite, senzoriale, care duce la noţiunea abstractă a fenomenului constă tocmai în eliminarea împrejurărilor accidentale care complică, maschează esenţa fenomenelor. Noţiunea nu coincide direct cu fenomenul, nu numai pentru că nu-l epuizează (de fapt, nu-l poate epuiza niciodată), dar mai ales pentru că datul nemijlocit este transformat, prelucrat în noţiune prin intermediul abstracţiei.

În acelaşi timp, noţiunea nu este un obiect ideal, izolat de cel material, real. Noţiunile există nu ca obiecte

ideale izolate, alături de obiectele şi fenomenele materiale reale, ci numai ca noţiuni ale obiectelor sau fenomenelor, ale însuşirilor şi relaţiilor lor (mai exact ale însuşirilor în interdependenţă şi interacţiune). Desigur, reflectînd însuşirile variate ale fenomenelor materiale, reale, fixîndu-se, obiectivîndu-se în cuvînt, noţiunile pot să apară în subsidiar şi ca obiecte ideale ale gîndirii, dar prin aceasta ele nu încetează a fi ceea ce sînt în esenţă — reflectarea, cunoaşterea existenţei. Noţiunea nu este o idee direct opozabilă fenomenului perceput senzorial; în noţiune, fenomenul, ca atare, apare eliberat, în urma abstracţiei, de împrejurările şi condiţiile care-l complică.

Este clar, acum, în ce constă greşeala principală a teoriei berkeleyene a generalizării care a avut o atît de mare influenţă asupra unor teorii ulterioare asupra generalizării (ale lui Locke, Hume şi ale altora) pe de o parte, şi totodată în ce anume rezidă inconsistenţa unor critici cum a fost cea pe care i-a făcut-o Husserl.

După Berkeley, orice triunghi care există realmente (de exemplu, triunghiul desenat de mine cu creta pe tablă), este totdeauna dreptunghi sau obtuzunghi sau ascuţitunghi, adică un triunghi de o formă anumită şi nu triunghi în general. Raţionamentele cu privire la acest triunghi dat empiric fac abstracţie de unele proprietăţi ale lui. Demonstrînd o oarecare teoremă geometrică, putem să nu luăm în consideraţie faptul că acest triunghi desenat de mine pe tablă este dreptunghi, ascuţitunghi sau obtuzunghi. De aceea, dacă în demonstrare nu pornim de la faptul că triunghiului îi este proprie o anumită formă, demonstraţia se va referi la triunghiurile de orice formă, va avea un caracter general.

După Berkeley, generalul este un caz particular, întrucît el reprezintă alte cazuri tot atît de particulare. Încît la drept vorbind, generalul, spre deosebire de particular, nici nu există pentru Berkeley. El nu găseşte generalul în lucruri pentru că el îl caută în afara particularului, izolat de acesta. Ceea ce reiese chiar din argumentul său principal, potrivit căruia generalul nu există, întrucît fiecare triunghi este întotdeauna sau dreptunghi sau ascuţitunghi sau obtuzunghi, şi nu un triunghi în general, ca şi cum atunci cînd se defineşte obiectul (triunghiul), prin corela-

ţiile necesare ale însuşirilor lui esenţiale, generalul ar fi ceva ce exclude determinările particulare ale obiectului, fără a reuni varietatea lor. Negînd existenţa generalului în lucruri, ca urmare a înţelegerii greşite a raportului dintre general şi particular, Berkeley neagă apoi generalizarea şi în cunoaştere.

Berkeley extinde asupra cunoaşterii în ansamblu reducerea generalului la particular, întrucît, substituind ideile lucrurilor, el le identifică cu acestea. Aşadar, la baza teoriei lui Berkeley despre generalizare şi abstracţie stă identificarea idealistă a ideii cu obiectul şi prezentarea falsă a generalului, ca fiind izolat de particular.

Criticînd teoria lui Berkeley (şi de asemenea pe cea a lui Locke, Hume[1], şi în general a empiriştilor senzualişti), Husserl[2] subliniază pe bună dreptate faptul că, în general, noţiunea (fie aceeaşi noţiune geometrică de triunghi) este ceva ideal şi nu poate fi identificată cu triunghiul dat empiric, inclusiv cu figura desenată pe hîrtie sau pe tablă. Dar afirmînd caracterul ideal al noţiunii (de triunghi geometric), el transformă noţiunea, ideea, într-un lucru ideal, izolat de lucrurile materiale, în obiect al contemplării intelectuale. Or, în realitate, ele constituie o reflectare ideală, la care se ajunge prin intermediul abstracţiei, a însuşirilor esenţiale ale fenomenelor studiate.

Dacă Berkeley acceptă generalizarea (abstragerea unor însuşiri particulare, empirice, de altele), dar nu şi generalul, Husserl acceptă generalul — în forma unei însuşiri specifice *(species)* ideale — dar nu şi generalizarea, procesul, calea care duce de la lucruri spre noţiunile lor generale. După Husserl, conţinutul general al noţiunilor ar fi

---

[1] În legătură cu teoria abstracţiei la Berkeley, Locke, Hume, vezi D. Berkeley, *Tratat asupra principiilor cunoaşterii umane*, SPb., 1905; J. Locke, *Esseu asupra intelectului uman*, M., 1908; D. Hume, *Tratat despre natura umană*, cartea 1, Despre raţiune, 1906.

[2] E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, Zweiter Band, Teil I, Dritte, unveränderte Auflage, Halle, 1922, II. Die ideale Einheit der Spezies und die neuen Abstraktionstheorien. Zweites Kapitel (vezi despre Locke pp. 126—134). Viertes Kapitel Abstraktion und Repräsentation (despre Locke şi Berkeley, pp. 166—184) Fünftes Kapitel: Phänomenologische Studie über Humes Abstraktionstheorie, pp. 184—207.

dat nemijlocit în actul contemplării intelectuale a însuşirilor specifice *(species)*, aşa cum particularul este dat nemijlocit în contemplare senzorială. Existenţa acestor două acte de cunoaştere, aparent independente unul de altul şi eterogene, constituie „baza" izolării ontologice a generalului de particular. În loc ca noţiunea să apară ca o cunoaştere a lucrurilor, proceselor şi fenomenelor materiale, reale, în conexiunile necesare ale însuşirilor lor esenţiale, ea este transformată într-un lucru ideal *sui generis* sau în esenţă — în spiritul platonismului şi al „realismului" filozofiei medievale. Dar tocmai fiindcă a pornit de la conceperea generalului ca fiind izolat de particular, Berkeley a ajuns la negarea generalului şi la dizolvarea lui în particular. Astfel, dacă Husserl critică pe Berkeley, dînd la iveală o serie de părţi slabe ale concepţiei lui, la rîndul său şi Berkeley respinge anticipat concepţia lui Husserl, întrucît, în principiu, el extrage argumentele sale de bază îndreptate împotriva existenţei generalului, tocmai din acea tratare a generalului pe care o apără Husserl.

Problema raportului dintre *general* şi *particular* este problema centrală a teoriei generalizării şi, în genere, a teoriei cunoaşterii. Abstragerea generalului în cadrul noţiunii ştiinţifice nu poate însemna ruperea lui de particular. Ruperea generalului de particular înseamnă totodată şi ruperea noţiunii generale de obiectele şi fenomenele realităţii. Ruperea noţiunilor de obiectele şi fenomenele realităţii, avînd la bază ruperea generalului de particular, reduce inevitabil gîndirea *în* noţiuni la gîndirea *despre* noţiuni, izolate de obiectul lor. Astfel început raţionamentul, el este dus pînă la concluzia logică, conform căreia noţiunea însăşi se reduce la determinarea ei. Aceasta este, de altfel, calea ce duce în mod fatal la înţelegerea formalistă a gîndirii noţionale. Substituirea gîndirii despre obiectele şi fenomenele realităţii, prin operaţii efectuate asupra noţiunilor izolate de obiect şi asupra definiţiilor lor, constituie baza tratării formaliste a gîndirii. În realitate, gîndirea *în* noţiuni, nu se reduce sub nici o formă la gîndirea *despre* noţiuni; ea este, în primul rînd, cunoaşterea obiectului acestor noţiuni.

Generalizarea exprimată în noţiuni ştiinţifice, abstracte se obţine pe următoarele căi: 1) a analizei prin in-

termediul căreia esenţialul este diferenţiat de neesenţial (esenţialul apare în mod necesar ca general pentru o anumită categorie de fenomene, neesenţialul apare ca particular care întregeşte, specifică anumite fenomene); 2) a abstracţiei, prin intermediul căreia însuşirile comune care intră în noţiune sînt abstrase din fenomenul concret şi „idealizate", sînt considerate în formă pură, nealterată de condiţiile accidentale care maschează natura lor proprie cu legităţile ei interne (exemplu: noţiunea „gazului ideal" care corespunde cu stricteţe legilor lui Boyle-Mariotte şi Gay-Lussac).

De rolul abstracţiei în generalizare se leagă aşa-numitele *„definiţii prin abstracţie"*[1] şi, deci, în general, problema definirii şi formării noţiunilor. În definiţia prin abstracţie se porneşte de la anumite obiecte date empiric (de exemplu, în definirea numerelor, de la o mulţime de obiecte date empiric; în definirea construcţiilor geometrice, de la forme date empiric) şi se formează o noţiune abstractă, fixîndu-se acele însuşiri ale obiectelor respective şi acele raporturi dintre ele care rămîn invariabile în urma tuturor transformărilor care se pot efectua asupra lor. În formă generalizată, raportul prin intermediul căruia se formează noţiunea, în cazul definirii prin abstracţie este denumit echivalenţă a două sau a mai multor obiecte. Echivalenţa este un raport de tipul egalităţii, care posedă proprietatea comutativităţii (dacă a ~ b atunci şi b ~ a) şi pe cea a tranzitivităţii (dacă a ~ b şi b ~ c, atunci şi a ~ c). Prin intermediul echivalenţei, pornind de la o mulţime de obiecte, se defineşte identitatea noţiunii, formată pe baza lor în acest fel. De exemplu, direcţia se defineşte ca însuşire comună tuturor liniilor paralele, care rămîne invariabilă prin trecerea de la una din dreptele paralele la oricare alta. (Această definiţie a direcţiei se consideră întemeiată, întrucît raportul de paralelism po-

[1] Despre definiţiile prin abstracţie vezi Hermann Weyl, *Philosophie der Mathematik und der Naturwissenschaft, Handbuch der Philosphie*, München und Berlin, 1927, S. 9—10 şi 101—102. Principiul definiţiei prin abstracţie îl întîlnim deja la Leibniz. Frege i-a dat o formulare precisă. Definiţiile prin abstracţie sînt folosite astăzi pe scară largă în matematică şi fizică, în ştiinţele teoretice ale naturii (vezi exemple mai departe).

sedă aceleaşi însuşiri, simetria şi tranzitivitatea — ca şi raportul de echivalenţă şi de egalitate.) În mod analog construcţia geometrică şi forma ei (triunghi, cerc etc.) se definesc ca ceea ce rămîne invariabil în figură în urma schimbării poziţiei şi mărimii. Numărul se defineşte ca acea proprietate a mulţimii care, în urma corelării elementelor ei, astfel încît fiecare element al unei mulţimi să se coreleze în mod univoc cu elementele altei mulţimi, rămîne invariabilă.

În definiţia prin abstracţie, fără a se defini direct specificitatea termenului de definit, acesta apare drept ceva (x) care, în urma unei serii de transformări, rămîne invariabil.

În definiţia prin abstracţie, în loc să se definească conţinutul pozitiv al noţiunii prin corelaţiile necesare ale laturilor sau însuşirilor fenomenului respectiv, care se stabilesc în interiorul său şi să se arate invariabilitatea lui în raport cu însuşirile de care se face abstracţie, noţiunea este definită prin independenţa sa (invariabilitatea sa), faţă de ceea ce se face abstracţie. Specificul acestui mod de definire şi posibilitatea de a urma o altă cale, genetică, constructivă, pot fi clarificate prin exemplul definirii numărului.

Numărul se defineşte prin abstracţie cu ajutorul echivalenţei mulţimilor calculate. În definirea numărului pe cealaltă cale — constructivă — se porneşte de la unitate, conform principiului inducţiei complete. Prin acest mod de fundamentare a numărului, numerele apar în corelaţiile lor interne ca mulţimi ordonate, prin intermediul cărora se ordonează şi seria. Fiecare număr se defineşte prin *denombrabilitatea* mulţimii (şi nu invers, ca în cazul definirii numărului prin abstracţie). Prin aceasta se arată în special că rezultatul calculului (număratului) nu depinde de ordinea în care el se efectuează (în acest mod este invariabilă, întrucît faţă de raporturile neesenţiale externe se fundamentează, pornind de la legitatea raporturilor interne). Definiţia numărului prin echivalenţa unor mulţimi corelate (în cazul definiţiei prin abstracţie) presupune implicit ordonarea raporturilor reciproce şi deci a mulţimilor corelate. În definiţia prin abstracţie se afirmă *caracterul determinat* al numărului, prin intermediul unor

mulțimi echivalente, dar, prin aceasta nu se introduc în mod individual *anumite numere.*

Printr-o astfel de definiție, noțiunea rămîne, în fond, un x oarecare, determinat numai în măsura în care trebuie să corespundă anumitor condiții — de invariabilitate în raport cu transformările unor însușiri ce îi sînt externe și de care noțiunea face abstracție; ea este însă lipsită de orice determinare proprie („internă") (întrucît se transformă în ceva *variabil* nu ceea ce este particular, exterior, trecător și de care se face abstracție, ci *generalul*). De aceea, prin intermediul definirii prin abstracție și printr-o astfel de înțelegere a ei, se creează un sistem „formal", indiferent față de conținutul intern, față de însușirile obiectelor despre care este vorba. De aceea, Weyl — de exemplu — care în general nu se situează pe pozițiile formalismului, vorbind despre definiția prin abstracție, declară în legătură cu aceasta: „Matematicianului îi este cu totul indiferent ce anume sînt cercurile" *Es ist für den Mathematiker ganz gleichgültig was Kreise sind)*[1]. Este clar că o astfel de afirmație duce la un formalism deschis. Sensul final al acestei afirmații, referitor la matematică, a fost exprimat de către Russell în cunoscutul său aforism: „Matematica este știința în care nu știm nici despre ce vorbim, nici dacă ceea ce afirmăm este adevărat". (Despre partea a doua a acestei judecăți, vezi mai departe).

Mergînd mai departe pe această cale se ajunge, în ultimă instanță, la conceperea separată a existenței obiectelor empirice, pe de o parte, iar pe de altă parte, a sferei ideale a noțiunilor. Noțiunile definite prin abstracție, prin procedeul arătat mai sus, fiind îndepărtate de la lucrurile empirice, nu reprezintă cunoașterea acestor lucruri, în sensul propriu al cuvîntului. În cel mai bun caz ele sînt un aparat de lucru (un ansamblu de instrumente) folosit în cunoaștere și despre care se poate afirma că este comod sau economic, dar nu că este adevărat.

Prin urmare nu trebuie să identificăm forma specială de definire prin abstracție cu teza generală despre rolul

---

[1] Hermann Weyl, *Philosophie der Mathematik und Naturwissenschaft, Handbuch der Philosophie,* München und Berlin 1927, S. 8—9.

abstracției în cunoașterea științifică. În abstracția despre care fusese vorba mai înainte, pe primul plan apărea latura ei pozitivă, ceea ce este abstras și luat în conexiunile sale necesare interne, independent de împrejurările externe. De pildă, în cazul gazului, pe primul plan apare raportul dintre presiune și volum. Întrucît se dovedește că acest raport rămîne constant dacă temperatura nu se schimbă, și se modifică prin schimbarea temperaturii, în formularea legii lui Boyle-Mariotte temperatura se consideră aceeași, adică se face abstracție de schimbările ei pentru ca după aceea să se definească efectul schimbării temperaturii, făcîndu-se abstracție de schimbarea presiunii în raport cu schimbarea temperaturii (în concluzie, se ajunge la formularea legii lui Gay-Lussac).

Orice definiție a noțiunilor presupune descoperirea unor proprietăți și raporturi invariabile (mai exact, a proprietăților în raporturile lor); dar în definiție, pe primul plan pot să apară corelațiile necesare, invariabile din interiorul a ceea ce se abstrage. (Legitățile interne reprezintă tocmai corelațiile necesare din interiorul a ceea ce se abstrage; exterioare față de ele, sînt însușirile de care se face abstracție.) Întrucît abstracția științifică, după cum am văzut mai sus, își are baza în însăși natura lucrurilor și fenomenelor realității, desprinderea însușirilor care sînt abstrase din fenomene și se fixează în noțiunile corespunzătoare și a celor de care se face abstracție, cu alte cuvinte delimitarea însușirilor interne de cele externe exprimă însăși structura realității obiective și are deci o bază „ontologică".

Noțiunile riguros științifice ale științelor exacte se formează pe baza legităților interne ale fenomenelor cercetate și implicit le exprimă. De aceea, noțiunile științifice ce se formează în urma abstracției nu constituie un domeniu izolat de fenomenele reale. Noțiunile științifice reprezintă cunoașterea acestora. Științele care merg pe calea abstracției, și sînt indisolubil legate de analiză, pot afirma mai puțin decît oricare altă disciplină, că le este „indiferent" ce reprezintă în sine fenomenele pe care le studiază. Dimpotrivă, sarcina cunoașterii științifice constă tocmai în a răspunde la această întrebare, în a dezvălui natura fenomenelor cercetate în conexiunile lor necesare.

Spre rezolvarea acestei sarcini duce, de fapt, abstracția științifică, în urma căreia se ajunge la generalizări științifice, exprimate în noțiuni științifice.

Putem distinge *trei căi principale de generalizare.* Prima cale este generalizarea empirică elementară, care se obține în urma comparării, prin intermediul desprinderii acelor însușiri comune, prin care fenomenele comparate se aseamănă. Aceasta este generalizarea lockeiană. Dar, în primul rînd, ea nu asigură că generalul, desprins în felul acesta, este totodată și esențial pentru fenomenele respective, așa cum trebuie să fie acesta în generalizările științifice. Această cale poate fi folosită practic și de fapt este folosită în stadiile inițiale ale cunoașterii, înainte ca aceasta să se ridice pînă la nivelul cunoașterii teoretice. Întrucît ceea ce este esențial pentru fenomenele de un anumit gen le este, în mod necesar, și comun, generalul poate fi utilizat în mod euristic ca indiciu al esențialului. Dar, din faptul că esențialul este cu necesitate general, nu se poate deduce că și generalul este cu necesitate esențial; în aceasta rezidă nesiguranța și imperfecțiunea unei asemenea generalizări. În al doilea rînd, o asemenea generalizare reprezintă doar o selectare a însușirilor date nemijlocit, senzorial; de aceea, ea nu ne permite să descoperim ceva peste ceea ce e dat nemijlocit de senzații. În sfîrșit, în al treilea rînd, generalul la care se ajunge pe această cale rămîne doar în limitele constatărilor empirice. Spre deosebire de generalizarea ce se înfăptuiește pe bază analizei și abstracției, generalizarea prin comparație nu creează posibilitatea descoperirii unor legi stricte, ca acelea care caracterizează științele exacte.

Această cale de ridicare de la particular la general și de orientare a gîndirii spre legile empirice formează scheletul inducției care, într-o formă sau alta de interpretare logică, a fost ridicată de către partizanii empirismului sensualist — de la Bacon și pînă la Mill — la rangul de principală metodă de cunoaștere științifică, de unică metodă capabilă să ducă la noi generalizări. În felul acesta, metoda inducției este opusă deducției care ar consta numai în aplicarea generalizărilor deja existente la cutare sau cutare caz particular și care nu este capabilă să ducă la generalizări noi. Aceasta este un procedeu elementar

de generalizare, cu ajutorul căruia se obţin generalizări empirice prealabile, de un grad inferior. A doua cale este aceea a generalizării prin analiză şi abstracţie, despre care a fost vorba mai sus. Al treilea procedeu de generalizare constă în însuşi procesul deducţiei. Astfel, pornind de la teorema potrivit căreia suma unghiurilor unui triunghi este egală cu două unghiuri drepte, se demonstrează că suma unghiurilor unui poligon cu n laturi este egală cu 2d (n—2). Demonstrarea deductivă a acestei teoreme este o generalizare, deoarece ea extinde o teză demonstrată pentru triunghiuri (un caz particular al poligoanelor) la orice poligon. În mod asemănător este o generalizare orice judecată care, pornind de la teza potrivit căreia un număr oarecare n posedă o anumită proprietate, demonstrează că şi numărul $n+1$ are această proprietate. Orice generalizare care se referă la ansamblul numerelor se obţine demonstrîndu-se că, în cazul cînd o însuşire pe care am constatat că o posedă unitatea o posedă şi numărul n, atunci ea este comună şi pentru numărul $n+1$. Tot astfel, constatînd că o anumită proprietate o posedă un număr cu soţ (sau fără soţ), şi demonstrînd că o posedă de asemenea orice număr 2n sau 2n—1, o generalizăm pentru toate numerele cu soţ (sau fără soţ). Acest procedeu de generalizare se denumeşte de obicei inducţie *completă*. Caracteristic este faptul că de acest procedeu de generalizare pe calea demonstrării deductive, este legat de o concepţie iniţială eronată, potrivit căreia, orice deducere a unei teze din alta s-ar săvîrşi prin intermediul silogismelor care, în sine, reprezintă aplicarea regulii generale la cazul particular. De aici se trage concluzia că orice deducţie, orice scoatere a unei afirmaţii din alta, reprezintă un raţionament care merge de la general la particular. De aceea, generalizarea, trecerea de la un caz particular la o afirmaţie generală, a fost confundată cu inducţia. Învăţaţii — de la Bacon şi pînă la Mill — înţelegeau prin inducţie acea generalizare empirică, lipsită de forţă demonstrativă, despre care am vorbit mai sus. Raţionamentul care era denumit *inducţie* completă, dat fiind că duce de la particular la general, este în acelaşi timp o *deducţie,* dacă prin deducţie se va înţelege demonstrarea unei teze pe baza altor teze, din care ea

decurge cu necesitate. În noţiunea de deducţie au fuzionat de obicei, nejustificat, două noţiuni diferite şi anume: pe de o parte, deducerea necesară a unei teze din alta, deci un raţionament demonstrativ, pe de altă parte, un raţionament care duce de la general la particular. Dar raţionamentul care este deducţie în primul sens, poate fi o inducţie în a doua accepţiune a acestui termen. De fapt, raţionamentul necesar şi demonstrativ poate ca nici să nu fie un raţionament care merge de la general la particular. Raţionamentul necesar şi demonstrativ poate merge şi de la particular la general, iar drept exemplu poate servi inducţia completă. Existenţa raţionamentului care a fost denumit inducţie completă, adică a raţionamentului care se realizează prin deducţie demonstrativă a unei teze din alta şi care totodată generalizează, arată că nu se poate reduce cunoaşterea teoretică, realizată prin deducerea unor teze din altele, la silogisme care merg de la general la particular. Şi nici silogismul însuşi nu este numai deducţie, izolată de inducţie, numai trecere de la general la particular, ruptă de mişcarea inversă de la particular la general[1].

Silogismul apare unora din criticii săi nu ca un raţionament cu conţinut, ci ca o pălăvrăgeală savantă, deoarece în schema obişnuită a *silogismului* A este B, B este C, prin urmare, A este C, generalizarea pe care o realizează silogismul nu este pusă în evidenţă. Schema logică a silogismului fixează raporturile care se structurează ca *rezultat* al unei anumite activităţi de cunoaştere (cum trebuie, de altfel, să facă orice schemă sau formulă logică), nedezvăluind însă procesul de cunoaştere care duce la acest rezultat. În silogism, teza generală (A este B) se aplică unui caz particular (C); pentru ca aceasta să fie posibil, trebuie ca C să apară în cursul raţionamentului cu o nouă calitate generalizată A: veriga cognitivă a silogismului constă propriu-zis în faptul că acel caz particular, iniţial dat în calitate de C, care este introdus în sistemul de raporturi

[1] De aceea avem tot temeiul să vorbim despre unitatea deducţiei şi inducţiei, despre interdependenţa şi trecerea lor una în alta, dacă prin aceasta vom avea în vedere raţionamentul de la general la particular şi de la particular la general.

al unui anumit raţionament, apare în formă generalizată, într-o altă calitate a sa, A. În spatele „extinderii" tezei generale asupra unui nou caz particular, aici ca şi de obicei, se află o generalizare. Silogismul este un raţionament cu conţinut, numai atunci cînd premisa lui *majoră* exprimă o *legătură necesară*, iar cea minoră generalizează cazul particular în aşa fel încît el apare ca membru al acestei legături: în silogismul A este B, B este C, A este C, B se concretizează ca C, iar C se generalizează ca B. Teza generală se aplică la cazul *particular* numai atunci, cînd cazul *particular* apare cu calităţile sale *generale*[1].

Silogismul nu poate fi considerat numai ca aplicare a tezei generale la un caz particular, excluzîndu-se latura inversă a aceluiaşi proces — generalizarea — care stă la baza „subordonării" cazului particular regulii generale (tezei). După cum vom vedea, cunoaşterea teoretică care se realizează pe calea deducerii unei teze din altele nu numai că presupune generalizarea, dar şi duce la ea. Generalizarea şi cunoaşterea teoretică sînt legate reciproc.

* * *

Generalizarea este o premisă necesară a cunoaşterii *teoretice*.

A rezolva o problemă din punct de vedere teoretic înseamnă a o rezolva nu numai pentru cazul particular dat, dar şi pentru celelalte cazuri similare. Cunoaşterea teoretică presupune generalizarea. Generalizarea obţinută în procesul analizei şi abstracţiei creează posibilitatea cunoaşterii teoretice.

Să luăm un exemplu simplu. Putem constata că numerele 24, 48, 80, 120, 224 se divid cu 8. Cîtă vreme avem o serie de cazuri particulare, divizibilitatea fiecăruia cu

[1] Vezi mai detaliat despre această problemă articolul autorului în „Voprosî filosofii" 1957, nr. 5, p. 112. Inducţia ca proces în care gîndirea se îndreaptă spre general, în urma comparaţiei, confruntării, analogiei, îşi păstrează prin aceasta caracterul său de raţionament al cunoaşterii empirice, nu se ridică pînă la nivelul cunoaşterii teoretice; deosebirile dintre raţionamentul de la particular la general şi de la general la particular, ca şi, în general, deosebirile dintre culegerea empirică de informaţii şi deducţia teoretică trebuie relevate.

8 poate fi constatată numai empiric. Dar să trecem la analiza compoziției acestor numere. Analiza arată că primul din ele poate fi exprimat sub forma 5^2-1, cel de al doilea sub forma 7^2-1, al treilea sub forma 9^2-1, al patrulea sub forma 11^2-1, al cincilea sub forma 15^2-1; 5, 7, 9, 11, 15 sînt numere fără soț. Orice număr cu soț poate fi exprimat sub forma generalizată 2n. Această generalizare se bazează pe analiza numărului cu soț care conține, în calitate de însușire esențială generală, înmulțitorul 2 și variabila *n*, ale cărei semnificații deosebite specifică diferitele numere cu soț. Pornind de aici, fiecare număr fără soț poate fi exprimat sub forma generalizată de 2n—1. Fiecare din numerele date mai sus poate fi exprimat prin formula generală $(2n-1)^2-1$. Dacă deschidem parantezele obținem $4n^2-4n+1-1=4n^2-4n=4n(n-1)$. Atît n, cît și n—1 reprezintă în mod necesar un număr cu soț, cuprind adică înmulțitorul 2. Prin urmare, produsul 4n (n—1) se divide întotdeauna cu 8, indiferent de valoarea lui n.

În felul acesta, grație analizării structurii numărului și a expresiei sale generalizate, se realizează trecerea de la constatare la demonstrarea teoretică. Raționamentul *teoretic* duce la demonstrarea tezei *generale*, care stabilește divizibilitatea cu 8 nu numai a unui număr sau altul, pe care efectiv l-am putut împărți la 8, ci a *oricărui* număr (inclusiv a acelora pe care niciodată n-am încercat să le dividem cu 8) care are o anumită structură exprimată în formula generală.

Orice cunoaștere teoretică începe, și altfel nici nu e posibil să înceapă, cu constatarea faptelor, a cazurilor izolate, a datelor empirice. Dar dacă, nelimitîndu-se la acumularea cazurilor particulare, cunoașterea procedează la analiza lor însoțită de abstracție, iar pe baza acestor operații ajunge la generalizare, la un anumit nivel de analiză cunoașterea devine cunoaștere teoretică; aceasta dă cunoștințe noi despre realitatea existentă independent de ea, inaccesibile cunoașterii rămase la nivelul constatărilor empirice. Existența unei astfel de cunoașteri teoretice este neîndoielnică: existența fizicii teoretice, și în general a științelor teoretice, este un fapt real; toate încercările pozitiviștilor de diferite nuanțe, de a reduce întreaga cunoaștere la o descriere economică a datelor empirice vin în

contradicție, în primul rînd, cu acest fapt pozitiv. Dar existența acestui fapt ridică probleme serioase, dintre care cele mai importante sînt următoarele: 1) Cum e posibil să cunoaștem *lucrurile*, să ajungem la adevăruri valabile pentru datele senzoriale ale experienței, operînd cu idei? 2) Cum e posibil ca dintr-un număr limitat de teze generale (axiome) să obținem pe cale deductivă ceva peste ceea ce ele conțineau inițial și să ajungem mereu la alte cunoștințe? Cum e posibilă cunoașterea teoretică? De fapt, în aceasta constă principala problemă kantiană a „criticii rațiunii pure" privind posibilitatea cunoașterii pure, a priori. Pe baza premiselor dualiste ale filozofiei kantiene, această problemă a apărut sub forma întrebării: „Cum sînt posibile judecățile sintetice apriori?", adică judecățile obținute prin intermediul demonstrației deductive, logic necesare, care procură, în același timp, cunoștințe ce ies din limitele a ceea ce este cuprins în definiția noțiunilor inițiale. Pentru Kant, problema cunoașterii pure apriori s-a concretizat în problema posibilității științelor matematice ale naturii, adică a modului în care lucrurile date în experiența senzorială sînt în concordanță cu rezultatele obținute în urma operării nu asupra lucrurilor înseși, ci în urma operării cu formule matematice, adică cu *idei*. Nu înseamnă oare aceasta că lucrurile se supun ideilor, că rațiunea prescrie legi naturii?

Dificultatea principală în a răspunde la prima problemă provine din izolarea dualistă a gîndirii de existență, de obiectul ei. Tocmai această izolare imprimă problemei un acut caracter paradoxal, care conduce spre soluții greșite și o face, de fapt, irezolvabilă.

Dificultatea principală a răspunsului la cea de a doua problemă o formează concepția falsă, după care cunoașterea teoretică obținută pe calea raționamentelor deductive s-ar reduce la operații efectuate asupra judecăților (premiselor majore și minore), concepute izolat de operația mintală asupra obiectelor acestor judecăți.

In ultimă instanță, ambele probleme coincid. Ele reprezintă aspectul *gnoseologic* și cel *logic* ale uneia și aceleiași probleme cardinale. Reducerea gîndirii teoretice, care operează cu noțiunile lucrurilor, la o gîndire despre noțiuni izolate de lucruri, este legată în mod necesar

de raportarea oricărei cunoştinţe despre obiecte exclusiv la sfera cunoaşterii empirice şi nu este nimic altceva decît o altă expresie a aceleiaşi izolări a gîndirii de realitatea obiectivă. Transformînd judecăţile despre obiectele noţiunilor în judecăţi despre noţiuni, înseşi judecăţile despre noţiuni se transformă în mod inevitabil în judecăţi despre termeni (în aceasta rezidă rădăcinile formalismului semantic, care substituie judecăţilor despre lucruri judecăţile despre termeni).

Punctul de plecare cel mai apropiat pentru justa rezolvare atît a aspectului logic al problemei, cît şi a întregii probleme îl constituie teza, potrivit căreia, în raţionamentul demonstrativ noi corelăm nu judecăţile şi noţiunile, ci obiectele acestor noţiuni, cărora le aplicăm judecăţile ce intră în componenţa raţionamentului în calitate de premise. *În raţionamentul deductiv noi operăm nu asupra noţiunilor izolate de obiecte, ci asupra obiectelor acestor noţiuni.*

Să explicăm această teză, folosind ca exemplu demonstraţia geometrică. În demonstraţia geometrică un rol esenţial îl joacă construcţiile; ele reprezintă sufletul, nervul demonstraţiei geometrice. Dar ce reprezintă ele de fapt? *Construcţia* reprezintă corelarea nu a noţiunilor (de exemplu, a noţiunii de circumferinţă, cu *noţiunea* de triunghi) aşa cum sînt date ele în definiţiile lor, ci a circumferinţei — definită prin noţiunile corespunzătoare — care trece prin anumite puncte (de exemplu, prin vîrful triunghiului respectiv) cu *triunghiul*, ale cărui vîrfuri stau în punctele A, B, C. *Construcţia*, ca verigă a demonstraţiei geometrice, reprezintă *corelarea* figurilor geometrice pe calea substituirii în formulele generale (drepte, circumferinţe, triunghiuri etc.) a valorilor particulare. În aceasta constă esenţa construcţiei.

Definînd astfel construcţia e clar totodată că, prin teza noastră potrivit căreia formarea de noi obiecte şi operarea cu ele este o verigă esenţială şi necesară a procesului demonstrării, nu afirmăm de loc că demonstrarea se realizează pe calea schiţelor, a desenelor şi nu pe calea raţionării. Ea arată doar că raţionamentul ca atare reprezintă corelarea obiectelor definite prin noţiuni, iar nu a acestora luate în sine, că reprezintă corelarea obiectelor

care posedă nu numai însuşiri generale, fixate în definiţia noţiunilor corespunzătoare, ci şi însuşiri particulare, prin intermediul cărora ele (obiectele) se corelează unele cu altele.

Substituirea semnificaţiilor particulare, fără de care nu este posibilă nici o demonstraţie, nu este nimic altceva decît expresia logică a acelei teze care afirmă că în raţionamentul teoretic, în cursul căruia raţionînd despre noţiuni deducem noi judecăţi, noi operăm asupra obiectelor acestor noţiuni. Raţionamentul — chiar şi cel mai general — este posibil numai atîta timp cît conţinutul general al noţiunilor fixat în definiţiile corespunzătoare, nu este izolat de determinările *particulare* ale obiectelor respective. Cînd se rupe această legătură, orice posibilitate a raţionamentului, a demonstrării, a cunoaşterii teoretice, în care mişcarea gîndirii duce la cunoaşterea *obiectului* său, se spulberă[1]. Tocmai în legătura indisolubilă a gîndirii cu obiectul ei rezidă posibilitatea deducerii de noi cunoştinţe.

Se ştie că tocmai raţionamentul care duce la formarea unui sistem deductiv de propoziţii a fost folosit pentru „fundamentarea" concepţiei formaliste a independenţei gîndirii de obiectul ei[2]. Această concepţie este legată indisolubil de considerarea dualistă a raportului dintre gîndire şi existenţă. Formalismul este urmarea şi echivalentul logic al dualismului. Negarea formalismului nu înseamnă, desigur, negarea faptului că gîndirii îi este proprie o anumită formă, diferită de conţinutul ei, după cum recunoaşterea acestui fapt evident nu poate servi drept bază pentru formalism. Una şi aceeaşi formă poate fi aplicată unui conţinut diferit, întrucît acesta are şi ceva general,

---

[1] Pentru claritate nu va fi de prisos să explicăm termenul „obiect". Obiectul cunoaşterii, al gîndirii în ansamblu, îl reprezintă realitatea obiectivă. Diferitele ştiinţe studiază diferitele forme şi laturi ale ei; acestea formează obiectul noţiunilor abstracte, obiectivate în cuvînt; în procesul cunoaşterii abstracte, aceste forme, laturi şi însuşiri ale existenţei, ale obiectului gîndirii apar, la rîndul lor, ca obiecte relativ independente ale gîndirii.

[2] De aci concepţia unui adevăr formal sau a două adevăruri — formal şi material. De fapt, aşa-numitul adevăr formal este o condiţie prealabilă, un minimum al adevărului, care este întotdeauna plin de conţinut.

ce se manifestă în forma sa. Ceea ce, de asemenea, nu înseamnă că forma este independentă de conținut, de obiectele gîndirii, ci, doar, că ea este rezultatul unei înalte generalizări și de aceea nu depinde de particularitățile individuale ale obiectelor gîndirii.

Sistemele formale în sensul specific al cuvîntului iau naștere ca rezultat al *generalizării* relațiilor. Generalizarea din punct de vedere al relației o întîlnim deja la nivelul generalizării elementare, care se desfășoară în cadrul primului sistem de semnalizare. O astfel de generalizare primară după relație este aceea care are în vedere caracterul intermitent (discontinuu) al sunetului (folosindu-ne de exemplul dat de I. P. Pavlov[1]). În principiu, aceasta este tot generalizare primară ca și cea după tărie, timbru sau o altă calitate a sunetului, dar, după cum observă Pavlov, este mai puternică. Ea deschide perspective mai ample pentru generalizare decît generalizarea primară după o însușire sau alta. În timp ce generalizarea primară după o însușire sau alta se extinde numai asupra diferitelor valori ale acestei însușiri, generalizarea după relații (de exemplu, după intermitența sunetului) se extinde dintr-o dată la toate valorile diferitelor însușiri ale obiectelor corespunzătoare (sunetelor), aflate unele față de altele în raporturile respective (de intermitență). Generalizarea după însușire se realizează întotdeauna numai după o singură dimensiune, cea după relație, după mai multe dimensiuni: ea se realizează dintr-o dată în mai multe direcții, extinzîndu-se la domenii care constau în valorile unor proprietăți diferite. În speță, relația generalizată după intermitența sunetului se extinde asupra sunetului de orice tărie, timbru etc.; prin urmare, această generalizare este mai largă decît generalizarea primară după oricare însușire a sunetului (de exemplu, tăria); dar intermitența sunetului și ritmul său nu conțin nimic „formal", în sensul formalist. Ea este un fenomen ca și sunetul însuși sau ca oricare din însușirile lui.

Ceva asemănător întîlnim și în sfera generalizării noționale (la nivelul celui de al doilea sistem de semnalizare).

---

[1] Vezi *Pavlovskie sredi*, vol. III, pp. 137–138, pp. 152–153, 284–285, 325–326, 392.

Şi aici, în virtutea temeiurilor arătate mai sus, generalizarea obiectelor gîndirii după raportul dintre ele este mai largă decît generalizarea după oricare proprietate a lor; ea se poate realiza după o serie de parametri, cuprinzînd diferitele valori ale tuturor însuşirilor lor. Tocmai cunoaşterea bazată pe generalizarea primară a raporturilor apare, în mod deosebit, ca ceva formal. Sistemul formal, bazat pe generalizarea primară a raporturilor dintre unele obiecte sau altele, face abstracţie de toate însuşirile acestor obiecte, nu le cuprinde în structura sa în mod explicit. Însă în acest sistem deductiv, obiectele, elemente ale acestor raporturi generalizate, nu sînt excluse cu totul, ele sînt reprezentate în el prin intermediul unor termeni nedefiniţi, sub forma variabilelor. Atîta timp cît în locul acestor variabile, în calitate de semnificaţii ale lor, nu se pun anumite obiecte, nici una din verigile acestui sistem deductiv ca atare nu reprezintă judecăţi, aserţiuni despre care s-ar putea spune cu precizie că sînt adevărate sau false[1]. Ele constituie doar aşa-numite „funcţii propoziţionale" care devin judecăţi, teze adevărate sau false, dobîndind în general un „sens", adică un conţinut ideal, numai atunci cînd sînt raportate la anumite obiecte. În locul termenilor nedefiniţi, care figurează în calitate de termeni ai raporturilor generalizate ale sistemului deductiv, pot fi puse *diferite* obiecte, dar nu *niciunele*. Prin urmare, sistemul deductiv formal, în general, nu este chiar cunoaştere, ci numai scheletul unei cunoaşteri.

Forma presupune întotdeauna un anumit conţinut. Pentru a ne lămuri deosebirea dintre acea logică, ce are de-a face cu forma plină de conţinut a gîndirii, şi logica formală, e suficient să comparăm, de exemplu, noţiunea de implicaţie în logica aristotelică, — care nu era o logică formală în sensul pe care acest termen l-a căpătat după Kant — cu noţiunea de implicaţie în logica simbolică contemporană. În silogistica aristotelică raportul de implicaţie sau succesiune este $X \rightarrow Y$ (dacă judecăţile P_1 şi P_2 sînt adevărate, atunci este adevărată şi judecata P_3), adică ra-

[1] De aici afirmaţia lui B. Russell că matematica este ştiinţa în care nu ştim nici despre ce vorbim, nici dacă ceea ce afirmăm este, ori nu, adevărat.

portul reciproc al veridicității a două sau cîtorva judecăți se fondează pe conexiunea reciprocă a conținutului lor. Altfel stau lucrurile în logica simbolică contemporană. Astfel de exemplu, Hilbert și Akkermann introduc corelația X → Y („dacă X, atunci Y") dar imediat explică: „corelația «dacă X, atunci Y»" nu trebuie înțeleasă ca expresie a raportului dintre premisă și consecință. Dimpotrivă, enunțul X → Y este adevărat întotdeauna chiar în cazul cînd X este un enunț fals, iar Y unul adevărat. Așa de exemplu următoarele enunțuri trebuie considerate adevărate:

Dacă de două ori doi egal patru, atunci zăpada este albă.

Dacă de două ori doi egal cinci, atunci zăpada este albă.

Dacă de două ori doi egal cinci, atunci zăpada este neagră.

Falsă ar fi fost enunțarea: dacă de două ori doi egal patru, atunci zăpada este neagră"[1].

Raportul X → Y exprimă aici un enunț care este fals numai în cazul în care X este adevărat, iar Y fals[2].

Formulat astfel, raportul de implicație poate fi ușor conceput în mod formalist, ca fiind cu totul independent

---

[1] D. Hilbert și V. Akkermann, *Bazele logicii teoretice*, M., 1947, pp. 20–21.

[2] În logica aristotelică, raportul judecăților după caracterul lor adevărat se bazează pe legăturile și dependențele conținutului obiectiv al acestor judecăți și este derivat din el; logica matematică formalizată tratează însă caracteristicile judecăților după adevăr, făcînd abstracție de conexiunea și interdependența conținutului lor obiectiv. Luate în afara dependenței de conținutul obiectiv, caracteristicile de „adevărat" și „fals" ale enunțurilor se transformă pur și simplu în două semnificații ale unor variabile oarecare; aceste semnificații pot fi foarte bine notate cu 0 și 1; față de ele pot fi stabilite anumite reguli de calcul; logica, formalizîndu-se în felul acesta, pierde de fapt, ceea ce-i este specific. Uneori, Russell considera logica sa parte a matematicii, alteori matematica parte a logicii. În realitate, nici una nici alta din aceste afirmații nu este adevărată; logica matematică formalizată nu este nici logică nici matematică, ci o totalitate de funcții propoziționale care pot fi transformate în obiect al logicii sau matematicii, dacă acest sistem formal este interpretat în mod corespunzător, adică, punînd la baza lui semnificațiile corespunzătoare.

de relația dintre conținutul judecăților care îl compun. În realitate, în sistemele axiomatice ale logicii contemporane, implicația reprezintă o generalizare a raporturilor la care se referă implicația aristotelică obișnuită, adică a raporturilor dintre premise și consecințe. (Comun pentru raportul X → Y, așa cum îl concepe, de exemplu, Hilbert, și pentru raportul dintre premisă și consecință este faptul că atît în unul, cît și în celălalt X fiind adevărat, trebuie să fie adevărat și Y.) În urma generalizării, noțiunea de implicație face abstracție de o serie de însușiri inițiale ale ei.

O astfel de analiză axiomatică a noțiunii de implicație, ca și a altor noțiuni ale logicii, este importantă și pe deplin justificată. Nejustificată este nu analiza, ci interpretarea formalistă a rezultatelor ei, prin care noțiunea de implicație, ale cărei rădăcini se găsesc în relațiile de conținut dintre judecățile legate prin raporturi de la premisă la consecință, este ruptă de orice conținut.

În sistemul formal deductiv, dintr-o teză decurge alta și această succesiune rămîne *întotdeauna* adevărată, independent de veracitatea „materială" a premiselor. Un raționament de o anumită formă (de exemplu, silogismul ipotetic sau categoric) poate fi aplicat unor obiecte diferite și independent de particularitățile lor individuale. În acest sens, raționamentul este întotdeauna formal, forma lui are un caracter generalizat în raport cu conținutul. Regulile deducerii își păstrează valabilitatea și în cazul în care premisele sînt adevărate și în cazul în care ele sînt false, dar, dacă se înlocuiesc judecățile false și adevărate, care servesc drept premise și concluzie, cu funcții propoziționale care nu sînt nici adevărate nici false, așa cum face logica matematică, atunci algoritmul deductiv poate apărea ca nefiind nici adevărat nici fals, ci pur convențional, arbitrar[1]. Or, în realitate, el este rezultatul abstracției și generalizării raporturilor de conținut ale unei anumite clase de obiecte, care trece apoi drept una din ipostazele sistemului formal extras din ea.

---

[1] Așadar, convenționalismul este o consecință firească a formalismului, care, la rîndul său, este expresia logică, pe plan gnoseologic, a ruperii gîndirii de existență. După cum vedem, el izvorăște din interpretarea falsă a cunoștințelor deductive, care se bazează pe generalizarea raporturilor.

Orice sistem deductiv formal (de exemplu, geometria formalizată prin intermediul metodei axiomatice a lui Hilbert) se obține pe calea abstragerii dintr-un anumit sistem de obiecte „idealizate" a raporturilor lor, care apoi sînt generalizate. Raportul dintre acest sistem de obiecte și sistemul deductiv nu are nimic „convențional". Sistemul deductiv exprimă raporturile care există în mod necesar între obiectele respective. Posibilitatea altor „interpretări" ale aceluiași sistem de teze geometrice formalizat este rezultatul generalizării acestor raporturi. În sistemul deductiv în virtutea gamei largi de generalizări după raporturi, se pot pune în locul termenilor nedefiniți ai acestor raporturi, diferite obiecte, dar nu indiferent care obiecte, ci numai acelea care corespund raporturilor inițiale ale sistemului deductiv dat; pentru a transfera același sistem deductiv la alte obiecte (pentru a le da o altă interpretare) trebuie să lămurim dacă noilor obiecte le sînt aplicabile aceleași raporturi de la care pornește sistemul deductiv. În nici o interpretare sistemul deductiv nu este convențional, el are întotdeauna o bază reală, constituită din raportul reciproc al obiectelor; cu tot caracterul său formal, bazat pe generalizarea raporturilor dintre aceste obiecte, sistemul deductiv nu este independent de ele. Aceasta se referă și la regulile deducției. Aceste reguli se bazează pe astfel de însușiri ale raporturilor, ca reflexivitatea ($a = a$), simetria ($a = b\ b = a$), tranzitivitatea ($a = b,\ b = c < a = c$) etc. Construirea deductivă de cunoștințe despre un ansamblu oarecare de obiecte ale gîndirii este posibilă numai în acele cazuri, în care raporturile existente între ele posedă însușiri de acest gen. Înseamnă că și regulile deducției, însuși aparatul logic de raționare în generalitatea sa extremă, care nu depinde de însușirile individuale ale obiectelor la care se aplică el, nu este cu totul independent de acestea din urmă. Toată logica aristotelică, în centrul căreia stau raporturile de implicație, este construită pe calea generalizării raporturilor de implicație existente între individ și specie, între specie și gen. Aceasta este logica unor științe ale naturii clasifica-

toare. Ea provine din raporturile reciproce ale organismelor şi este aplicabilă la acele obiecte, ale căror raporturi, fiind analoge celor ale includerii individului în specie şi *(a speciei)* în gen, posedă aceleaşi însuşiri formale. La fel, inducţia completă, care, după cum am văzut, reprezintă un raţionament demonstrativ necesar ce merge de la particular la general, este aplicabilă numai la acele obiecte ale gîndirii, a căror totalitate, cum este mulţimea numerelor, se formează prin intermediul repetării uneia şi aceleiaşi operaţii (la numere, prin adăugarea la *n* a unei unităţi), sau în care fiecare membru următor se află în acelaşi raport funcţional faţă de precedentul său ca şi acesta din urmă faţă de precedentul său. Fiecare obiect al unei astfel de mulţimi (clase de obiecte), poate fi definit, pornind de la însuşirile primului ei membru, prin raportul funcţional al următorului faţă de cel anterior. Inducţia completă este definirea unor astfel de obiecte, definire luată ca regulă a raţionamentului despre ele. Cu alte cuvinte, înseşi regulile raţionamentului deductiv se află în dependenţă de cîteva însuşiri şi raporturi dintre obiecte, oricît de generalizate ar fi regulile acestea.

Aşadar, posibilitatea de a ajunge prin intermediul raţionamentului demonstrativ, de necesitate la concluzii noi, se întemeiază pe faptul că, în cursul unui asemenea raţionament, gîndirea în noţiuni operează asupra obiectelor acestor noţiuni, obiecte „idealizate" prin intermediul abstracţiei. Stabilirea de noi însuşiri şi raporturi între obiectele gîndirii introduce neîncetat în raţionament noi premise particulare; în cadrul gîndirii raţionamentul de la general la particular se transformă în permanenţă în raţionament de la particular la general, şi invers. Acesta este răspunsul nostru, în esenţă şi pe scurt, la chestiunea aspectului logic al problemei fundamentale puse mai sus. Arătînd dependenţa gîndirii de obiectele ei, acest răspuns oferă şi premisa rezolvării chestiunii privind cel de al doilea aspect, gnoseologic, al problemei enunţate, chestiunea referitoare la posibilitatea cunoaşterii *teoretice a realităţii*, adică la posibilitatea ca, operînd în cursul raţionamentului demonstrativ cu *idei*, să ajungem la cunoaşterea *lucrurilor*. În linii mari, răspunsul la această întrebare este că gîndirea teoretică se deosebeşte de cunoaşterea empirică numai

prin profunzimea analizei; în principiu, gîndirea teoretică cunoaşte lucrurile şi fenomenele realităţii în acelaşi mod ca şi cunoaşterea empirică. La un anumit nivel al analizei, cunoaşterea empirică trece, în mod necesar, în cunoaştere teoretică. Orice cunoaştere teoretică începe cu analiza datelor empirice şi ajunge la reconstituirea lor în formă analizată, la explicarea lor. Întrebarea: datorită cărui fapt rezultatul concluziilor teoretice se aseamănă cu datele empirice? se referă în primul rînd, în expresia sa reală, nemistificată, la modul în care se restabileşte mintal, prin ridicarea de la abstract la concret, acel concret al realităţii, de la care a pornit analiza ce a dus la elaborarea definiţiilor abstracte. Aşadar, ni se pune din nou problema teoretică fundamentală a cunoaşterii ştiinţifice, a cărei soluţie, în forma ei rudimentară şi cea mai generală, constă în faptul că ambele direcţii — de la realitatea concretă, neanalizată, la ideea abstractă despre ea, şi de la ideea abstractă despre ea, din nou la concret — reprezintă în fond o mişcare pe acelaşi drum, dar în sens opus; de aceea e firesc că punctul final al mişcării gîndirii, în ansamblul ei, coincide în principiu cu punctul său iniţial, sau — de fapt — *se apropie* asimptotic de el.

* * *

Analiza gîndirii, şi în special a gîndirii abstracte, făcută mai sus, rămîne ea însăşi abstractă, atîta timp cît gîndirea este tratată, aşa cum am făcut noi pînă acum, adică izolat de limbă. *Gîndirea,* în sensul propriu al cuvîntului, este imposibilă fără limbă. Gîndirea abstractă este o gîndire *verbală.* Prin urmare, în analiza făcută gîndirii trebuie să introducem şi această verigă. Numai prin includerea ei, gîndirea apare în adevărata sa natură — ca activitate de cunoaştere a omului, condiţionată *social.* Cunoaşterea umană este o categorie *istorică.* Ea nu se reduce la un act momentan, în care cunoştinţa apare pentru ca imediat să dispară. Cunoaşterea, în adevăratul înţeles al cuvîntului, presupune continuitatea cunoştinţelor dobîndite şi, prin urmare, posibilitatea fixării lor, realizată prin intermediul cuvîntului.

Limba, cuvîntul reprezintă o condiţie necesară a riţiei şi existenţei gîndirii, în sensul propriu, specif — termenului. Numai o dată cu apariţia cuvîntului, care permite abstragerea unei însuşiri sau a alteia a lucrurilor şi obiectivarea în cuvînt a reprezentării sau a noţiunii ei, numai datorită acestei fixări a produsului analizei apar pentru prima dată, prin abstragerea din lucruri, „obiectele" ideale ale gîndirii ca activitate „teoretică" şi, o dată cu ele, apare şi aceasta din urmă. Aplicarea analizei, sintezei şi generalizării la aceste obiecte, care reprezintă, ele însele, produsele analizei, sintezei, generalizării, face posibilă depăşirea limitelor conţinutului senzorial iniţial în sfera gîndirii abstracte, precum şi descoperirea acelor laturi şi însuşiri ale existenţei, care sînt inaccesibile percepţii senzoriale nemijlocite. Fiind condiţie a apariţiei gîndirii, cuvîntul reprezintă totodată şi învelişul ei material necesar, realitatea ei nemijlocită pentru alţii şi pentru noi înşine.

Problema *raportului reciproc dintre gîndire şi limbă, dintre gîndire şi limbaj* face parte din sfera problemelor celor mai complicate şi mai controversate. Dificultatea rezolvării acestei probleme provine în mare măsură din enunţarea ei echivocă. La punerea acestei probleme se are în vedere uneori gîndirea ca proces, ca activitate, iar alteori ideea, produsul acestui proces; în unele cazuri se are în vedere cu precădere limba, în altele mai ales limbajul. Raportul dintre limbă sau limbaj şi gîndire este considerat sau pe plan funcţional, sau pe plan genetic: în primul caz sînt avute în vedere procedeele de funcţionare a gîndirii deja formate şi rolul pe care îl joacă în funcţionarea ei limba sau limbajul; în cazul al doilea se pune întrebarea dacă în decursul dezvoltării istorice a gîndirii omenirii sau în decursul dezvoltării individuale a copilului, limba şi limbajul au reprezentat condiţii necesare ale apariţiei gîndirii. Se înţelege că, dacă se ia în considerare în special una din laturile problemei, dar concluziile se extind asupra întregii probleme, fără a diferenţia aspectele ei, rezolvarea va fi — în virtutea acestui fapt — echivocă. Divergenţa

este adîncită, în plus, de deosebirea poziţiilor teoretice de pe care se abordează problema respectivă[1].

Pentru a rezolva în mod univoc problema raportului dintre gîndire şi limbă, trebuie să înţelegem mai întîi, în mod just, raportul dintre limbă şi limbaj.

Deosebirea dintre limbă şi limbaj a fost introdusă în lingvistică, după cum se ştie, încă de către F. de Saussure. El diferenţia *la langue* de *le langage*[2]. Trebuie respins, desigur, faptul că, în cadrul concepţiei sale generale, Saussure considera, în ultimă instanţă, limbajul şi limba ca produse psihologice, cu singura deosebire că raporta limba la psihologia socială, iar limbajul — la cea individuală. Nu sînt valabile nici criteriile după care Saussure deosebea limba de limbaj, deoarece ele se bazau pe opoziţia dintre social şi individual[3]. Dar deosebirea, ca atare, dintre limbă şi limbaj va trebui menţinută, în ciuda unor păreri apărute în ultimul timp. Problema constă doar în a şti după ce criterii trebuie să le delimităm. Diferenţiind limba şi lim-

---

[1] Această divergenţă a putut fi confirmată şi de „Symposium-ul" internaţional consacrat limbajului şi gîndirii, la care au participat savanţi de frunte, care se ocupă cu problemele de acest gen. În cuvîntul său de închidere, organizatorul acestui „Symposium", Révész, a fost silit să constate că nu se pot trage nici un fel de concluzii generale şi că, în problema limbii şi gîndirii, este nevoit doar să constate existenţa unei mari divergenţe de păreri. Vezi: *Acta Psychologica*, vol. X, Nr. 1—2 Amsterdam, 1954.

[2] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris 1922 (îndeosebi cap. III, Obiectul lingvisticii, cap. IV, Lingvistica limbii şi lingvistica limbajului). Despre limbă şi limbaj vezi, de asemenea, Alan H. Gardiner, *The theory of Speech and Language*, Oxford, 1932 (2-d ed., Oxford, 1951).

În literatura sovietică, problema raportului reciproc dintre limbă şi limbaj a fost analizată într-un mod original şi interesant în lucrările academicianului L. V. Şcerba: *O troiakom aspecte iazîkovîh iavlenii i ob eksperimente v iazîkoznanii*, „Izvestia AN SSSR" secţia Ştiinţelor sociale, 1931, Nr. 1, şi alte lucrări. Vezi, de asemenea, A. I. Smirniţki, *Obiectivnosti suscestvovaniia iazîka*, Izd. Mosk. un-ta, M., 1954.

[3] Formulările lui Saussure cu privire la această problemă sînt, cel puţin, echivoce. Astfel, în *op. cit.*, la p. 38 (ed. rusă), Saussure scrie: „deosebind limba şi limbajul, despărţim totodată: 1) Socialul de individual..." Alături de aceasta la p. 34 găsim o teză justă „Activitatea de vorbire are şi o latură individuală şi una socială, nu pot fi înţelese una fără cealaltă".

bajul, trebuie în același timp, să le corelăm. Numai luînd limba și limbajul în unitatea lor putem înțelege just raportul lor cu gîndirea.

În primul rînd nu trebuie, în nici un caz, eliminate din limbaj și atribuite limbii toate produsele lingvistice, lăsînd limbajului doar activitatea de vorbire ca atare, lipsită de orice conținut lingvistic. Limba este un anumit fond de cuvinte elaborat în cadrul societății, național prin caracterul său, precum și o structură gramaticală, care s-a închegat la poporul respectiv, și care se exprimă prin anumite reguli (legități) de legare a cuvintelor în propoziții. Dar infinitul număr de propoziții concrete, enunțat de către oameni — oral sau în scris —, se încadrează nu în limbă, ci în limbaj; ele reprezintă fenomene lingvistice prin care limba există realmente. Limbajul este un fenomen *lingvistic* care numai pentru un lingvist apare ca „material lingvistic" (Scerba); limba, cuvintele din vocabular, totalitatea regulilor gramaticale, sînt categorii *lingvistice*. Din fenomenele lingvistice, lingvistul desprinde fondul de cuvinte și gramatica, care laolaltă formează limba respectivă. Nici o limbă nu constă din tot ceea ce se vorbește și se scrie în cadrul ei. A identifica limba — obiect al lingvisticii — cu tot ce se vorbește și se scrie în limba respectivă, ar însemna să încadrăm în limbă întreg conținutul literaturii și științei, să dizolvăm în lingvistică conținutul tuturor științelor.

Ca parte a lingvisticii, gramatica studiază *legile* combinării cuvintelor, dar ea nu cuprinde toate combinațiile de cuvinte posibile și realmente întîlnite[1]. Tot ceea ce se *enunță* de către oameni — oral sau în scris —, varietatea infinită de propoziții care se nasc în cursul exprimării și care, prin conținutul lor, se referă la cele mai diverse domenii ale vieții și cunoașterii, este produsul *limbajului*, al activității de vorbire a oamenilor. Limbajul constă în folosirea de către indivizi a mijloacelor lingvistice, în concordanță cu sarcinile care stau în fața lor, și cu condițiile în care aceste sarcini se nasc. Limbajul constă atît din activitatea de vorbire, cît și din produsele verbale (textul).

[1] Această distincție a fost făcută în disertația, nepublicată, scrisă sub conducerea noastră, de către F. A. Sohin.

Limba, în schimb, este totalitatea mijloacelor pe care le foloseşte limbajul. Această distincţie între limbă şi limbaj ţine deocamdată, integral, de domeniul lingvisticii. Ea nu trebuie confundată cum se întîmplă de multe ori, cu raportul dintre studiul lingvistic al limbii şi limbajului şi cel psihologic al limbajului. *Doar* limbajul are un aspect *psihologic*. Abordarea psihologică a limbii, ca atare, este greşită; în acest caz am avea a face cu o denaturare psihologistă, cu psihologizarea nejustificată a fenomenelor lingvistice.

Din punct de vedere psihologic, problema limbajului este, în primul rînd, problema comunicării cu ajutorul limbii (şi problema gîndirii în procesul de însuşire şi folosire a limbajului). Studiul psihologic al limbajului relevă modul în care copilul îşi însuşeşte limba în procesul comunicării şi învăţării. Cînd cercetarea se reduce la inventarierea formelor gramaticale care pot fi înregistrate în vorbirea copilului în fiecare etapă a dezvoltării sale, analiza lingvistică se aplică propriu-zis procesului de formare a limbajului (în special a structurii gramaticale) la copil[1]. Însă, printr-o asemenea abordare lingvistică, se face numai inventarierea pe etape a mijloacelor lingvistice; procesul, în sine, de formare a limbajului rămîne, inevitabil, în afara cercetării. Studierea formării propriu-zise a limbajului copilului necesită o analiză psihologică, o cercetare psihologică şi constă în descoperirea modului în care copilul îşi însuşeşte, în procesul comunicării (şi învăţării), limba maternă, generalizările lexice şi gramaticale pe care ea le conţine şi învaţă să facă generalizări, făurind din materialul lingvistic „creaţii" verbale adecvate.

Prin urmare, făcînd distincţie între limbă şi limbaj[2]

---

[1] Vezi A. N. Gvozdev, *Formirovanie u rebionka gramaticeskogo stroia russkogo iazîka*, M., 1949.

[2] Făcînd distincţia între limbă şi limbaj, trebuie să analizăm şi cuvîntul sub dublul aspect: ca unitate a limbii şi ca unitate a limbajului. Ca unitate a limbajului, semnificaţia cuvîntului se schimbă în funcţie de condiţiile folosirii lui, de context. Ca unitate a limbii, cuvîntul are o semnificaţie relativ stabilă, o semnificaţie „lexică" sau o serie de semnificaţii strîns legate între ele. (Vezi O. S. Ahmanova, *K voprosu o slove v iazîke i reci*, „Dokladî i soobscenia filologiceskogo fakulteta MGU", 1948, vîpusk 5.)

putem pune, acum, atît problema raportului dintre gîndire și limbă, cît și a raportului dintre gîndire și limbaj[1].

După cum e și normal, prima problemă care se ridică este aceea a raportului dintre gîndire și limbă. Limba

[1] Această distincție între limbă și limbaj este necesară și pentru a rezolva problema raportului dintre logică și gramatică. Orice limbă ar folosi omul poate să exprime în mod adecvat structura logică a gîndirii sale. Dar ceea ce într-o limbă este fixat direct în categoriile gramaticale, în structura gramaticală a limbii, în alte limbi se exprimă cu ajutorul mijloacelor lexice. Această exprimare a raporturilor logice cu ajutorul mijloacelor lexice reprezintă o operație ce se realizează în limbaj, prin intermediul creațiilor verbale. Polemica dintre cei care afirmă că în orice limbă există o echivalență deplină între logică și gramatică și cei care neagă această echivalență universală, are la bază o punere echivocă a problemei, confuzia în problema raportului dintre limbă și limbaj. În general, putem fi de acord cu Ch. Serrus (Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-gramatical*, Paris, 1933) care susține că între categoriile logice ale gîndirii și categoriile gramaticale ale limbii nu există o coincidentă deplină (p. IX și altele următoare). Dar de aci nu rezultă că pentru limbaj (*le langage*) corelația dintre idei (gînduri) rămîne ceva exterior, întrucît ar fi o „combinare a cuvintelor si a raporturilor dintre ele, după regulile unui joc" (*op. cit.*, p. 185) ce nu are nimic comun cu logica ideilor exprimate de limbaj. Împotriva acestei teze obiectează pe bună dreptate D. P. Gorski și N. G. Komlev (*K vopросu o sootnoșenii loghikii i gramatikii*, „Voprosî filosofii", 1953, Nr. 6). Dar, analizînd această problemă, ei operează în articolul lor nu numai cu categorii gramaticale, ci și cu categorii lexicale și au, în esență, de-a face nu cu limba, ca atare, ci cu limbajul. Însă din faptul că în limbaj se pot exprima, prin intermediul limbii, raporturile logice dintre idei, nu decurge că „sistemul categoriilor gramaticale corespunde în întregime sistemului categoriilor logice", cum se afirmă în același articol (p. 68). Astfel, înțelegerea neadecvată a raportului dintre limbă și limbaj face imposibilă nu numai rezolvarea, dar și punerea corectă a oricărei chestiuni privitoare la raportul dintre limbă, limbaj și gîndire.

Cu ajutorul mijloacelor limbii putem exprima în limbaj toate raporturile logice, dar din această regulă nu rezultă o concordanță directă sau o coincidentă a structurii logice a gîndirii cu structura gramaticală a limbii ca atare. Pe de altă parte, cu toată această necoincidență, în principiu, în limbaj pot fi exprimate, cu ajutorul mijloacelor diferitelor limbi, raporturile fixate de logică; și cu toate acestea, raportul dintre logică și gramatică, dintre structura logică a gîndirii și structura grama-

creată de popor şi găsită de fiecare individ care aparţine poporului respectiv, ca „realitate obiectivă" elaborată de societate şi independentă de el, reprezintă baza lingvistică (în sensul larg, al cuvîntului) necesară gîndirii. Fără ea, gîndirea abstractă nu este posibilă. La omul cu o gîndire verbală elaborată, orice idee se constituie pe baza limbii. Gîndirea se desfăşoară în însuşi procesul devenirii sale — şi chiar înainte de a fi elaborat şi închegat anumite idei — pe baza schemei gramaticale a propoziţiei, ca enunţare a ceva despre ceva[1]. În ce priveşte înseşi ideile care se formează în procesul gîndirii, ele apar pe baza cuvintelor, sînt gîndite prin intermediul cuvintelor.

Ar fi însă nejust, pe această bază, să susţinem unitatea limbii şi gîndirii ca unitate dintre formă şi conţinut, în cazul cînd am socoti că gîndirea exprimă conţinutul limbii, adică semnificaţia cuvîntului, şi că forma gîndirii se reduce la limbă, la formele lingvistice. Gîndirea îşi are forma sa logică, iar limba, conţinutul său — semnificaţia cuvintelor, semantica lor constantă, care nu se modifică cu fiecare act de gîndire al individului, ci formează o bază stabilă de la care omul porneşte şi prin intermediul căreia îşi realizează activitatea sa de gîndire.

Semantica limbii, semnificaţiile cuvintelor care intră în vocabularul ei, reprezintă un rezultat *fixat* al activităţii anterioare de gîndire a poporului. Fiecare limbă, fixînd în semnificaţiile cuvîntului cunoaşterea realităţii, o analizează într-un mod anumit, sintetizează într-un mod anumit laturile realităţii desprinse pe calea analizei, le diferenţiază şi le generalizează într-un mod anumit în funcţie de condiţiile în care s-a format această limbă.

---

tică a limbii este diferit în diferitele limbi. În structura gramaticală a diferitelor limbi este fixat nemijlocit un conţinut logic diferit. Aceasta nu înseamnă însă că oamenii care vorbesc în diferite limbi nu pot exprima varietatea multiplă a raporturilor logice; aceasta înseamnă doar că, în raport cu partea din logica gîndirii ce este fixată în gramatica limbii, diferite sarcini cad pe seama limbajului.

[1] La această concluzie duce cercetarea făcută sub conducerea noastră de către L. S. Kaplan; în favoarea acestei teze vorbesc şi datele lui Révész pe care acesta le comunică în articolul său *Denken und Sprechen* („Acta psychologica", vol. X, 1954, Nr. 1–2, Amsterdam).

Deosebirile privind gradul de generalizare şi diferenţiere a fenomenelor pe care le exprimă sistemul limbii apar deosebit de evident, dacă vom compara între ele limbile care s-au format în condiţii foarte eterogene şi analizăm, în acest cadru, cuvintele care denumesc direct aceste condiţii. De exemplu, se ştie că în limba saamilor există 11 cuvinte pentru denumirea frigului, 20 de cuvinte diferite pentru denumirea diverselor forme şi feluri de gheaţă, 41 de cuvinte pentru denumirea zăpezii. Deosebirea nuanţelor fenomenelor, fixată în vocabularul limbii, iese aici în evidenţă deosebit de pregnant[1].

Modul diferit de analiză şi sinteză a fenomenelor se manifestă şi într-o serie de cazuri mai particulare. Astfel, unele limbi, rusa, de exemplu, fixează chiar în vocabular deosebirea dintre limbă şi limbaj, denumindu-le prin cuvinte diferite; în limba germană există însă cuvintele *Sprache, sprechen* şi *Rede*. Dintre ele, primul înseamnă limbă, al doilea şi al treilea se referă la limbaj. Dar unul, *sprechen,* înseamnă, propriu-zis, a vorbi, iar celălalt, *Rede,* cuvîntare (discurs rostit de cutare, în cutare loc, în cutare ocazie). Limba rusă nu distinge în vocabularul său vorbirea ca o cuvîntare, deosebită de limbaj, ca activitate care foloseşte limba pentru a comunica şi care se manifestă printr-un număr infinit de cuvîntări şi enunţuri particulare; în schimb, ea marchează în însuşi vocabularul său deosebirea arătată mai sus, dintre limbă şi limbaj, deosebire nefixată, în formă atît de generală, în limba germană.

---

[1] Studiind dezvoltarea istorică a cunoaşterii lumii de către om, aşa cum este ea fixată în limba diferitelor popoare, credem că se pot descoperi nu numai deosebirile de grad, dar şi de formă, de structură, a generalizării, deosebiri specifice pentru diferitele limbi. Existenţa unor deosebiri de formă şi de grad de generalizare, fixate în diferite limbi, nu justifică prin nimic concluzia că popoarele la care, în procesul dezvoltării, s-a închegat un anumit sistem lingvistic, nu ar putea ca, folosindu-se de el, să gîndească în concordanţă cu structura logică a sistemului contemporan de cunoştinţe ştiinţifice. Ele trebuie doar să formuleze în limbaj rezultatele gîndirii lor ajunse pe o treaptă superioară faţă de aceea fixată în sistemul de semnificaţii al limbii date.

Aşadar, în limbile rusă şi germană sînt fixate diferite linii de analiză a fenomenelor lingvistice. Este absolut evident faptul că această deosebire dintre cele două limbi nu exclude posibilitatea de a enunţa în limba germană aceleaşi idei şi de a împărtăşi acelaşi punct de vedere în problema raportului dintre limbă şi limbaj, care a fost exprimat în limba rusă. Dar deosebirea dintre limbă şi limbaj este fixată deja în limba rusă, în timp ce în limba germană această deosebire trebuie făcută în limbaj. Astfel, în diferitele limbi, raportul concret dintre limbă şi limbaj se structurează în mod diferit.

Semnificaţia cuvintelor care alcătuiesc diferitele limbi fixează în mod diferit şi sintetizarea fenomenelor. Astfel, cuvîntul rusesc *ruka* reuneşte în acelaşi întreg ceea ce limbile franceză, engleză şi germană analizează, descompunînd în două părţi: *bras* şi *main*, *Arm* şi *Hand*. Acest fapt nu exclude, nici el, posibilitatea ca, vorbind în limba rusă, să diferenţiem părţile mîinii, iar vorbind în franceză, germană sau engleză să afirmăm ceva despre întreaga mînă.

Dar în timp ce analiza şi sinteza de care am vorbit sînt fixate — respectiv, prima în limbile franceză şi germană, a doua în limba rusă, — pentru ca în limba rusă să se exprime analiza, iar în limbile franceză şi germană — sinteza, va fi nevoie ca limbajul să folosească mijloacele limbii[1].

Aceeaşi afirmaţie se poate face şi în legătură cu generalizarea. În limbile rusă şi engleză este fixată înţelegerea generalizată a activităţii de cunoaştere: cuvintele *znati* — a şti (în engleză: *know*) şi *ponimati* — a înţelege (în engleză: *understand*). În limbile franceză şi germană nu există asemenea denumiri generalizate pentru a cunoaşte şi a înţelege. În locul lor, în limba franceză pentru a cunoaşte există: cuvintele *savoir* şi *connaître*, iar în germană —

[1] Merită să relevăm faptul că în diferitele limbi seria numerelor este analizată şi sintetizată în semnificaţiile cuvintelor, în mod diferit. Astfel numărul 95 este în limba rusă *devianosto piati* (adică 90+5), în germană — *fünf und neunzig* (adică 5+90), în franceză — *quatre vingt quinze* (adică 4×20+15). Aşadar unul şi acelaşi număr este exprimat în diferite limbi printr-un sistem diferit de semnificaţii verbale cu acelaşi conţinut noţional.

wissen și *kennen;* din fiecare cuplu, primul termen înseamnă a ști, iar celălalt a cunoaște. Tot așa, în limba germană nu există cuvînt care să corespundă, prin generalitatea sa, cuvîntului general rusesc *ponimati,* franțuzescului *comprendre* și englezescului *understand.* În locul lui în germană există cuvinte cu un caracter mai particular: *verstehen* și *begreifen;* primul înseamnă a înțelege, cu nuanța de a „surprinde sensul", al doilea a „cuceri", a „stăpîni" ceva. Aceasta, de asemenea, nu înseamnă că vorbind în oricare din aceste limbi nu se poate formula aceeași teorie a cunoașterii, nu se pot enunța aceleași idei despre cunoaștere și înțelegere, atît în sensul lor general, cît și în cel particular. Dar generalizarea și diferențierea care într-o limbă sînt fixate în vocabular, în altă limbă trebuie exprimate în limbaj, printr-o activitate de gîndire suplimentară și folosind mijloacele limbii. În funcție de diferitele limbi, în care sînt fixate diferite rezultate ale analizei și sintezei, ale diferențierii și generalizării, activitatea suplimentară de gîndire exprimată în limbaj este și ea diferită.

Exemplele de acest fel pot fi înmulțite la nesfîrșit. Nu ne propunem, însă, acest lucru. Importantă este doar concluzia generală, care și așa este destul de clară. Sub aspect semantic, limba este un anumit sistem de analiză, sinteză și generalizare a fenomenelor, elaborat în decursul dezvoltării istorice a poporului (sub aspect intelectual, copilul, însușindu-și limba maternă în procesul învățării limbajului, își însușește tocmai un anumit sistem de analiză, sinteză și generalizare a fenomenelor lumii din jurul lui)[1].

Spre deosebire de limbaj, în limbă sînt incluse rezultatele obținute în activitatea de cunoaștere desfășurată de generațiile *anterioare,* rezultatele activității anterioare a gîndirii inclusiv un anumit sistem de analiză, sinteză și

[1] Așadar este zadarnică încercarea idealismului semantic contemporan, ca și a tuturor curentelor idealiste anterioare (nominalist etc.), de a reduce gîndirea la limbă sau limbaj, la totalitatea cuvintelor și propozițiilor, iar pe acestea din urmă, la semne lipsite de conținut semantic și la combinațiile dintre ele. Gîndirea nu poate fi redusă la limbă și în felul acesta lichidată, pentru că tocmai în limbă găsim cristalizată gîndirea; limba însăși are un conținut cognitiv.

generalizare a fenomenelor, pe care aceste rezultate îl fixează. Gîndirea omului nu este limitată de rezultatele analizei, sintezei și generalizării fenomenelor realității, fixate în limbă. Sprijinindu-se pe ele, gîndirea oamenilor continuă fără întrerupere activitatea de analiză, sinteză și generalizare, o realizează de fiecare dată într-un mod nou, mai profund, formulînd în limbaj rezultatele acestei activități permanente[1].

Desfășurîndu-se pe baza limbii, gîndul se formulează în limbaj. Gîndul nu există în afara învelișului limbii. Însă gîndirea și limbajul nu coincid. A vorbi încă nu înseamnă a gîndi. (Acesta este un adevăr banal pe care viața îl confirmă foarte adesea.) A gîndi înseamnă a cunoaște; a vorbi înseamnă a comunica cu cei din jur. Fiind inclusă în cunoaștere, gîndirea presupune limbajul, în cadrul căruia îmbracă învelișul limbii; fiind inclus în activitatea de comunicare, limbajul presupune activitatea gîndirii: comunicarea verbală prin intermediul limbii este un schimb de idei în vederea înțelegerii reciproce. Cînd omul gîndește, el folosește material lingvistic iar gîndurile lui se formează, cristalizîndu-se în formulări verbale. Dar sarcina pe care el o rezolvă gîndind este o sarcină de cunoaștere. Gîndirea este o activitate efectuată asupra conținutului cognitiv al ideilor care îmbracă în vorbire un înveliș lingvistic; această activitate este deosebită de cea efectuată asupra vorbirii însăși, asupra textului care exprimă anumite idei. Activitatea desfășurată asupra textului, limba-

---

[1] Problema cuvîntului și noțiunii, a propoziției și judecății sînt aspecte particulare ale raportului dintre limbă și idei, dintre limbaj și gîndire. În legătură cu prima problemă vezi: E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie, v svete ucenia klassikov marksizma-leninizma*, „Vestnik M. G. U.", 1951, Nr. 9, de asemenea, de aceeași autoare, *Slovo i poniatie*, M., 1956; B. V. Beliaev, *O slove i poniatii* „Ucenîe zapiski" 1-go MGPIII, vol. 8; *Eksperimentalnaia fonetika i psihologhiia reci*, 1954; A. N. Smirnițki, *Znacenie slova*, „Voprosî iazîkoznania", 1955, Nr. 2; Fr. Travnicek, *Nekotorîe zamecianiia o znacenii slova i poniatii*, „Voprosî iazîkoznaniia", 1956, Nr. 1.

În legătură cu cea de a doua problemă, vezi: P. S. Popov, *Sujdenie i predlojenie*, Sb. „Voprosî sintaksisa sovremennogo russkogo iazîka", M., 1950, pp. 5—35; E. M. Galkina-Fedoruk, *Sujdenie i predlojenie*, Izd. MGU, M., 1956.

jului, constituie prelucrarea învelișului lingvistic al ideilor pentru transformarea acestora din urmă în obiecte ale comunicării verbale, ale schimbului de idei în scopul comunicării și înțelegerii reciproce.

În legătură cu aceasta se rezolvă și problema „funcțiilor limbajului". Se spulberă concepția (formulată cu o deosebită claritate de către K. Bühler)[1], potrivit căreia limbajul are cel puțin două funcții: 1) funcția desemnării (sau *Darstellung*), în general funcția semantică și 2) funcția comunicativă[2]. Limbajul are o singură funcție, o singură destinație: să servească drept mijloc de comunicare. Dar comunicarea verbală, comunicarea prin intermediul limbii este specifică; specificitatea ei constă în faptul că ea este o comunicare de idei. Legătura limbajului cu gîndirea nu este o funcție deosebită a limbajului, ci expresia naturii sale specifice. Pe de altă parte, gîndirea are *o singură* „funcție", *o singură* destinație — cunoașterea existenței; legătura ei cu limbajul, cu limba nu-i conferă o „funcție" nouă, ci exprimă specificul gîndirii umane ca fenomen determinat social și creează noi condiții pentru activitatea intelectuală.

*

* *

Analiza desfășurării procesului cunoașterii de la senzație la gîndire arată modul cum se înfăptuiește, în forme specifice pentru fiecare treaptă, rezolvarea problemei gnoseologice, rezolvare potrivit căreia conținutul gnoseologic

---

[1] Expunerea teoriei lui K. Bühler, despre funcțiile limbajului poate fi găsită în următoarele lucrări: K. Bühler, *Über den Begriff der sprachlichen Darstellung*, „Psychologische Forschung", 1923, H. 3; *Die Symbolik der Sprache*, „Kantstudien", 1928, H. 3–4; *Zur Grundlegungen der Sprachpsychologie*, „VIII-th International Congress of Psychologie", Groningen, 1927; *Die Krise der Psychologie*, Jena, 1927 (2 Aufl., 1929); *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena 1934 (principala sa lucrare); *Forschungen zur Sprachtheorie*, „Archiv für die ges. Psychologie", 1936, Bd. 94, H. IV.

[2] În literatura lingvistică sovietică contemporană, acest punct de vedere îl susține Cikobava. Vezi A. S. Cikobava, *Ucenie I. V. Stalina o iazîke kak obscestvennom iavlenii*. Sb. „Voprosî iazîkoznaniia v svete trudov I. V. Stalina" M., 1950 (vezi îndeosebi pp. 47–50).

al oricărui proces de cunoaștere este inseparabil de existență, de obiectul lui. Această teză are ca rezultat și ca premisă înlăturarea conceperii subiectiviste a psihicului care domnește în psihologia idealistă, în special în psihologia introspecționistă. Dacă vom lua ca premisă concepererea subiectivistă a psihicului, adică, dacă inițial ne vom imagina orice fenomen psihic ca fiind un apanaj sau o activitate a subiectului izolat, ca fiind ceva închis în lumea internă a conștiinței sale, care nu conține în determinarea sa de bază, ca o caracteristică inerentă, raportul cu existența, în acest caz, legătura proceselor psihice cu existența nu va mai putea fi restabilită prin nici un fel de mijloace, prin nici un fel de subterfugii exterioare. Istoria așa-numitului realism reprezentativ stă mărturie a acestui fapt. Realismul reprezentativ a încercat să se afirme ca realism în gnoseologie; el încerca să demonstreze că activitatea de cunoaștere a omului pătrunde în lucrurile reale, dar, o dată cu aceasta, pornea de la premisa idealistă că fenomenele psihice formează o lume subiectivă interioară izolată de lumea exterioară, materială. (Realismul reprezentativ în gnoseologie a fost indisolubil legat de introspecționism în psihologie; reprezentaționismul și introspecționismul sînt, în esență, două laturi ale aceleiași concepții.)

Această premisă de bază i-a închis realismului reprezentativ calea rezolvării sarcinii gnoseologice pe care el singur și-o pusese. În polemica sa cu Locke, Berkeley s-a folosit de premisa realismului reprezentativ — potrivit căreia cunoașterea are a face cu idei care ar reprezenta realitatea — pentru a demonstra imposibilitatea ieșirii din limitele ideilor și a pătrunderii în sfera realității materiale. În adevăr, întrucît premisa majoră a realismului *reprezentativ* izolează ideile de lucruri, face anticipat irealizabilă pretenția sa de a fi un *realism,* de a fundamenta cunoașterea a *înseși* lucrurilor.

Realizarea în teoria cunoașterii a tezei potrivit căreia noi cunoaștem înseși lucrurile, însăși realitatea obiectivă, presupune cu necesitate înlăturarea subiectivismului în înțelegerea fenomenelor psihice. În același timp, tocmai în felul acesta, prin includerea raportului gnoseologic dintre cunoaștere și existență, în însăși definirea psihicu-

lui, în caracterizarea sa intrinsecă se înlătură înţelegerea lui subiectivistă.

Teza potrivit căreia procesele psihice nu alcătuiesc o lume închisă a subiectivităţii „pure", izolate de lumea externă, materială, se referă nu numai la procesele cognitive ci şi la cele „afective". Năzuinţele şi dorinţele, emoţiile şi sentimentele iau naştere în virtutea faptului că obiectele şi fenomenele realităţii reflectate de noi ating trebuinţele şi interesele noastre şi exprimă legătura noastră cu lumea, atracţia noastră faţă de ea. Teza lui Freud, potrivit căreia obiectul, „cel mai mobil element al tendinţei, *nu este iniţial legat de ea*"[1], nu este valabilă nici măcar pentru tendinţele cu determinare organică.

În realitate, numai raportîndu-se la obiectul său, tendinţa se transformă dintr-un impuls mai mult sau mai puţin definit într-o forţă activă. Şi mai însemnat este rolul obiectului în năzuinţele şi sentimentele care nu se reduc la trebuinţele organice elementare. Năzuinţele şi sentimentele omului nu sînt determinate unilateral din interior, ci de raporturile reciproce ale individului cu lumea, ele nu reprezintă o stare pur subiectivă a individului izolat de lumea externă, ci exprimă atitudinea individului faţă de lume, legătura lui cu ea, sau, vorbind figurat, forţele atracţiei şi respingerii, care se nasc între individ şi fenomenele realităţii în cursul interacţiunii lor. Activitatea psihică, în ansamblul său, reprezintă legătura individului cu lumea obiectivă, iar nu expresia pur subiectivă a subiectului izolat, închis în sine şi care s-a refugiat din lume.

Premisele înlăturării subiectivismului în tratarea psihicului trebuie fundamentate şi în înţelegerea naturii lui. Aceste premise sînt conţinute în teza potrivit căreia fenomenele psihice iau naştere în cursul interacţiunii individului cu lumea, ca rezultat al acţiunii lumii asupra lui. Lucrurile şi fenomenele realităţii participă încă de la început la formarea fenomenelor psihice, care le reflectă. Aceste premise ni le furnizează teoria caracterului reflex al activităţii psihice. Ei va trebui să ne adresăm.

---

[1] Vezi culegerea de articole *Osnovnîe psihologhiceskie teorii v psihoanalize*, M.—L., 1923, p. 108 (sublinierea noastră, S. R.).

CAPITOLUL III

ACTIVITATEA PSIHICĂ ŞI CREIERUL. PROBLEMA DETERMINĂRII FENOMENELOR PSIHICE

I. Teoria reflexelor

Conceperea activităţii psihice ca activitate reflexă este o verigă de legătură necesară între susţinerea că ea este o activitate *a creierului*, inseparabilă de el, şi înţelegerea ei ca reflectare *a lumii*. Cu ajutorul teoriei reflexelor cele două teze fundamentale se contopesc. Tocmai pentru că însăşi activitatea creierului are un caracter reflex, pentru că este, aşadar, condiţionată de influenţele lumii externe, activitatea psihică a *creierului* este totodată şi o reflectare a *lumii*.

Conceperea activităţii psihice a creierului ca activitate reflexă presupune că viaţa psihică este determinată de lumea obiectivă şi, în raport cu ea, constituie reflectarea ei. Cu toate acestea, cunoaşterea lumii de către om se poate realiza numai în virtutea faptului că funcţionarea creierului constă nu în simpla *receptare* a influenţelor care acţionează asupra lui, ci într-o *activitate* de analiză şi sinteză, de diferenţiere şi generalizare a acestor influenţe. Logica internă a teoriei reflectării duce cu necesitate la înţelegerea activităţii psihice ca având un caracter reflex.

După cum logica internă a teoriei materialist-dialectice a reflectării duce în mod necesar la înţelegerea caracterului reflex al activităţii creierului, tot aşa, teoria caracterului reflex al activităţii creierului duce în mod firesc la înţelegerea activităţii psihice, ca activitate de reflectare.

Teoria caracterului reflex al activității creierului, ca atare, reprezintă, în primul rînd, afirmarea determinismului acesteia. Recunoașterea activității psihice ca fiind activitatea reflexă a creierului, nu înseamnă reducerea activității psihice la cea nervoasă, la activitate fiziologică, ci extinderea teoriei reflexelor asupra activității psihice. În ultimă instanță, *teoria reflexelor* nu este altceva decît extinderea *principiului determinist* asupra activității creierului.

Susținerea teoriei caracterului reflex al activității psihice în lucrarea prezentă, nu înseamnă, propriu-zis, nimic altceva, decît extinderea *principiului determinist,* în înțelesul său materialist-dialectic, asupra activității de reflectare a creierului, asupra fenomenelor psihice. O anumită înțelegere a determinismului atrage după sine o înțelegere corespunzătoare a teoriei reflexelor. Teoria carteziană a reflexelor, ca și cea a continuatorilor săi direcți, nu a fost altceva decît extinderea la activitatea creierului a determinismului mecanicist, adică a conceperii cauzei ca impuls extern. Teoria reflexelor care corespunde înțelegerii materialist-dialectice a determinismului fenomenelor, a legăturii lor generale, a interacțiunii lor este fundamental deosebită. I. M. Secenov și I. P. Pavlov au pus bazele elaborării unei asemenea teorii a reflexelor.

Înainte de a analiza concepția caracterului reflex al activității psihice și a determinismului fenomenelor psihice vom prezenta o schiță istorică a teoriei lui I. M. Secenov și I. P. Pavlov.

* * *

Nici I. M. Secenov și nici I. P. Pavlov, a căror concepție s-a format sub influența democraților revoluționari ruși, n-au plecat în munca lor științifică de la filozofia marxistă. Totuși, analiza filozofică a teoriei reflexelor pe care au creat-o arată că, prin logica sa internă și obiectivă, ea ne conduce *pe drumul* realizării naturalist-științifice concrete a principiilor metodologice fundamentale ale materialismului dialectic, în cadrul teoriei activității cerebrale, că teoria reflexelor *se apropie* de principiile metodologice fundamentale ale materialismului dialectic.

După cum se știe, principiul reflexului l-a formulat Descartes, (cu toate că la el nu întîlnim termenul de „reflex"). Imaginea carteziană a reflexului purta clar amprenta concepției sale mecaniciste. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, apare și termenul propriu-zis de reflex, se pare, pentru prima oară, la Asperuch Montpelier. Cu toate că noțiunea fiziologică de „reflex" are un istoric lung, există toate motivele să se vorbească despre teoria reflexelor ca despre o concepție principial nouă, ale cărei teze de bază au fost formulate de I. M. Secenov, iar ulterior, au fost dezvoltate și au devenit o realitate științifică concretă în teoria lui Pavlov. I. M. Secenov și I. P. Pavlov au creat o nouă noțiune a reflexului și, ceea ce este deosebit de important, au extins principiile teoriei reflexelor asupra activității psihice.

Caracterizîndu-se activitatea reflexă, în general, deci, și activitatea psihică, se remarcă, de obicei, teza subliniată cu justețe de I. M. Secenov, potrivit căreia, sursa acestei activități se află *în afară* și că prin intermediul ei se realizează legăturile organismului cu lumea exterioară. Totuși, conform sensului său metodologic, teoria despre reflexe a lui Secenov și Pavlov nu este aceeași cu teoria mecanicistă a impulsului exterior. Conceperea cauzei ca impuls extern suferă un eșec evident în explicarea fenomenelor vieții organice: una și aceeași influență, venită din exterior, provoacă diferite reacții, în raport cu starea internă a organismului asupra căruia se exercită această influență. Cauzele externe acționează prin intermediul condițiilor interne. Această teză materialist-dialectică reprezintă o bază metodologică hotărîtoare, pentru crearea oricărei teorii științifice.

Fără descoperirea legilor interne ale activității reflexe, ar fi trebuit să ne limităm doar la constatări pur descriptive ale faptului că, în urma unei influențe externe, a urmat în cutare caz, o anumită reacție, corelîndu-le nemijlocit, cu ajutorul schemei stimul-reacție. Aceasta constituie calea behaviorismului care corespunde metodologiei pragmatice, pozitiviste, de la care pornesc reprezentanții lui.

Teoria caracterului reflex al activității creierului, constituită pe baza metodologică a materialismului dia-

lectic, reprezintă o expresie concretă a tezei generale că fiecare acţiune e o interacţiune, că influenţa fiecărei cauze nu depinde numai de ea, ci şi de lucrul asupra căruia acţionează, că acţiunea oricărei cauze, a oricăror condiţii externe, se realizează prin intermediul condiţiilor interne. De aci decurge *determinismul teoriei reflexelor* în înţelesul său deplin. Activitatea creierului, deci şi activitatea lui psihică, îşi are cauza sa, în ultimă instanţă, în influenţele externe. Totuşi, între „stimulul" extern şi reacţie nu există o dependenţă directă mecanică. Dependenţa reacţiei de influenţa externă este mijlocită de condiţiile interne. (Aceste condiţii interne se formează, ele însele, în urma influenţelor externe. În felul acesta, determinismul, în înţelesul lui dialectic, apare totodată ca un istorism: el înseamnă că efectul fiecărei influenţe momentane depinde de influenţa la care a fost supus organismul pînă atunci, de istoricul individului dat şi de specia căreia îi aparţine). De aceea, pentru crearea teoriei caracterului reflex al activităţii creierului este necesară dezvăluirea *legităţilor interne* ale activităţii reflexe a creierului. Asemenea legi interne sînt cele descoperite de I. P. Pavlov — ale iradierii, concentrării şi inducţiei reciproce a excitaţiei şi inhibiţiei.

În ansamblu, ele exprimă raporturile reciproce interne ale proceselor nervoase care mijlocesc relaţiile reciproce, realizate de creier, între organism şi condiţiile sale de viaţă, influenţele acesteia asupra organismului şi activitatea lui de răspuns în cadrul dependenţei sale de condiţiile externe.

Faptul mijlocirii efectului influenţelor externe prin condiţiile interne se află cuprins nu numai în caracterizarea şi definirea rolului legilor neurodinamicii, dar şi în întreaga teorie despre activitatea reflex-condiţionată a scoarţei, întrucît, conform acestei teorii, influenţa fiecărui excitant condiţional care acţionează asupra scoarţei, este încadrată într-un întreg sistem de legături formate în experienţa trecută. În consecinţă, răspunsul reflex al organismului provocat de excitantul care acţionează în acest moment, este condiţionat nu numai de acesta, dar şi de întreg sistemul de legături pe care el le găseşte la individ. Excitanţii capătă o semnificaţie variabilă, care se modifică

în dependenţă de ceea ce ei îi semnalizează individului, în virtutea experienţei anterioare, acumulată în scoarţă sub forma sistemului de legături nervoase condiţionate. Determinismul teoriei pavloviste a reflexelor, independent de unele formulări izolate cu rezonanţă mecanicistă, este o expresie particulară a principiului filozofic general al determinismului în sensul lui materialist-dialectic, cu aplicaţie la înţelegerea activităţii creierului.

Nucleul concepţiei caracterului reflex al activităţii psihice este teza potrivit căreia fenomenele psihice apar în procesul interacţiunii individului cu lumea externă, realizată prin intermediul creierului; de aceea, procesele psihice, inseparabile de dinamica proceselor nervoase, nu pot fi separate nici de influenţa lumii externe asupra omului şi nici de acţiunea, faptele, activitatea lui practică, pentru a cărei reglare servesc procesele nervoase.

Activitatea psihică nu reprezintă numai o reflectare a realităţii, ci, în acelaşi timp, o definire a semnificaţiei fenomenelor reflectate pentru individ, a raportului lor cu trebuinţele acestuia: tocmai de aceea serveşte ea pentru reglarea conduitei, a activităţii practice. „Valorificarea" fenomenelor, atitudinea faţă de ele, ca şi reflectarea lor sînt legate de psihic chiar de la apariţia lui. Această apreciere — care la animale se reduce la semnificaţia biologică — capătă la om, un conţinut social[1].

Premisa naturalist-ştiinţifică a teoriei reflexelor o constituie teza unităţii organismului cu mediul, a interacţiunii active a organismului cu lumea externă[2].

---

[1] De aceea, fenomenele psihice conţin nu numai premisele dezvoltării cunoaşterii umane ca proces social istoric de dezvoltare a cunoştinţelor ştiinţifice, dar şi pe cele ale normelor etice de conduită elaborate de societate.

[2] În 1861 I. M. Secenov formulează această teză în felul următor: „organismul fără mediul extern care menţine existenţa lui este de neconceput şi, de aceea, în determinarea ştiinţifică a organismului trebuie să intre şi mediul care îl influenţează". (I. M. Secenov, *Două prelegeri finale despre însemnătatea aşa-numitelor acte vegetative în viaţa animală*), (I. M. Secenov, I. P. Pavlov, N. E. Vvedenski, *Fiziologia sistemului nervos*, vol. I, E. M., Bucureşti, 1954, p. 129). Mai tîrziu, în 1878, Secenov a scris despre influenţa asupra organismului a mediului

În afara tezei legăturii reciproce, a unității, chiar la Secenov apare pe deplin conturată și cea a *interacțiunii active* a individului cu lumea externă în înțelesul său specific, biologic, cu referire la organism și mediu, la organism și condițiile sale de viață. Această teză a alcătuit cea dintîi premisă a descoperirii de către Secenov a reflexelor creierului, premisă cu conținut biologic general. Activitatea reflexă a creierului, condiționată de influențele externe, este acel „mecanism" prin intermediul căruia se realizează legătura cu lumea exterioară a organismului care posedă un sistem nervos.

A doua premisă, fiziologică, a teoriei reflexelor a constituit-o descoperirea de către Secenov a inhibiției centrale.

Însemnătatea principială a descoperirii inhibiției centrale pentru elaborarea teoriei reflexelor constă, înainte de toate, în faptul că ea a fost primul pas spre descoperirea legităților interne ale activității creierului, ceea ce a constituit premisa necesară pentru depășirea conceperii mecaniciste a activității reflexe conform schemei stimul-reacție, concepție corespunzătoare teoriei mecaniciste a cauzei ca impuls extern, care ar determina în mod univoc efectul reacției[1].

în care trăiește, „sau, mai exact, a condițiilor existenței lor". (I. M. Secenov, *Elementele gîndirii*, în *loc. cit.*, p. 288).

Astfel mediul, condițiile de existență, sînt incluse în însăși definiția organismului; în același timp, din mediu se desprind condițiile de existență, definite de cerințele pe care organismul le are față de mediu.

[1] Încă a punctul 3 din *„Tezele"* din dizertația *„Date despre fiziologia viitoare a beției alcoolice"* autorul afirmă următoarele: „caracterul cel mai general al activității normale a creierului (în măsura în care ea se manifestă prin mișcare) este lipsa de concordanță dintre excitație și efectul sau mișcarea pe care o determină" (*loc cit.*, p. 119). Aceasta denotă că încă preistoria teoriei reflexelor elaborată de Secenov, conține, în esență, negarea schemei stimul-reacție și a concepției mecaniciste despre capacitatea cauzei externe (a impulsului exterior) de a determina nemijlocit rezultatul activității creierului. Prima explicație a acestei neconcordanțe între mișcarea de răspuns și excitația provocată de influența externă a fost inhibiția; ea este o condiție internă care condiționează un efect sau altul al influenței externe.

Teza unității dintre organism și condițiile de existență, precum și descoperirea inhibiției centrale sînt principalii pași care duc la *Reflexele creierului*. Ei se succed în mod cronologic: în 1861 apare articolul lui Secenov despre importanța actelor vegetative ale organismului animal, în care formulează teza unității organismului cu mediul; în 1862 savantul înfăptuiește experiențele sale care duc la descoperirea inhibiției centrale. Terminînd primele sale lucrări capitale despre inhibiția centrală, Secenov realizează imediat intențiile sale în domeniul psihologiei: în 1863 el publică *Reflexele creierului*.

Se poate afirma cu toată certitudinea că Secenov a înfăptuit în activitatea sa științifică două descoperiri mari: inhibiția centrală — în domeniul fiziologiei — și — în domeniul psihologiei — natura reflexă a psihicului. Tocmai aceasta din urmă face parte din numărul acelor descoperiri, care raportîndu-se direct la obiectul unei științe, în același timp o depășesc cu mult, căpătînd o importanță generală, filozofică.

Aceste două descoperiri, ca și toată activitatea științifică a lui Secenov în domeniul psihologiei și al fiziologiei sistemului nervos, au fost legate între ele în modul cel mai strîns. Secenov însuși recunoaște rolul pe care l-au jucat în descoperirea inhibiției centrale preocupările sale psihologice și interesul pentru problema voinței[1].

Pe de altă parte, fără descoperirea inhibiției centrale, Secenov n-ar fi putut înțelege procesele psihice lipsite de un evident sfîrșit motric, efectoriu, ca procese reflexe[2].

Extinderea principiului activității reflexe asupra creierului nu s-a putut limita la simplul transfer al *aceleiași* noțiuni într-o sferă nouă; acest transfer a necesitat modificarea esențială a însăși noțiunii de reflex.

---

[1] I. M. Secenov, *Avtobiograficeskie zapiski*, Izd. AN. SSSR, 1952, pp. 183—186.

[2] De aici cunoscuta teză din *Reflexele creierului* — „*Gîndirea reprezintă primele două treimi ale unui reflex psihic*“ (*loc. cit.*, p. 184). Din „*capacitatea de a... inhiba... mișcările*“, „... rezultă acea serie enormă de fenomene, în care activitatea psihică rămîne, cum se spune, fără expresie exterioară, în forma gîndirii, intenției, dorinței etc.“ (*Ibidem*).

Care sînt trăsăturile specifice, fundamentale, ale reflexelor *creierului?*

După Secenov, reflexul creierului este un reflex învăţat, adică nu înnăscut, ci dobîndit în cursul dezvoltării individuale şi care depinde de condiţiile în care se formează. (Exprimînd aceeaşi idee în termenii teoriei sale despre activitatea nervoasă superioară, Pavlov va vorbi despre reflexul *condiţionat,* despre legătura temporară.)

Reflexul creierului este legătura organismului cu condiţiile vieţii lui. În teoria pavlovistă a reflexelor condiţionate, această trăsătură a reflexelor creierului apare pe deplin conturată şi avînd un net caracter principial. Pavlov compară în mod plastic reflexul condiţionat, legătura temporară, cu închiderea temporară a unui circuit stabilit între fenomenele lumii externe şi reacţiile faţă de ele ale organismului animal[1]. Prin intermediul activităţii reflexe, organismul care posedă sistem nervos realizează legătura lui cu condiţiile de viaţă, toate relaţiile lui variabile cu lumea externă. Activitatea reflex-condiţionată ca activitate de semnalizare, este îndreptată — după Pavlov — spre căutarea în ambianţa veşnic schimbătoare „a condiţiilor necesare pentru existenţa animalului, condiţii care constituie excitanţii necondiţionaţi"[2]. În legătură cu aceasta, în concepţia pavlovistă despre ansamblul activităţii reflexe locul central îl ocupă noţiunea de întărire: se realizează acea activitate reflexă care este „întărită".

De primele două trăsături ale reflexului creierului este legată în mod necesar cea de-a treia. Reflexul creierului, fiind un reflex „învăţat", temporar, care se schimbă o dată cu schimbarea condiţiilor, nu poate fi definit morfologic, ca o cale fixată o dată pentru totdeauna[3].

---

[1] Vezi I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani...*, p. 103.

[2] *Ibidem,* p. 414.

[3] Caracterizînd esenţa concepţiei sale în prefaţa cărţii *Fiziologia centrilor nervoşi,* Secenov scria că doreşte, înainte de orice, să supună judecăţii specialiştilor „încercarea de a introduce în descrierea fenomenelor nervoase centrale sistemul fiziologic în locul celui anatomic, care mai domină încă, adică să pună pe primul plan nu forma, şi nici separatismul topografic al or-

Această tendință a fost desăvîrșită numai de către Pavlov. Teoria pavlovistă a reflexelor a învins concepția conform căreia, reflexul ar fi determinat integral prin căile fixate morfologic în structura sistemului nervos, în care pătrunde excitantul. Ea a demonstrat că activitatea reflexă a creierului (care cuprinde întotdeauna atît reflexele necondiționate cît și cele condiționate) este un produs raportat la structura cerebrală a dinamicii proceselor nervoase „care exprimă raporturile variabile ale individului cu lumea înconjurătoare"[1].

În sfîrșit, ceea ce este mai important, reflexul creierului este un reflex cu „implicații psihice". Extinderea principiului reflexelor asupra creierului a dus și la includerea activității psihice în activitatea reflexă a creierului. Din punctul de vedere al principiilor, aceasta este cea mai importantă trăsătură a concepției lui Secenov asupra reflexelor creierului.

Dacă vom respecta propriile formulări ale lui I. M. Secenov, vom putea exprima concepția caracterului reflex al activității psihice în următoarele două teze: 1) Schema generală a procesului psihic este aceeași cu a oricărui act reflex: ca oricare act reflex, procesul psihic își are începutul într-o acțiune externă, continuă prin activitatea nervoasă centrală și se încheie printr-o activitate de răspuns a individului (mișcare, faptă, vorbire). Fenomenele psihice apar în urma „întîlnirii" individului cu lumea externă; 2) Activitatea psihică nu poate fi separată de activitatea reflexă unică a creierului. Aceea este „parte integrantă" a acesteia. Așadar, fenomenele psihice nu pot fi

---

ganelor, ci gruparea naturală a proceselor centrale" (I. M. Secenov, *op. cit., loc. cit.*, vol. 3, p. 17).

O opunere similară a concepției funcțional-dinamice celei anatomo-morfologice privitoare la căile nervoase preformate apare clar și în *Elementele gîndirii (loc. cit.)*.

[1] Tocmai această trăsătură a teoriei pavloviste a reflexelor a fost considerată esențială de către K. M. Bîkov în referatul său la cel de-al 18-lea Congres internațional de fiziologie de la Copenhaga din 15—18 august 1950. Vezi K. M. Bîkov, *Ucenie ob uslovnîh reflecsah i reflectornaia teoriia*, „Vestnik Leningradskogo universiteta", 1950, Nr. 9, pp. 8—16.

rupte nici de realitatea obiectivă, nici de activitatea reflexă a creierului.

Dacă analizăm sensul general al acestor teze, vom găsi că teoria secenovistă asupra caracterului reflex al activităţii psihice înseamnă: 1) că fenomenele psihice iau naştere în cadrul interacţiunii individului cu lumea înconjurătoare; 2) că ele sînt inseparabile de activitatea nervoasă materială a creierului, graţie căreia se realizează această interacţiune.

Prin aceste două teze, teoria caracterului reflex al psihicului se raliază direct tezelor materialismului dialectic.

Înţelegînd activitatea psihică ca o „întîlnire" a subiectului cu realitatea obiectivă, I. M. Secenov suprimă „izolarea" psihicului nu numai faţă de substratul material, fiziologic, ci şi faţă de obiect: prin acest aspect, înţelegerea caracterului reflex al activităţii psihice se opune introspecţionismului, închiderii fenomenelor psihice în lumea internă a conştiinţei, izolată de lumea externă materială.

I. M. Secenov subliniază însemnătatea vitală a psihicului. El denumeşte funcţia primei părţi a actului reflex, care începe cu percepţia, cu excitaţia senzorială, funcţie semnalizatoare[1]. Din aceasta reiese că semnalele senzoriale ale organelor superioare de simţ ne informează asupra a ceea ce se petrece în mediul înconjurător. Partea doua a aparatului nervos de reglare realizează mişcarea conform semnalelor care pătrund în sistemul nervos central. Secenov subliniază rolul pe care-l are „sensibilitatea" în reglarea mişcării. Imaginile senzoriale — vederea lupului pentru oaie sau a oii pentru lup, ca să folosim exemplele lui Secenov — atrag după ele restructurarea tuturor funcţiilor vitale ale lupului sau ale oii şi îi provoacă fiecărui animal reacţii motorii de sens invers. Secenov consideră că „importanţa vitală", „valoarea"[2] sensi-

[1] „Funcţia receptoare are de fapt peste tot unul şi acelaşi rol de semnalizare" (I. M. Secenov, *Fiziologia centrilor nervoşi, loc. cit.*, vol. 3, p. 27).

[2] Vezi I. M. Secenov, *Prima prelegere la Universitatea din Moscova, loc. cit.*, vol. 1, p. 376.

bilității rezidă în acest rol activ. Ea are capacitatea de a servi la „diferențierea condițiilor de acțiune" și, astfel, de a permite acțiuni „corespunzătoare acestor condiții", ceea ce Secenov consideră că reprezintă cele două „sensuri generale" care caracterizează sensibilitatea[1].

În ideea secenovistă a semnificației semnalizatoare a sensibilității și a rolului ei de „înștiințare" rezidă izvorul înțelegerii pavloviste a senzațiilor ca semnale ale realității.

Descoperind sensul concepției caracterului reflex al psihicului, Secenov a renunțat la orice încercare de a deduce conținutul psihicului din natura creierului. Apărînd teoria reflexelor și polemizînd cu Cavelin, Secenov respinge, ca bazată pe o neînțelegere, afirmația acestuia că el, Secenov, ar fi încercat să deducă esența psihicului, conținutul lui, „din structura centrilor nervoși"[2]. Aceasta nu reprezintă vreo limitare a teoriei reflexelor, ci promovarea ei perseverentă și consecventă, căci încercarea de a deduce conținutul psihicului din structura creierului ar însemna, vorbind în limbajul actual, să te situezi pe poziția psihomorfologismului și să aluneci inevitabil spre idealism fiziologic.

Recunoașterea faptului că nu se poate deduce conținutul activității psihice, ca activitate reflexă, din „natura centrilor nervoși", că el este determinat de existența obiectivă constituind imaginea ei, aceasta este teza cardinală a înțelegerii naturii reflexe a psihicului de către Secenov. Afirmarea caracterului reflex al psihicului este legat în mod necesar de recunoașterea psihicului ca reflectare a existenței[3].

---

[1] Vezi I. M. Secenov, *Elementele gîndirii, loc. cit.*, vol. 1, p. 291.

[2] I. M. Secenov, *Observații în legătură cu cartea d-lui Cavelin „Problemele psihologiei", loc. cit.*, vol. 1, p. 207.

[3] Partea critică a polemicii lui Secenov cu Cavelin — care apăra ideea studierii conștiinței după produsele activității spirituale — reprezintă o combatere a liniei „idealismului obiectiv", a drumului pe care a mers psihologia germană de la Wundt pînă la Dielthey și Spranger. Studierea produselor activității spirituale, ruptă de proces, a dus la confundarea reciprocă a conștiinței sociale și individuale și a însemnat ruperea psihicului de substratul său material, de activitatea nervoasă.

Astfel, în oricare direcție am urmări dezvoltarea teoriei caracterului reflex al psihicului ajungem invariabil la concluzii care duc la teoria materialist-dialectică a reflectării. Așa stau lucrurile cu sensul filozofic al concepției caracterului reflex al psihicului[1].

Secenov dezvăluie *conținutul psihologic* al teoriei reflexelor referindu-se mai cu seamă la procesul cunoașterii. Vorbind pe scurt, acest conținut psihologic constă în faptul că activitatea psihică este în esență activitate de *analiză, sinteză* și *generalizare*. Promovînd și apărînd concepția caracterului reflex al activității psihice Secenov este departe de a reduce activitatea psihică la cea fiziologică. El își propusese altceva, și anume, extinderea principiilor teoriei reflexelor și asupra studiului activității psihice.

Legile propriu-zis *fiziologice* ale activității corticale în totalitatea sa, nu îi erau cunoscute încă. El considera că descoperirea lor este sarcina unui viitor îndepărtat. I. P. Pavlov a descoperit aceste legi ridicînd astfel teoria reflexelor la un nivel calitativ *nou, superior*. Concepția caracterului reflex al activității cerebrale, dezvoltată și îmbogățită de Pavlov, s-a transformat pentru prima oară într-o doctrină fiziologică riguros științifică. În legătură cu aceasta, în lucrările lui Pavlov apare în mod necesar pe primul plan aspectul fiziologic al teoriei reflexelor. În același timp, Pavlov afirmă cu toată claritatea și precizia necesară că noțiunea centrală a întregii sale teorii despre activitatea nervoasă superioară — reflexul condiționat — este în același timp și un fenomen fiziologic și unul psihic. El însuși și-a concentrat atenția asupra analizei fiziologice a activi-

---

[1] Pentru caracterizarea sensului filozofic al concepției secenoviste a reflexelor este ilustrativ faptul că logica ei l-a adus la critica concepției mecaniciste a cauzei ca impuls extern și la afirmația că orice acțiune este o interacțiune. În articolul său *Gîndirea în obiecte și realitate*, Secenov notează că „în natură nu există acțiune fără reacție" și dovedește, printr-un șir de exemple, că efectul acțiunii externe depinde nu numai de corpul care acționează asupra unui alt corp, ci și de acesta din urmă, ajungînd la concluzia interacțiunii fenomenelor, concluzie care îl apropie de înțelegerea materialist-dialectică a interdependenței fenomenelor (vezi I. M. Secenov, *Gîndirea în obiecte și realitate, loc. cit.* vol. 1, p. 397).

tăţii reflexe şi, în acelaşi timp, deşi numai tangenţial, dar cu toată seriozitatea, a atins în lucrările lui publicate aspectul psihologic al teoriei reflexelor.

Probabil că în legătură cu aceasta, unii reprezentanţi ai teoriei despre activitatea nervoasă superioară au fost tentaţi, mai ales în ultimii ani, să excludă din concepţia pavlovistă orice conţinut psihologic, neţinînd seama că Pavlov a caracterizat în mod explicit obiectul principal al studiului său — reflexul condiţionat — ca fenomen nu numai fiziologic, ci şi psihic[1].

O asemenea tratare rupe cu desăvîrşire teoria lui Pavlov despre activitatea nervoasă superioară de linia trasată de Secenov; ea opune, de fapt, concepţia pavlovistă despre activitatea reflexă a creierului, celei a lui Secenov. În realitate nu există nici un temei pentru o asemenea opunere. Pavlov vorbeşte despre imposibilitatea de a separa chiar „în reflexele necondiţionate, complexe (instincte) elementul fiziologic, somatic, de cel psihic, adică de trăirea emoţiilor puternice în legătură cu foamea, instinctul sexual, mînia etc."[2]. El a denumit fără ocol senza-

---

[1] Astfel, în ultimii ani se puteau auzi declaraţii care izolau „metoda pavlovistă strict obiectivă" de orice contact cu fenomenele psihice subiective, cum sînt senzaţiile (vezi A. G. Ivanov-Smolenschi, *Nekotorîe voprosî v izucenii sovmestnoi deiatelnosti pervoi i vtoroi signalnîh sistem*, „Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti", Izd-vo. AN SSSR, 1952, vol. II, fasciculul VI, pp. 862—867). În lucrarea *Interoreţeptorî i ucenie o vîsşei nervnoi deiatelnosti*, (Izd-vo AN SSSR, 1952) E. Ş. Airapetianţ propune, în esenţă, excluderea noţiunii de sensibilitate din concepţia despre activitatea nervoasă superioară, înlocuind-o cu noţiunea de semnalizare. Nu este lipsit de interes faptul că acelaşi autor, în comunicări consacrate aceloraşi cercetări pe care le reuneşte în cartea amintită, vorbea despre senzaţii interoreceptive mai mult sau mai puţin clar înregistrate de conştiinţă (vezi, de pildă, articolul *Vîsşaia nervnaia deiatelnost i interoreţepţia*, „Vestnik Leningr. un-ta", 1946, nr. 4—5). El considera sensul principal şi aşa-zisul „patos" al cercetărilor sale, în faptul că deschid calea „spre înţelegerea psihologiei subconştientului" (vezi K. M. Bîkov şi E. Ş. Airapetianţ, *Proba prilojeniia ucenia ob interoretepţii k ponimaniiu psihologhii podsoznatelnogo*. Vezi raportul la consfătuirea fiziologilor în Leningrad consacrată comemorării a 5 ani de la moartea lui I. P. Pavlov, Tezele rapoartelor, pp. 3—4).

[2] I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani...*, p. 607.

ţiile, percepţiile şi reprezentările ca fiind „primele semnale ale realităţii", a împărţit tipurile umane în artistice şi gînditoare etc.

De fapt Pavlov a ţinut seama în cercetările sale şi de aspectul psihic al activităţii nervoase superioare.

Pentru a ne convinge, să confruntăm, de exemplu, tratarea pavlovistă a metodei probelor şi erorilor cu aceea behavioristă a lui Thorndike. După Thorndike, atunci cînd un animal pus în cuşcă rezolvă o problemă (a ajunge la hrana care se află după gratii), totul se reduce la faptul că animalul face diverse mişcări haotice pînă cînd, deschizînd întîmplător uşa cuştii, intră în posesia hranei. Întreg procesul rezolvării problemei de către animal constă, astfel, din mişcări şi nu cuprinde nimic altceva decît reacţii motorii.

Pavlov analizează cu totul altfel acest proces. Cînd o maimuţă — după ce, în cursul probelor anterioare, a diferenţiat bastonul, ca pe un obiect cu o anumită formă, astfel încît aceasta a devenit o însuşire semnalizatoare pentru obţinerea mîncării — încearcă să ajungă la fructul pus la o distanţă mare cu un baston prea scurt, faptul care se petrece, nu se reduce, după Pavlov, numai la o mişcare care nu atinge un anumit punct, ci constă, de asemenea, în diferenţierea distanţei de la fruct la animal şi a lungimii bastonului: prin aceasta se diferenţiază, adică devin senzaţii (sau percepţii), şi capătă valoare de semnalizare, noi aspecte. În aceasta constă esenţialul. Tocmai de aceea, Pavlov vorbeşte despre g î n d i r e a elementară sau concretă a animalelor. În cursul acţiunii, ele ajung la „cunoaşterea" realităţii, la reflectarea ei în senzaţii şi percepţii. Procesul reflectării senzoriale a realităţii este inclus în toată comportarea animalelor. Fără de aceasta, comportarea animalelor, adaptarea lor la condiţiile de viaţă este imposibilă şi cu atît mai puţin este posibilă conduita omului, activitatea sa. A exclude rolul reflectării senzoriale a realităţii, cum încearcă să facă unii comentatori ai lui Pavlov, prea aprigi păzitori ai purităţii virginale a concepţiei lui, care caută s-o ferească de atingerea păcătoasă cu vreun element psihic, înseamnă ca, denaturîn-

du-l în mod grosolan pe Pavlov, să reduci poziţia lui la poziţia lui Thorndike.

Sus-amintiţii comentatori ai lui Pavlov nu neagă, desigur, existenţa senzaţiilor la oameni, şi nici măcar la animale. Dar senzaţiile, percepţiile etc. reprezintă pentru ei fenomene trăite subiectiv, care pot constitui numai indicii ale unor procese fiziologice obiective. Cunoaşterea ştiinţifică le-ar substitui pe acestea din urmă celor dintîi, care, în felul acesta, îşi pierd orice însemnătate. Pe semne că aşa înţeleg ei „suprapunerea" pavlovistă a psihicului fiziologicului şi contopirea lor. Atitudinea acestor comentatori, faţă de adevărata teorie a lui Pavlov, este, în mod obiectiv, aceeaşi ca şi atitudinea cîtorva neodarwinişti faţă de Darwin, care aşază teoria maestrului lor pe patul procustian al unei scheme dogmatic acceptate, eliminînd din această teorie exact ceea ce se află la joncţiunea diferitelor domenii şi care conţine cele mai vaste posibilităţi pentru dezvoltarea ştiinţei.

Această comparaţie cu neodarwinismul nu este numai o analogie exterioară. Ea priveşte însăşi esenţa problemei. Dacă se ignoră reflectarea condiţiilor obiective în imagini, în senzaţii şi percepţii, atunci caracterul adaptativ al acţiunilor de răspuns trebuie redus la „selecţia naturală" a reacţiilor adecvate din numărul celor întîmplătoare, selecţie realizată prin intermediul inhibării reacţiilor neîntărite de realitate, la fel cum neodarwinismul şi, în parte, darwinismul reduc, în general, explicarea capacităţii de adaptare a organismului faţă de mediu la selecţia naturală a organismelor. Neodarwinismul reduce totul la *selecţia* organismelor, nefiind în stare să explice formarea lor prin condiţiile de viaţă. La sfîrşit, el este constrîns să considere acest proces ca aflîndu-se cu totul sub imperiul întîmplării — al modificărilor întîmplătoare (mutaţiilor). În mod similar, teoria care rupe activitatea de procesul reflectării, realităţii, abandonează procesul elaborării acţiunii, adaptată la condiţiile obiective, forţei nelimitate a întîmplării. Dovadă este teoria lui Thorndike, conform căreia acţiunea de răspuns corespunzătoare condiţiilor se selectează din numărul unor reacţii cu totul întîmplătoare, întrucît nu există nici un „mecanism" capabil să regleze acţiunea, în conformitate cu condiţiile obiective, chiar în cursul formării

ei. Această teorie este întru totul asemănătoare cu aceea care explică capacitatea organismelor de a se adapta la condiţiile vieţii lor, exclusiv prin selecţia naturală, fără a ţine seama de procesele schimbului de substanţe dintre organisme şi condiţiile lor de viaţă, care determină formarea lor.

Pavlov a urmat un alt drum, principial diferit de cel al lui Thorndike. După Pavlov, chiar procesul de formare a acţiunii de răspuns, corespunzător condiţiilor obiective, după metoda „probelor şi erorilor", apare nu ca un joc orb al *întîmplării,* ci ca un proces *necesar.* Pavlov ajunge la această concluzie, demonstrînd cum se înfăptuieşte, în cursul unor acţiuni ale animalului, analiza şi sinteza, diferenţierea şi generalizarea excitanţilor reflectaţi în senzaţii, în „gîndirea" concretă a animalelor.

Dacă Pavlov, concentrîndu-se asupra sarcinii, rezolvată strălucit, de a întreprinde analiza fiziologică a activităţii reflexe, n-a acordat atenţia pe care a manifestat-o Secenov, faţă de analiza psihologică, nu înseamnă că Pavlov, în opoziţie cu Secenov, a ignorat sau a negat rolul reflectării realităţii în imagini, în cadrul activităţii reflexe a scoarţei cerebrale. Teza fundamentală a concepţiei pavloviste potrivit căreia senzaţia, percepţia, reprezentarea sînt „primele semnale ale realităţii", este prima şi incontestabila dovadă a faptului că în această problemă Secenov şi Pavlov merg pe o linie unică; nu există nici un motiv să opunem, în această problemă, pe Pavlov lui Secenov sau invers.

Liniile directoare ale concepţiei lui Secenov şi Pavlov, în problema locului reflectării psihice în cadrul activităţii cerebrale, sînt aceleaşi; în această problemă ei au o poziţie *comună.*

În această operă comună, Pavlov a adus o contribuţie de nepreţuit: el a descoperit legile activităţii reflexe a scoarţei, a creat teoria activităţii nervoase superioare.

Teoria activităţii nervoase superioare constituie o disciplină care se situează la limita dintre fiziologie şi psihologie; fiind prin metoda sa o disciplină fiziologică, ea este, în acelaşi timp, legată de domeniul psihologiei prin problemele sale. În măsura în care sarcina ei finală constă *în explicarea fenomenelor psihice* (apariţia senzaţiilor în

urma diferenţierii excitanţilor şi definirea, prin intermediul legăturilor de semnalizare, a importanţei obiectelor şi fenomenelor realităţii pentru viaţa şi activitatea individului) teoria activităţii nervoase superioare trece în domeniul psihologiei, dar în nici un caz n-o epuizează pe aceasta. Raporturile dintre teoria activităţii nervoase superioare şi psihologie pot fi comparate cu raporturile care există între biochimie (dar nu chimie) şi biologie. Teoria pavlovistă despre activitatea nervoasă superioară face parte din acele discipline ştiinţifice care se află la graniţa dintre două ştiinţe, făcînd trecerea între ele, şi care joacă un rol conducător în sistemul contemporan al cunoştinţelor ştiinţifice. Rolul teoriei activităţii nervoase superioare este deosebit de important, întrucît ea se referă la trecerea de la procesele materiale fiziologice la cele psihice, între care concepţia dualistă creează o prăpastie.

Aplicînd-o la om, Pavlov a lărgit într-o măsură considerabilă teoria sa despre activitatea nervoasă superioară — elaborată pe animale — prin ideea celui de-al II-lea sistem de semnalizare a realităţii, care se află în interacţiune cu primul şi funcţionează conform aceloraşi legi fiziologice ca şi acesta.

Introducerea sistemului II de semnalizare în teoria activităţii nervoase superioare are o importanţă esenţială, se poate spune principială, pentru că ea trasează programul explicării *fiziologice* a particularităţilor specifice ale conştiinţei omului ca produs al vieţii *sociale*.

Pentru al II-lea sistem de semnalizare, esenţial este faptul că excitantul său este cuvîntul — mijloc de comunicare, purtătorul abstracţiei şi al generalizării, realitatea gîndirii. Totodată, al II-lea sistem de semnalizare — ca şi primul — *nu este un sistem de fenomene externe care reprezintă excitanţi ci un sistem de legături reflexe în expresia lor fiziologică;* al II-lea sistem de semnalizare nu este nici limbă, nici limbaj şi nici gîndire, ci un principiu al activităţii corticale care formează baza fiziologică a explicării lor. Al II-lea sistem de semnalizare nu este nici limba, nici cuvîntul în sine ca unitate a limbii, ci acel sistem de legături şi reacţii care se elaborează la cuvînt ca excitant. Conţinutul real, concret, al noţiunii *al II-lea sistem de semnalizare,* constă, înainte de toate, în dovada

experimentală a faptului că orice cuvînt atît pronunţat, cît şi auzit de om, este adînc „implîntat" în toată activitatea lui vitală.

Cuvîntul pronunţat de om are drept „componentă fundamentală" excitaţiile verbo-motorii, legate prin reflexe condiţionate de toată activitatea corticală. Cuvîntul perceput (văzut şi auzit) este, pentru om, un excitant real, capabil în unele condiţii să devină un excitant mai puternic decît un excitant din primul sistem. Acest fapt, stabilit prin cercetări fiziologice, are o importanţă fundamentală pentru înţelegerea întregii psihologii a omului[1].

Fiziologia pavlovistă a scoarţei creierului se caracterizează prin trei *trăsături* interdependente:

1) Pavlov a creat pentru prima oară *fiziologia scoarţei cerebrale*. Pentru înţelegerea activităţii psihice, aceasta are o importanţă hotărîtoare. Pînă la Pavlov numai senzaţia era supusă analizei fiziologice; fiziologia prepavlovistă era fiziologia organelor de simţ considerate ca aparate periferice de recepţie. Pentru Pavlov, însăşi scoarţa reprezintă un grandios organ de sensibilitate alcătuit din porţiunile corticale ale analizatorilor.

După cum se ştie, Pavlov consideră şi aşa-numita zonă motorie a scoarţei ca fiind un analizator motor, adică tot ca organ de sensibilitate care analizează semnalele provenite de la organele mişcării. Pe de altă parte, aşanumitele zone senzitive ale scoarţei îndeplinesc, inevitabil, şi funcţii motorii, întrucît activitatea scoarţei este reflexă, iar veriga ei terminală sînt reacţii efectorii. Această teză decurge cu necesitate din toate lucrările lui Pavlov şi ale şcolii sale, lucrări prin care se demonstrează

---

[1] Astfel, experienţele lui K. M. Bîkov şi A. T. Pşonic au arătat, de exemplu, că punîndu-se pe mîna unui individ un excitant cald (o placă încălzită) şi spunîndu-i-se cuvîntul „rece", *în cazul cînd sistemul legăturilor condiţionate respective este întărit*, reacţiile vasculare se vor conforma excitantului verbal, contrar acţiunii specifice a excitantului direct. Vezi K. M. Bîkov şi A. T. Pşonic, *O prirode uslovnogo reflexa*, „Fiziologhiceschi jurnal SSSR", vol XXXV, 1949, nr. 5, pp. 509–523. Vezi, de asemenea, A. T. Pşonic, *Scoarţa cerebrală şi funcţia receptivă a organismului*. E.S.P.L.Ş., Bucureşti, 1954.

că activitatea scoarței are un caracter reflex. Viziunea unei scoarțe ca organ al sensibilității, ca totalitate a capetelor centrale corticale ale analizatorilor, înlătură separarea receptorului periferic ca organ de simț. Prin aceasta, ea duce la depășirea teoriei idealiste a lui Müller-Helmholtz despre senzație și creează premisele lichidării rupturii senzației de percepție și gîndire. Aceeași teză înlătură nu numai izolarea receptorului periferic de aparatele centrale, ci și izolarea acestora de acțiunile externe care se exercită asupra receptorilor periferici. În felul acesta, toată activitatea cerebrală se desfășoară sub controlul influențelor lumii exterioare, ceea ce exclude concepția idealistă a „spontaneității" activității cerebrale.

Concepția asupra scoarței care decurge din teoria analizatorilor este o premisă necesară pentru extinderea principiului activității reflexe asupra întregii activități cerebrale. În felul acesta este ușor de înțeles toată importanța principială a unei asemenea concepții asupra scoarței.

Între *fiziologia creierului* și *fiziologia* periferică a *organelor de simț* există o deosebire principială.

„Fiziologia organelor de simț", a cărei competență se limitează la formele elementare de sensibilitate, lasă intactă posibilitatea interpretării idealiste a tuturor proceselor psihice „superioare". *„Fiziologia creierului"* exclude această posibilitate.

Nu în zadar behavioriștii americani — care s-au ridicat deschis împotriva învățăturii lui Pavlov (de exemplu, Guthrie), sau care, mascîndu-se, se numără printre reprezentanții școlii „neopavloviste" (de exemplu: Hall și continuatorii lui), — își îndreaptă eforturile lor principale în direcția prezentării noțiunilor pavloviste de excitație, inhibiție, iradiere etc., ca fenomene *periferice*, în timp ce la Pavlov aceste noțiuni reprezintă procese centrale și corticale. Ei împărtășesc aceeași concepție periferică, pe care Müller și Helmholtz au promovat-o în teoria funcțiilor receptoare ale organelor de simț. Înlocuirea concepției pavloviste prin aceea mecanicistă a „condiționării" periferice a reacțiilor, nefiind capabilă să explice formele complexe de conduită, duce direct la crearea unor concepții tot mai fățiș idealiste asupra conduitei, bazate pe așa-zisul *„inseit"* etc.

2) Fiziologia creierului se deosebeşte de fiziologia periferică a receptorilor şi a efectorilor nu numai prin locul *unde se localizează*, potrivit uneia sau alteia din aceste două teorii, activitatea principală a aparatului nervos, ci şi prin *conţinutul* pe care îl conferă acestei activităţi o teorie sau alta. Iar aceasta constituie principalul. Conform teoriei periferice, rolul creierului se reduce la funcţia elementară de transmitere a excitaţiei de la receptor la efector; evident, aparatele periferice, adică receptorii şi efectorii, nu pot îndeplini funcţiile pe care, după Pavlov, le îndeplineşte creierul, scoarţa.

Cercetările lui Pavlov şi ale şcolii sale au demonstrat că creierul efectuează analiza şi sinteza complexă, diferenţierea şi generalizarea excitanţilor. Tocmai în aceasta constă *activitatea nervoasă superioară* sau *activitatea psihică a creierului.* Prin intermediul analizei şi sintezei etc. se realizează interacţiunea organismului, a individului, cu lumea înconjurătoare. Prin aceasta, analiza (superioară) pe care o realizează scoarţa se referă nu numai la alcătuirea excitanţilor, ci şi la semnificaţia lor pentru organism. Tocmai de aceea, fiziologia pavlovistă este *fiziologia conduitei,* a activităţii prin intermediul căreia se realizează interrelaţiile individului, ale organismului, cu ambianţa şi nu numai reacţia unui organ izolat, a unui efector, aşa cum îşi imaginează conduita reprezentanţii americani ai teoriei condiţionării.

3) Pentru Pavlov, obiectul de studiu l-a constituit activitatea integrală a scoarţei, a segmentului superior al creierului, respectiv activitatea nervoasă superioară care este totodată şi fiziologică şi psihică. Pavlov a supus unei consecvente cercetări fiziologice această activitate nervoasă superioară unică[1]. Sarcina cercetărilor sale a constat în a da o explicaţie fiziologică activităţii nervoase superioare, adică activităţii psihice înţeleasă în mod materialist. În acest scop, el a întreprins studiul dinamicii acelor procese nervoase prin intermediul cărora se realizează

[1] „... Ieşind din limitele fiziologiei, noi păstrăm permanent şi cu stricteţe un punct de vedere fiziologic, iar întregul obiect îl cercetăm şi sistematizăm doar din punct de vedere fiziologic" (I. P. Pavlov, *Poln. sobr. soc.*, T. IV, 1951, p 22).

activitatea reflexă a scoarţei — analiza, sinteza, diferenţierea şi generalizarea excitanţilor — şi a creat „adevărata" (după cum o califica el însuşi) fiziologie a segmentului superior al creierului.

Excitaţia şi inhibiţia, iradierea, concentrarea şi inducţia lor reciprocă sînt acele *procese fiziologice* prin intermediul cărora se realizează analiza, sinteza etc. Funcţia pe care aceste procese o îndeplinesc se reflectă în însăşi caracterizarea fiziologică a proceselor corticale şi a dinamicii lor. Alternarea proceselor fundamentale — excitaţia şi inhibiţia — este subordonată realizării interacţiunii individului cu condiţiile vieţii sale. Aceasta se vădeşte în modul cel mai concludent în faptul că unul şi acelaşi excitant, poate ca, din stimulator al unei anumite reacţii, să se transforme în inhibitorul ei, dacă această reacţie n-a primit „întărirea". Rezultă că însăşi proprietatea excitantului de a fi stimulator sau inhibitor al anumitor reacţii depinde de efectul conduitei faţă de el. Prin aceasta se exprimă clar şi pregnant acea teză importantă că activitatea creierului nu poate fi înţeleasă în afara interacţiunilor individului cu lumea înconjurătoare şi fără a se ţine seama atît de influenţele lumii asupra creierului, cît şi de acţiunea de răspuns a individului.

În acelaşi timp, toate legile proceselor nervoase pe care le-a descoperit Pavlov sînt legi fiziologice *interne*, adică *specifice*. Legile iradierii, concentrării şi inducţiei reciproce definesc corelaţiile interne ale proceselor nervoase. Toate răspunsurile individului la influenţele externe sînt mediate prin aceste relaţii reciproce ale proceselor nervoase şi prin legile interne, care le exprimă. Tocmai datorită descoperirii acestor legi interne ale activităţii creierului, care mijlocesc efectul tuturor influenţelor externe, determinismul teoriei pavloviste a reflexelor capătă un caracter materialist-dialectic şi nu unul mecanicist. Fără descoperirea acestor legi interne, care definesc corelaţiile interne ale proceselor corticale, n-ar exista nici fiziologia scoarţei cerebrale ca ştiinţă.

Ca şi analiza lucrărilor lui Secenov, analiza concepţiei pavloviste a activităţii nervoase superioare ne permite să

degajăm, din conținutul său naturalist-științific special, scheletul principiilor generale filozofice ale teoriei reflexelor. Conținutul cel mai general, principial, al teoriei reflexelor, care rezultă din analiza lucrărilor lui Secenov și Pavlov, poate fi formulat pe scurt, în următoarele teze:

1) Fenomenele psihice apar în procesul interacțiunii individului cu lumea exterioară.

2) Activitatea *psihică,* în cursul căreia apar *fenomenele psihice,* este activitatea reflexă a sistemului nervos, a creierului. Teoria lui Secenov și Pavlov despre reflexe privește nu numai *bazele fiziologice* ale activității psihice, dar și pe aceasta însăși. Activitatea psihică avînd un caracter reflex și reflectoriu este o activitate analitico-sintetică.

3) În virtutea caracterului reflex al activității psihice, fenomenele psihice constituie reflectarea realității care acționează asupra creierului.

4) Activitatea de reflectare a creierului este determinată de condițiile externe care acționează prin intermediul celor interne.

Astfel, din conținutul naturalist-științific concret al teoriei reflexelor se desprinde un nucleu teoretic general care, prin logica sa internă, prin semnificația sa metodologică obiectivă (independent de părerile personale ale lui Secenov sau Pavlov, examinate prin prisma determinării lor istorice), duce cu necesitate la teoria reflectării și la principiul determinismului propriu materialismului dialectic. În virtutea acestui fapt, teoria reflexelor, care face ca aceste premise generale să dobîndească realitate în conținutul naturalist-științific concret al teoriei activității creierului, a căpătat o importanță fundamentală pentru psihologia sovietică. Totuși este necesar să distingem forma specială sub care se manifestă principiile filozofice generale în teoria caracterului reflex al activității creierului — ca teorie fiziologică a activității nervoase superioare — de însești aceste principii filozofice. Altfel se creează posibilitatea de a substitui tezelor filozofice generale formele lor particulare de manifestare. În felul acesta, ceea ce reprezintă conținutul teoriei filozofice propriu-zisă este introdus în teoria caracterului reflex al activității creierului

ca teorie naturalist-ştiinţifică, în timp ce rolul teoriei filozofice este mascat. De aceea, astăzi, principiul determinismului le apare psihologilor în mod frecvent, ca una din tezele teoriei caracterului reflex al activităţii nervoase superioare, pe cînd în realitate însăşi această teorie este expresia particulară a principiului determinist al materialismului dialectic.

Pericolul şi prejudiciul pe care le creează substituirea principiului general filozofic prin forma lui specială de manifestare într-o anumită ştiinţă particulară, în cazul dat, în teoria activităţii nervoase superioare, constă în teza falsă pe care această substituire o creează pentru disciplinele limitrofe, respectiv — aici, pentru psihologie. Aceasta este pusă în faţa unei false alternative: sau să nu ia în considerare principiul dat, sau să-l primească în forma sa specială de manifestare, care este specifică unei alte discipline; or, sarcina adevărată a fiecărei ştiinţe, inclusiv a psihologiei, constă în a găsi, pentru principiile filozofice de bază comune unei serii de discipline, forma lor de manifestare specifică fiecăreia din aceste discipline. Caracterul comun al principiilor, care astfel ar apare în formă specifică în teoria activităţii nervoase superioare şi în psihologie, este unica bază sigură pentru „suprapunerea" psihologiei-teoriei activităţii nervoase superioare şi a unirii cu ea, fără a dăuna specificului vreuneia din aceste două discipline.

Desprinzînd concluziile, trebuie să ţinem seama de următoarele:

1) Descoperind, prin elaborarea efectivă a teoriei activităţii nervoase superioare legile fiziologice interne ale neurodinamicii, Pavlov a făcut un pas de cea mai mare importanţă pentru transpunerea în fapt a tezei materialist-dialectice conform căreia cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne.

2) Această latură metodologică generală a problemei este strîns legată de cea concretă, faptică. Nu se poate crede că „mecanismele" descoperite de Pavlov şi şcoala lui epuizează explicarea activităţii conştiinţei umane atît în trăsăturile sale generale, cît şi în cele specifice. A gîndi

astfel, înseamnă să te situezi, din punct de vedere metodologic, pe poziţii mecaniciste, să reduci particularul la general. Nu rareori încercările din ultimul timp de a explica toate fenomenele prin intermediul unora şi aceloraşi scheme, fără a li se aduce nici o dezvoltare, concretizare, modificare, creează pericolul operării formale cu teoria lui Pavlov sau mai precis cu termenii şi schemele pavloviste. Cînd verbalismul sau formalismul desemnează, prin aceleaşi formule, fenomene diferite, fără să ia în consideraţie specificitatea lor, el încetează de a însemna numai lipsă de gîndire sau neputinţă personală a unui cercetător sau a altuia. Cînd sînt însoţite de tendinţa de a absolutiza ceea ce s-a realizat în ştiinţă şi de a transforma noţiunile ei într-o cheie universală, ele reprezintă un rău augur pentru ştiinţă şi o ameninţare pentru dezvoltarea ei ulterioară. Oricît de mari ar fi realizările, ele nu trebuie să închidă calea cercetărilor ulterioare în vederea descoperirii unor „mecanisme" din ce în ce mai noi, care să explice aspectele specifice ale altor fenomene, în special aspectele specifice ale formelor din ce în ce mai înalte ale activităţii psihice. Aici nu este vorba de subaprecierea tezelor generale ale teoriei reflectării; dimpotrivă noi am dus generalizarea principiului reflectării pînă la ultima limită, pînă la a-l face să coincidă cu principiul general al determinismului; în această formă generală el este universal şi se extinde asupra tuturor fenomenelor. Nu este vorba nici de negarea sau micşorarea importanţei principiilor teoriei pavloviste a reflexelor, ci despre faptul ca, prin folosirea formală a unor rezultate privind fenomene cercetate şi real explicate, să nu se închidă calea cercetărilor ulterioare, a explicării efective şi nu numai „verbale" a particularităţilor specifice formelor superioare încă nestudiate. Fetişizarea celor studiate şi stagnarea ştiinţei sînt de nedespărţit.

Ştiinţa adevărată nu stă pe loc; ea, ca şi gîndirea omului, se află într-o continuă mişcare. Ea cunoaşte numai opriri temporare. Ea este mereu în mers. Cele realizate constituie numai o etapă a acestui drum, numai o treaptă a continuei aprofundări a esenţei fenomenelor şi a ridicării cunoaşterii pe noi culmi.

2. Activitatea psihică, activitate reflexă a creierului

Concepţia caracterului reflex al activităţii psihice a creierului aduce după sine, în mod inevitabil, o nouă abordare a problemei „localizării" funcţiilor psihice şi o înţelegere nouă a relaţiilor dintre funcţia şi structura creierului. Teoria reflexelor pune în evidenţă inseparabilitatea activităţii psihice de creier. Totodată, concepţia caracterului reflex al activităţii psihice a creierului exclude necesitatea şi chiar posibilitatea de a căuta în creier „lăcaşul sufletului", de a căuta sursa activităţii psihice în interiorul creierului, în structura sa celulară, izolînd astfel psihicul de lumea externă.

Pînă la Pavlov era dominantă teoria localizării funcţiilor pe scoarţă care s-a format în fiziologie prin anii 70 ai secolului trecut. Carenţa principală a teoriei prepavloviste a localizării cerebrale a funcţiilor psihice constă în raportarea directă a activităţii psihice, lipsită de orice determinare materială, fiziologică, la structura anatomică, lipsită, de asemenea, de orice determinare fiziologică a fenomenelor care se petrec în ea.

Această orientare generală unea toate teoriile prepavloviste în problema corelaţiei funcţiilor psihice cu creierul, independent de faptul dacă ele rezolvau mai îngust sau mai larg problema propriu-zisă a localizării. În perioada prepavlovistă toate divergenţele dintre diversele teorii despre localizare — între Marie şi predecesorii lui, între Head şi teoriile anterioare — au avut o importanţă secundară, situîndu-se în cadrul unei concepţii comune, căreia i se opune în momentul de faţă concepţia pavlovistă.

Cu toate că cea dintîi raporta psihicul la creier, ea era, în fond, dualistă, întrucît considera, pe de o parte, structura anatomică materială a creierului, iar pe de altă parte, activitatea psihică a creierului, pur spirituală, lipsită de orice substrat material şi de orice determinare fiziologică. Trăsătura principală şi greşeala de bază a acestei concepţii a fost dualismul.

Corelarea directă a proceselor psihice cu structurile cerebrale, fără ca procesele psihice să fie raportate la dinamica proceselor nervoase care se petrec în aceste structuri, excludea, de fapt, orice posibilitate de a descoperi

substratul material cerebral al vreunui proces *concret* în ceea ce desfășurarea lui are particular și caracteristic. Nici un proces determinat, concret, cum ar fi un proces concret de percepție nu poate fi suprapus structurilor anatomice, fără referire la procesele fiziologice care se desfășoară în ele, ci doar percepția în general, noțiunea generală, categoria sau funcția percepției.

Orice proces psihic concret se află în relație cu un proces fiziologic concret, cu activitatea concretă a creierului sau cu starea lui. Din această cauză, explicarea proceselor psihice prin dependența lor de o structură sau de o zonă a creierului, considerată ca mecanism, nu poate fi extinsă asupra proceselor psihice reale (percepție, gîndire etc.). Acestea, considerate în realitatea lor, apăreau totuși în afara legăturii concrete cu activitatea cerebrală, cu alte cuvinte, ca o activitate pur spirituală, pentru care nu poate fi indicată nici o bază materială.

Pe de o parte, în această concepție, psihicul, ca funcție a creierului, apare ca un produs formal, abstract, iar nu ca un proces real; pe de altă parte, psihicul este tratat în mod primitiv, nu ca activitate întotdeauna condiționată din exterior, ci ca funcționare a unui anumit țesut.

În virtutea faptului că concepția psihomorfologistă corela psihicul cu structura anatomică a creierului, *fără să-l raporteze la dinamica activității nervoase a acestuia,* el apărea, inevitabil, ca fiind determinat din interior de către proprietățile creierului însuși, în afara raportului său cu lumea externă. În felul acesta, psihicul omului era rupt de condițiile existenței lui. Condițiile de viață puteau să apară în raport cu psihicul numai în calitate de factor extern. În acest caz, psihicul se prezenta ca determinat pe de o parte, de creier, pe de altă parte, de lumea obiectivă, pe de o parte, de proprietățile înnăscute ale creierului, pe de altă parte, de condițiile vieții sociale. Problema determinării psihicului ajungea la un impas.

Această teorie constituia o bază pentru ca, plecînd de la invariabilitatea structurii creierului uman în evoluția istorică a dezvoltării omenirii, să se ajungă la concluzia invariabilității conștiinței umane și, rupînd în felul acesta conștiința de condițiile materiale schimbătoare ale vieții sociale a oamenilor, să înfățișeze conștiința ca ceva

statornicit, invariabil, în afara istoriei. În acelaşi timp, teoria localizării conţinea pericolul unei biologizări grosolane şi deschidea calea rasismului. În mod fatal, ea ducea la explicarea diferenţei dintre conştiinţele oamenilor aflaţi pe diverse trepte ale evoluţiei istorice, prin deosebirile de structură ale creierului lor, ducea la reducerea acestei diferenţe la deosebirea organică a creierului oamenilor aparţinînd diverselor popoare şi rase.

Dacă presupunem că rezultatele evoluţiei istorice a limbajului şi a gîndirii, care sînt, desigur, activităţi ale creierului, se sedimentează în structuri *anatomice,* ajungem inevitabil la concluzia că popoarele care n-au parcurs acest drum din dezvoltarea istorică a gîndirii şi a vorbirii nu sînt *organic* capabile să-şi însuşească categoriile corespunzătoare — produse ale unei evoluţii istorice mai tîrzii.

Încercarea de a se fixa istoria omenirii în *structura* creierului înseamnă nu atît „istoricizarea" concepţiei despre creier, cît, mai ales, *biologizarea* studiului evoluţiei istorice. Păşind pe această cale nu este greu să ajungi la concluzii rasiste.

In felul acesta, recunoaşterea formală a ideii că psihicul este funcţia creierului se dovedeşte a fi insuficientă. Important apare felul cum este ea înţeleasă, ce conţinut i se dă acestei idei.

Psihomorfologismul localizează activitatea psihică, lipsită de orice determinare fiziologică, la structura morfologică (la „zonă"), fără a o raporta la o anumită activitate nervoasă funcţională. În realitate, activitatea psihică, ca atare, ca activitate nervoasă superioară, are un aspect fiziologic neurodinamic. Dar şi orice structură morfologică a creierului are în mod permanent un aspect neurodinamic, întrucît creierul nu este un obiect mort, o parte din natura lipsită de viaţă, ci este un organ care funcţionează, care lucrează. Tocmai prin aspectul lor neurodinamic, structura morfologică şi funcţia fiziologică a creierului se contopesc, coincid, aşa încît nu este necesar să fie corelate dinafară. Într-un anumit sens se petrece o „contopire", o unire a fiziologiei cu morfologia; funcţia şi structura se unesc într-o „construcţie". Această unire se bazează nu numai pe dependenţa funcţiei de structură, dar şi pe faptul că legăturile care se formează în procesul

funcționării se cristalizează în structură, că însăși formarea structurii este condiționată de funcție.

Construcția este structura în acțiune, nu o simplă formă a unui lucru, ci structura unui organ care îndeplinește anumite funcțiuni. Aspectul dinamic-funcțional al „construcției" este tocmai localizarea în „construcție" a unei funcții anumite.

Nu este nevoie să ne oprim, în mod special, asupra concepției pavloviste despre localizare în sensul său mai concret. Aici ne putem desprinde complet de conținutul special al ideilor pavloviste despre localizare. Problema dacă trebuie să fie acceptată o mai largă sau mai restrînsă localizare a funcțiilor în creier, dacă la porțiunile „periferice" ale analizatorilor de pe scoarța omului trebuie raportate funcțiile cele mai elementare sau, dimpotrivă, cele superioare, în sfîrșit, dacă în general există pe scoarța omului asemenea porțiuni periferice ale analizatorilor — acestea reprezintă nu probleme principiale, ci faptice. Problema localizării mai largi sau mai restrînse se rezolvă în mod diferit pe diferitele trepte de evoluție, în funcție de datele concrete. Însemnătatea de principiu a localizării funcțional-dinamice constă în următoarele: „substratul" material (cerebral) al oricărui proces psihic concret trebuie considerat nu numai structura ci și dinamica funcțională fiziologică legată de ea, „construcția", după expresia lui Pavlov, și nu structura celulară izolată de procesele fiziologice care au loc în ea.

Dacă o serie de fapte stabilite de știință infirmă anumite ipoteze de ordin morfologic emise de Pavlov sau, în orice caz, se opun extinderii lor la creierul omului, în schimb nu numai considerațiile teoretice, dar și toate faptele cunoscute confirmă teza principială expusă mai sus. În legătură cu aceasta se concretizează într-un fel determinat însăși înțelegerea psihicului ca funcție a creierului.

În concepția psihomorfologistă, *funcția* reprezintă, propriu-zis, o *funcționare* a unui țesut celular cu o anumită structură, determinat integral *din interiorul* lui. În concepția dinamică, funcția apare, cum e și firesc, ca *activitate* a creierului condiționată de influențele *din-afară*. Concepția psihomorfologistă, care privește acti-

vitatea psihică ca funcţionare a creierului, coincide în principiu cu concepţia lui Müller-Helmholtz care consideră senzaţia ca o funcţionare a receptorului. Astfel că, pentru aceasta din urmă, ca şi pentru concepţia psihomorfologistă prezentarea mecanicist-vulgară a psihicului ca funcţionare a unui organ apare, pe de altă parte, ca idealism fiziologic.

Conform pavlovismului, creierul, care serveşte pentru realizarea interacţiunii omului cu lumea, este considerat ca un organ activ, ca un organ al activităţii psihice, a cărui structură e legată de funcţiunile sale. Psihicul — ca funcţie a creierului — nu se reduce la funcţionarea aparatului său celular, ci apare ca activitate a creierului, condiţionată de acţiuni externe. Teza condiţionării externe a activităţii creierului care nu reprezintă o funcţionare a structurii celulare condiţionată numai din interior, nu exclude, desigur, nicidecum, recunoaşterea particularităţilor structurii creierului care s-au format în cursul evoluţiei sub influenţa acţiunilor externe şi afirmarea rolului lor de condiţii ale activităţii pe care o realizează creierul.

Din concepţia dinamică a localizării funcţiilor în creier decurge necesitatea unei modificări radicale şi a înţelegerii generale a funcţiilor sau proceselor psihice. La structurile morfologice sau la zonele anatomice, considerate independent de procesele fiziologice care se petrec în ele, se poate raporta nu un proces concret anumit, să zicem percepţia unui obiect de către un om în condiţii date, ci, în cel mai bun caz, numai percepţia în „general" — categoria sau „funcţia" percepţiei. Noţiunea de funcţie ca o categorie abstractă, formală, aşa cum o concepea, la sfîrşitul secolului trecut, „psihologia funcţională", este o completare firească a felului cum îşi închipuia fiziologia, spre 1870, zona anatomică sau structura morfologică, luate izolat de starea funcţională dinamică, ca „mecanism" nemijlocit al proceselor psihice. *Teoria psihomorfologistă a localizării funcţiilor în creier şi psihologia funcţională idealistă sînt două laturi strîns legate ale unei concepţii unice.* Localizarea dinamică este legată de conceperea proceselor psihice ca activitate reflexă a creierului.

*

* *

Teoria caracterului reflex al activităţii creierului constituie concepţia despre acele procese nervoase sau acte prin care se realizează interacţiunea organismului, a individului cu lumea înconjurătoare. Reflexul este răspunsul necesar pe care-l dă organismul cu ajutorul sistemului nervos la o acţiune externă. Procesul reflex este tocmai acela care începe cu receptarea excitaţiei externe, continuă prin procesele nervoase ale aparatului central, adică ale scoarţei emisferelor creierului şi se termină prin activitatea de răspuns a individului. Calea nervoasă care merge de la receptor la organul efector formează — după cum se ştie — arcul reflex. Acesta include receptorul, căile nervoase care duc de la el la creier (aşa-numitele căi nervoase aferente), creierul însuşi, căile nervoase care merg de la el spre organele efectorii (căile efectorii) şi înseşi aceste organe prin intermediul cărora se realizează răspunsul (efectorii — muşchi, glande). Dacă prin activitatea de răspuns se înţelege actul de conduită, o acţiune umană mai mult sau mai puţin complexă, legătura lui cu acţiunea externă originară reprezintă în sine o asociere complexă de arcuri reflexe. Această legătură se realizează nu ca rezultat al unui reflex, ci al unui sistem de acte reflexe.

Întreg procesul interacţiunii începe cu influenţa excitantului extern asupra receptorului (organul de simţ). Însăşi *receptarea excitantului* — condiţia iniţială a reacţiei adecvate a organismului — reprezintă în sine *un proces reflex* în cadrul căruia receptorii îndeplinesc şi funcţia de efectori. (Cercetările contemporane au stabilit prezenţa unei serii întregi de căi nervoase aferente în aparatele receptoare.) Influenţa excitantului extern asupra receptorului atrage după sine intrarea în acţiune a aparatului central cortical, iar impulsurile acestuia modifică excitabilitatea receptorilor[1]. Receptorul periferic şi aparatul cor-

[1] Încă în 1909 S. R. Ramon-Y-Cajal a constatat că în alcătuirea nervului optic se găsesc fibre eferente care se termină în retină. E. G. Scolnic — Iarros (1955) a cercetat fibrele care descind din scoarţă în stratul subcortical al analizatorului vizual. După A. M. Grinstein, fibrele eferente care merg spre retină se află în relaţie cu reglarea procesului de adaptare. R. Granit a descoperit modificări ale activităţii electrice a celulelor nervoase

tical central lucrează ca un sistem unic. Această teză fundamentală a căpătat expresia sa în noţiunea pavlovistă a analizatorilor, pe care a precedat-o concepţia secenovistă a aparatului senzorial. Înţelesul adevărat pe care-l are la Pavlov cuvîntul „analizator" nu-l constituie sensul său literal, nu rezidă în izolarea funcţiilor analitice ale scoarţei de activitatea ei sintetică, ci tocmai în reunirea receptorului periferic şi a scoarţei într-un aparat unic. Esenţa problemei nu o redă simplul enunţ că la receptarea excitantului extern participă atît receptorul periferic, cît şi aparatul cortical central, ci în afirmarea caracterului comun al acţiunii capetelor periferic şi central ale unuia şi aceluiaşi aparat. Acest aparat unic realizează analiza, sinteza, diferenţierea şi generalizarea excitanţilor. Produsul activităţii lui reflexe analitico-sintetice este *senzaţia* sau *percepţia* ca imagine a obiectului care a servit drept excitant.

Activitatea reflexă provocată de influenţa unui excitant nou se manifestă, în primul rînd, printr-un şir de reacţii *de orientare,* care asigură condiţii mai bune de percepere a proprietăţilor excitantului extern (de exemplu, mişcările reflexe ale ochiului în direcţia excitantului, modificarea diametrului pupilelor etc.). Reflexul de orientare este, înainte de toate, reflexul provocat de un excitant nou, reflex care creează condiţii favorabile pentru decelarea proprietăţilor excitantului. El îşi păstrează însemnătatea şi pentru perceperea excitanţilor care au acţionat anterior (mişcările globilor oculari care urmăresc conturul obiectului etc.).

În procesul percepţiei, reacţiile de orientare se organizează şi se sedimentează în anumite stereotipuri, atunci cînd, de exemplu, se elaborează şi se fixează anumite

---

ganglionare nervoase din retină sub influenţa excitării regiunii talamice (1954). Influenţa inversă a centrilor asupra receptorilor a fost demonstrată şi pentru proprioreceptori (Hant 1952). Rolul influenţelor inverse asupra receptorilor auditivi, în procesul adaptării auditive, a fost remarcat de Davies, Tasaki, Goldştein (1952). Un rol important în restructurarea stării funcţionale a receptorului îl joacă aparatul său proprioceptiv. Proiecţia corticală a acestui aparat este dispusă în nucleii analizatorilor respectivi (Kvasov 1956).

„parcursuri" sau *„itinerarii"* ale ochiului care urmăreşte un obiect. Elaborarea, în procesul dezvoltării individuale, a unor „itinerarii" şi „parcursuri" (generalizate şi stereotipizate) ale mişcărilor de orientare ale ochiului, constituie tocmai capacitatea de a privi.

Capacitatea de a privi, ca şi capacitatea faţă de orice activitate psihică, se formează chiar în cursul acestei activităţi.

Totuşi, a privi şi a vedea nu este acelaşi lucru: a privi nu înseamnă încă a vedea, cu toate că nu poţi vedea fără să priveşti. Fiecare senzaţie şi percepţie presupune, în mod obligatoriu, reacţii reflexe *specifice* ei şi nu numai reacţii de orientare. Evident, prin reflexele de orientare, comune pentru diferiţi excitanţi, nu se poate explica specificitatea diferitelor senzaţii.

Reacţiile reflexe specifice atît condiţionate, cît şi necondiţionate au o însemnătate principală, pentru fiecare gen de senzaţii.

În ultimul timp, un şir de cercetători au şi demonstrat rolul reflexelor condiţionate în formarea senzaţiilor (Gherşuni, Bîcov, Pşonic şi alţii). Confirmarea aceleiaşi teze o constituie, de fapt, numeroasele experienţe făcute asupra vederii în mod independent de teoria reflexelor condiţionate. De exemplu, experienţele vechi ale lui Stratton şi lucrările ulterioare ale unor savanţi au dovedit că, dacă unui om i se vor pune ochelari care inversează imaginea obiectelor, după un oarecare timp, el va percepe obiectele corect. Experienţele prezentate la cel de al XIV-lea Congres internaţional de psihologie de la Montreal au arătat că unei astfel de restructurări reflex condiţionate i se supun şi senzaţiile cromatice[1].

Materialul concret al cercetătorilor demonstrează rolul esenţial pe care-l au legăturile condiţionate în formarea senzaţiilor. Dar de aici nu urmează că senzaţiile con-

---

[1] Vezi Ivo Kohler, *Experiments with prolonged optical Distortions*, „Acta psychologica", vol. XI, nr. 1, Amsterdam, 1955, p. 176. Vezi, de asemenea, descrierea a două filme: Theodor Erismann and Ivo Kohler, *Upright Vision through inverting Spectacles* (p. 187) şi N. H. Pronko and F. W. Snyder, *Vision with Spatial Inversion*, (pp. 187—188), „Contemporary Psichologhy", vol. I, nr. 6, june, 1956.

stau numai din reflexe condiţionate. Ca şi toate reflexele condiţionate, ele au şi o bază reflex-necondiţionată compusă din reflexele necondiţionate specifice unui anumit receptor. Excitanţii adecvaţi pentru unul sau altul din receptori — cum se obişnuieşte a se spune[1] —, nu sînt altceva decît excitanţii necondiţionaţi, iar reacţiile ochiului sau ale unui alt analizator faţă de ei nu sînt altceva decît reflexele necondiţionate care formează baza activităţii reflexe a fiecărui analizator. Astfel, de exemplu, o reacţie reflex-necondiţionată a aparatului vizual este descompunerea purpurii retiniene din celulele fotosensibile ale ochiului, provocată în mod reflex de acţiunea luminii. Reflexele necondiţionate specifice unui receptor anumit, împreună cu sistemul reacţiilor condiţionate, care s-a structurat pe baza lor, formează o unică activitate reflexă a analizatorului. Datorită acestei unităţi şi interdependenţe, schimbarea componentelor condiţionate ale activităţii reflexe poate să modifice şi rezultatul ei final. Dar această modificare, ce se petrece în funcţie de schimbarea componentei reflex-condiţionate a activităţii analizatorului, nu denotă lipsa bazei reflex-necondiţionate.

În sistemul activităţii reflexe unice a analizatorilor pe care o declanşează influenţa excitantului extern asupra receptorului, reacţiile de orientare îşi păstrează însemnătatea, dar ocupă o poziţie subordonată. Mai curînd sau mai tîrziu, reflexul de orientare la excitanţii indiferenţi se stinge. În structura activităţii reflex-condiţionate, reflexul de orientare se restabileşte, dar în calitate de reacţie evident subordonată funcţiei de semnalizare a excitantului. În structura reflexului condiţionat, reacţii de orientare apar la toate modificările excitantului *semnalizator*, atît la cele puternice, cît şi la cele slabe. *Excitanţii semnalizatori slabi* provoacă reacţii de orientare în măsură mai mare decît excitanţii *puternici fără valoare de semnal*. Cînd excitantul semnalizator devine greu de diferenţiat, apar reacţii de orientare intensificate. Rolul conducător al semnificaţiei de semnalizare a excitantului şi, deci, al activităţii reflex-condiţionate specifice analizato-

[1] De fapt ar fi trebuit să se vorbească despre receptorii adecvaţi anumitor excitanţi.

rilor se constată experimental, de pildă, cînd la instructajul numărării semnalelor luminoase, reflexe de orientare puternice apar numai la lumină, pe cînd la instructajul numărării sunetelor apar numai la excitanţii auditivi[1].

Aşadar, acţiunea excitantului asupra receptorului provoacă activitatea reflexă a analizatorului corespunzător (adică a receptorului precum şi a aparatului central de pe scoarţă cu care este unit prin căi aferente şi eferente). Această activitate reflexă reprezintă un sistem extrem de complex de reflexe necondiţionate şi condiţionate, specifice fiecărui receptor, în care sînt cuprinse şi reflexele de orientare atît cele necondiţionate, cît şi cele condiţionate[2]. În cadrul unui asemenea sistem de reflexe, între cele condiţionate de orientare şi cele condiţionate specifice apar relaţii dinamice complexe: un puternic reflex de orientare la un excitant inhibă formarea reflexelor condiţionate la alţi excitanţi; dacă în cursul unei experienţe, un excitant indiferent care provoacă un reflex de orientare, devine excitant semnalizator, el atrage asupra sa reflexul de orientare la alţi excitanţi, chiar puternici din punct de vedere fizic, dar indiferenţi[3]; slăbirea excitantului semnalizator care îl face să devină greu diferenţiabil, provoacă intensificarea reflexului de orientare în raport cu el etc. În felul acesta, tabloul general al activităţii reflexe se complică şi mai mult[4].

---

[1] Vezi E. N. Sokolov, *Vîşşaia nervnaia deiatelnosti i problema vospriatiia*, „Voprosî psihologhii" 1955, nr. 1, p. 62.

[2] Reflexul de orientare este caracterizat de obicei ca reacţie la un excitant nou. Dar prin aceasta nu se defineşte ce anume se realizează faţă de acest excitant nou, în urma reacţiei de orientare. În esenţă, reflexul de orientare realizează distingerea primară a excitantului. Constatînd că ceva s-a schimbat, că în faţa individului se află acum altceva decît era înainte, reflexul de orientare realizează, ca şi activitatea reflexă în general, o oarecare, fie şi primară, analiză a situaţiei.

[3] Vezi E. N. Sokolov, *loc. cit.*

[4] Aici este locul să amintim acel tablou, naiv în simplitatea sa, pe care ni-l înfăţişa vechea teorie a receptorilor: excitantul extern influenţează receptorul şi, în funcţie de calitatea lui (lungimea undelor etc.) provoacă modificări de un gen sau altul ale stării lui. Informaţiile despre aceste modificări ale stării receptorului ajung, pe căile de conducere, pînă la creier; creierul pri-

Astfel ne apare într-o primă şi largă aproximaţie acea complexă activitate reflexă, al cărui rezultat vital pentru individ este senzaţia sau percepţia.

Imaginea obiectului este produsul unui sistem sau a unei asocieri de acte reflexe. Fiecare dintre ele schimbă situaţia persoanei care percepe în raport cu excitantul şi numai totalitatea actelor reflexe, care se succed unul după altul şi care sînt provocate de acţiunea obiectului asupra receptorului, realizînd analiza şi sinteza, diferenţierea şi generalizarea excitanţilor, formează senzaţia. Imaginea, nu este, propriu-zis, altceva decît o totalitate de acte reflexe care se succed şi se asociază, care se contopesc într-un ansamblu de acte reflexe, în urma căruia, în faţa noastră, apare obiectul cu multitudinea laturilor şi proprietăţilor lui. (Formarea imaginii în procesul vederii se poate compara nu cu imprimarea imaginii pe o placă fotografică, ci cu formarea imaginii în televizor, unde unda electronică, parcurgînd imaginea, trimite consecutiv impulsuri electrice.) Imaginea dăinuie atît cît durează activitatea reflexă a creierului, fiind inseparabilă de ea. De aceea nu există nicăieri *o imagine ca atare, ideală, care să fie cu totul izolată de procesul material, de activitatea materială a creierului.*

Imaginea, fenomenele psihice şi activitatea materială a creierului nu pot fi corelate din afară, problema corelaţiei lor nu se poate rezolva prin consideraţii speculative. Cercetarea procesului real al activităţii reflexe care se produce în urma acţiunii excitantului asupra receptorului (organul de simţ), indică într-un mod direct cum *apar fenomenele psihice în procesul activităţii reflexe. Ele reprezintă produsul ei necesar.*

Ca rezultat al acestei activităţi reflexe, excitantul apare reflectat în senzaţie sau în percepţie. În fluxul continuu al activităţii reflexe se stabilesc noi reacţii la excitantul reflectat în senzaţie sau în percepţie şi, în acelaşi timp, se formează răspunsul omului la influenţa lumii externe, acţiunile prin care îşi satisface trebuinţele sale şi modifică lumea.

---

meşte aceste „ştiri" şi senzaţia este gata! Cît e de departe această cu adevărat sfîntă naivitate de adevărul vieţii în toată complexitatea lui.

Așa cum imaginea senzorială a obiectului este produsul unei complexe activități reflexe analitico-sintetice, tot astfel și acțiunile oamenilor reprezintă un produs mai mult sau mai puțin complex al unei totalități de arcuri reflexe, pentru a căror închidere e necesară formarea legăturilor analizatorului motor (și a celui verbomotor) cu cel vizual, auditiv etc.

Realizarea oricărei acțiuni cu ajutorul mișcărilor corespunzătoare (așa-numitele mișcări voluntare) presupune formarea legăturilor între fluxul semnalelor senzoriale, care, venind în cursul efectuării mișcării de la organul ce se deplasează, ajung la creier, și fluxul semnalelor senzoriale provenite de la acțiunea condițiilor externe în care se petrece acțiunea, de la obiectele spre care ea a fost îndreptată. În virtutea acestor legături și a reversibilității lor, semnalele senzoriale care provin de la obiectele și condițiile în care se află obiectele încep să regleze acțiunile[1].

Ca rezultat al formării sistemului complex de arcuri reflexe, imaginea unui obiect sau fenomen (mai precis, obiectul pe care ea îl oglindește), apare ca un semnal pentru o acțiune sau alta[2].

În consecință, *activitatea psihică și activitatea neuroreflexă a creierului nu pot fi corelate din afară, iar unitatea lor nu se poate enunța pe baza vreunor considerații speculative: cercetarea directă a desfășurării reale a activității reflexe a creierului explică felul cum în procesul acestei activități, în desfășurarea ei apar fenomenele psihice, senzațiile, percepțiile etc., și felul cum excitanții reflectați de ele devin semnale pentru activitatea animalului*

---

[1] I. P. Pavlov, *Experiența a douăzeci de ani...*, pp. 589–593.

[2] De aceea a caracterizat I. P. Pavlov senzațiile, percepțiile ca semnale ale realității, iar reflexul condiționat, care reprezintă reacția la excitantul semnalizator, ca fenomen nu numai fiziologic, ci și psihic. El considera ca „indiciu esențial al activității nervoase superioare" faptul că în cadrul ei acționează excitanți semnalizatori, precum și faptul că în condiții determinate, excitanții semnalizatori își modifică acțiunea fiziologică. Ceea ce este posibil doar datorită faptului că activitatea nervoasă superioară este nu numai o activitate fiziologică, dar și una psihică. (Vezi și *Ibidem*, p. 599).

sau a omului. Aşadar avem în faţa noastră o activitate care este de fapt unică. Ea este o activitate psihică pentru că realizează reflectarea în senzaţii şi percepţii a obiectelor; totodată ea este şi o activitate nervoasă a organului material, a creierului, supusă tuturor legilor dinamicii proceselor nervoase. Teza inseparabilităţii fenomenelor psihice, a activităţii psihice de activitatea nervoasă, materială a creierului, devine evidentă şi palpabilă; ea reiese clar din totalitatea faptelor reale şi se degajă din ele ca o idee generală şi ca o concluzie.

În ultimii ani, în U.R.S.S. s-a pus de mai multe ori în discuţie locul fenomenelor psihice în activitatea reflexă şi rolul real pe care îl îndeplineşte imaginea în cadrul acestei activităţi. Încercările de a rezolva această problemă au ajuns de mai multe ori la impas, mai ales pentru că s-a folosit schema fictivă a unui singur arc reflex în care s-a căutat să se introducă şi construirea imaginii obiectului şi acţiunea omului cu obiectul.

Acesta a fost arcul reflex „în general", care se realizează într-un analizator necunoscut şi care nu reuneşte în nici un fel arcurile reflexe ale diferiţilor analizatori. Firește, în cadrul lui nu au putut fi plasate şi construirea imaginii obiectului şi acţiunea omului. Fiecare încercare de a introduce în arcul reflex imaginea, ca o verigă specială, şi de a pune sfîrşitul lui efector în dependenţă de imagine, ameninţă, inevitabil, cu ruperea continuităţii materiale a actului reflex şi cu dematerializarea idealistă a activităţii reflexe a creierului.

Toate îşi găsesc locul şi capătă o rezolvare firească dacă vom părăsi schema fictivă şi ne vom întoarce la adevăratul proces al activităţii reflexe luat în complexitatea lui reală, ca flux a nenumărate arcuri reflexe, aflate într-o complexă interacţiune.

Activitatea reflexă a creierului este provocată de excitantul care constituie iniţial un agent fizic. În cursul activităţii reflexe pe care o provoacă acesta, apare senzaţia, iar excitantul care apărea la început numai ca agent fizic capătă caracterul de obiect perceput senzorial. Desfăşurarea ulterioară a activităţii reflexe are loc sub acţiunea acestui obiect reflectat prin intermediul senzaţiei (obiect

care nu încetează prin aceasta de a fi şi agent fizic). Aşadar, senzaţia este inclusă în fluxul activităţii reflexe.

O premisă filozofică necesară pentru rezolvarea justă a problemei rolului real pe care-l au, în cadrul activităţii reflexe, fenomenele psihice, imaginea o constituie înţelegerea faptului că în această activitate semnalul este un obiect — stimul. După ce acţiunea lui provoacă apariţia senzaţiei, dependenţa activităţii reflexe ulterioare de excitant este mediată de senzaţie. În acest caz, semnalul este excitantul reflectat în senzaţii, perceput în calitate de obiect. Datorită reflectării excitanţilor şi a condiţiilor în care ei apar, excitanţii îşi schimbă, în funcţie de condiţii, — folosind cuvintele lui Pavlov — acţiunea lor fiziologică.

Recunoaşterea rolului real al senzaţiilor, percepţiilor şi fenomenelor psihice, în general, în determinarea activităţii reflexe, nu introduce nici un fel de subiectivism în înţelegerea ei, deoarece, conform liniei de bază a monismului materialist în teoria cunoaşterii, senzaţiile, percepţiile etc. sînt reflectări, imagini ale unor lucruri existente real. Din acest motiv, acţiunea senzaţiilor şi percepţiilor este aceea care-i dezvăluie subiectului cunoscător lucrurile a căror reflectare sînt senzaţiile şi percepţiile[1].

Activitatea reflexă are două rezultate de importanţă vitală: reflectarea lumii — fie senzorială, nemijlocită, fie prin mijlocirea cuvîntului — şi acţiunea omului, prin intermediul căreia el îşi satisface trebuinţele sale, îşi realizează scopurile şi transformă efectiv realitatea.

Între reflectarea senzorială şi acţiune — aceste două importante rezultate finale ale activităţii reflexe — există relaţii reciproce esenţiale. Pe de o parte, reflectarea senzorială a realităţii — a condiţiilor în care se petrece acţiunea şi a obiectului asupra căruia este ea îndreptată — serveşte la reglarea acţiunii. În acelaşi timp, prin intermediul acţiunii îndeplinite de om, un excitant sau altul, iniţial indiferenţi, capătă semnificaţie de semnalizare. O dată ce ex-

[1] Excitanţii reflectaţi în senzaţii pot — desigur — să provoace reacţii pe care nu le pot provoca excitanţii nereflectaţi în senzaţii. Aceasta se poate observa chiar în fenomene de genul adaptării. Judecînd după experienţele efectuate în laboratorul lui E. N. Sokolov, adaptarea apare în raport cu sunetele auzite; adaptarea nu are loc faţă de sunetele care sînt sub prag.

citantul anterior indiferent capătă semnificaţie de semnalizare, sensibilitatea faţă de el creşte (pragurile coboară); analiza şi diferenţierea lui mai fină se realizează tocmai prin intermediul legăturii cu activitatea de răspuns, faţă de care el are o semnificaţie de semnalizare. Pentru ca două impresii apropiate să poată fi diferenţiate este necesar ca, în funcţie de desfăşurarea şi de sarcinile activităţii realizate de om, să apară necesitatea diferenţierii lor; în cazul îndeplinirii reuşite a acestei activităţi, diferenţierea excitantului primeşte o „întărire" din partea realităţii.

Totuşi „întărirea" de către realitate, necesară realizării reuşite a activităţii reflexe, construirii reflexe a imaginii senzoriale a obiectelor din realitate, trebuie, evident, căutată nu numai la sfîrşitul reacţiei analizatorului motor. Activitatea reflexă care se realizează, să zicem, în analizatorul vizual, primeşte „întărirea" în cadrul acestei activităţi. Drept aceasta serveşte însăşi obţinerea unei imagini clare a obiectului. Tocmai imaginea în care sînt satisfăcute „trebuinţele" ochiului, legate de funcţiunile lui, imaginea care satisface trebuinţa de a vedea clar, şi care înlătură necesitatea de a mai privi ulterior, reprezintă întărirea. Altfel spus, îndeplinirea cu succes a activităţii analitico-sintetice, specifică receptorului vizual, serveşte drept întărire pentru activitatea de orientare a vederii. La fel şi în ceea ce priveşte auzul; însăşi audiţia, satisfacerea trebuinţelor auzului care se formează o dată cu funcţiunile lui — de a releva proprietăţile sunetului în ansamblul raporturilor specifice, de înălţime, armonie etc. — serveşte ca întărire pentru actul auzului, ascultării etc., adică pentru întreaga activitate eficientă a unui auz uman activ.

Aici se află, probabil, primele surse ale cunoaşterii „teoretice", ale contemplării estetice şi ale bucuriei legate de ea, — bucuria de a cunoaşte realitatea urmărind contururile ei, de a contempla frumuseţea formelor ei, de a percepe viaţa în plenitudinea sonorităţilor ei.

* * *

Teoria reflexelor, ca teorie a formării legăturilor se află într-o relaţie intimă cu teoria *asociaţiilor*, dar în acelaşi timp ea reprezintă o transformare adîncă şi principială a tradiţionalei *teorii asociaţioniste* a vechiului empirism.

Prima particularitate distinctivă a înţelegerii asociaţiei ca reflex constă în aceea că asociaţia, ca proces integral nu numai psihic, dar şi fiziologic, apare nu doar ca legătură între unele verigi centrale ale reflexelor şi între reprezentările, care le-ar corespunde acestor verigi centrale, ci între arcurile reflexe în întregul lor. Aceasta înseamnă că asociaţia nu este o simplă legătură între două reprezentări; verigile reale ale asociaţiei se prezintă ca interacţiuni ale individului cu lumea, cu realitatea obiectivă. Din această teză iniţială decurge restructurarea radicală a întregii teorii tradiţionale a asociaţiilor.

Asociaţia nu poate fi separată de legătura condiţionată (temporară) ca formă elementară de sinteză. Forma elementară a sintezei este legătura condiţionată (temporară) între doi excitanţi care se formează în procesul activităţii reflex-condiţionate (de exemplu, legătura dintre componentele unui excitant complex).

Asociaţia este legătura care se formează între excitantul semnalizator şi ceea ce el semnalizează[1]; ea are, de regulă, un caracter semnalizator şi se formează dacă primul său termen semnalizează un eveniment care are pentru noi o însemnătate vitală, răspunzînd cerinţelor, intereselor, sarcinilor activităţii noastre[2].

---

[1] În studierea unei serii de cifre, cuvinte etc. se formează o asociaţie între două componente ale seriei, dacă cea precedentă devine pentru noi un semnal pentru a răspunde la componenta următoare.

[2] Uneori este considerată asociaţie şi legătura temporară dintre doi excitanţi neutri, asemănătoare aceleia care a fost constatată în experienţele lui Podkopaev şi Narbutovici (vezi I. O. Narbutovici şi N. A. Podkopaev, *Uslovnîi reflex kak assoţiaţia*, „Trudî fiziologhiceskie laboratorii akad. I. P. Pavlova", T. VI, vîp. 2, 1936). Totuşi, după cum se ştie, Podkopaev şi Narbutovici au reuşit să formeze legătura între doi excitanţi neutri (nealimentari etc.) numai folosind excitanţi noi, neobişnuiţi, adică provocînd faţă de ei un reflex de orientare, ceea ce înseamnă, de fapt, că al doilea excitant a avut rolul de a satisface trebuinţa „de cunoaştere", care a apărut o dată cu aplicarea primului excitant şi astfel şi aceasta era o legătură de semnalizare. Deosebirea dintre ea şi legăturile reflexe care se formează la un excitant, să zicem, alimentar, constă, în realitate, numai în faptul că activitatea reflexă, întărirea şi capacitatea ei de semnalizare se realizau, în primul caz, în cadrul activităţii de „cunoaştere" a analizatorilor.

Formarea asociației este, în esență, un proces în care un fenomen capătă semnificația de semnal al unui alt fenomen[1]. Semnificația evenimentelor, semnalizată de împrejurările care se asociază cu ele, „întărește" asociația. Pentru ca legătura asociativă să se formeze este necesar să aibă pentru om o semnificație, un sens.

Legăturile gîndirii, ca legături cu sens, au fost, de multe ori, opuse celor asociative, considerate ca fiind fără sens. Baza unei asemenea tratări a asociației o constituie faptul că, în anumite condiții, legătura între două obiecte sau fenomene pe care o formează omul poate să nu fie esențială pentru ele. Totuși, formarea legăturii dintre aceste fenomene sau obiecte trebuie să aibă sens pentru individul respectiv (de exemplu, numărul de telefon pe care trebuie să-l formez pentru a lua legătura cu omul care îmi este necesar, nu este esențială pentru caracterizarea acestui om, dar comunicarea cu el trebuie să-mi fie necesară ca eu să pot memora numărul telefonului său). În acest sens, asociația este tot o legătură rațională, conștientă; pierzînd sensul său vital pentru individ, ea se stinge.

În virtutea caracterului său semnalizator, legătura asociativă este dinamică: ea se formează, se stinge și în anumite condiții se restabilește[2]. De obicei nu se întîmplă

---

[1] Într-o zi festivă, Alioșa P., de 4 ani, mergea pe stradă cu mama lui. Atenția i-a fost atrasă de steaguri. I s-a spus că e sărbătoare. Apoi el a mers la unchiul său Colea, unde îl așteptau dulciuri și distracții. Peste cîteva luni, ieșind pe stradă și văzînd din nou steaguri, el spuse: „Astăzi mergem la unchiul Colea". Steagurile au căpătat pentru el o semnificație anumită: au devenit semnalul vizitei la unchiul Colea, al distracțiilor și dulciurilor legate de această vizită.

[2] Denumind concepția psihologiei funcționale, psihologie de tip fiziologic, Titchener a caracterizat psihologia asociaționistă dominantă în acele timpuri ca fiind structuralistă și anatomică. (Despre concepția lui Titchener asupra psihologiei structuraliste și funcționale, vezi Madison Bentley, *The psychologies called „structural". Historical derivation*, în „Psychologies of 1925", Ed. by Murchison, 1928, Part. VI, pp. 383–384). În virtutea faptului că psihologia asociaționistă era legată de concepția anatomo-morfologistă în care pe primul plan apărea structura, iar nu activitatea, vechea psihologie asociaționistă concepea legăturile asociative ca fiind structurale, statice, ceea ce nu este real.

ca trecutul să ni-l amintim în permanență, sau să nu ni-l reamintim niciodată. Amintirile se sting uneori pentru ca apoi să se restabilească. Cauza dispariției lor poate să fie nu numai faptul că nu ne mai întîlnim cu influențele exterioare care prin asociație ar fi putut să restabilească aceste amintiri, ci și acela că legătura dintre aceste influențe și ceea ce am uitat, s-a stins. Uneori, totul ne amintește, la fiecare pas, de trecut, chiar unele lucruri mărunte, care s-ar părea că au numai o legătură îndepărtată cu el; în alte cazuri, atunci cînd trecutul a devenit pentru noi mort, cînd el a pierdut orice însemnătate pe care a avut-o altădată, nimic nu ne mai trezește amintiri.

I. P. Pavlov afirma că asociația și reflexul condiționat (legătura condiționată sau temporară) „fuzionează". Aceasta este just în sensul că nu-i permis, cum am spus de la început, să se izoleze asocierea reprezentărilor de închiderea arcurilor reflexe luate în întregul lor. „Fuziunea" asociației cu legătura condiționată temporară înlătură această izolare. Pe lîngă aceasta, ea permite să se vadă unitatea întregului șir de legături variate, începînd cu acelea în care nu ne dăm seama nici de elementele care le compun, nici de legătura dintre ele, ci numai de efectul psihic final al legăturii (ca, de exemplu, legătura, „asocierea" dintre influențele pe care le exercită obiectele asupra vederii și asupra musculaturii grație căreia se percepe adîncimea) și terminînd cu legăturile în care ne dăm seama de elementele ce le compun. (Tocmai aceste din urmă legături între elemente date psihic sînt asociații în sensul mai îngust, specific psihologic, al acestui termen.)

Numai printr-o asemenea unire a tuturor acestor legături, legile generale care le reglează apar în adevărata lor semnificație universală.

Legînd astfel asociațiile de procesul reflex (condiționat) este important să ne dăm seama că reflexul condiționat sau legătura temporară în accepțiunea pavlovistă, nu corespunde cîtuși de puțin asociației, în înțelegerea tradițională a vechii psihologii asociaționist-empirice.

Înainte de toate, formarea legăturilor condiționate (sau temporare) nu depinde numai de coincidența în timp a celor doi excitanți. Formarea reflexului condiționat nu se reduce la înlocuirea mecanică a unui stimul cu altul,

în virtutea simplei lor coincidenţe în timp. O asemenea imagine a „clasicului reflex condiţionat pavlovist", răspîndită printre exponenţii americani ai teoriei „condiţionării", nu corespunde concepţiei pavloviste. Conform acesteia, rolul cel mai important în formarea legăturii condiţionate îl joacă „întărirea".

În felul acesta, formarea legăturilor se dovedeşte a fi subordonată interacţiunii individului cu lumea înconjurătoare. Prin aceasta se depăşeşte mecanicismul vechii teorii asociaţioniste.

Noua înţelegere, pavlovistă, a legăturii condiţionate, nu poate servi nicidecum ca bază pentru vechea concepţie a asociaţiei. Dimpotrivă, pentru realizarea „fuziunii" asociaţiei cu legătura condiţionată sau pentru suprapunerea asociaţiei — legăturii temporare, se impune restructurarea radicală a vechii noţiuni de asociaţie, crearea unei noi teorii asociaţioniste.

La ora actuală, cînd se vorbeşte despre fuziunea asociaţiei cu legătura condiţionată, mulţi reduc asociaţia la legătura fiziologică care se formează pe scoarţă. Acest lucru nu este just. O asemenea reducere ar însemna desfiinţarea asociaţiei ca noţiune psihologică, or, ea trebuie păstrată ca atare. Formarea legăturii în creier este un proces neuro-fiziologic (şi fără el nu există asociaţia). Această legătură capătă expresia sa psihologică atunci cînd, în urma formării legăturii nervoase pe scoarţă (reflexul condiţionat în expresia sa fiziologică), omului i se prezintă legătura dintre obiectele reflectate în percepţie, reprezentare sau idee. Această legătură este tocmai asociaţia în expresia ei psihologică[1].

Asociaţia nu poate fi nici ruptă de procesul reflex integral, a cărui expresie psihologică este, nici redusă la

[1] Vezi mai departe despre sinteză (a cărei formă este asociaţia) şi analiză, ca noţiuni fiziologice şi psihologice. În activitatea psihică a omului rolul esenţial îl joacă asociaţiile verbale (legate de cel de-al II-lea sistem de semnalizare). În acest caz, prin asociaţii verbale nu se înţeleg asociaţiile dintre cuvinte (după consonanţă etc.), ci asociaţiile dintre obiectele sau fenomenele desemnate de ele, după cum nici asociaţiile dintre imagini (din cadrul primului sistem de semnalizare) nu sînt asociaţii între imagini, ci asociaţii între obiectele a căror reflectare sînt.

simplul fapt fiziologic de închidere a legăturii nervoase pe scoarță. În felul acesta, noțiunea de asociație trebuie să fie păstrată în psihologie; în același timp ea trebuie să fie transformată. Prelucrarea teoriei psihologice a asociațiilor, pe baza concepției fiziologice a legăturilor condiționate, este una din sarcinile actuale ale psihologiei. Rezolvarea ei trebuie să ducă la formularea unei serii de legi generale ale activității psihice, care în prezent sînt înghesuite în mod artificial în capitolul despre memorie.

* * *

Activitatea reflexă a creierului, ca activitate de reflectare, este analitico-sintetică. Analiza și sinteza reprezintă structura fundamentală, scheletul acestei activități. Închiderea asociațiilor este forma cea mai generală de sinteză a elementelor desprinse de analiză. Senzația și percepția, — imagini senzoriale ale obiectelor și fenomenelor lumii înconjurătoare, apar ca rezultat al analizei (și sintezei), diferențierii (și generalizării) excitanților. O dată cu apariția senzației și percepției, *excitanții* care acționează asupra creierului apar în calitate de obiecte; analiza și sinteza obiectelor capătă un conținut *psihologic*. Analiza și sinteza fiziologică a excitanților transformîndu-se în analiză și sinteză a *obiectelor*, a calităților lor senzoriale și, evident, neîncetînd a fi și procese fiziologice, devin procese psihice caracteristice pentru întregul proces al cunoașterii, începînd cu formele lui senzoriale.

Prezența analizei și sintezei și în reflectarea senzorială înseamnă că, în ciuda filozofiei kantiene și a psihologiei de la Würtzburg, relațiile sînt reflectate nu numai de gîndire, dar și de percepție. Percepția — contemplare a obiectelor și a fenomenelor realității în raporturile lor — și gîndirea senzorială, ca activitate care relevă aceste raporturi din conținutul sensibil al realității, trec neîncetat una în alta. În procesul real al cunoașterii constatăm transformarea percepției în gîndire și a gîndirii în percepție.

Trecerea ulterioară a analizei și sintezei, ca activități caracteristice pentru ansamblul procesului de cunoaștere, în analiză și sinteză, ca operațiuni proprii gîndirii, este determinată de trecerea de la analiza și sinteza imaginilor

senzoriale nemijlocite la analiza şi sinteza imaginilor „verbale"[1].

Obiectivarea verbală a unui gînd este o premisă necesară pentru extinderea asupra gîndirii a analizei structurii sale reflexe. Întotdeauna gîndirea care operează cu materialul ideal obiectivat în cuvînt, este interacţiunea subiectului care gîndeşte, cu conţinutul cunoştinţelor obiectivat în cuvînt. A extinde asupra gîndirii principiile care stau la baza concepţiei reflexelor nu înseamnă a reduce gîndirea la reflexele elementare, ştergînd astfel specificul ei; aceasta înseamnă să concepi gîndirea ca interacţiune a subiectului cunoscător cu rezultatele experienţei sociale obiectivate în cuvînt, ca pe un contact al omului cu omenirea.

Pe fiecare treaptă a cunoaşterii, caracterul analizei, sintezei şi generalizării se schimbă în raport cu ceea ce se analizează, se sintetizează, se generalizează. (Aceasta apare deosebit de clar la compararea generalizării din primul sistem de semnalizare cu generalizarea noţională.) La rîndul ei, însăşi trecerea pe o nouă treaptă a cunoaşterii are loc în urma analizei, sintezei şi generalizării conţinutului treptei precedente. Totodată, prezenţa unor procese comune de analiză, sinteză şi generalizare — cu toate că ele apar în forme specifice diferite — determină pe toate treptele procesului de cunoaştere *unitatea sa,* avînd ca bază reală unitatea obiectului său, a existenţei care se dezvăluie în procesul cunoaşterii. În virtutea unităţii pro-

---

[1] În încercarea de a înţelege gîndirea ca mişcare a analizei şi sintezei în legăturile lor reciproce, unii psihologi văd, nici mai mult nici mai puţin, decît intenţia de a o reduce la legităţi fiziologice, un refuz de a o trata din punct de vedere psihologic. Analiza şi sinteza sînt, astfel, eliminate complet din concepţia psihologică a gîndirii; ele sînt recunoscute ca făcînd parte exclusiv din teoria fiziologică a activităţii nervoase superioare. Pe de altă parte, unii fiziologi declară că noţiunile de analiză şi sinteză cu care operează teoria pavlovistă a activităţii nervoase superioare, n-ar avea nimic comun cu noţiunile de analiză şi sinteză cu care are de-a face psihologia. Cum am văzut, ambele puncte de vedere nu sînt juste. Noţiunile psihologice de analiză şi sinteză nu se reduc la cele fiziologice, dar nici nu pot fi separate de ele. De aceea, teoria psihologică a caracterului analitico-sintetic al activităţii gîndirii se leagă de tratarea fiziologică a analizei şi sintezei fără ca, o dată cu aceasta, să se reducă la ea.

cesului de cunoaştere, care se exprimă în această comunitate a operaţiilor ei principale pe tot parcursul procesului, cade opoziţia dualistă dintre cunoaşterea senzorială şi raţională, cad şi empirismul şi raţionalismul. În acelaşi timp, deosebirea dintre treptele cunoaşterii se păstrează. Pe fiecare treaptă, această deosebire apare în specificitatea calitativă a analizei, sintezei şi generalizării[1].

Introducînd în cercetarea psihologică a gîndirii noţiunile de analiză, sinteză şi generalizare nu poate fi omisă problema modului în care aceste noţiuni se corelează, în cercetarea psihologică, cu noţiunile de analiză, sinteză şi generalizare cu care operează logica şi teoria cunoaşterii.

Soluţia acestei probleme rezultă din cele spuse mai sus cu privire la relaţiile reciproce dintre psihologia gîndirii şi logică. Logica şi psihologia gîndirii se referă la acelaşi proces de cunoaştere; psihologia gîndirii cercetează acest proces în legitatea desfăşurării sale, în dependenţele necesare ale rezultatului acestui proces de condiţiile în care el se realizează; logica fixează corelaţiile ideilor — ale rezultatelor procesului de cunoaştere — care au loc cînd gîndirea este adecvată existenţei. În conformitate cu aceasta, logica cercetează corelaţia diferitelor produse ale cunoaşterii din sistemul cunoştinţelor, sub aspectul nivelului analizei pe care o conţin; teoria cunoaşterii ştiinţifice (epistemologia) cercetează aceleaşi corelaţii în diferitele etape ale dezvoltării istorice a cunoştinţelor; iar psihologia studiază analiza şi sinteza ca procese ale gîndirii sau ale activităţii individului, în dependenţele cauzale necesare ale desfăşurării lor (vezi mai sus cap. II, partea generală, § 2).

Analiza şi sinteza (ca şi derivatele lor — abstractizarea şi generalizarea) sînt procesele de bază ale gîndirii. Legitatea desfăşurării lor şi corelaţiile lor necesare sînt fundamentalele legi interne ale activităţii gîndirii.

---

[1] Formele specifice de analiză şi sinteză, caracteristice gîndirii abstracte au fost analizate de noi mai sus (vezi cap. II). Particularitatea principală a analizei la nivelul gîndirii constă în transformarea ei în abstractizare îndreptată spre desprinderea fenomenului în formă pură, constînd în abstragerea lui de la împrejurările lăturalnice, accidentale care îl complică şi-i maschează legităţile esenţiale.

Sensul unei asemenea formulări a problemei nu constă, cu siguranţă, în reducerea tuturor operaţiilor concrete ale gîndirii (aritmetice, geometrice etc.) la aceste categorii generale, eliminînd astfel specificul lor variat. Fiecare din variatele operaţii ale gîndirii trebuie înţeleasă şi explicată în specificitatea sa concretă. Dar nu se poate construi o teorie generală a gîndirii, fără descoperirea acelor trăsături comune care unesc toate operaţiile particulare, fără înţelegerea fiecărei operaţii particulare ca o formă specifică de manifestare a generalului. Pentru a alcătui teoria generală a gîndirii trebuie ca fiecare operaţie particulară de gîndire să fie înţeleasă ca rezultat al mişcării unora şi aceloraşi procese de analiză şi sinteză, abstractizare şi generalizare şi ca formă specifică de manifestare a lor, precum şi să se arate felul în care înseşi analiza şi sinteza (ca şi derivatele lor — abstractizarea şi generalizarea) capătă de fiecare dată noi forme specifice. În cursul unei asemenea cercetări a gîndirii, operaţiile intelectuale speciale trebuie să apară ca forme particulare ale analizei şi sintezei, ca rezultat al mişcării lor; pe de altă parte, înseşi analiza, sinteza etc. trebuie să apară în raport cu obiectele şi condiţiile corespunzătoare, sub forma acestor operaţii particulare. Prin aceasta se defineşte programul, linia generală a teoriei psihologice a gîndirii.

Premisa hotărîtoare a acestei teorii este teza, formulată şi mai sus, că modul de bază al existenţei psihicului este activitatea, procesul. De aceea, descoperirea legităţilor procesului gîndirii constituie sarcina de bază a cercetărilor psihologice. Cercetarea psihologică trebuie să ne înfăţişeze toate „produsele" activităţii mintale, fie ele imagini, noţiuni sau procedee de acţiune deja elaborate, adică operaţii, — aşa-numitele acţiuni intelectuale, — ca rezultate ale proceselor psihice, ca derivînd din acestea.

În esenţă, această teză nu schimbă cu nimic acel fapt — desigur fundamental în sine — că omul, în cursul activităţii sale intelectuale, în procesul comunicării, al instrucţiei, *asimilează* cunoştinţe, adevăruri, principii şi moduri de acţiune elaborate de omenire în cursul dezvoltării sale social-istorice. Asimilarea conform caracterizării sale psihologice intime şi nu doar cu cea care i se dă după rezultatele ei (care se reduce la constatarea generală a prezen-

ţei unor anumite cunoştinţe, a însuşirii lor) reprezintă în sine analiza, sinteza şi generalizarea cunoştinţelor, şi tocmai această activitate trebuie să fie obiectul cercetării psihologice a procesului însuşirii cunoştinţelor. Acele cunoştinţe care nu se bazează pe activitatea propriei gîndiri analitico-sintetice, generalizatoare sînt cunoştinţe formale. Cînd se spune că omul ca individ nu descoperă, ci numai îşi însuşeşte cunoştinţele dobîndite anterior de omenire (deşi sînt oameni care le dobîndesc singuri) aceasta înseamnă numai faptul că el nu le descoperă pentru *omenire;* el trebuie totuşi să le descopere pentru sine însuşi.

Concepţia care pleacă de la cercetarea gîndirii ca proces, ca activitate (de analiză, sinteză, generalizare) şi studiază toate produsele gîndirii, ca rezultate ale *activităţii* intelectuale, descoperind în urma tuturor produselor ei *procesul* care duce în mod necesar la ele, se opune radical acelor concepţii care consideră rezultatul activităţii gîndirii ca fiind dat iniţial.

Numai prima din aceste concepţii este în stare să depăşească limitele descrierilor fenomenaliste, a constatărilor sterile şi să dea o explicaţie deplină a activităţii intelectuale şi a rezultatelor ei.

Ca dovadă poate servi teoria gestaltistă (care a dobîndit o formulare precisă şi definitivă în cartea lui Wertheimer, *Despre gîndirea productivă*)[1]. Prima şi cea mai importantă trăsătură a ei constă tocmai în reducerea întregului proces la corelarea „situaţiilor", structurate într-un fel sau altul, pe care omul le vede în faţa lui ca fiindu-i date; din cîmpul atenţiei dispare în întregime procesul, acea activitate a gîndirii (de analiză, sinteză, generalizare) în urma căreia omul vede într-un fel sau altul o situaţie, (un desen geometric etc.).

O tratare de felul acesta duce inevitabil la o sterilă descriere fenomenologică a rezultatelor consecutive activităţii de gîndire, fără să descopere condiţiile şi căile care permit obţinerea lor, duce la constatarea faptului că la început omul „vede" într-un fel o situaţie, un desen geometric etc., iar apoi „vede" situaţia, obiectiv aceeaşi, altfel,

[1] M. Wertheimer, *Productive Thinking,* New-York and London, 1945.

în altă structură, fără a da explicarea cuvenită cauzelor acestor fenomene. Printre altele, cercetările[1] arată că dinamica diferitelor „viziuni" ale unuia şi aceluiaşi desen, derivă din *desfăşurarea* activităţii de gîndire în care este introdus desenul. O „viziune" sau alta a desenului, distingerea unei linii sau a alteia şi reunirea acestor linii într-o figură sau alta sînt în mod necesar determinate de analiza condiţiilor problemei. Această analiză se realizează prin corelarea condiţiilor problemei cu cerinţele ei, adică printr-un act sintetic. Distingerea unor anumite linii, reunirea lor în anumite figuri determinate în funcţie de diferitele „viziuni", reprezintă rezultatul analizei şi sintezei senzoriale.

Analiza şi sinteza senzorială a desenului, cît şi analiza şi sinteza abstractă, noţională a condiţiilor şi cerinţelor problemei reprezintă în esenţă un proces *unic*, care se desfăşoară concomitent la niveluri diferite. Dacă se separă senzorialul de logic, percepţia de gîndire, ele devin inteligibile.

Numai orientîndu-ne către studierea acestei complexe activităţi analitico-sintetice putem descoperi legile obiective ale gîndirii. Analizînd teoriile behavioriste apare şi mai pregnantă necesitatea descoperirii, de către analiza psihologică, a procesului psihic conţinut în fiecare rezultat exterior.

Pentru ilustrare, vom lua noţiunea „transferului" care ocupă un loc central în teoriile behavioriste. În concepţia behavioristă, această noţiune are un sens clar. Prin noţiunea de transfer se înţelege faptul că un anumit mod de realizare a unei acţiuni care a avut loc într-o anumită situaţie, în legătură cu rezolvarea unei probleme, apare apoi, într-o altă situaţie, în legătură cu rezolvarea unei alte probleme. Aceasta este simpla constatare a unui fapt exterior, observat nemijlocit şi atîta tot. Behavioristului nici nu-i trebuie altceva. El se limitează la constatarea fenomenologică a faptului şi nu caută explicarea lui, pentru că porneşte de la o metodologie pozitivistă, pragma-

[1] Avem în vedere lucrări care vor fi interpretate într-o altă carte a noastră, consacrată în mod special problemei gîndirii şi căilor ei de cercetare psihologică.

tistă. El nu se străduieşte să pătrundă în conţinutul intrinsec al conduitei şi să efectueze analiza ei psihologică, întrucît, în principiu, pentru un behaviorist radical există numai reacţia externă.

Dar ce însemnătate poate avea în sistemul gîndirii noastre filozofice şi psihologice noţiunea de transfer, dacă ea nu va depăşi constatarea faptului exterior, care aşteaptă abia să fie analizat psihologic? Ea înseamnă substituirea caracterizării activităţii intelectuale prin constatarea rezultatului ei (despre care nu se ştie cum s-a format, în cursul cărui proces). Transferarea principiului sau modului de acţiune de la o problemă la alta este un *rezultat* în spatele căruia se află *un proces* care se cere studiat. Dincolo de transfer se află generalizarea[1], care la rîndul ei, reprezintă un derivat al sintezei. „Transferul" nu explică nimic, el însuşi fiind un fapt care cere o explicaţie psihologică. După cum arată cercetările efectuate în ultima vreme la noi, transferul rezolvării unei probleme (auxiliare) asupra alteia (principale) se realizează numai în urma includerii ambelor probleme într-o activitate analitico-sintetică comună. Un astfel de transfer presupune corelarea ambelor probleme (act de sinteză) şi analiza condiţiilor uneia, pornind de la cerinţele celeilalte. Dacă fiecare din cele două probleme va fi analizată în aşa fel, încît să se desprindă ceea ce este general, atunci în locul a două probleme (care, în anumite privinţe sînt deosebite), poate fi găsită una singură care să admită o singură soluţie. Principiul, procedeul de acţiune, ideea nu sînt *lucruri* date de-a gata, astfel ca, prin descoperirea lor într-un anumit loc, să poată fi pur şi simplu mutate în alt loc. Transferul, care este considerat ca o explicaţie a gîndirii (a rezolvării problemelor), se transformă într-o expresie figurată, metaforică. Cercetarea psihologică trebuie să desco-

[1] În legătură cu aceasta nu se poate să nu ţinem seama de tratarea pavlovistă a „transpoziţiei" (în vol. II şi III din *Pavlovskie sredî*). Dincolo de transpoziţia uneia şi aceleiaşi forme, I. P. Pavlov descoperă generalizarea relaţiilor spaţiale, temporale (de exemplu, generalizare după „intermitenţă"), — vezi *Pavlovskie sredî*, vol. III, p. 392 ş.a.

pere sensul său deplin, ceea ce se poate obține numai descoperind procesul care se află în spatele transferului.

Ca să fie posibilă explicarea rezultatelor gîndirii prin „transfer", este necesar mai întîi să fie explicat prin desfășurarea legică a activității intelectuale, însuși „transferul". Principala activitate intelectuală la transferul rezolvării unei probleme asupra alteia este analiza celei de a doua. De gradul analizării ei depinde viteza și ușurința transferării principiului de rezolvare, conținut în problema auxiliară. Acest fapt, stabilit de cercetările care au loc la noi (K. A. Slavski), dovedește pe deplin imposibilitatea de a explica activitatea intelectuală (rezolvarea problemei) prin „transferul" principiului, înțelegîndu-se prin aceasta o deplasare a lui dintr-un loc în altul — asemenea unui lucru — și neexplicînd însuși „transferul" prin desfășurarea activității intelectuale, care duce la acest rezultat (la soluție).

Nu ar fi avut sens să procedăm la expunerea minuțioasă a rezultatelor cercetării „transferului" unei soluții. Aceasta a fost doar o scurtă ilustrare folosită pentru a sublinia linia principial-generală, direcția cercetării psihologice a gîndirii mai ales ca proces, ca activitate analitico-sintetică. Aici este vorba nu numai de recunoașterea acelei teze — de altfel foarte importantă — că modul principal de existență a psihicului este procesul; aci a fost vorba de *linia* fundamentală a cercetării psihologice, de *orientarea* ei principală, de *sistemul gîndirii* psihologice.

3. Corelația psihicului și fiziologicului în activitatea reflexă a creierului

Analiza activității neuro-reflexe a creierului demonstrează că în desfășurarea ei apar noi fenomene psihice (senzații, percepții etc.). Apare astfel, în mod necesar, un nou obiect de cercetare, iar în studierea lui se ivesc probleme noi, psihologice. Însăși desfășurarea activității reflexe duce în mod necesar la apariția fenomenelor psihice; înseamnă că înseși rezultatele studiului fiziologic al activității nervoase superioare duc la necesitatea continuării lui într-o formă nouă, care este cercetarea psihologică.

Activitatea reflexă a scoarței este în același timp și o activitate nervoasă și una psihică; și una și alta reprezintă aceeași activitate reflexă a creierului, privită în raporturi diferite. Orice activitate psihică este și activitate nervoasă; activitatea nervoasă superioară este și activitate psihică. De aceea apare sarcina studierii ei nu numai ca activitate nervoasă, determinată de legile fiziologice ale dinamicii nervoase (procesele de excitație și inhibiție, iradiere, concentrare și inducție reciprocă), dar și în calitate de activitate psihică (percepție, memorie sau gîndire etc.).

Fiecare știință studiază fenomenele realității în cadrul unui sistem specific de legături și raporturi. Pentru fiziologie, realitatea apare ca fiind ansamblul *excitanților* care acționează asupra creierului, asupra analizatorilor; pentru psihologie — ca fiind ansamblul *obiectelor*. (Faptul că pentru fiziologie, lumea apare în calitate de excitanți, iar pentru psihologie lumea apare în calitate de obiecte, nu exclude posibilitatea ca excitanții semnalizatori, adică aceia care sînt priviți ca semnale și nu propriu-zis ca excitanți, să constituie obiectul nu numai al cercetărilor fiziologice, dar și al celor psihologice.)

La început — pînă la apariția organismelor capabile să reacționeze la excitanți — existența, realitatea, exista sub formă de procese și lucruri. O dată cu apariția organismelor, fenomenele lumii materiale (lucrurile, procesele) apar în corelație cu organismul asupra căruia acționează și în calitate de *excitanți*. Această interacțiune se realizează pe plan „ontologic". Cît timp lucrurile apar numai în calitate de „excitanți", planul gnoseologic lipsește, nefiind vorba nici despre obiect, nici despre subiect în sensul propriu al cuvîntului. În procesul acțiunii excitanților asupra organismelor care posedă receptori (analizatori, organe de simț), și al activității lor de răspuns, apar senzațiile. Apariția senzațiilor înseamnă apariția *psihicului*.

Excitanții pe care-i reflectă senzațiile pot să acționeze în calitate de semnale, subiectul nereflectîndu-le conștient ca obiecte. Dovada experimentală a acestei afirmații o constituie experiențele în care subiectul poate să reacționeze corect la semnalul senzorial, fără a-și da seama la ce anume reacționează (E. Thorndike, Cotlearewsky și alții). Fenomenele (lucrurile, procesele) care servesc ca excitanți

şi care apar ca atare faţă de organism, faţă de organele lui (analizatori), ajung să se oglindească în conştiinţă cînd apar în calitate de *obiecte*. Reflectarea conştientă a unui lucru sau a unui fenomen ca obiect este legată de trecerea de la acele senzaţii, care au doar rolul de semnal al acţiunii, al reacţiei, la senzaţia şi percepţia ca imagini ale obiectului (sau fenomenului)[1].

Propriu-zis *conştiinţa* (spre deosebire de psihic în general) apare o dată cu imaginea lucrului (obiectului), în accepţiunea specială, gnoseologică, a acestui termen.

Întrucît activitatea psihică este activitatea cerebrală reflexă, asupra ei se extind toate legile activităţii nervoase superioare; fără a apela la ele, explicarea fenomenelor psihice nu poate fi pe deplin realizată. Aşadar, cercetarea psihologică trebuie să apară nu ca ceva ce poate fi opus studiului fiziologic al activităţii nervoase superioare şi, în felul acesta, rupt de el, ci ca fiind continuarea sa necesară, care păstrează şi foloseşte în explicarea fenomenelor psihice toate rezultatele cercetărilor fiziologice ale neurodinamicii. Totodată, în cercetarea psihologică, *aceleaşi* procese pe care le studiază fiziologia activităţii nervoase superioare capătă o *nouă calitate, specifică*. Considerate ca avînd această calitate nouă, ele sînt determinate prin relaţii de care fiziologia face abstracţie.

---

[1] „Semnalul" şi „imaginea" caracterizează senzaţia pe două planuri diferite. (Mai precis, semnalul nu este, în general, senzaţia ca atare, ci excitantul perceput.) Noţiunea de „imagine" exprimă raportul senzaţiei (percepţiei etc.) cu realitatea obiectivă; noţiunea de „semnal" exprimă raportul dintre două realităţi simţite (percepute), în funcţie de acţiunea pe care ele o condiţionează. Deoarece agentul fizic (chimic) se transformă, graţie senzaţiei, în excitant perceput, prin termenul „imagine", senzaţia poate fi caracterizată şi în relaţia sa cu excitantul — şi nu numai cu obiectul — izolînd, apoi, imaginea în relaţia sa gnoseologică cu obiectul, ca imagine conştientă sau ca imagine a obiectului conştientizat. Aşadar, senzaţia, etc., în raporturile ei cu realitatea obiectivă, cu lucrul, este întotdeauna „imaginea" acestuia, independent de faptul că el apare ca obiect sau ca excitant pe care conştiinţa nu-l reflectă în calitate de obiect. Conţinutul mai special al noţiunii de imagine este legat de sfera specifică a raportului de cunoaştere dintre individ şi obiectul de care a devenit conştient.

De exemplu, privită pe plan fiziologic, învăţarea, adică memorarea organizată într-un anumit fel, reprezintă organizarea prezentării excitanţilor care acţionează asupra creierului (concentraţi sau distribuiţi). De aceea, asupra procesului de învăţare (mai precis asupra procesului care pe un alt plan apare ca atare) se extind toate legile neurodinamicii proceselor corticale. Totuşi, explicînd rezultatele învăţării prin aceste legităţi, noi nu considerăm procesul *în calitate* de învăţare. De exemplu, problema dacă elevul lucrează egal în cursul întregului an sau îşi concentrează munca asupra materialului şcolar în perioada dinainte de examene şi problema felului cum se distribuie excitanţii care acţionează asupra creierului şi cum un mod de distribuire sau altul influenţează asupra muncii elevului, sînt probleme evident diferite. Aceasta a doua face abstracţie de un şir întreg de corelaţii de care ţine seamă cea dintîi. Fiziologia, ca atare, privind fenomenele sub aspectul care îi este propriu, nu ia şi nu trebuie să ia în considerare memorarea ca activitate umană de învăţare. Cînd acelaşi proces, care reprezintă pe plan fiziologic răspunsul creierului la prezentarea — organizată într-un anumit fel — a excitanţilor este considerat în calitate de memorare, atunci apar inevitabil noi dependenţe ale memorării de activitatea omului şi de acele relaţii în care intră el în cursul acestei activităţi, cu elementele de memorat.

Pentru practica organizării activităţii umane, cunoaşterea tocmai a acestor dependenţe şi legităţi cărora li se supune este deosebit de importantă. Sarcina descoperirii lor cade asupra psihologiei.

Prin extinderea acţiunii legilor fiziologice ale activităţii nervoase superioare (legile neurodinamicei proceselor nervoase) asupra activităţii psihice, fenomenele psihice apar ca efect al acţiunii acestor legi. Spunînd că fenomenele psihice apar ca efect al acţiunii legilor fiziologice, noi exprimăm numai într-o altă formă ideea că legile fiziologice ale activităţii nervoase superioare se extind asupra fenomenelor psihice. Această din urmă afirmaţie presupune, la rîndul său, că activitatea nervoasă superioară şi activitatea psihică reprezintă una şi aceeaşi activitate. La fel — de exemplu — prin extinderea legilor chimiei asupra

fenomenelor fiziologice şi în general asupra celor biologice (biochimia), acestea apar ca efectul acţiunii legităţilor chimice. Cu toate acestea, procesele fiziologice reprezintă o formă nouă, originală de manifestare a legilor chimice şi tocmai această formă nouă, specifică de manifestare o pun în evidenţă legile fiziologiei.

De asemenea, legile fiziologice ale neurodinamicii capătă, prin extinderea lor asupra fenomenelor psihice, *o formă nouă de manifestare, specifică, iar această formă nouă, specifică îşi găseşte expresia în legile psihologiei.*

Cu alte cuvinte, *fenomenele psihice au un caracter original,* sînt fenomene psihice care apar şi ca formă de manifestare a legilor fiziologice, după cum fenomenele fiziologice, rămînînd ca atare, apar în urma cercetărilor biochimice şi ca formă de manifestare a legilor chimiei.

Descoperirea naturii biochimice a fenomenelor fiziologice nu are ca efect dispariţia lor ca fenomene specifice, ci adîncirea cunoştinţelor noastre despre ele. Oricît de adînc ar fi substratul biochimic al formării legăturilor corticale sau al digestiei, reflexele nu încetează a fi reflexe sau respectiv digestia — digestie.

Este sigur că o dată cu progresul biochimiei digestiei, cunoaşterea acestui proces se va adînci, el va apare ca efect specific al unor reacţii chimice, dar va rămîne, cu toate acestea, o *formă specifică* de manifestare a lor, caracterizînd în această formă specifică viaţa fiinţelor vii şi nu reacţiile unor elemente chimice.

Tot astfel, în urma analizei neurodinamice, dependenţele necesare pe care le descoperă cercetările psihologice pot să apară ca efect al acţiunii legilor neurodinamice ale activităţii nervoase superioare. Prin aceasta nu se anulează specificitatea fenomenelor psihice şi, îndeosebi, *dependenţa lor de condiţiile sociale ale vieţii omului.* Prin faptul că fenomenele psihice se prezintă ca un efect derivat al acţiunii legilor neurodinamice ale activităţii nervoase superioare, cunoaşterea legilor stabilite de cercetările psihologice nu-şi pierde importanţa. Mai mult, însăşi cercetarea fiziologică, care se ocupă cu explicarea neurodinamică a fenomenelor psihice, porneşte de la datele psihologiei.

În general vorbind, aceasta este relaţia reciprocă dintre legile formelor inferioare şi superioare ale mişcării materiei, dintre sferele „inferioare" şi „superioare" ale cercetării ştiinţifice. Extinderea legilor mai generale ale sferelor „inferioare" asupra sferelor mai speciale nu exclude necesitatea descoperirii legilor specifice acestora. Domeniile „superioare" din sistemul ştiinţelor ridică celor „inferioare" diferite *probleme,* iar acestea din urmă procură mijloace pentru rezolvarea lor: primele conturează fenomenele care trebuie explicate, celelalte servesc la explicarea lor.

Relaţiile reciproce dintre psihologie şi teoria fiziologică a activităţii nervoase superioare se situează şi ele în cadrul general al relaţiilor reciproce dintre domeniile „inferioare" şi cele „superioare" ale cunoaşterii ştiinţifice, deşi poartă un caracter specific.

Bineînţeles, confruntînd relaţia dintre legile fiziologice şi psihologice ale activităţii de reflectare cu relaţia dintre legile chimice şi fiziologice (biologice, în general) nu negăm particularităţile fenomenelor psihice ca fiind ideale, care în această calitate pot fi opuse, în general, tuturor fenomenelor materiale. Notăm numai analogia care există între corelaţiile legităţilor mai generale cu cele mai specifice, în raport *cu alte* fenomene oricît de eterogene. Negarea acestei analogii, negarea justeţei extinderii legilor mai generale ale fenomenelor materiale (fiziologice) asupra fenomenelor psihice, n-ar însemna altceva, decît ruperea fenomenelor psihice de lumea materială, sustragerea lor monismului materialist. Recunoaşterea caracterului comun al tuturor fenomenelor, inclusiv psihice, şi extinderea legilor mai generale asupra tuturor fenomenelor, a căror specificitate se exprimă prin legităţi mai speciale, face ca afirmarea acestora din urmă să nu scoată fenomenele corespunzătoare (în special psihice) din cadrul interdependenţelor necesare ale tuturor fenomenelor lumii materiale. Extinzînd legităţile chimice asupra fenomenelor biologice, al căror specific îl exprimă legile biologice, legile chimice şi biologice au ca obiect aceleaşi fenomene, dar acestea apar în cadrul lor sub aspecte diferite. Tot astfel, legităţile fiziologice, neurodi-

namice, ale activităţii nervoase superioare şi legile psihologice se referă la una şi aceeaşi activitate reflexă de oglindire a creierului, care apare însă în cadrul lor sub aspecte diferite. Această activitate unică de reflectare — materială la baza ei — este în mod necesar inclusă în interdependenţa generală a fenomenelor lumii materiale. Teza corelaţiei legităţilor generale cu cele specifice, comună pentru toate disciplinele şi pentru toate fenomenele, se extinde integral şi asupra acestei activităţi, considerată ca un tot, şi nu numai asupra unei „jumătăţi" a ei.

Excluderea fenomenelor psihice din sfera de acţiune a acestui principiu conţine o nejustă opunere dualistă a unui psihic izolat, materialului şi cade o dată cu învingerea acestei opoziţii.

Pe baza unei asemenea înţelegeri a corelaţiei legităţilor fiziologice şi psihice, a aspectelor fiziologice şi psihologice ale activităţii creierului, reiese inconsistenţa unei serii de formulări care circulă în ultimul timp.

În primul rînd este evidentă inconsistenţa formulei potrivit căreia psihicul şi fiziologicul sînt prezentate ca două laturi coordonate ale unuia şi aceluiaşi proces. Greşeala acestei formule constă în mascarea ierarhiei elementelor primare şi derivate, a bazei şi formelor ei de manifestare (care exprimă esenţa raportului dintre caracteristicile fiziologice şi psihologice ale activităţii reflexe de oglindire pe care o desfăşoară creierul) şi prezintă în mod greşit aceste aspecte ca fiind corelative pe baza acelorași drepturi, ca fiind coordonate, paralele. Greşeala constă în separarea „laturilor" diferite, fără a se arăta corelaţia acestor „laturi".

Este, de asemenea, lipsită de consistenţă teza opusă uneori acestei prime formule — şi conform căreia caracteristica fiziologică şi cea psihologică sînt „componente" situate pe acelaşi plan ale caracterizării psihologice a fenomenelor psihice, faţă de care fiziologia se limitează la a le da o caracterizare fiziologică parţială. Prin conţinutul său teoretic, această formulă exprimă concepţia vechii „psihologii fiziologice", mecaniciste şi, în acelaşi timp, idealiste.

Foarte răspîndită şi la fel de eronată este formula conform căreia legile fiziologice ale activităţii nervoase

superioare se referă numai la baza materială a fenomenelor psihice, fără să se extindă şi asupra acestora, iar legile psihologice se referă la fenomenele psihice, care ar fi izolate de baza fiziologică, străină lor, peste care ele se „supraetajează".

Această formulă e în mod special dăunătoare şi periculoasă, deoarece caracterizînd legile fiziologice ale activităţii nervoase superioare ca fiind *„baza"* psihologiei, ea pare apropiată prin forma sa exterioară de înţelegerea adevărată a corelaţiei legităţilor fiziologice ale teoriei activităţii nervoase superioare cu cele ale psihologiei. Cu toate acestea, prin sensul său intrinsec şi prin orientarea sa de ansamblu, ea exprimă un dualism net. Ea stabileşte o alăturare exterioară între „baza" fiziologică şi fenomenele psihice. Potrivit sensului acestei formule, legile fiziologice ale activităţii nervoase superioare nu se referă la fenomenele psihice, ci numai la „baza" lor fiziologică, iar fenomenele psihice apar, astfel, nu ca o formă de manifestare a legilor activităţii nervoase superioare; legătura dintre ele este ruptă. Aceasta înseamnă restaurarea vechii scheme, în acelaşi timp mecanicistă şi idealistă.

Întregul conţinut al teoriei activităţii nervoase superioare, întreaga dezvoltare a ştiinţei dezmint concepţia ascunsă în această formulă.

Vorbind despre corelaţia elementelor nervoase şi psihice în activitatea reflexă unică a creierului noi am luat în considerare, de fapt, o singură verigă a aşa-numitei „probleme psiho-fizice", a corelaţiei fenomenelor psihice cu cele nervoase; noi am rezolvat o problemă care poate fi numită psiho-fiziologică şi anume, aceea a corelaţiei proceselor psihice cu cele fiziologice. Dar chiar conform cu sensul teoriei reflexelor pe care l-am dezvăluit anterior, problema dependenţei fenomenelor psihice de creier este inseparabilă de problema dependenţei fenomenelor psihice, a activităţii psihice a creierului, de condiţiile vieţii. Acum vom trece tocmai la examinarea acestei verigi, a problemei legăturii fenomenelor psihice cu alte fenomene ale lumii materiale.

Procedînd la examinarea problemei unice a introducerii fenomenelor psihice în interdependenţa generală a fenomenelor lumii materiale vom merge în două direcţii,

cercetînd consecutiv două aspecte aflate într-o indestructibilă legătură reciprocă: 1) determinarea fenomenelor psihice de către realitate şi 2) condiţionarea activităţii, a conduitei oamenilor prin fenomenele psihice care mijlocesc dependenţa conduitei de condiţiile vieţii.

4. Determinarea fenomenelor psihice

Fenomenele psihice, ca şi celelalte fenomene ale lumii sînt determinate de interdependenţele generale ale fenomenelor lumii materiale în cadrul cărora se inserează[1].

În expresia sa practică, problema *determinării* fenomenelor psihice este aceea a *direcţionării* lor, a posibilităţii de a le schimba în mod dirijat în direcţia dorită de om. În aceasta constă însemnătatea, sensul vital al problemei determinării fenomenelor psihice. A înţelege concret determinarea, condiţionarea necesară a fenomenelor psihice, a activităţii psihice şi a însuşirilor psihice ale omului, înseamnă a găsi calea formării şi a educării lor.

Asupra fenomenelor psihice se extinde, căpătînd un conţinut specific, principala trăsătură generală a concepţiei materialist-dialectice a determinismului, conform căreia cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne (care şi ele se formează în urma influenţelor externe).

---

[1] În ultimii ani, în psihologia străină a avut loc o dispută aprigă în legătură cu determinismul sau interdeterminismul fenomenelor psihice, care s-a purtat în cadrul şcolii psihanalitice între freudişti şi adlerieni. Dar ambele părţi au dus discuţia de pe poziţii greşite. Vezi discuţiile în „Indiv. Psychol. Bul.", 1951, N. 9 etc.

În ansamblu, freudiştii apără determinismul, dar un determinism psihologic. Fiecare fenomen psihic este determinat (după Freud) tot de către fenomene psihice. Astfel, acest determinism este unul intrapsihic, care ignorează dependenţa fenomenelor psihice de fenomenele lumii materiale, care presupune că orice fenomene psihice sînt cauzate de alte fenomene, de asemenea psihice. Conform concepţiei adleriene, conduita se supune unei scheme teleologice: ea urmăreşte întotdeauna anumite scopuri. Considerînd în mod eronat condiţionarea cauzală ca excluzînd posibilitatea urmăririi scopurilor, adlerienii luptă împotriva determinismului, pentru indeterminism.

Condiţiile interne ale activităţii psihice, ca atare, nu se reduc numai la acele condiţii interne ale activităţii reflexe a creierului pe care le-a descoperit pe plan fiziologic Pavlov. Ele au şi o expresie psihologică proprie. Influenţa externă produce un efect psihic sau altul, numai refractîndu-se prin starea psihică a subiectului, prin edificiul gîndurilor şi sentimentelor care s-au format în el. Fiecare proces psihic se desfăşoară pe fondul unei anumite stări psihice a omului, stare ce condiţionează desfăşurarea acestui proces şi are drept consecinţă modificarea ei.

Studiul legităţilor psihologice interne care condiţionează efectul psihic al acţiunilor externe constituie sarcina fundamentală a cercetării psihologice[1].

Vorbind despre determinarea vieţii organismelor şi, cu atît mai mult, despre viaţa şi activitatea oamenilor, trebuie să distingem împrejurările externe, mediul în care se desfăşoară viaţa şi activitatea lor, şi *condiţiile de viaţă* propriu-zise. În calitate de condiţii de viaţă, din mediu, din împrejurările externe, sînt selectate exclusiv acelea care se găsesc în anumite raporturi obiective cu viaţa oamenilor, acelea care realmente le condiţionează viaţa. În selectarea, din mediul — social şi natural —, din totalitatea împrejurărilor externe, în care se desfăşoară viaţa oamenilor, a condiţiilor lor de viaţă, se manifesta obiectiv activismul, selectivitatea omului ca subiect al vieţii. Din mediu sînt selectate, în calitate de condiţii de viaţă, ceea ce răspunde „cerinţelor" pe care omul le are în mod obiectiv faţă de condiţiile vieţii sale, în virtutea naturii

---

[1] Noţiunile de apercepţie, orientare etc. sînt legate de încercarea de a descoperi condiţiile psihologice interne ale efectului psihic al influenţelor externe.

Problema orientării este cercetată în psihologia sovietică de şcoala lui Uznadze. În jurul noţiunii de orientare, aşa cum au formulat-o Uznadze şi continuatorii lui, s-a desfăşurat în ultimul timp o vie discuţie. Cercetarea problemei orientării este necesară şi importantă, în principiu, reprezentînd o încercare de a descoperi condiţiile interne ale activităţii psihice a subiectului. Toată problema este ca orientarea să fie înţeleasă ca o verigă care se formează în sistemul interacţiunii individului cu lumea externă, interacţiune care începe cu influenţa lumii externe asupra individului.

şi a însuşirilor sale care s-au format în decursul vieţii. Condiţiile de viaţă intră în însăşi definirea naturii umane; de natura umană, care se formează sub influenţa condiţiilor de viaţă, depinde, la rîndul său, ce anume va apare pentru om în calitatea de condiţii ale vieţii sale. Altfel vorbind, condiţiile de viaţă nu reprezintă mediul ca atare, ci acel sistem de relaţii reale, în care este inclus omul; mediul social apare sub aspectul totalităţii relaţiilor sociale obiective, în care omul trebuie să ocupe un anumit loc. Cerinţele pe care i le formulează omului condiţiile de viaţă, sarcinile pe care ele i le pun în faţă, îl obligă să se autodetermine. Relaţiile obiective în care intră omul determină raporturile sale subiective cu mediul înconjurător, exprimate în aspiraţiile, înclinaţiile sale etc. Formate sub influenţa condiţiilor externe, ele, la rîndul lor, mijlocesc dependenţa conduitei, a activităţii oamenilor, de condiţiile externe, de raporturile obiective în care trăieşte omul.

Condiţiile vieţii şi activităţii trebuie să fie luate în consideraţie atît la determinarea proceselor psihice, cît şi la cea a proceselor fiziologice. Dar condiţiile de viaţă apar în mod diferit, în funcţie de considerarea activităţii nervoase superioare sau a activităţii psihice ca activitate nervoasă, fie pe plan fiziologic, fie ca psihic. Pe plan fiziologic ele apar ca excitanţi. Dependenţa de condiţiile de viaţă apare aici în semnificaţia lor semnalizatoare mobilă. Activitatea reflex condiţionată a segmentului superior al creierului este îndreptată, după cum arată Pavlov, spre căutarea în mediul veşnic mobil, „a acelor *condiţii de existenţă* fundamentale şi necesare pentru animal, *care reprezintă excitanţi necondiţionali*“[1]. Astfel, condiţiile vieţii apar în cercetarea fiziologică ca *excitanţi*, iar în cercetarea psihologică — ca *împrejurări obiective de viaţă* de care oamenii sînt conştienţi sau, în orice caz, pot deveni conştienţi. Înseşi împrejurările vieţii, determinînd faptele oamenilor, sînt modificate de acestea.

Vorbind în special despre determinarea activităţii psihice de către condiţiile obiective, nu trebuie să se sub-

[1] I. P. Pavlov, *Poln. Sobr. Soc.*, t III, kn. 2, p. 108 (sublinierea *S. R.*).

stituie *condiţiilor activităţii psihice* condiţiile generale ale vieţii oamenilor (şi cu atît mai puţin mediul natural sau social). Prin condiţii ale activităţii psihice trebuie să se înţeleagă nu toate împrejurările în mijlocul cărora trăieşte omul şi nici ceea ce în lumea înconjurătoare formează, în general, condiţiile vieţii lui, răspunzînd cerinţelor sale ca organism sau ca fiinţă socială.

Vorbind despre condiţiile activităţii psihice de reflectare, trebuie să se aleagă din condiţiile generale de manifestare a atotputerniciei omului condiţiile specifice ale unei anumite activităţi date, ale activităţii de reflectare. De aceea, condiţiile de care depinde în mod necesar activitatea psihică nu pot fi definite printr-un simplu gest îndreptat asupra ceea ce îl înconjură pe om. Ele trebuie selecţionate prin cercetări speciale ale activităţii psihice.

Condiţiile activităţii de reflectare, ca atare, sînt acele şi numai acele însuşiri sau laturi ale realităţii obiective, prin care se definesc unele cerinţe sau altele faţă de activitatea de reflectare. Astfel, memorarea depinde de volumul materialului care trebuie memorat, de particularităţile lui calitative, dar nu de toate, ci numai de unele. De pildă, faptul că materialul de memorat aparţine unei ştiinţe sau alteia poate să nu fie de loc esenţial pentru activitatea de memorare. Memorarea unui material provenind de la diferite discipline poate să se facă la fel, cu toate că aparţine unor diferite domenii de cunoaştere şi deci unor laturi diferite ale realităţii obiective; iar memorarea unor materiale diferite care se referă la una şi aceeaşi disciplină poate să se facă în mod diferit. Pentru memorare sînt esenţiale toate acele, şi numai acele, particularităţi calitative ale materialului care condiţionează modificarea *conţinutului* intern, psihologic *al activităţii de memorare*, adică al analizei şi sintezei (grupării), diferenţierii şi generalizării materialului, cum ar fi prezenţa sau absenţa în cuprinsul materialului a unor legături interne care să poată fi descoperite etc.

Toate celelalte însuşiri ale materialului şi condiţiile obiective de viaţă şi activitate condiţionează conţinutul celor memorate, dar nu privesc *legile* memorării.

Legile memorării, ca şi legile oricărei activităţi psihice, îşi păstrează importanţa în cazul modificării tuturor

condițiilor de viață nespecifice pentru activitatea de reflectare.

Însușirile materialului influențează în mod mediat asupra rezultatului memorării, prin schimbări provocate în caracterul intern al activității de memorare. Luat în sine, neraportat la activitatea de memorare, volumul materialului nu definește categoric acest proces, rezultatul său; volumul materialului ca *obiect al memorării* depinde, la rîndul său, de ceea ce se întîmplă cu el în procesul memorării: cum anume se leagă și se reunesc părțile sale, cum se generalizează aceste legături etc. Problema principală a psihologiei memoriei constă tocmai în a descoperi conținutul intern al activității de memorare, adică în a arăta ce face omul cînd memorează, cum analizează și sintetizează, diferențiază și generalizează materialul care urmează a fi memorat. (Vezi A. A. Smirnov, *Psihologhiia zapominaniia,* M.—L., 1948). *Sarcina fundamentală a cercetărilor psihologice constă în descoperirea condițiilor psihologice interne care mediază efectul psihologic al acțiunilor externe exercitate asupra subiectului și în descoperirea legilor interne ale activității psihice condiționate din exterior. Tocmai rezolvarea acestei probleme determină linia principală a cercetărilor psihologice.* În felul acesta, prin noțiunea de legi *interne* nu se înțeleg — ca în spiritul introspecționismului — legi *imanente* subiectului, ci legi *specifice,* care exprimă dependența activității psihice de condițiile specifice unei activități date.

Fiecare fenomen psihic, ca reflectare a realității obiective, este determinat de obiectul său. Dar dependența fenomenului psihic de obiect este mediată de activitatea psihică, în urma căreia ia naștere acest fenomen.

În procesul percepției, de pildă, imaginea depinde înainte de toate de obiectul, a cărui imagine este, fără însă ca ea să reprezinte o imprimare moartă a obiectului. Cu care latură a sa se înfățișează subiectului un anumit lucru, care sînt proprietățile lui și cum apar în imagine, toate acestea depind de relațiile de viață pe care le are subiectul cu lucrul sau persoana reflectată. În cercetarea psihologică este esențial să se releve tocmai această dependență a reflectării de interacțiunea subiectului cu obiectul, de activitatea sa. O serie întreagă de cercetări sovie-

tice au acordat, cum se şi cuvenea, o atenţie deosebită acestei probleme şi, pe baza unui material concret, au reuşit să descopere această dependenţă în special în legătură cu percepţia, memoria etc. Totuşi această dependenţă poate fi înţeleasă just numai dacă se porneşte de la faptul că şi relaţiile de viaţă, cît şi activitatea subiectului — în cadrul căreia aceste relaţii se formează şi se transformă — depind şi ele, de asemenea, de realitatea obiectivă, de obiectul cu care subiectul intră în atare relaţii reciproce. Activitatea omului nu are ca origine un subiect abstras din raporturile cu lumea obiectivă, şi nu reprezintă, doar prin sine, instanţa finală care determină conştiinţa[1]. Însăşi realitatea determină imaginea subiectivă a lumii obiective, dar realitatea nu apare, prin aceasta, ca un „lucru în sine", fără nici o relaţie cu subiectul, ci ca un obiect inclus în relaţii de viaţă reale, active, cu subiectul. Imaginea este reflectarea obiectului, iar obiectul se reflectă în imagine, aşa cum apare el în relaţiile reale de viaţă în care se află cu subiectul. Reflectarea obiectului nu se face printr-o recepţie pasivă a acţiunii mecanice a lucrului, care s-ar imprima în subiect în afara activităţii sale de răspuns. În acelaşi timp, imaginea obiectului, ca reflectare a acestuia, nu reprezintă niciodată o simplă proiectare asupra lucrului a necesităţilor subiectului, a modului său de a acţiona. Trebuie să fie respinsă şi învinsă atît poziţia materialismului premarxist pentru care lumea apare numai sub forma unui obiect de contemplare şi pentru care subiectul şi activitatea sa dispar, cît şi poziţia pragmatismului contemporan.

Imaginea obiectului reflectă însuşi obiectul care se manifestă în acţiune şi anume, aşa cum se manifestă în acţiunea omului asupra sa.

După cum am mai notat, rezultatele învăţării nu depind numai de *ce* anume se învaţă, de faptul că materialul este mare sau mic, compus din date disparate — cifre sau litere separate —, sau este un text legat etc., dar şi de

[1] Cînd un marxist vorbeşte despre rolul practicii în cunoaştere, în reflectarea realităţii, în transformarea naturii, el pleacă de la faptul că noi cunoaştem *însăşi realitatea care se dezvăluie în practică*. Este tocmai ceea ce îl distinge din punct de vedere filozofic pe marxist de pragmatist. Această deosebire radicală se extinde şi asupra cercetării psihologice.

felul *cum* lucrează omul asupra materialului, analizîndu-l, grupîndu-l şi generalizîndu-l.

La fel stau lucrurile şi în problema dezvoltării vorbirii, proces în cursul căruia copilul îşi însuşeşte limba maternă. Limbajul infantil, structura lui fonetică şi gramaticală, sînt determinate de structura fonetică şi gramaticală a limbii. Totuşi, pentru ca limba să determine vorbirea copilului, el trebuie să vină în contact cu ea în procesul comunicării care se înfăptuieşte prin intermediul limbii. Dezvoltarea limbajului copilului depinde de felul cum se desfăşoară acest proces al comunicării, în care copilul îşi însuşeşte limba. Considerînd structura limbii ca ceva dat, cercetarea psihologică se orientează în mod firesc asupra acestui proces. Ar fi o greşeală grosolană încercarea de a explica dezvoltarea limbajului, plecînd de la activitatea de vorbire, ca atare, a copilului: fără doar şi poate, aceasta ar însemna deducerea ei din natura copilului. Totuşi, dacă în auzul fonematic şi în articulaţia unui copil rus se disting — să zicem — un „l" tare şi unul moale, care pentru un copil german sînt indistincte, acest fapt — bineînţeles — nu este determinat de natura copilului rus sau german, ci de structura fonematică a limbilor respective. De asemenea, dacă un copil rus, a cărui comunicare cu lumea înconjurătoare se realizează prin intermediul limbii ruse, exprimă un raport gramatical printr-un morfem, iar copilul englez, printr-o construcţie propoziţională, aceasta se explică prin particularităţile structurii gramaticii acestor limbi, care s-au format în cursul dezvoltării lor istorice. Într-un cuvînt, limba determină limbajul, dezvoltarea lui, ca *obiect* care urmează a fi însuşit; dar acest rol determinant pe care-l are limba în dezvoltarea limbajului este mijlocit de procesul *comunicării* copilului cu cei care-l înconjoară, comunicare realizată prin intermediul limbajului.

Aşadar, în diferitele exemple date apar cu necesitate aceleaşi trăsături principale ale determinării fenomenelor psihice.

După cum am văzut, înţelegerea materialist-dialectică porneşte de la faptul că acţiunea unui obiect extern *este mijlocită* de activitatea subiectului, pe care o condiţionează. Aşadar, rezultatul acestei acţiuni externe apare

şi ca produs al activităţii, obiectiv condiţionate, a subiectului. Expresia unei asemenea condiţionări necesare a imaginii o reprezintă caracterizarea ei ca subiectivă (imagine subiectivă a lumii obiective); în acelaşi timp termenul subiectiv în accepţiunea noastră se deosebeşte radical de semnificaţia subiectivistă pe care o capătă în abordarea idealistă a conştiinţei.

O asemenea înţelegere materialist-dialectică a interdependenţelor necesare ale subiectului cu realitatea obiectivă reflectată de el anihilează teoria celor doi factori, conform căreia reflectarea este determinată, pe de o parte, de subiect, pe de altă parte, de obiect. Reflectarea — activitatea psihică şi produsul ei — nu este determinată nici de obiect în sine, nici de subiect în sine, adică independent de obiect, nici de suma lor. Fenomenele psihice sînt determinate de obiectul reflectat; prin aceasta, dependenţa lor de obiect este mijlocită prin interdependenţele subiectului cu obiectul său.

Este uşor să explicăm cu ajutorul oricărui exemplu ce înseamnă concret fiecare din punctele de vedere expuse mai sus. Astfel, teoria memoriei, care a luat ca bază concepţia prepavlovistă a asociaţiilor, a încercat să explice memorarea prin legăturile existente în materialul de memorat, independent de semnificaţia lor pentru subiect. Adversarilor acestei teorii nu le-a fost greu să demonstreze că doar aceste legături, chiar după repetarea frecventă a componentelor lor, nu constituie o condiţie suficientă pentru memorare[1]. Acest fapt a fost descoperit pentru prima dată cu totul ocazional şi într-un mod foarte concludent în experienţele lui Radosavlevici, care dovedeau că, dacă în faţa subiectului de experienţă nu stă sarcina de a memora, nici măcar după repetări frecvente nu se pot forma legături între componentele consecutive al unei serii.

Freud, Lewin şi alţii i-au opus teoriei asociaţioniste a memoriei principiul conform căruia memorarea depinde de

[1] Vezi K. Lewin, *Das Problem der Willensmessung und das Grundgesetz der Association*, „Psychologische Forschung", 1922, Heft I und II; de asemenea W. Köhler, *Gestalt Psychology*, London, 1930 (Ch. IX Reproduction, mai ales pp. 255—256).

înclinații, cerințe și în general de tendința internă a subiectului. Lewin a încercat să dovedească această teză în special prin critica experimentală a teoriei asociaționiste, iar Freud, prin analiza faptelor vieții cotidiene. În literatura psihologică contemporană memorarea se explică de obicei, pe de o parte, prin legăturile existente în material, pe de altă parte, prin trebuințele, orientările, tendințele subiectului, adică prin doi factori care sînt străini unul de altul. Totuși, în realitate, simpla formare a asociațiilor presupune și include relația cu cerințele și sarcinile subiectului care memorează. Pentru ca subiectul să formeze asociații între membrii seriei care constituie obiect de memorare este necesar ca fiecare membru al seriei să devină, pentru subiect, semnalul membrului următor și ca fiecare membru următor să devină, prin învățare, răspunsul celui ce memorează la membrul precedent din serie. Condiția necesară pentru includerea fenomenelor realității obiective în legături asociative și pentru memorarea lor de către subiect, este ca ele să capete pentru subiect, pentru activitatea lui, o semnificație semnalizatoare.

O dată cu schimbarea sarcinii, deci și a cerințelor activității, capătă semnificație semnalizatoare și sînt introduse în legăturile pe care le formează și memorează subiectul, alte laturi ale realității.

Așadar, în explicarea memorării (ca și a oricărui proces psihic) nu putem considera că avem a face, pe de o parte, cu legături cuprinse în materialul-obiect de memorare, dar neraportat la subiect, iar pe de altă parte, cu tendințele subiectului.

În explicarea oricărei activități psihice a subiectului este posibil și necesar să se pornească de la relațiile lui reciproce cu lumea obiectivă, care se formează și se schimbă în mod necesar.

La rezolvarea problemei privind determinarea activității psihice trebuie să se procedeze în mod concret, diferențiat, ținîndu-se seama că diversele ei laturi sînt determinate de *condiții diferite și că, în cursul dezvoltării sale istorice, ele se schimbă în ritmuri diferite.*

Astfel, după cum a demonstrat S. I. Vavilov, activitatea ochiului uman, funcția vizuală, este determinată de propagarea razelor solare pe pămînt. Particularitățile

principale ale ochiului — acomodarea la o anumită energie, vederea diurnă şi nocturnă, selecţia unui anumit sector vizibil din spectrul nelimitat —, „... toate astea — scria S. I. Vavilov în încheierea lucrării sale *Ochiul şi soarele* — reprezintă rezultatul acomodării ochiului la lumina solară de pe pământ. Nu poţi înţelege ochiul fără să cunoşti soarele. Dimpotrivă, teoretic, în linii generale, este posibil să indici în funcţie de proprietăţile soarelui, cam ce particularităţi trebuie să aibe ochii, fără să le cunoşti dinainte"[1].

Este clar că, în decursul dezvoltării istorice, însuşirile vederii, fiind determinate de proprietăţile luminii solare şi de condiţiile răspîndirii ei pe pământ, nu se schimbă într-o măsură esenţială. În acelaşi timp este clar că vederea omului ca şi activitatea altor organe de simţ (analizatorii) se diferenţiază totuşi de vederea animalelor. Vederea omului dobîndeşte particularităţile sale, înainte de toate, pentru că este educată de către mîna devenită organ de muncă, organul specific al cunoaşterii umane; la om, imaginea vizuală include însuşirile tactile ale constituţiei lucrului — rezistenţa, impenetrabilitatea etc. „Iar simţul pipăitului, care abia dacă există la maimuţe sub forma cea mai rudimentară, s-a dezvoltat abia o dată cu mîna omenească datorită muncii"[2].

O altă diferenţă esenţială a vederii umane ca şi a altor analizatori (organe de simţ) ai omului se datoreşte faptului că limbajul, apărut pe baza muncii şi a necesităţii de comunicare legate de muncă, a introdus un principiu nou în activitatea corticală, a format al doilea sistem de semnalizare, indisolubil legat de primul sistem, şi propriu doar omului. Pentru acesta, cuvîntul, cu conţinutul său de gîndire, este inclus ca excitant al activităţii oricărui analizator, iar fiecare gen de senzaţii şi percepţii, inclusiv cele vizuale, par a fi prelucrate cu ajutorul cuvîntului. Datorită faptului că acesta stabileşte legături reflex-condiţionate cu semnalizările vizuale, tactile etc. ale obiectului, formînd împreună cu ele un unic excitant complex, conţinutul său se include în obiectul perceput. Obiectul per-

---

[1] S. I. Vavilov, *Glaz i solnţe*, Ediţia a V-a, Izd-vo AN SSSR, M., 1950, p. 122.

[2] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, p. 173.

ceput vizual apare ca avînd un număr de semne particulare, a căror cunoaştere este rezultatul activităţii sociale de cunoaştere fixată în cuvînt.

Particularităţile psihicului uman legate de activitatea de cunoaştere a mîinii, ca organ de muncă, şi de limbaj — care s-a dezvoltat pe baza muncii — deosebesc radical psihicul uman de cel animal. Totodată, fiind legate de însăşi procesul de devenire a omului, de antropogeneză aceste însuşiri sînt *comune pentru toţi oamenii.*

În acelaşi timp este neîndoios că psihicul oamenilor posedă însuşiri care în cursul dezvoltării istorice a omenirii se schimbă esenţial şi care îi diferenţiază pe oamenii diferitelor epoci. „*Dezvoltarea* celor cinci simţuri este o muncă a întregii istorii universale de pînă acum"[1]. Sensibilitatea, senzaţia şi percepţia umană sînt determinate de natura obiectului lor. Auzul verbal (fonematic) s-a format la oameni în legătură cu dezvoltarea vorbirii lor, iar auzul muzical — în legătură cu dezvoltarea muzicii. În adevăr, cercetarea arată că o ureche, care n-a primit educaţie muzicală, nu poate să distingă înălţimea unui sunet dintr-o impresie iniţial complet difuză, din punctul de vedere al înălţimii şi timbrului. Separarea propriu-zisă a înălţimii sunetului de componentele care alcătuiesc timbrul constituie indiciul caracteristic al auzului muzical[2].

Formarea auzului înălţimii sunetului se petrece în cursul activităţii muzicale şi este un produs al evoluţiei sale istorice.

Tot atît de clar apare schimbarea auzului verbal, fonematic, în cursul evoluţiei istorice. Auzul fonematic se formează la om sub influenţa structurii fonematice a limbii, adică a sistemului acelor sunete care într-o limbă anumită îndeplinesc funcţii de diferenţiere a sensului.

Sunetele limbajului se generalizează şi se diferenţiază la oameni după zone determinate de structura fonematică a limbii materne. „Întărirea" unei asemenea generalizări şi diferenţieri auditive a sunetelor limbajului o constituie realizarea cu succes a comunicării.

---

[1] K. Marx—F. Engels, *Despre artă şi literatură*, p. 35.

[2] Vezi B. M. Teplov, *Psihologhiia muzicalnîh sposobnostei*, Izd. Akad. ped. nauk R.S.F.S.R., M., 1946, pp. 84—91.

O dată cu constituirea, în cursul dezvoltării istorice, a naţiunilor şi a limbilor naţionale, se formează la aparteneţii diferitelor naţiuni — după cum am observat mai sus — un auz fonematic diferit. Structura fonematică a limbilor naţionale, ca şi auzul fonematic al vorbitorilor unei anumite limbi se schimbă în cursul evoluţiei istorice. Structura fonematică a limbii ruse nu a rămas neschimbată în cursul istoriei poporului rus. Modificări deosebit de importante s-au produs atît în fonematica, cît şi în morfologia şi sintaxa limbii ruse, în secolele al XII-lea şi al XIII-lea. În această perioadă a apărut corelaţia consoanelor surde şi sonore iar consoanele tari şi moi de legătură au devenit foneme de sine stătătoare; s-au petrecut de asemenea şi alte modificări: au apărut silabe închise şi s-a redus numărul vocalelor, au apărut unele combinaţii, necunoscute pînă atunci, între consoane. Din acele timpuri au început să se formeze particularităţile auzului fonematic al poporului rus care îi sînt caracteristice în prezent.

Aşadar, dezvoltarea formelor sensibilităţii nu se limitează la acele modificări care sînt legate de trecerea de la animal la om. În cursul evoluţiei istorice a omenirii continuă să se producă modificări ale sensibilităţii. Modificările sensibilităţii ca şi, în general, modificările activităţii şi structurii psihice a oamenilor sînt legate în primul rînd de modificarea condiţiilor şi a felului lor de viaţă, a formelor activităţii umane şi a produselor ei. Dezvoltarea gîndirii ca şi dezvoltarea limbii sînt legate în special de întreaga activitate practică a oamenilor şi sînt condiţionate de ea.

Modificările sensibilităţii de care am vorbit mai sus nu sînt legate direct de modificarea organizării sociale, a bazei şi a suprastructurii sale. În cursul dezvoltării istorice a Rusiei, după secolele al XII-lea şi al XIII-lea cînd s-a format structura fonematică a actualei limbi ruse, organizarea feudală a fost urmată de cea capitalistă, iar cea capitalistă de aceea socialistă, sovietică. Dar noi n-avem temei pentru a presupune că aceste modificări grandioase ale vieţii istorico-sociale a oamenilor au provocat modificări remarcabile în sensibilitate, în particularităţile percepţiei. O dată cu trecerea de la regimul capitalist la cel socialist, în urma Marii Revoluţii Socialiste din Octom-

brie, nu s-au produs schimbări în structura fonematică a limbii ruse şi deci nu s-au produs nici schimbări în auzul fonematic al poporului rus pe care-l determină structura fonematică a limbii. Totuşi nu există nici o îndoială că schimbarea regimului social şi a condiţiilor vieţii oamenilor atrage o serie de modificări ale psihologiei, ale caracterului lor, ale motivelor şi sentimentelor oamenilor.

În diversele fenomene psihice, greutatea specifică a componentelor cu grade diferite de stabilitate este şi ea diferită. Stabilitatea cea mai mare o posedă procesele psihice (senzaţii, percepţii, gîndire etc.), ca activităţi ale creierului, ca forme de reflectare luate în legităţile generale ale desfăşurării lor. În conţinutul mai mobil al proceselor psihice se poate deosebi o structură mai stabilă, care reflectă lumea obiectelor naturii în aspectele ei principale, percepute senzorial (culoarea, forma, mărimea, situarea în spaţiu, mişcarea). Cel mai mobil element din conţinutul proceselor psihice, îl constituie tot ceea ce exprimă în sentimentele şi gîndurile omului atitudinea sa ca fiinţă socială, faţă de fenomenele vieţii sociale. O dată cu modificarea orînduirii sociale, a bazei ei — relaţiile de producţie, — se schimbă şi acest conţinut al proceselor psihice, se schimbă sentimentele şi vederile oamenilor legate de relaţiile sociale.

Apare clară, aşadar, imposibilitatea absolută de a rezolva problema determinării activităţii psihice de condiţiile de viaţă, dacă o vom pune metafizic şi nu concret, presupunînd că psihicul în întregime poate fi determinat *ori* de condiţiile naturale, *ori* de condiţiile sociale, *ori* de condiţiile vieţii sociale comune pentru toţi oamenii, *ori* de condiţiile specifice unei orînduiri sociale sau alteia. Orice încercare de a absolutiza vreuna din aceste ipoteze este condamnată dinainte la eşec.

Pentru a realiza în raport cu procesele psihice cerinţa cea mai importantă a cunoaşterii ştiinţifice — principiul determinismului, este necesar să clarificăm problema determinării psihicului în mod concret, diferenţiat, să luăm în considerare şi să reliefăm dependenţa diferitelor laturi ale psihicului de diferitele condiţii de viaţă, să învingem formularea globală, metafizică a determinării fenomenelor

psihice. De exemplu, nu este suficient să se constate că o schimbare a orînduirii sociale — distrugerea regimului capitalist şi crearea celui socialist — a atras după sine o anumită schimbare a psihologiei oamenilor, pentru a se trage astfel concluzia generală, extensibilă asupra ansamblului activităţii psihice (şi asupra tratării obiectului psihologiei), că activitatea psihică în întregime se schimbă cu fiecare prefacere a orînduirii sociale, iar că sarcina psihologiei ca ştiinţă se reduce la studiul acestor schimbări.

Este necesar să se clarifice specificul psihicului, să se găsească ceea ce, fiind comun pentru toate fenomenele psihice şi totodată specific lor, le deosebeşte de alte fenomene, să se determine, în felul acesta, nucleul mai stabil al psihicului şi să se creeze o bază solidă pentru studiul celorlalte însuşiri ale sale, mai mobile.

Comun pentru toate fenomenele *psihice* este faptul că ele constituie reflectarea de către creier a realităţii; specific pentru psihicul omului este că această reflectare a lumii este mijlocită de societate (al doilea sistem de semnalizare a realităţii). Legităţile psihicului — ale senzaţiilor, gîndirii etc. —, ca funcţie a creierului, ca reflectare, sînt comune pentru toţi oamenii; ele definesc nucleul mai stabil al activităţii psihice şi alcătuiesc legile cele mai generale ale psihologiei ca ştiinţă[1].

Prezenţa unui nucleu relativ stabil al activităţii psihice nu exclude existenţa unor componente mai mobile care depind de condiţiile speciale în care se desfăşoară ea. Dar ele pot deveni obiectul unei cercetări psihologice fructuoase, numai dacă pornim de la legile generale ale activităţii psihice, considerată ca funcţie a creierului, ca reflectare a realităţii.

O dată cu schimbarea orînduirii sociale, în psihologia oamenilor — păstrîndu-se însuşirile psihice comune (în

---

[1] Referindu-se în special la gîndire, Marx scria următoarele: „Întrucît însuşi procesul gîndirii provine din condiţii cunoscute şi este ca atare, un *proces natural*, gîndirea cu adevărat profundă poate fi una şi aceeaşi, deosebindu-se numai după grade, în funcţie de maturitatea dezvoltării şi, în special, a dezvoltării organelor gîndirii". K. Marx şi F. Engels, *Izbr. pisma*, M., 1947, p. 209.

special acelea care depind de condiţiile generale ale vieţii sociale) — apar trăsături noi, generate de orînduirea socială dată şi specifice ei, trăsături care înlocuiesc pe acelea specifice orînduirii sociale anterioare.

În psihologia fiecărui om există trăsături comune tuturor oamenilor, independent de orînduirea socială, de clasa din care fac parte, şi care se menţin în decursul a mai multor epoci: sensibilitatea la excitanţi senzoriali, pentru care la om s-au format receptori corespunzători, capacitatea de a reţine cele memorate, de a automatiza acţiuni care la început se îndeplineau conştient etc.

În psihologia fiecărui om există trăsături general umane, dar nu există om abstract, „omul în general", a cărui psihologie să aibe numai aceste trăsături, sau însuşiri general umane; în psihologia fiecărui om există trăsături specifice orînduirii sociale, epocii în care trăieşte, trăsături tipice, generate de o orînduire socială determinată. Prin aceasta, însuşirile mai particulare, speciale, reprezintă concretizarea însuşirilor omeneşti mai comune, aplicate la condiţiile speciale, iar însuşirile comune şi legităţile care le exprimă se constituie ca generalizare a fenomenelor concrete care cuprind şi însuşiri mai particulare, mai speciale. Însăşi dependenţa însuşirilor psihice speciale de condiţiile care le generează, se realizează conform legităţilor psihologice generale.

Orînduirea socială sovietică a generat în procesul construirii societăţii sovietice o nouă structură psihică, un nou profil spiritual al oamenilor sovietici. Aceasta a ridicat în faţa psihologiei sovietice sarcina de însemnătate social-politică imensă, a studierii psihologiei omului sovietic în direcţia acelor însuşiri psihologice specifice care sînt generate de orînduirea socială sovietică, în scopul de a sprijini cauza educării omului nou al societăţii comuniste.

Avînd în vedere importanţa deosebită a acestei sarcini este necesar să se asigure baza corespunzătoare justei sale realizări.

Primordială este următoarea teză: nu se pot separa însuşirile psihice specifice oamenilor sovietici de însuşi-

rile psihice comune tuturor oamenilor, opunîndu-se psihologia omului sovietic psihologiei altor oameni. Nu există două „specii" deosebite de oameni. Psihologia omului *sovietic* este psihologia *omului* în condiţiile societăţii socialiste sovietice, în care se dezvăluie tocmai natura unică a omului.

Studiind psihologia omului sovietic, care trăieşte în condiţiile societăţii noastre, psihologul sovietic nu poate să nu acorde o mare importanţă relevării a ceea ce este *nou* în psihologia oamenilor, care ia naştere în condiţiile orînduirii sociale sovietice, în condiţiile trecerii de la socialism la comunism. Cum ar putea psihologul sovietic să treacă peste faptul că datorită condiţiilor sociale care, fără a desfiinţa încă diferenţa dintre munca intelectuală şi cea fizică, lichidează contradicţiile dintre ele? În munca fizică a muncitorului sovietic munca intelectuală intervine într-o măsură tot mai mare şi într-un mod tot mai variat. Studiind psihologia omului sovietic, psihologul nu poate trece în nici un caz peste faptul că, în prezent, se dezvăluie şi se dezvoltă toate aptitudinile, toate forţele creatoare ale omului eliberat de opreliştile regimului de exploatare a societăţii împărţite în clase, care timp de mii de ani a mutilat oamenii. În condiţiile societăţii care a desfiinţat exploatarea omului de către om se dezvăluie natura omului, tot ceea ce este în el adevărat omenesc, tot ceea ce este comun tuturor oamenilor. De aceea este cu atît mai puţin nimerit să se opună psihologia omului sovietic psihologiei general umane. Asta ar însemna nu numai nimicirea premiselor studierii ştiinţifice a psihologiei oamenilor sovietici, dar şi o greşeală politică monstruoasă, creînd o prăpastie între oamenii sovietici şi toată omenirea. Oamenii aparţinînd unor formaţiuni diferite, posedînd şi însuşiri specifice structurii lor psihice, sînt totodată indisolubil legaţi unii de alţii prin însuşirile psihice comune tuturor oamenilor. De aceea există o ştiinţă unică a psihologiei, care cuprinde toate legităţile generale ale activităţii psihice a oamenilor, chiar dacă ei trăiesc în diferite formaţiuni sociale.

Nu este just din punct de vedere principial să se opună „psihologia istorică" — aceea care studiază structura psi-

hică a oamenilor unei anumite formaţiuni — „psihologiei fiziologice" generale, naturalist-ştiinţifice[1].

Cu toate că sistemul ştiinţei psihologice cuprinde diverse discipline al căror obiect de studiu depinde în diferite măsuri de condiţiile social-istorice, toate sînt legate reciproc; principial nu se poate despărţi psihologia în două discipline străine, — una „fiziologică", alta — „istorică", opuse dinafară una celeilalte. *A preconiza o psihologie istorică specială aproape că nu înseamnă altceva decît apărarea „psihologiei sociale" atît de dragă inimii reacţionarilor, care de fapt nu reprezintă decît încercarea de a psihologiza sociologia, adică de a introduce idealismul în domeniul studierii fenomenelor sociale.* Orice încercare de a înlocui sociologia, materialismul istoric, prin „psihologia istorică" trebuie respinsă ca principial nevalabilă. Primordial este faptul că nu psihologia determină istoria, ci istoria determină psihologia oamenilor.

Pe de altă parte, nu se poate constitui o psihologie naturalist-ştiinţifică care să studieze psihicul omului numai în funcţie de legităţile fiziologice ale activităţii creierului, fără a ţine seama de condiţiile vieţii sociale. Aceasta ar însemna să reapară opoziţia greşită dintre condiţionarea fenomenelor psihice de legităţile fiziologice ale activităţii creierului şi determinarea psihicului de condiţiile de viaţă, pe cînd, prin înţelegerea caracterului reflex al activităţii creierului, această opoziţie dispare. A separa studiul activităţii de reflectare a creierului uman de influenţa pe care o au asupra omului condiţiile vieţii sociale, lăsînd studierea rolului pe care-l au aceste condiţii în determinarea psihicului uman pe seama unei „psihologii istorice" speciale, echivalează cu reînvierea teoriei celor doi factori.

Pentru a contura obiectul psihologiei ca ştiinţă şi pentru a defini domeniul cercetării psihologice, este necesar să clarificăm următoarele idei: studierea facturii psihice a unei naţiuni, clase etc., *întrucît factura lor psihică a rezultat din evoluţia istorică a culturii lor şi le caracte-*

[1] În anii precedenţi s-a observat la noi o tendinţă care transforma psihologia în suma a doi termeni: fiziologia activităţii nervoase superioare şi materialismul istoric. Această linie greşită, care duce la pierderea specificităţii cercetării psihologice, trebuie depăşită.

rizează ca unități istorice, fără să depindă de însușirile psihice ale unui individ sau altul, privește materialismul istoric, disciplinele social-istorice, și nu psihologia. *Întrucît psihologia unei anumite clase rezultă din cercetarea rolului acestei clase în luptă de clasă, în desfășurarea mișcării revoluționare* și se raportează la clasă ca la obiectul cercetărilor social-istorice, independent de însușirile psihice ale unor anumiți indivizi, afirmația de mai sus este valabilă și în acest domeniu.

Vorbind despre dezvoltarea istorică a psihicului în raport cu sarcina cercetării psihologice, trebuie avut în vedere că însușirile psihice ale oamenilor, care se schimbă în mod istoric, se formează realmente în procesul dezvoltării *ontogenetice individuale* și numai ca atare pot deveni obiectul cercetării psihologice. De fapt, în felul acesta, cercetarea psihologică se referă în mod normal la formarea psihicului în condiții istorice determinate, care în cercetarea psihologică sînt considerate ca fiind date. Numai studiind psihicul oamenilor din acea generație în timpul vieții căreia se întîmplă mari mișcări istorice, distrugerea unei orînduiri sociale și nașterea alteia, psihologia are a face realmente cu restructurarea psihologiei oamenilor. Această restructurare apare aici în cursul însăși dezvoltării individuale ontogenetice. În epocile istorice care preced acestor perioade revoluționare și care urmează după ele, psihologia are a face cu legitățile procesului ontogenetic al dezvoltării indivizilor, care se desfășoară în aceleași condiții social-istorice.

Confruntarea rezultatelor acestei dezvoltări în condiții social-istorice diferite este deja o problemă de cercetare istorică.

Fără îndoială, psihologia studiază nu numai trăsăturile strict individuale ale omului. De aceste trăsături strict individuale, psihologia, ca știință, se interesează cel mai puțin. Ea studiază însușirile psihice general-umane ale individului și poate să studieze, de asemenea, și trăsăturile speciale tipologice ale psihicului, proprii acestui individ, ca reprezentant al unei anumite orînduiri sociale, clase, națiuni. Dar orice însușiri psihice ar studia, psihologia o face *întotdeauna pe individul concret, în legătură indisolubilă cu întreaga activitate reflexă a creierului său, cu*

desfăşurarea dezvoltării sale individuale. În măsura în care dependenţele pe care le-a descoperit în cursul cercetărilor o îndreptăţesc să procedeze astfel, psihologia, ca şi oricare altă ştiinţă, este în măsură să generalizeze rezultatele obţinute pe individul concret şi să le atribuie reprezentanţilor unei anumite comunităţi umane. Descoperind la un anumit individ (indivizi) dependenţa necesară a anumitor însuşiri psihice de anumite condiţii de viaţă generale pentru comunitatea respectivă — naţiune, clasă, pentru reprezentanţii unei anumite orînduiri sociale şi în primul rînd ai celei sovietice — psihologul este îndreptăţit să facă generalizările corespunzătoare.

În felul acesta, pe măsură ce dezvăluie însuşi *procesul de reflectare* a unor anumite condiţii de viaţă, pe măsură ce defineşte cum se produce procesul de restructurare a psihologiei oamenilor în noile condiţii de viaţă, în ce lumină trebuie să apară aceste condiţii generale potrivit cu dezvoltarea individuală, cu individul de o anumită vîrstă, de un anumit nivel de dezvoltare şi caracterizat prin anumite particularităţi individual-tipologice, cercetarea devine propriu-zis psihologică. Tocmai cunoaşterea legităţilor procesului de reflectare defineşte această contribuţie, limitată dar specifică, pe care poate s-o aducă ştiinţa psihologică la cauza educaţiei comuniste.

5. Rolul fenomenelor psihice în determinarea conduitei

În fond, pînă acum a fost vorba de modul de determinare a fenomenelor psihice. Dar a vorbi despre felul cum sînt determinate ele de către condiţiile materiale ale vieţii nu înseamnă încă şi a arăta cum se introduc ele în lanţul legăturilor necesare ale fenomenelor vieţii. Pentru a răspunde în întregime la această problemă, mai trebuie clarificat rolul specific al proceselor psihice în desfăşurarea vieţii.

Teza principală care trebuie clarificată este aceea că *nu recunoaşterea, ci negarea rolului activ al psihicului duce la indeterminism, la ruperea determinismului în înţelegerea vieţii şi conduitei omeneşti.* Principiul determinismului nu poate fi realizat în înţelegerea conduitei umane (şi nu nu-

mai umane), dacă psihicul nu este introdus în legătura reciprocă dintre cauze şi consecinţe, care în cursul vieţii îşi schimbă neîntrerupt locul. Conduita omului este determinată de lumea externă prin mijlocirea activităţii sale psihice. Conduita diferiţilor oameni şi chiar a unuia şi aceluiaşi om, în una şi aceeaşi situaţie exterioară, este infinit de variată. Încercarea mecanicistă de a lega conduita omului direct de situaţia exterioară, conform schemei stimul-reacţie, n-are şanse de reuşită. Prin lipsa sa de conformitate cu faptele, tocmai o asemenea înţelegere a determinismului creează o bază pentru apărarea indeterminismului. Acţiunile exterioare care se exercită asupra omului se refractă prin condiţiile psihologice interne. Fără a ţine seama de acestea, nu se poate ajunge la înţelegerea deterministă a acţiunilor omului. Concepţia epifenomenalistă, conform căreia fenomenele psihice sînt nişte însoţitori ai fenomenelor fizice (fiziologice) lipsiţi de orice valoare activă este produsul firesc al *materialismului mecanicist*. În esenţă, ea este expresia incapacităţii determinismului mecanicist de a înţelege că *toate* fenomenele din univers fac parte dintr-o unică şi generală interdependenţă.

Premisa, implicit idealistă sau dualistă, conform căreia psihicul este izolat de lumea materială, duce la negarea rolului pe care-l deţine psihicul în determinarea conduitei. Printr-o asemenea înţelegere a psihicului, participarea lui la determinarea unor fenomene ar însemna inevitabil o rupere a determinării fenomenelor materiale între ele. Dar trebuie să fie respinsă nu introducerea psihicului în determinarea conduitei umane, ci acea înţelegere a psihicului care îl transformă în ceva izolat de lumea materială. În adevăr, determinarea conduitei de către activitatea psihică (în virtutea caracterului reflectoriu al psihicului) mijloceşte dependenţa conduitei de lumea obiectivă. În acelaşi timp, această mediere psihică nu este o simplă dedublare a lumii externe, caz în care ea n-ar produce nici un efect nou, specific şi deci ar rămîne un „epifenomen". Mediind determinarea vieţii şi activităţii omului de către lumea externă, de către condiţiile obiective, reflectarea psi-

hică sporește infinit posibilitățile acestora de a-l determina. Prin intermediul psihicului, al cunoștințelor despre existență, despre lume, conduita oamenilor este determinată nu numai de ceea ce este prezent, dar și de ceea ce este absent, nu numai de ceea ce se află în imediata apropiere, dar și de evenimentele care au loc în colțurile cele mai îndepărtate ale lumii; ea este determinată nu numai de către prezent și trecut, dar și de către viitor. Cunoscînd legitățile dezvoltării naturii și vieții sociale, noi căpătăm posibilitatea de a prevedea mersul ulterior al evenimentelor și atunci noi introducem viitorul în determinarea conduitei noastre. În general, fiecare *act de cunoaștere a lumii este în același timp și un act prin care introducem în acțiune noi determinatori ai conduitei noastre.* În procesul reflectării fenomenelor lumii externe are loc definirea semnificației lor pentru individ, iar o dată cu aceasta, și a atitudinii lui față de ele (care se exprimă psihologic, sub formă de aspirații și sentimente). În virtutea acestui fapt, obiectele și fenomenele lumii externe apar nu numai ca *obiecte de cunoaștere,* dar și ca *forțe motrice ale conduitei, ca stimulenți* ai ei care generează în om anumite impulsuri la acțiune, *motivele.* Așadar, în determinarea activității oamenilor, a conduitei lor, psihicul joacă un rol real, activ, dar în același timp el nu apare ca un factor care acționează izolat de existență.

Din cele arătate se conturează unele premise filozofice generale, care dau posibilitatea să recunoaștem rolul real, activ al psihicului. Dar pentru a realiza această posibilitate trebuie înțeles modul în care se înfăptuiește concret, practic, acest real rol activ al psihicului în determinarea conduitei. Numai atunci se va lichida epifenomenalismul.

Cheia rezolvării celor mai mari și mai complexe probleme o conțin faptele foarte simple și cu caracter de masă. Întreaga greutate constă în a vedea aceste probleme și aceste fapte — care la prima vedere par a fi departe unele de altele — în interrelațiile lor corespunzătoare.

Cheia descoperirii celor mai complexe și mai importante laturi ale problemei, care a fost numită odinioară problema psihofizică, stă într-un fenomen la fel de simplu

și obișnuit ca orice acțiune practică a omului. Punctul de plecare pentru înlăturarea tuturor tendințelor epifenomenaliste îl constituie faptul elementar și capital al aferentării mișcării de către senzație. Încă I. M. Secenov formulase, ca o parte componentă esențială a teoriei sale cu privire la reflexe, ideea „coordonării mișcărilor cu sensibilitatea"[1]. Urmînd aceeași cale, Pavlov a emis și a fundamentat ideea că formarea mișcării, a răspunsului organismului, se realizează pe scoarță ca „segment aferent al sistemului nervos, ca organ al sensibilității"[2].

Analizînd mai departe mecanismul fiziologic al așanumitelor mișcări voluntare, I. P. Pavlov a menționat în mod special că mișcările săvîrșite trimit, la rîndul lor, impulsuri în acele celule kinestezice ale scoarței, a căror excitație dă naștere mișcărilor[3]. Prelucrarea ulterioară a acestor idei a dus în mod firesc la ideea aferentației inverse care, în cursul mișcării, vine neîntrerupt de la periferie la aparatul nervos central care efectuează analiza „informațiilor". Tot astfel s-a ajuns ulterior la ideea corecțiilor senzoriale continue datorită cărora mișcarea devine dirijată[4]. Ideea aferentației care vine de la periferie spre centru, în calitate de component esențial și necesar al

---

[1] În *Fiziologia centrilor nervoși*, I. M. Secenov scria: „Caracteristica cea mai importantă a activității reglatorilor nervoși o constituie coordonarea mișcării cu sensibilitatea". (în *loc. cit.*, vol. 3, p. 19). Și mai departe: „Funcția receptoare are de fapt peste tot unul și același rol de semnalizare..." (*Ibidem*). Fundamentală pentru teoria despre reflexe a lui Secenov și Pavlov este ideea că senzația și percepția reprezintă un *semnal* al realității, idee legată în esență de rolul senzațiilor în reglarea mișcării.

[2] „Analiza și sinteza superioară au loc exclusiv în acest segment, iar de aici combinațiile de excitații și inhibiții, gata formate, se îndreaptă spre segmentul aferent". I. P. Pavlov, *Poln. sobr. soc.*, t III, kn. 2, p. 105.

[3] *Ibidem*, pp. 104—105.

[4] În afara lucrărilor precedente ale lui P. K. Anohin (în special lucrările lui *Uzlovîe voprosî v izucenii vîsșei nervnoi deiatelnosti*, culegerea „Problemî vîsșei nervnoi deiatelnosti", M., 1949, pp. 75—78), vezi articolul său *Osobennosti afferentnogo apparata uslovnogo reflexa i ego znacenie dlia psihologhii* („Voprosî psihologhii", 1955, nr. 6, pp. 16—38). Vezi de asemenea N. A. Bernstein, *K voprosu o prirode i dinamike koordinaționoi funcții*, „Ucenîe zapiski M.G.U." fascicolul 90, *Dvijenie i deiatelnosti*, M., 1945, pp. 22—90.

reglării reflexe a activității, are o semnificație principială[1]. Concepția mecanicistă a arcului reflex, teoria stimulului ca impuls extern reduceau, firește, rolul impulsurilor aferente la acela de semnale declanșatoare. Concepția potrivit căreia în cursul îndeplinirii diferitelor acțiuni la centru vin neîntrerupt de la periferie semnale aferente a căror analiză și sinteză permit dirijarea acțiunilor sau a mișcărilor, este, în esență, expresia fiziologică a renunțării la schema stimul-reacție, la teoria mecanicistă a impulsului extern și a recunoașterii rolului determinant al interacțiunii individului cu lumea.

Înțelegerea justă a rolului aferentației în formarea mișcărilor deschide calea înțelegerii juste a corelației componentelor psihice și fizice ale acțiunii. *Acțiunea nu este reductibilă la partea ei executorie; ea este în mod obligatoriu alcătuită și dintr-o parte senzorială, gnosică, din aferentația care provine dinafară, de la periferie, adică din analiza și sinteza semnalelor senzoriale care vin de acolo* și prin intermediul cărora se reglează acțiunea.

Caracterizarea activității practice, ca fiind materială, spre deosebire de cea teoretică — ideală, decurge din natura produsului sau a rezultatului principal al fiecăreia din ele: activitatea practică produce transformări în lumea materială, cea teoretică dă naștere la idei, imagini, opere de știință sau artă. Dar această caracterizare a activității în funcție de produsul ei nu definește, în mod univoc, și *structura* sa: nu există activitate teoretică care, prin structura sa, să fie pur spirituală, ideală, neconținînd nici o componentă și nici o acțiune materială (nici cel puțin mișcările mîinii mele care scrie aceste rînduri); la fel, nu există nici activitate practică materială care să nu conțină componente senzoriale, în general psihice, care să se poată realiza fără reglarea permanentă de către activitatea psihică. *Nu este posibil să se reducă acțiunea numai la*

[1] Prin *cibernetică*, teoria informației reproduce tocmai modelul creierului care lucrează pe baza aferentației inverse ce informează centrul de conducere despre toate modificările de la periferie, așa încît „ordinele" următoare care provin de la centru țin neîntrerupt cont de toate schimbările care se petrec la periferie, ca rezultat al îndeplinirii „directivelor" anterioare ale centrului.

manifestarea ei exterioară; aceasta este doar latura ei executorie; în acțiune e cuprinsă întotdeauna și cunoașterea senzorială. Aici nu e vorba de două părți izolate; ele nu pot fi izolate, deoarece componentele senzoriale, gnosice, nu influențează așa-zicînd dinafară mișcările care ar avea un mecanism propriu, independent de ele, ci, la un nivel anumit (vezi mai departe) se inserează în însuși „mecanismul" mișcării, cu care formează un tot.

Aferentația la care se referă cercetarea fiziologică a mișcării, este în primul rînd o noțiune fiziologică, obiect al cercetării fiziologice și ea trebuie să rămînă ca atare indiferent de nivelul la care se realizează mișcarea. Dar există niveluri la care problema aferentației mișcării, rolul analizei și al sintezei semnalelor senzoriale nu pot fi reduse *doar* la aspectul lor fiziologic, niveluri unde ignorarea aspectului psihologic provoacă dispariția integrală a acelui fenomen, a acelui mecanism fiziologic pe care trebuie să-l studieze fiziologia.

Încă I. M. Secenov, deosebind nivelurile de reglare a mișcării, distingea în mod special pe acelea în care partea motorie și cea semnalizatoare se înfăptuiesc „prin psihic"[1]. N. A. Bernstein, cercetător contemporan al „componenței mișcării", distinge diferitele sale niveluri, începînd cu acelea care la vertebratele superioare au devenit apanajul funcțiunilor vegetative (ca de pildă mișcările peristaltice ale intestinului ș.a.m.d.); după ele urmează nivelul reflexelor spinale. „Și mai sus — scrie el — trecem în domeniul mișcărilor cu o motivație biologică și cu o aferentație mult mai complexă care conțin în mod sintetic atît telerecepția, cît și componentele mnezice individuale, în domeniul deplinei psiho-fiziologii"[2]. În continuare urmează „coordonările, motivele specific umane — a căror apariție nu a putut, încă, să fie redusă sub nici o formă la o pură cauzalitate biologică — în primul rînd coordonările vorbirii și scrisului și activitatea de muncă desfășurată cu ajutorul obiectelor, avînd o condiționare social-psihologică"[3]. În

[1] Vezi I. M. Secenov, *Fiziologia centrilor nervoși*, în *loc. cit.*

[2] N. A. Bernștein, *O postroenii dvijenii*, M., 1947, p. 16.

[3] *Ibidem.*

special în această ierarhie a nivelurilor formării mişcării este îndreptăţită relevarea nivelului acţiunii.

Din punctul de vedere al condiţionării psihologice, noi am împărţi, mai întîi, toate actele în trei mari grupe: 1) grupa actelor motorii, a căror reglare se săvîrşeşte doar pe plan fiziologic[1]; 2) grupa mişcărilor reglate de către senzaţii, adică, mai precis, de către excitanţii senzoriali, în calitate de semnale, fără ca aceşti excitanţi să apară ca obiecte, iar senzaţiile, ca imagini ale lor; 3) grupa mişcărilor, a acţiunilor, în care *reacţia la excitant devine acţiune cu lucrul ca obiect*. Această transformare are loc cînd lumea, ca ansamblu de *excitanţi* care acţionează asupra organelor de simţ, apare ca ansamblu de *obiecte* şi de condiţii, circumstanţe obiective, oglindite în senzaţii, percepţii ş.a.m.d.[2]. Această trecere de la reacţia la excitant

---

[1] I. M. Secenov spunea că aici acţionează „ceva" care, în raport cu mişcarea, îndeplineşte aceeaşi funcţie semnalizatoare, pe care în mod obişnuit o îndeplineşte senzaţia (*Op. cit.*, p. 22).

[2] Caracterizînd nivelurile acţiunilor, N. A. Bernştein (*Op. cit.*) nota că „pentru ierarhia psihologică a nivelurilor este caracteristică o creştere treptată a obiectivării lor, orientarea lor către o interacţiune activă, transformatoare cu lumea" (p. 121). Caracterizînd mişcările care se realizează la nivelul cîmpului spaţial ce au în vedere nu obiectul luat sub aspectul caracteristicilor sale calitative, ci deplasarea în spaţiu, pe care N. A. Bernştein o consideră mişcare de nivel inferior, premergătoare mişcărilor cu obiectele, autorul subliniază caracterul mai generalizat, mai sintetizat şi — fapt de căpetenie — mai obiectivat al aferentaţiei lor, în comparaţie cu aferentaţia mişcărilor de la nivelurile inferioare. La acest nivel mişcările au un caracter finalist; ele pornesc de undeva, se îndreaptă undeva şi pentru ceva (p. 38); ele sînt „extravertite, orientate către lumea externă" (p. 84). „Trăsătura cea mai remarcabilă a cîmpului spaţial, în ceea ce priveşte deosebirea lui radicală de aferentaţia nivelului precedent, este obiectivarea lui" (p. 82). „Aceste însuşiri ale cîmpului spaţial ca aferentaţie dominantă, determină şi caracteristicile principale ale mişcărilor dirijate de el" (p. 83). Nouă ni se pare îndoielnică raportarea de către N. A. Bernştein a mişcărilor „cîmpului spaţial", care se execută în raport cu spaţiul „abstract", la un nivel inferior, premergător acţiunilor cu obiectele. Pentru ilustrarea concretă a nivelurilor desprinse de el, N. A. Bernştein aduce datele obţinute de A. N. Leontiev şi colaboratorii săi. (Vezi N. A. Leontiev, *Psihologhiceskoe issledovanie dvijenii posle raneniia ruki*, Ucenîe zapiski MGU, vîpusk 90, 1945). Dacă unui bolnav cu motricitatea tulburată i se dă sar-

la acțiunea cu obiectul marchează „acel" salt care deschide perspectiva nelimitată a dezvoltării omului ca subiect, ca ființă capabilă și chiar chemată să schimbe lumea — natura și societatea. Acțiunile, deși ne apar ca mișcări, se deosebesc totuși de acestea, întrucît una și aceeași acțiune poate să fie îndeplinită prin intermediul diferitelor mișcări. Acțiunea *cu obiectul* este de fapt o mișcare *generalizată* în raport cu obiectul și cu acele modificări care îi sînt aduse prin mișcări (să zicem ale mîinii). Această teză nu înseamnă că un observator dinafară poate să coreleze acțiunea și mișcarea pe care le realizează o altă persoană; această teză înseamnă că *generalizarea* raporturilor față de obiect și de modificările pe care i le aduce această mișcare este *o premisă necesară pentru apariția acțiunii însăși, că ea intră ca o componentă necesară în aferentația ei.* Această teză, care la început a apărut în raport cu obiectul dat senzorial, atrage după sine, în mod necesar și firesc, extinderea ei ulterioară *asupra întregului șir de generalizări la care ajunge cunoașterea umană,* pînă la idei de importanță socială care îi mobilizează pe oameni în activitatea lor socială. Ele toate nu sînt niște simple scheme prin care un observator neutru poate să clasifice din exterior acțiunile altora, ci fac parte din aferentația însăși a acestor acțiuni; analiza, sinteza, generalizarea, care ne conduc la acțiuni, constituie continuarea directă a analizei senzoriale, a diferențierii și generalizării prin intermediul cărora se realizează construirea fiecărei mișcări

---

cina „ia șapca, sau un alt obiect din cuier", se poate observa că amplitudinea mișcării de ridicare a mîinii este, în medie, cu 10 centimetri mai mare decît în cazul cînd bolnavului i se dă sarcina să atingă cu degetul un punct situat în partea de sus a unei foi de hîrtie. Potrivit acestor date, mișcarea în cîmpul spațial este mai greu de executat, decît mișcarea în raport cu obiectul. Aceste date pledează mai curînd în favoarea ipotezei, potrivit căreia, mișcările care se execută în raport cu spațiul „abstract" sînt mișcări de un nivel mai înalt, decît cele care se execută în raport cu obiectul. De aceea, pentru bolnavi, executarea lor este mai dificilă și reușește într-o măsură mai mică. Aferentația lor presupune o generalizare și o abstractizare mai înalte decît aferentația mișcărilor cu obiectele. De aceea, ele includ acea „obiectivare" care, în mod legic, este legată de trecerea, despre care s-a amintit mai sus, de la reacția simplă față de un stimul, la acțiunea cu lucrul ca obiect.

în scoarță ca organ al sensibilității, ca organ al activității analitico-sintetice; la un nivel mai înalt, ele iau parte la elaborarea acelor combinări de excitații și inhibiții care, ulterior, după cuvintele lui Pavlov, se îndreaptă în forma finită spre segmentul efector; ele determină latura efectorie a activității umane, în calitate de latură gnosică analitico-sintetică a activității.

Cercetările lui Head, Goldstein, Gelb și alții[1] au stabilit, pe baza unui bogat material patologic, felul cum tulburările gîndirii abstract-verbale duc la tulburări ale acțiunilor voluntare, acțiuni care se înfăptuiesc după un anumit plan în concordanță cu un scop formulat abstract. Prin tulburările gîndirii abstract-verbale, întreaga conduită este redusă la nivelul inferior al acțiunilor involuntare, determinate direct de situație, și la nivelul automatismelor deja elaborate. Aceste cazuri patologice reprezintă un experiment oarecum natural — aspru dar instructiv —, care dovedește rolul gîndirii și al produselor ei în reglarea acțiunilor omului.

Datele patologice pun în lumină foarte elocvent rolul proceselor de cunoaștere (gnosice) în reglarea acțiunilor. Încercările de a separa definitiv apraxia (tulburarea acțiunii practice) de agnozie (tulburarea cunoașterii) au eșuat și nu întîmplător. Toate datele pledează pentru o strînsă legătură reciprocă a tulburărilor apraxice cu cele agnozice. Toate cazurile de apraxie descrise de Kleist și de Strauss conțin elemente agnozice. La baza adevăratei apraxii constructive descrise de Schlesinger se află, după părerea lui, „tulburări ale dirijării optice a mișcărilor" *(optische Bewegungssteurung)*. Lange a descoperit la baza cazurilor de apraxie descrise de el, tulburări ale percepției (agnozia) raporturilor spațiale. Lange a descoperit, în special, tulburări ale perceperii direcției în spațiu, la baza unei în-

[1] Vezi Goldstein K. und Gelb A., *Psychologische Analyse hirnpathologische Fälle*, 1920; Head, *Aphasia and kindred Disorders of Speech*, vol. I, II, Cambridge, 1926. Vezi, de asemenea, culegerea *„Novoe v ucenii ob apraksii, agnozii i afazii"* M., 1934 (în special articolul lui M. B. Krol *Staroe i novoe v ucenii ob apraksii)*, A. R. Luria, *Travmaticeskaia afaziia*, M., 1947, secțiunea B., Issledovanie praksisa, pp. 188—196; Critchley, *Parential Lob*, London, 1953.

tregi grupe de tulburări apraxice, care formează așa-numitul sindrom al lui Herstmann, (apraxia degetelor, agrafia etc.). Grünbaum a încercat chiar să reducă orice „apraxie constructivă" la tulburări ale percepției raporturilor spațiale. Pick a relevat rolul tulburărilor memoriei vizuale în cazul tulburării posibilității de a urma linia rîndului în timpul scrisului etc. La baza „apraxiei ideative", de care apraxia constructivă este legată printr-un neîntrerupt șir de treceri, se află neînțelegerea problemei, a scopului, a sensului acțiunilor. Într-un cuvînt, vastul material clinic al tulburărilor apraxice, adică al tulburărilor acțiunii, pune în evidență faptul că la baza lor se află tulburările proceselor psihice, prin intermediul cărora ele sînt reglate și astfel se confirmă teza că procesele psihice sînt regulatorii acțiunii.

În felul acesta, chiar o elementară acțiune cu obiectul, nu este reglată simplu, direct de proprietățile senzorial date ale acestui obiect ca lucru material — mărimea lui, rezistența la presiune etc. —, ci prin acele proprietăți ale lui care sînt puse în evidență în practica acțiunii cunoașterii și care sînt esențiale pentru el ca obiect (și instrument) al activității umane. Astfel, chiar în aferentația unor simple acțiuni cu obiectul apare acea caracteristică a lor de a fi acțiuni „cu sens".

Vin, apoi, acțiunile cu sens cum sînt actele vorbirii și scrierii — adică actele motorii reglate prin conținutul de gîndire obiectivat în cuvînt, care apare ca rezultat al analizei, sintezei și generalizării datelor empirice senzoriale.

Caracterizînd teoria „automatismului" (adică a determinismului înțeles mecanicist), James scria că, în concordanță cu această teorie, cunoscînd în cele mai mici amănunte sistemul nervos al lui Shakespeare și toate influențele pe care le-a exercitat asupra lui ambianța, s-ar putea explica pe deplin „de ce într-o perioadă anumită din viața lui, mîna sa a umplut cu niște semne mici, negre, indescifrabile, un anumit număr de foi, pe care noi le numim pe scurt manuscrisul lui «Hamlet». Am fi putut să explicăm cauza fiecărei ștersături și transformări, am fi înțeles toate acestea, fără a fi nevoiți să presupunem prezența conștiinței în capul lui Shakespeare." În realitate, a ex-

plica crearea lui „Hamlet", pornind de la mişcările prin care a fost scris textul acestei tragedii, presupunîndu-se prin aceasta că mişcările prin intermediul cărora se scriu literele care formează textul lui Hamlet sînt reglate, sînt aferentate de kinestezia musculară a mîinii care scrie, fără nici un raport cu conţinutul de sens al lui „Hamlet", este o rătăcire fără noimă. Această prezentare a aferentaţiei mişcărilor prin care se realizează scrierea, nu corespunde realităţii. Realizarea uneia şi aceleiaşi mişcări, de exemplu, a unei mişcări circulare prin care se realizează contururile literei „O", este reglată de altă aferentaţie decît mişcarea circulară prin intermediul căreia fie pictorul, fie geometrul desenează cercul[1]. În fiecare din aceste cazuri, formarea mişcării cere şi presupune ca momente ale aferentaţiei mişcării, abstragerea şi generalizarea altor proprietăţi şi raporturi; în cazul scrisului, rolul conducător în aferentarea mişcărilor prin care se realizează, îl au generalizările fonematice supuse corelaţiilor sensului. În acest fel, însuşi conţinutul de idei al lui „Hamlet" a participat la aferentarea acelor mişcări prin care Shakespeare a scris textul operei sale nemuritoare. Conţinutul de idei al lui „Hamlet" nu poate fi dedus din mişcările prin care a fost realizată structura grafică a textului său. Considerate numai prin latura lor exterioară executivă, separat de latura lor aferentă, senzorială, cognitivă, mişcările care formează activitatea umană nu permit, în general, o explicare deterministă, cauzală. Însuşi ansamblul mişcărilor prin care a fost scris textul lui Shakespeare nu poate fi realizat în afara conţinutului său de idei. Conceperea lui „Hamlet" era inclusă în „aferentaţia" mişcărilor cu ajuto-

[1] În cazul cercului desenat de către profesorul de matematică pe tablă, remarcă N. A. Bernştein, momentul conducător nu este atît reproducerea formei geometrice a cercului (cum s-ar fi întîmplat dacă în locul profesorului de matematică ar fi fost la catedră profesorul de desen) cît mai ales, imaginea pe jumătate condiţionată a corelaţiilor circumferinţei desenate cu alte elemente ale desenului matematic. Denaturarea formei corecte a cercului nu va tulbura intenţia conferenţiarului şi nu va stîrni în motricitatea lui impulsuri de corectare care, dimpotrivă, ar fi apărut imediat dacă în această situaţie ar fi fost profesorul de desen (N. A. Bernştein, *O postroenii dvijenii*, M., 1945, pp. 35–36).

rul cărora a fost scris textul său. Desfăşurarea conţinutului de idei al lui „Hamlet" şi scrierea textului său reprezintă latura aferentă şi cea executorie a unui proces unic[1].

Oricît de mare este rolul pe care-l au în activitatea omului vorbirea şi scrierea, ele singure sînt insuficiente pentru înţelegerea conduitei umane propriu-zise. Pentru înţelegerea conduitei în sensul specific pe care-l are acest cuvînt în limba rusă, mai trebuie ca din *acţiuni*, să desprindem *faptele*. Fapta este o acţiune întrucît ea exprimă atitudinea unui om faţă de altul (alţii), realizată prin intermediul obiectelor. Pentru faptă important şi determinant este tocmai aceasta. Fapta reiese din acţiune ca rezultat al unei generalizări specifice; ea presupune generalizarea acţiunii după raportul ei cu omul şi după efectul pe care această acţiune îl provoacă nu asupra obiectului ca atare, ci asupra omului: una şi aceeaşi acţiune poate, de aceea, în diferite condiţii şi în diferite sisteme de relaţii umane să semnifice cu totul alte fapte, după cum acţiuni diferite după efectul lor asupra lucrului pot să semnifice una şi aceeaşi faptă.

Vorbind în general, problema nu constă cîtuşi de puţin în faptul că acţiunile pot fi executate ca nişte acte exterioare, conform unor legităţi proprii, şi în care psihicul — mai ales activitatea de cunoaştere — nu au nici o participare, iar el, fie că intervine din exterior în desfăşurarea

---

[1] Unde duce şi ce înseamnă, pe plan general, punctul de vedere al teoriei automatismului de care vorbeşte James, reiese suficient de clar din raţionamentele ulterioare ale autorului. După cuvintele referitoare la explicarea lui „Hamlet", „a fiecărei ştersături şi transformări din manuscrisul său", James scria: „Teoria automatismului afirmă, de asemenea, că noi am fi putut scrie o biografie foarte amănunţită a acelor 200, sau cam atît, de funţi reprezentînd masa călduţă de substanţă organizată care a purtat numele de Martin Luther, fără să presupunem că această substanţă ar fi simţit vreodată. Dar, pe de altă parte, nimic nu ne-ar putea împiedica să facem o dare de seamă tot atît de amănunţită asupra vieţii sufleteşti a lui Luther sau Shakespeare, dare de seamă în care să-şi găsească loc fiecare licărire a gîndurilor şi sentimentelor lor. Atunci viaţa sufletească a omului ne-ar apare ca şi cum ea decurge alături de aceea trupească, iar fiecărui moment al uneia, îi corespunde un anumit moment al celeilalte, fără, însă, ca între ele să existe o acţiune reciprocă".

activității materiale a omului — perturbîndu-i inevitabil legile sale inerente —, fie că el însuși este abătut de la desfășurarea sa normală. În realitate, nici una din aceste alternative nu este justă; activitatea oamenilor, conduita lor, apare în legitatea ei numai atunci cînd componenta sa efectorie și cea aferentă, de cunoaștere, sînt considerate împreună.

Din momentul în care, în desfășurarea activității reflexe a creierului apare senzația, ca răspuns la acțiunea excitantului, determinarea conduitei de către lumea obiectivă, de către condițiile obiective, se înfăptuiește prin activitatea psihică. Activitatea psihică este inclusă în mod necesar în condiționarea conduitei și, în general, a activității omului. Activitatea practică a oamenilor se pune în acord cu cerințele complexe, impuse de condițiile obiective grație activității psihice de cunoaștere a realității.

O dată cu aceasta, activitatea psihică, ca activitate emoțională și volițională care se manifestă sub forma de aspirații, dorințe, sentimente, definește semnificația fenomenelor pentru cutare om, atitudinea lui față de ele, felul cum va răspunde la ele cutare om, în cutare condiții. Activitatea psihică, în totalitatea ei, este inclusă în mod necesar în condiționarea conduitei omului. Fără abandonarea tendințelor epifenomenaliste care se manifestă în raport cu psihicul, conduita nu poate fi înțeleasă în mod deterministic. Nu recunoașterea, ci negarea rolului activ, real, vital al psihicului atrage după sine depărtarea de determinism în înțelegerea conduitei. Extinderea asupra conduitei omului a acelui determinism cu adevărat științific, care consideră că influențele externe acționează prin intermediul condițiilor interne, cere și implică în mod necesar considerarea întregii diversități a formelor și manifestărilor activității psihice, drept condiții interne ale conduitei sale. Condiționată de împrejurările obiective ale vieții omului și, la rîndul său, condiționînd conduita sa, activitatea psihică se inserează în conexiunea generală a fenomenelor, jucînd un dublu rol în calitate de condiționat și de factor care condiționează.

Clarificarea chestiunii referitoare la includerea fenomenelor psihice în conexiunea universală a fenomenelor lumii materiale formează ultima verigă a rezolvării pe

care o dăm acelei probleme, care a apărut în istoria gîndirii filozofice drept aşa-numita „problemă psiho-fizică". Şi acum nu va fi inutilă reconstituirea celorlalte verigi ale lanţului unic al raţionamentelor noastre.

La început, noi am analizat, pe plan gnoseologic, problema raporturilor dintre fenomenele psihice (senzaţii, percepţii, gîndire) şi lumea materială, ca realitate obiectivă. Însăşi activitatea de cunoaştere a omului ne-a apărut apoi ca activitate reflexă a creierului uman. Prin aceasta, problema corelaţiei proceselor psihice şi fiziologice a devenit problema corelaţiei psihicului cu fiziologicul în cadrul activităţii unice de reflectare a creierului. În virtutea caracterului reflex al acestei activităţi, problema legăturii fenomenelor psihice cu creierul şi cu activitatea lui nervoasă, materială, şi problema dependenţei lor de realitate, de condiţiile vieţii, s-au unit într-un tot: ultima — dependenţa de condiţiile externe — se realizează prin cea dintîi — activitatea de reflectare a creierului şi legile neuro-dinamicii proceselor corticale, condiţia internă a realizării celei de a doua. În cursul analizei ulterioare, dependenţa fenomenelor psihice de condiţiile materiale ale vieţii şi activităţii oamenilor s-a dovedit a nu fi unilaterală; la rîndul lor, fenomenele psihice, condiţionate de împrejurările obiective de viaţă, condiţionează, „aferentează", reglează conduita, activitatea oamenilor şi, deci, toate modificările pe care ea le introduce în lume, transformînd natura şi schimbînd societatea. Astfel, fenomenele psihice sînt incluse în conexiunea universală a tuturor fenomenelor lumii materiale. Însuşi rolul activ al fenomenelor psihice este condiţionat de caracterul lor cognitiv cu a cărui analiză a început studiul nostru asupra acestei probleme. În acest fel, toate problemele studiate de noi reprezintă verigile unuia şi aceluiaşi lanţ de raţionamente, îndreptate spre cercetarea şi rezolvarea multilaterală a problemei unice: a naturii psihicului, a locului lui în conexiunea universală a fenomenelor lumii materiale.

Noi am studiat problema locului pe care-l ocupă psihicul, în toate corelaţiile sale fundamentale. Mai urmează a fi cercetate formele principale în care apar fenomenele psihice în corelaţiile lor interne.

CAPITOLUL IV

ACTIVITATEA PSIHICĂ ŞI ÎNSUŞIRILE PSIHICE ALE OMULUI

1. Despre activitatea psihică şi conştiinţa omului

a) Procesul, activitatea, ca mod principal de existenţă a psihicului

Fenomenele psihice se prezintă sub diferite forme — procese psihice, însuşiri etc. Dintre aceste forme este necesar să le relevăm pe cele principale în conexiunile lor interne. Aceasta nu înseamnă cîtuşi de puţin că vom încerca să supunem unei analize speciale toate problemele care intră în competenţa psihologiei. Cu toată varietatea problemelor particulare abordate în treacăt în lucrarea de faţă, scopul principal al ei este să rezolve o problemă filozofică şi anume aceea privind locul psihicului în conexiunea universală a fenomenelor lumii materiale. Aici va fi vorba numai să indicăm care este structura psihicului.

Modul principal de existenţă a psihicului este procesul, activitatea. Această teză se leagă direct de concepţia caracterului reflex al activităţii psihice, de afirmaţia că fenomenele psihice apar şi există numai în procesul interacţiunii permanente a individului cu lumea înconjurătoare, în procesul neîntrerupt al influenţelor exercitate de lumea externă asupra individului şi al acţiunilor de răspuns ale acestuia, fiecare acţiune fiind condiţionată de factorii interni pe care îi conţine individul respectiv şi care au apărut în funcţie de acţiunile externe, determinatoare ale istoriei lui.

De aci rezultă că sarcina principală a cercetării psihologice constă în studierea proceselor și a activității psihice. În felul acesta, cercetarea gîndirii va trebui s-o pună în lumină, în primul rînd ca proces de analiză, sinteză, generalizare. Cercetarea psihologică a memoriei va trebui să descopere ce anume face individul cînd memorează; cum analizează materialul dat spre memorare, cum îl grupează și-l sintetizează, care este structura și desfășurarea procesului în urma căruia are loc memorarea. În cazul percepției, în anumite condiții, rezultatul acestui proces, care este imaginea obiectului, îi apare conștiinței omului ca o imagine existentă, parcă, în afara procesului, fiindcă omul nu a devenit conștient de el. În acest caz, cercetarea psihologică va trebui ca prin modificarea condițiilor de desfășurare a procesului (creînd condiții dificile de cunoaștere a obiectului, orientîndu-se spre etapele inițiale ale formării percepției), să dezvăluie, totuși, procesul perceperii — analiza senzorială (spre exemplu vizuală), sinteza laturilor pe care le-a separat analiza, generalizarea, interpretarea — cu un cuvînt, întregul conținut al procesului percepției.

Pînă acum am vorbit despre proces și activitate fără a face vreo distincție între ele. Trebuie, însă, diferențiate.

Pentru a evita orice echivoc va trebui să diferențiem însăși noțiunea de activitate. Cînd vorbim despre activitatea omului, această noțiune este folosită într-un anumit sens, conform cu care, activitatea este întotdeauna interacțiunea subiectului cu lumea înconjurătoare.

În știință (în fiziologie), noțiunea de activitate este folosită nu numai în raport cu subiectul, dar și cu un organ (activitatea inimii, activitatea respiratorie etc.)[1]. În acest din urmă sens, orice proces psihic este activitate, și anume, activitate a creierului.

În celălalt sens, se vorbește de activitate nu în raport cu organul (în cazul de față cu creierul), ci în raport cu

[1] Termenul activitate, luat în acest sens, desemnează funcționarea organului. Caracterizarea funcției organului ca activitate subliniază rolul pe care-l joacă în funcționarea lui interacțiunea organismului cu mediul înconjurător, spre deosebire de tratarea funcției ca activitate a organului, care ar fi determinată numai din interior.

omul ca subiect al activităţii. Aici trebuie să facem deosebirea dintre proces şi activitate. Orice activitate este totodată şi un proces sau conţine procese, dar nu orice proces apare ca activitate a omului. Aci, noi înţelegem prin activitate un proces prin intermediul căruia se realizează o atitudine sau alta a omului faţă de lumea înconjurătoare şi faţă de ceilalţi oameni, faţă de problemele pe care i le ridică viaţa. Aşa de exemplu, gîndirea este considerată activitate, atunci cînd se ţine seama de motivele omului, de atitudinea sa faţă de sarcinile pe care el le rezolvă gîndind, într-un cuvînt, atunci cînd apare la suprafaţă planul individual, personal al activităţii intelectuale. (Iar motivarea înseamnă în primul rînd aceasta). Gîndirea se dezvăluie pe plan procesual, atunci cînd se studiază structura procesuală a activităţii de gîndire — acele procese de analiză, sinteză şi generalizare prin intermediul cărora se rezolvă problemele intelectuale. Procesul real al gîndirii reprezintă *şi* activitate (omul gîndeşte, şi nu pur şi simplu i se gîndeşte) *şi* proces sau activitate care include în sine o totalitate de procese (abstractizare, generalizare etc.).

În cursul cercetării, pe primul loc poate, uneori, să apară planul procesual care constituie baza necesară a activităţii de gîndire, iar alteori celălalt plan, personal, individual, care caracterizează, de fapt, gîndirea ca activitate a subiectului, care exprimă atitudinea lui faţă de sarcinile care i se ivesc şi care este supraetajat celui dintîi. Ca activitate care exprimă sau realizează atitudinea omului faţă de lumea înconjurătoare, gîndirea, la fel ca percepţia etc., apare deja ca activitate de cunoaştere, estetică — în general teoretică —, şi nu doar ca activitate psihică. Psihică ea este numai prin structura sa procesuală şi prin cea a motivaţiei, iar nu prin sarcinile pe care ea le rezolvă ca activitate.

Activitatea omului, ca subiect, este şi practică şi teoretică. Punctul de vedere potrivit căruia activitatea psihică ca atare, ca „producţie" de reprezentări, amintiri — de produse psihice în general — ar fi activitatea omului ca subiect (şi nu numai a creierului său), este legată de concepţiile introspecţioniste adînc înrădăcinate în psihologie. Numai pe baza concepţiei introspecţioniste se poate închi-

pui că în aşa-numita memorare sau amintire voluntară, omul rezolvă sarcina „mnezică" de a produce o anumită reprezentare şi că producerea, ca atare, a reprezentărilor, constituie în exemplul dat activitatea omului. De fapt, cînd omul îşi aduce aminte de ceva, el nu produce imagini *psihice*, interioare, ci rezolvă o *sarcină de cunoaştere, aceea de a reconstitui desfăşurarea evenimentelor anterioare;* în mod asemănător, elevul care învaţă lecţia, desfăşoară o activitate de învăţare, şi nu o simplă activitate psihică.

Noţiunea de activitate umană dobîndeşte, în felul acesta, sensul său firesc, raţional, eliberat de toate echivocurile pe care le introduce acea psihologie care încă n-a lichidat moştenirea introspecţionismului. Prin aceasta, psihologia va avea numai de cîştigat; ea se va elibera de obligaţia ingrată de a studia un obiect cu totul fictiv — activitatea psihică concepută în sens introspecţionist — şi va căpăta acces direct la studierea psihologică a adevăratei activităţi a omului, a acelei activităţi prin care el cunoaşte şi transformă lumea.

Formele activităţii umane se definesc în funcţie de caracterul „produsului" principal care este creat în cursul activităţii şi care reprezintă scopul ei. Din acest punct de vedere, putem deosebi: activitatea practică (în special — munca) şi teoretică (în special de cunoaştere). Ele alcătuiesc, de fapt, activitatea unică a omului, întrucît activitatea teoretică ca activitate specială, se desprinde din activitatea practică, iniţial unică, numai la un anumit nivel, iar produsele activităţii teoretice sînt introduse, în cele din urmă, în activitatea practică, ridicînd-o la un nivel mai înalt. Tocmai aceasta este activitatea omului în sensul propriu al cuvîntului.

Activitatea practică apare ca fiind materială, iar cea teoretică (activitatea savantului, a artistului etc.) ca fiind ideală, în funcţie de caracterul produsului lor principal, a cărui creare reprezintă scopul lor principal. Activitatea practică este materială, pentru că principalul scop pe care-l are în vedere, reprezintă schimbarea lumii materiale, crearea produselor materiale. Activitatea teoretică este „ideală", întrucît produsul pe care îl creează ea este „ideal": ştiinţa, arta etc. Această caracterizare a activităţii

practice, ca activitate materială, şi a celei teoretice, ca ideală, în funcţie de caracterul *produsului* care constituie scopul lor, nu defineşte, aşa cum am arătat de-acum, structura acestor forme de activitate. Nu există activitate teoretică care să nu includă în sine nici un fel de acte materiale cum sînt: mişcările mîinii în timpul scrierii unei cărţi — ştiinţifice sau beletristice — în timpul scrierii partiturii unei opere muzicale — simfonii sau opere —; iar în activitatea sculptorului, care sculptează în marmură o statuie, nu este cuprinsă mai puţină muncă fizică decît în activitatea oricărui muncitor din producţie, deşi, creînd o operă de artă, sculptorul este angajat într-o activitate ideală. De asemenea nu există activitate practică care, creînd un produs material, să conste doar din acte materiale şi să se realizeze fără participarea proceselor psihice. Tocmai de aceea, activitatea practică a omului trebuie inclusă în sfera cercetării psihologice.

În sarcina cercetării psihologice intră studierea atît a activităţii teoretice, „ideale" (în special a activităţii de cunoaştere a savantului), cît şi a celei practice, (îndeosebi a muncii), a acelei activităţi materiale reale, în procesul căreia oamenii schimbă natura şi societatea. Psihologia care ar refuza să studieze activitatea oamenilor şi-ar pierde principala sa valoare de viaţă. Aşadar, obiectul cercetării psihologice nu se referă exclusiv la studierea „activităţii psihice". Această teză are două aspecte: ea indică, pe de o parte, că psihologia studiază nu numai *activitatea* psihică, ci şi procesele psihice, iar pe de altă parte, că psihologia studiază nu numai activitatea *psihică,* ci şi structura psihologică a activităţii umane în sensul propriu al cuvîntului. Iar principalul constă tocmai în studierea proceselor psihice şi în studierea psihologică a activităţii omului prin intermediul căreia el cunoaşte şi schimbă lumea.

Orice fenomen, fiind introdus în noi legături, apare într-o calitate nouă care se fixează printr-o nouă caracterizare noţională. După cum vom vedea, această afirmaţie se referă şi la activitatea psihică. În legătură cu aceasta, noţiunea de activitate psihică are nevoie de o precizare ulterioară. *Activitatea psihică,* ca atare, se raportează nemijlocit la lumea *naturală;* ea este funcţia *materiei* superior organizate, a creierului. Ruperea activităţii psihice de

natură, de materie, de creier vine în contradicție cu însăși esența ei.

Sub aspectul său funcțional, în calitate de activitate a creierului, activitatea psihică este un fenomen pur natural.

Întrucît activitatea psihică a creierului participă la reglarea activității individului, exprimînd trebuințele și interesele lui, tendințele și atitudinea lui față de lume, ea apare într-o nouă calitate. Întrucît, prin aceasta, activitatea psihică se realizează nemijlocit și independent de reflecția orientată asupra structurii și rezultatelor sale, ea se dezvăluie prin acea latură a sa, care este avută în vedere, în mod obișnuit, cînd se vorbește de „activitatea sufletească". Întrucît ea este saturată de atitudinile directe ale omului față de semenii săi, ea apare ca activitate „sufletească" în sensul celălalt, specific al cuvîntului.

Pe măsură ce, din viața și activitatea omului, din trăirile sale nemijlocite de care el nu-și dă seama, se desprinde reflecția asupra lumii și asupra sa însuși, activitatea psihică începe să apară în calitate de *conștiință*. Apariția *conștiinței* este legată de desprinderea din viață și din trăirea directă a *reflecției* asupra lumii înconjurătoare și asupra noastră înșine. Conștiința este întotdeauna cunoașterea a ceva ce se află în afara ei. Ea presupune raportarea subiectului la realitatea obiectivă.

Cînd, în cadrul vieții sociale, omul își însușește conținutul de idei al cunoștințelor, ideologia, activitatea lui psihică apare încă o dată într-o nouă calitate, aceea de *activitate spirituală*, avînd un anumit conținut de idei. Fiecare din aceste noțiuni se referă la activitatea psihică dar, în același timp, fiecare din ele exprimă o nouă caracteristică, pe care activitatea psihică o dobîndește atunci cînd este inclusă într-o nouă sferă de relații. Toate aceste noțiuni trebuie să fie corelate una cu alta, dar ele nu pot fi nemijlocit identificate, nici izolate una de cealaltă. Substituirea uneia din ele prin cealaltă duce în mod inevitabil la confuzie, la ignorarea multiplelor calități în care apare activitatea psihică atunci cînd este inclusă în legături diferite, duce la confundarea sau denaturarea legităților specifice, cărora li se supune.

Idealismul privește orice activitate psihică ca și cum, prin natura ei originară, ar fi o activitate spirituală; na-

turalismul mecanicist vulgar ignorează, în general, activitatea spirituală, conținutul de idei al psihicului. Nici una din aceste teorii nu este adevărată. Raționaliștii tind să recunoască în viața omului numai spiritul, subordonînd totul controlului său și înlăturînd din motivația activității umane toți ceilalți factori. De aceea, romanticii îi acuză pe partizanii „spiritului" de uciderea „sufletului", de înlăturarea din viața omului a oricărui conținut sufletesc, în numele controlului nelimitat al spiritului, al ideilor, al principiilor. De aceea, pentru afirmarea primordialității elementului sufletesc, ei nu se dădeau înapoi de la înlăturarea totală a spiritului, a ideii. Toate acestea sînt rodul uneia și aceleiași tendințe greșite, al aceleiași neînțelegeri a felului în care unul și același fenomen apare în calități noi, fiecare dintre ele reprezentînd expresia necesară și logică a manifestării fenomenului respectiv într-o sferă de raporturi determinate. Așadar, activitatea psihică, introdusă în legături noi, apare în calități noi. În analiza multilaterală a problemei, toate aceste calități trebuie să fie luate în seamă potrivit particularităților lor specifice și corelate una cu alta.

În studierea activității psihice, sau a proceselor psihice, important este să se țină seama atît că ele se desfășoară simultan la diferite niveluri, cît și că orice opunere exterioară a proceselor psihice „superioare" celor „inferioare" este nejustificată, întrucît orice proces psihic „superior" presupune pe cele „inferioare" și se realizează pe baza lor. Astfel nu trebuie să credem că are loc sau numai o memorare involuntară sau numai una voluntară. Cercetările au arătat că atunci cînd se produce o memorare voluntară, are loc concomitent și în mod necesar și una involuntară. Procesele psihice se desfășoară simultan la cîteva niveluri, iar nivelul superior se află întotdeauna indestructibil legat de cele inferioare. Ele sînt întotdeauna conexe și formează un întreg. Orice activitate de cunoaștere, orice proces intelectual, luat în forma sa concretă, reală, se înfăptuiește concomitent la cîteva niveluri, pe mai multe planuri. Astfel, în orice activitate de gîndire, cît de abstractă ar părea, participă și componentele senzoriale, produsele proceselor senzoriale de cunoaștere; cele

mai abstracte noţiuni, luate ca nişte cunoştinţe reale, reprezintă construcţii piramidale, în care abstracţiile de ordinul cel mai înalt formează vîrful piramidei, iar la bază se află generalizări mai mult sau mai puţin elementare, acoperite de cîteva straturi ale unor abstracţii de diferite niveluri.

La fel stau lucrurile şi cu motivaţia. În explicarea oricărei fapte omeneşti, trebuie să ţinem seama de stimulările diferitelor niveluri şi de planul în care ele se împletesc şi se leagă reciproc. A pune totul pe un singur plan, a căuta motivele faptei numai la un singur nivel, înseamnă să ne lipsim de posibilitatea de a înţelege psihologia oamenilor şi de a explica conduita lor.

b) Procesele psihice şi produsele psihice

În urma oricărui proces psihic — ca activitate a creierului — apare un produs sau altul, imaginea senzorială a obiectului, ideea de obiect etc.[1]. Dar acest produs (imaginea obiectului) nu există în afara procesului corespunzător, în afara activităţii de reflectare; o dată cu încetarea acestei activităţi şi imaginea încetează să mai existe. Fiind produsul, rezultatul activităţii psihice, imaginea, fixîndu-se (în cuvinte), devine, la rîndul său, un obiect ideal şi un punct de plecare pentru activitatea psihică ulterioară. Prin urmare, imaginea se include în activitatea psihică în două sensuri.

Orice proces emoţional, adică orice proces în cursul căruia schimbarea stării emoţionale a omului este efectul psihologic principal, apare şi sub forma unui anumit produs: emoţie sau sentiment. Şi aceste produse, ca şi imaginile obiectului, nu există în afara acelor procese care au dus la formarea lor. Orice sentiment, care apare ca produs stabil, dăinuind ani de-a rîndul, uneori chiar în decursul întregii vieţi a omului (dragostea faţă de un alt om, faţă de poporul său, dragostea de adevăr şi faţă de umanitate) este o împletire de sentimente — procese —

[1] În mod obişnuit, cînd vorbim despre fenomenele psihice, avem în vedere tocmai aceste produse.

care, în împrejurări corespunzătoare, apare în mod necesar. Astfel, sentimentul de iubire pentru cineva este sentimentul bucuriei pe care o provoacă contactul cu el, al admirației față de profilul lui uman care se conturează în cadrul acestui contact, este sentimentul afecțiunii și al grijii față de el, atunci cînd este amenințat de ceva; sentimentul întristării, atunci cînd suferă un insucces sau îndură anumite suferințe; al indignării, atunci cînd i se face o nedreptate; al mîndriei, cînd în împrejurări grele, el se află la înălțime. Toate aceste sentimente exprimă, în raport cu diferitele împrejurări de care sînt provocate, una și aceeași atitudine față de om[1]. Fiecare din ele, ca și toate laolaltă sînt procese provocate în mod necesar de obiectele lor (desigur, în cazul dat, ca și în general, influențele obiectelor pot să provoace în mod necesar fenomene psihice, numai întrucît ele sînt refractate prin ra-

[1] Din acest exemplu particular rezultă o corelație, importantă din punct de vedere teoretic, a categoriilor de *atitudine* și *sentiment*. Din punct de vedere psihologic, orice atitudine apare sub forma sentimentului, a năzuinței sau sub forma unei judecăți de valoare bine închegată sub aspect ideologic. Astfel, una și aceeași atitudine își găsește expresia și în sfera sentimentelor, și în cea a voinței, cît și în cea a gîndirii: ea nu este un produs „funcțional", ci unul „personal". În limitele unei aceleiași sfere, în exemplul de față în sfera emoțională, una și aceeași atitudine pe care o avem față de cineva apare, în funcție de diferite împrejurări, sub forma diverselor sentimente, legate între ele prin faptul că exprimă una și aceeași atitudine. În sfera emoțională, atitudinea reprezintă un sentiment generalizat, care prin generalitatea sa capătă o anumită stabilitate; tocmai prin aceasta se deosebește sentimentul-atitudine de sentimentul-stare. Atitudinea poate să apară și ca năzuință care, la rîndul ei, poate fi reprezentată atît sub forma unei stări actuale a persoanei, cît și sub forma stabilă a unei orientări sau tendințe generalizate.

În psihologia sovietică, V. N. Miasiscev a atras atenția asupra problemei atitudinii. Pentru ca noțiunea de atitudine să ocupe în sistemul psihologiei locul său, este necesar să elaborăm problema interdependențelor ei cu diferitele sale forme psihologice de manifestare. Atitudinea față de ambianță este, în primul rînd, atitudinea individului față de factorii care formează *condițiile vieții sale*. Dar condiția primordială, esențială a vieții omului este existența unui alt om. Relația cu ceilalți oameni formează substratul principal al vieții umane, mie-

porturile interne ale subiectului, fiind condiţionate de legităţile acestora).

A studia procesele psihice, activitatea psihică înseamnă a studia formarea produselor corespunzătoare. Procesul ca atare nu poate fi conturat şi definit cu nota sa specifică, deosebitoare în raport cu celelalte procese psihice, în afara produsului care se formează în cadrul lui. Pe de altă parte, produsele psihice nu există în sine, în afara procesului psihic corespunzător. În esenţă, *orice produs psihic* (imaginea senzorială a lucrului, sentimentul etc.) *este un proces psihic în expresia sa finală.*

Prin expresia sa finală, prin produsele sale, activitatea psihică se corelează cu obiectul său, cu realitatea obiectivă, cu acele sfere de cunoştinţe care o reflectă. Activitatea intelectuală trece, prin produsele sale, noţiunile, în sfera logicii, a matematicii etc. De aceea, transformarea produselor activităţii intelectuale de exemplu, a noţiunilor, a însuşirii lor, în obiectul principal al cercetării psihologice ameninţă să ducă la pierderea specificităţii lui.

Concentrarea cercetării psihologice asupra produselor activităţii de gîndire, izolate de ea, constituie acel „mecanism" prin intermediul căruia cercetarea psihologică alunecă, de cele mai multe ori, în planul — străin de ea — al raţionamentelor metodico-geometrice, aritmetice ş.a.m.d. In cercetarea psihologică, produsele psihice trebuie considerate tocmai în calitate de produse ale proceselor psihice. Studierea activităţii psihice, *a procesului* în legităţile desfăşurării lui, trebuie să rămînă întotdeauna scopul principal şi determinant al cercetării psihologice.

Orice proces psihic este reflectare, imaginea lucrurilor şi a fenomenelor lumii, *cunoaşterea* lor, dar procesele psihice, luate în totalitatea lor concretă, nu au numai un

---

zul ei. Întreaga „viaţă sufletească" a omului este brodată pe relaţiile cu alţi oameni; valoarea ei este integral definită de caracterul relaţiilor la care aspiră omul, de relaţiile pe care el este capabil să le stabilească cu alţi oameni. Nucleul adevăratei psihologii a vieţii îl constituie acea analiză psihologică a vieţii umane care este orientată spre descoperirea atitudinilor omului faţă de alţi oameni. Aceasta constituie şi punctul de întîlnire a psihologiei cu etica.

aspect cognitiv. Lucrurile şi oamenii care ne înconjură, fenomenele realităţii, evenimentele care se petrec pe lume afectează, într-un fel sau altul, trebuinţele şi interesele subiectului care le reflectă. De aceea, procesele psihice, considerate în totalitatea lor concretă, nu constituie numai procese cognitive, dar şi procese „afective"[1], emoţional-voliţionale. Ele exprimă nu numai o cunoaştere a fenomenelor, dar şi atitudinea faţă de ele; în ele se reflectă nu doar obiectele, ci şi semnificaţia lor pentru subiectul care le reflectă, pentru viaţa şi activitatea lui. „Unitatea" concretă, veritabilă a psihicului (a conştiinţei) reprezintă actul unitar de reflectare a obiectului de către subiect. Acest produs este complex prin structura sa; într-o măsură sau alta, el conţine, întotdeauna, unitatea a două componente contradictorii: conştiinţa şi atitudinea, intelectualul şi „afectivul" (în sensul arătat mai sus), din care, pe primul plan trece cînd unul cînd celălalt. Psihologia poate fi o ştiinţă cu adevărat legată de viaţă numai atunci cînd, neexcluzînd studierea analitică a senzaţiilor, sentimentelor etc., este în stare să facă o analiză psihologică a fenomenelor vieţii, operînd cu astfel de „unităţi" nefuncţionale ale psihicului. Numai în felul acesta poate fi construită o adevărată teorie legată de viaţă despre motivaţie, care constituie nucleul principal al psihologiei personalităţii.

c) Procesele psihice şi reglarea activităţii

Orice proces psihic este inclus în interacţiunea omului cu lumea şi serveşte la reglarea activităţii şi a conduitei lui[2]. Este necesar să legăm ideea funcţiei reglatoare

---

[1] Noţiunea de afect nu este luată aici în sensul psihopatologiei contemporane, ci în sensul filozofiei clasice din secolele al XVII-lea—al XVIII-lea (vezi, de exemplu, la Spinoza).

[2] Problema funcţiei reglatoare a psihicului ne-a apărut cel puţin prin o latură a sa şi anume, în legătură cu aferentarea (dirijarea) mişcării de către senzaţie. (Despre rolul vital al senzaţiei vezi Henri Pieron, *Aux sources de la connaissance; la sensation guide de vie*, Paris, 1955. Această carte conţine relatări sistematice asupra cercetărilor experimentale consacrate problemei senzaţiei. Prin întreaga carte trece, ca un fir roşu, ideea rolului vital al senzaţiei, adică a funcţiei sale reglatoare).

a psihicului de concepția caracterului reflex al psihicului, potrivit căreia psihicul nu este doar o stare internă, dar și acțiunea care o reflectă; acțiunea, însă, intră în actul psihic tocmai prin reglarea sa psihică. Orice fenomen psihic este și reflectare a realității și o verigă în reglarea activității[1]. De aceea, în sfera cercetării psihologice intră și mișcările, acțiunile, faptele oamenilor; nu numai activitatea lor „intelectuală", spirituală, teoretică, dar și activitatea practică, prin intermediul căreia oamenii schimbă lumea, transformă natura și societatea. Însă obiectul cercetării psihologice îl constituie numai aspectul lor psihologic, adică reglarea și motivarea lor. Studierea psihologică a mișcărilor și a acțiunilor reprezintă tocmai studierea reglării lor de către diferitele forme de activitate psihică și doar prin acestea mișcările și acțiunile intră în sfera cercetării psihologice. *Reflectarea* de către individ a realității și *reglarea* activității lui sînt inseparabile. Semnificația vitală, importanța practică a reflectării constă în reglarea activității, funcție pe care, practic, o îndeplinesc imaginile, reflectarea psihică. În teza rolului *reglator* al reflectării se exprimă sensul concret al afirmării caracterului ei *activ*. Legătura proceselor psihice cu mișcarea, cu acțiunea, cu activitatea practică este esențială nu numai pentru activitatea practică, reglată prin intermediul acestor procese psihice, dar pentru însești procesele psihice; acțiunile omului, schimbînd împrejurările în care se desfășoară procesele psihice, condiționează în mod obiectiv conținutul și orientarea acestora.

Rolul reglator al reflectării realității de către individ se manifestă sub două forme: 1) *stimulatorie* și 2) *efectorie*.

---

[1] Caracterizînd „sensibilitatea", I. M. Secenov scria că ea are „două semnificații generale: servește ca instrument de diferențiere a condițiilor de acțiune și călăuză a acțiunilor corespunzătoare acestor condiții (adică adecvate sau adaptative)". Secenov observa că „această formulă este la fel de aplicabilă la actele cele mai elementare ale sensibilității și la manifestările, atît ale instinctului, cît și ale rațiunii ...". Vezi I. M. Secenov, *Elementele gîndirii, loc. cit.*, vol. I, p. 291. În felul acesta, I. M. Secenov a introdus reglarea acțiunilor în însăși definiția psihicului.

1. *Reglarea stimulatorie* determină realizarea unor anumite acţiuni. Reflectarea obiectului trebuinţei naşte în individ „năzuinţe ideale" sau „forţe motrice *ideale*" (Engels)[1] care reprezintă stimulări la acţiune, căreia îi determină şi direcţia.

Întrebarea: care este acel conţinut de idei care capătă pentru om forţă stimulatorie? — prezintă o însemnătate de prim ordin. Ea se rezolvă în cursul vieţii omului, în procesul educaţiei. Elaborarea unei anumite forţe stimulatorii pentru anumite idei constituie scopul principal al educaţiei. Pe măsură ce anumite idei (principii) capătă pentru om o forţă stimulatorie (devin convingeri), omul trece de la acţiuni — pe care le săvîrşeşte în virtutea stimulărilor care acţionează nemijlocit — la fapte, pe care le realizează conform anumitor motive, stimulări conştientizate, valorificate şi acceptate de om în calitate de fundament ideal (şi de justificare) a conduitei sale.

2. *Reglarea efectorie* duce la realizarea acţiunii în concordanţă cu condiţiile în care ea se realizează.

Rolul reglator al reflectării este nu numai acela de stimulare, de motivare. Reglarea activităţii prin intermediul reflectării realităţii se extinde asupra efectuării acţiunii, manifestîndu-se sub forma reglării efectorii. Această reglare a acţiunii se înfăptuieşte prin intermediul analizei condiţiilor în care se realizează acţiunea, şi prin intermediul corelării acestor condiţii cu scopurile acţiunii. Din punct de vedere fiziologic, acţiunea este reglată, în desfăşurarea sa, de semnalele provenite de la condiţiile obiective schimbătoare şi de la organul mişcării (mîna); raportîndu-se unele la altele, aceste semnale reglează deplasarea organului în raport cu ambianţa.

Toate procesele psihice participă într-un fel sau altul la reglarea activităţii umane. După cum nu numai senzaţia şi gîndirea, ci şi dorinţele, tendinţele volitionale şi sentimentele reprezintă reflectarea existenţei, tot astfel, nu numai dorinţele, tendinţele volitionale şi sentimentele, ci şi procesele de cunoaştere (senzaţia — gîndirea) îşi aduc contribuţia lor la reglarea activităţii omului, a conduitei

[1] K. Marx — F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, pp. 408, 425.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" Bucureşti

lui (rolul aferent al semnalelor senzoriale, al senzaţiilor, în reglarea mişcării, rolul mobilizator al ideilor înaintate). În felul acesta, rolul primordial în reglarea efectorie îl joacă procesele de cunoaştere — considerarea condiţiilor în care se desfăşoară activitatea —, iar în reglarea stimulatorie, procesele „afective": emoţiile, dorinţele.

Pe de altă parte, studierea rolului reglator al diferitelor procese psihice este legată în mod necesar de studierea mişcărilor şi acţiunilor, diferite după caracterul reglării lor.

Procesele de cunoaştere de pe diferite niveluri deschid posibilităţi diferite de reglare a conduitei; sfera de acţiune a fiecărui nivel este diferită. Pe de altă parte, mişcarea (locomoţia de exemplu), acţiunea (să zicem confecţionarea unui obiect după un anumit model), fapta (actul care are nu numai un efect sau altul în lumea obiectelor, dar şi un anumit conţinut social, exprimînd atitudinea omului faţă de ceilalţi oameni), în general acţiunile de diverse grade, presupun şi procese psihice diferite pentru reglarea lor.

Studiul diferitelor forme de reflectare a lumii şi cel al acţiunilor omului, care şi ele diferă în funcţie de reglarea lor, sînt legate indestructibil. Studiul felului în care omul reflectă lumea trebuie să fie continuat cu cel al modului cum acţionează, şi numai prin acest studiu poate fi descris în mod obiectiv şi felul cum el reflectă lumea. Această teză se extinde asupra întregii activităţi psihice. (Astfel, studiul percepţiei auditive — verbale şi muzicale — trebuie să apară în mod practic şi ca studiu psihologic al activităţii verbale şi muzicale; la fel, studiul percepţiei şi reprezentării spaţiului trebuie să apară şi ca studiu al orientării omului în spaţiu etc.)

În funcţie de nivelul reglării, mişcările şi acţiunile omului se împart în involuntare şi voluntare, acestea din urmă realizîndu-se la nivelul celui de-al doilea sistem de semnalizare, fiind reglate de un conţinut de idei format în procesul vieţii sociale şi obiectivat în cuvînt.

Reglarea mişcărilor voluntare şi a acţiunilor voliţionale sau conştiente este atribuită, în mod curent, voinţei. Voinţa, în acest sens, înseamnă, de fapt, necesitatea spe-

cifică omului, ca ființă socială, de a-și regla în mod conștient acțiunile. Transformarea acestei legități într-un fel de esență metafizică hipostaziată, într-un subiect ideal al acțiunii, substituit subiectului real — adică însuși omului —, constituie, poate, expresia cea mai puternică și mai grosolană a tendinței generale care încă se mai menține în psihologia idealistă funcțională. De fapt, toate „funcțiile" așa-numitei psihologii funcționale — nu numai voința, dar și memoria, atenția etc. — reprezintă procese psihice transformate în subiecți psihici autonomi. Elaborarea psihologiei științifice cere înlăturarea totală a acestor „subiecți autonomi" și descoperirea acelor legități ale activității psihice pe care le camuflează acești subiecți fictivi.

În psihologia contemporană noțiunea *voință* reprezintă, în general vorbind, un conglomerat de părți eterogene, corelate nu se știe cum. Acest conglomerat conține: a) năzuințe, dorințe, b) acțiuni voluntare, c) calitățile volitionale ale persoanei. În realitate, între aceste componente există anumite relații reciproce, prin care ele se reunesc într-un ansamblu. La origine se află procesele corespunzătoare și expresia lor finală — în cazul dat năzuințele cu diferite caractere și de niveluri diferite care apar după cum s-a arătat, în virtutea faptului că obiectele cu care omul intră în interacțiune afectează trebuințele și interesele lui. Tendințele variate care se manifestă în om își capătă o expresie activă în reglarea — conștientă sau inconștientă — a conduitei omului. „Voința", ca atare, alcătuiește numai treapta superioară, supremă, a acestor tendințe — dorințele determinate de un conținut de idei care ni se prezintă în calitate de scop conștient. O voință puternică poate avea numai omul care își propune în viață scopuri într-adevăr importante, prețioase pentru el. Existența unor asemenea scopuri condiționează forța voinței. Conținutul lor și al motivelor corespunzătoare determină nivelul ei moral. Acțiunile reglate de un scop conștient și de motivul care reprezintă atitudinea față de scop alcătuiesc „acțiunile voluntare". Cel mai înalt nivel al tendințelor voluntare nu poate fi separat de ansamblul tendințelor care se află în conexiune și intercondiționare,

tendințe care apar la om în cursul vieții și îl caracterizează. Cînd se vorbește despre forța voinței, a impulsului, trebuie să se ia în considerație faptul că această forță este totdeauna relativă: pe de o parte, la diferiți oameni forța stimulatorie a impulsurilor care le sînt, în general, accesibile este diferită; pe de altă parte, la unul și același om, forța stimulatorie a diferitelor impulsuri este diferită; ceea ce nu poate să nu depindă de capacitatea unei stimulări mai puternice de a le supune pe celelalte. Doar omul care posedă o ierarhizare precisă și trainică a impulsurilor sau tendințelor care participă la reglarea conduitei sale poate avea o voință puternică: numai în aceste condiții forța impulsului nu se cheltuiește în înfrîngerea unor frămîntări interne, ci se transformă integral în acțiuni hotărîte. Ierarhizarea întregului sistem de tendințe sau impulsuri în care — specific unui anumit om — predomină unele, celelalte fiind subordonate, determină profilul volițional al omului, voința ca o caracteristică a personalității, caracterul ei.

În teoria voinței, caracterul conflictual apărea de obicei sub forma luptei între motive. Lupta dintre motive care precede luarea hotărîrii era adesea inclusă ca o însușire necesară, în însăși noțiunea de voință și de acțiune voluntară. În realitate, lupta motivelor, oscilarea între diferite hotărîri, necesitatea de a învinge frămîntările interne nu constituie o însușire obligatorie, „constitutivă" a voinței, a acțiunii voluntare, ci exprimă, mai degrabă, obstacolele care stau în calea ei. Forța voinței este definită în modul cel mai univoc de învingerea obstacolelor externe care se manifestă și sub forma frămîntărilor interne. Învingerea acestora, chiar atunci cînd evidențiază forța voinței, dezvăluie și scindarea ei, adică slăbiciunea ei. Lupta între motive nu este manifestarea sau indiciul voinței, ci numai o situație care-i cere să se manifeste. Cîteodată este suficient să ai prezent în conștiință un scop unic, dar să-ți dai seama de întreaga lui semnificație vitală, pentru a fi înlăturată posibilitatea oricărei lupte între motive, pentru ca omul să-și consacre întreaga viață acestui scop. Voința presupune în mod necesar adoptarea conștientă a unui scop și realizarea lui; dar conștiința nu

trebuie confundată cu raţionalitatea, cu alegerea cea mai înaltă, supremă, „superficială" (în sensul propriu şi figurat al cuvîntului) doar de către raţiunea singură, iar nu şi de întreaga fiinţă a omului, de toate tendinţele sale profunde, inclusiv cele inconştiente (vorbele, pe care, în piesa lui Goethe, Faust i le adresează lui Mefisto — *Nur keine Furcht, dass ich dies Bündnis breche. Das ungeteilte Streben meiner ganzen Kraft ist gerade das, was ich verspreche,* nu sînt spuse în vînt; ceea ce promite exprimă năzuinţa unitară a tuturor forţelor sale, şi de aceea, respectarea convenţiei nu trezeşte nelinişte).

În perioada de dominare a teoriei lipsei de conflict, în legătură cu năzuinţa de poleire a realităţii, a apărut la noi tendinţa ignorării luptei motivelor şi a excluderii ei totale din actul voluntar, recunoscîndu-se ca însuşire necesară a acţiunii voluntare nu prezenţa, ci absenţa luptei dintre motive. Ceea ce nu este exact. Nici prezenţa, nici absenţa luptei dintre motive nu reprezintă o trăsătură *sine qua non* a voinţei. Ba mai mult, studiind voinţa trebuie să ţinem seamă nu numai de posibilitatea existenţei unor tendinţe contradictorii, determinate de împrejurări întîmplătoare, ocazionale, necaracteristice pentru un anumit om, dar şi de prezenţa contradicţiilor interne ale ansamblului de tendinţe care constituie profilul psihic al omului. Nu se poate rupe caracterizarea voinţei, ca atare, de ceea ce se află dincolo de ea. Întotdeauna, în fiecare act real de voinţă, care nu poate fi redus doar la ceea ce conţine noţiunea de „act voluntar" şi definiţia sa, participă într-un fel sau altul, în calitate de rezonatori sau de tonuri complementare, toate tendinţele care intră în profilul psihic al personalităţii, tendinţe care nu numai că intensifică sau slăbesc actul de voinţă, dar îl modifică sub aspect calitativ; de aceea, luat în forma sa concretă, orice act voluntar exprimă nu numai stimulările corespunzătoare scopului acţiunii voluntare respective, ci mai mult sau mai puţin adecvat, întreaga personalitate.

Voinţa, ca ansamblu al dorinţelor, organizat într-un mod determinat şi care se exprimă în conduită, în reglarea acţiunilor, se referă la reglarea stimulatorie şi nu la cea efectorie, la care ne referim atunci cînd deosebim

mişcările voluntare de cele involuntare. Pe planul reglării stimulatorii, voinţa înseamnă trecerea de la trebuinţe, ca stimulări care acţionează nemijlocit, la motive sau stimulări conştiente, valorificate din punctul de vedere al normelor şi intereselor sociale şi adoptate de către om[1].

O formă specială de reglare a mişcării apare în urma automatizării. De obicei se presupune că esenţa *automatizării* constă în trecerea reglării acţiunii din sfera semnalelor vizuale, în general exteroceptive, în sfera celor proprioceptive, interne, care vin de la organul mişcării (mîna). O asemenea interpretare conţine un serios pericol şi anume, acela al ruperii mişcării de condiţiile în care trebuie să se desfăşoare. Or, în realitate, automatizarea constă tocmai în legarea mişcărilor automatizate de anumite condiţii obiective, astfel ca acestea să devină semnalele declanşatoare ale mişcărilor respective. În cadrul automatizării, proces prin care o serie întreagă de mişcări sînt reunite într-un tot, rolul semnalelor proprioceptive care semnalizează deplasarea organului mişcării creşte, dar este absolut evident că orice semnalizare a mişcării organului în spaţiu (de exemplu, a mîinii) trebuie să indice schimbarea poziţiei lui în raport cu obiectele lumii externe. De aceea, semnalele proprioceptive pot participa la reglarea mişcării numai întrucît ele sînt legate în mod reflex-condiţionat de semnalele exteroceptive. Îmbinarea

[1] Vorbind despre voinţă este necesar să se aibă în vedere că *împărţirea fenomenelor psihice în trei categorii: intelectuale, emoţionale şi voliţionale*, împărţire care-şi are originea la Tetens şi Kant, nu poate fi menţinută. *Împărţirea proceselor psihice în două categorii: intelectuale* şi *afective*, în sensul în care aceşti termeni au fost folosiţi în filozofia secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, are un caracter fundamental. *Procesele afective* apar datorită faptului că obiectele şi fenomenele reflectate de către individ afectează interesele şi trebuinţele sale, exprimînd atitudinea lui faţă de aceste obiecte şi fenomene. La rîndul lor, ele se subîmpart în 1) *năzuinţe, înclinaţii, dorinţe* şi 2) *emoţii, sentimente*. Procesele „afective" participă integral la reglarea stimulatorie atît în primul aspect, cît şi în al doilea aspect. La voinţă, la procesele voluntare, în sensul propriu al cuvîntului, trebuie raportat numai nivelul superior al primei grupe de procese (năzuinţe etc.).

cu ajutorul semnalelor proprioceptive, a unei serii de mişcări succesive într-un tot unitar, este doar una din condiţiile efectuării automatizate a acţiunii care cere o serie de mişcări, dar principalul în cazul automatizării constă într-o asemenea conexiune a mişcării cu condiţiile ei, încît acestea, ca semnale declanşatoare, să poată include acţiunea.

În urma automatizării mişcărilor, acţiunile prin care ele sînt realizate se transformă în *deprinderi* (diferite deprinderi de muncă, de scriere, de cîntat la pian etc.). Caracterul deprinderii depinde de felul în care sînt analizate, sintetizate, diferenţiate şi generalizate condiţiile care sînt incluse ca semnale declanşatoare în acţiunile corespunzătoare. Ca orice acţiune umană, deprinderile sînt reglate prin intermediul activităţii psihice. Deosebirea dintre acţiunile automatizate şi cele neautomatizate constă numai în nivelul activităţii psihice la care sînt reglate. Deprinderile sînt reglate de activitatea psihică, ca activitate de semnalizare. Pentru deprindere, esenţială este generalizarea condiţiilor semnalizatoare. Supleţea deprinderii, proprietatea ei de a fi transferată în condiţii modificate depinde de generalizarea condiţiilor care reprezintă semnalele declanşatoare pentru acţiunea automatizată.

Reglării i se supune şi activitatea de cunoaştere. Tocmai acest fapt se exprimă în atenţie. *Atenţia* nu este o activitate deosebită sau un activism al subiectului situat pe acelaşi plan cu activitatea de cunoaştere, sau reprezentînd o „latură" a ei, despre care nici nu se ştie în ce constă. Problema *atenţiei este aceea a reglării activităţii de cunoaştere.*

Reglarea activităţii de cunoaştere se realizează prin două „mecanisme" strîns legate între ele: *de orientare* şi *de semnalizare*. Dintre acestea două, rolul conducător îl are mecanismul de *semnalizare*.

Prin sine, reflexul necondiţionat de orientare poate explica doar atenţia faţă de excitanţii noi, neaşteptaţi şi puternici; pentru explicarea atenţiei omului o mai mare importanţă are activitatea de orientare reflex-condiţionată. La rîndul ei, aceasta este reglată de activitatea de

semnalizare: activitatea reflexă de orientare e provocată de factorii care dobîndesc o valoare de semnalizare[1].

Explicarea formelor de bază ale atenţiei umane care se manifestă, de exemplu, prin observarea insistentă a unui obiect determinat, prin urmărirea concentrată a unei anumite desfăşurări a gîndirii, nu poate fi epuizată prin referirea la reflexul de orientare. Persistenţa atenţiei, în timpul concentrării asupra unui anumit obiect, atunci cînd urmărim toate schimbările care se petrec cu el, e condiţionată de dinamica semnificaţiei semnalizatoare pe care o capătă pentru om, în cursul activităţii, diferitele obiecte sau diferitele lor laturi.

Noi ne concentrăm atenţia în special asupra obiectului către care este îndreptată activitatea noastră — practică şi intelectuală —, pentru că în procesul acţiunii se menţine semnificaţia semnalizatoare a obiectului şi a diferitelor lui

---

[1] A. G. Ivanov-Smolenski descrie formarea reflexului condiţionat de orientare în felul următor: „se producea sunetul, căruia în secunda a treia şi a cincia i se asocia o întărire vizuală de orientare sub forma aprinderii unui bec şi a deplasării ferestruicii tahistoscopului în dreptul deschizăturii aparatului. După cîteva repetări ale acestei excitări combinate, întoarcerea capului în direcţia sursei de lumină... începea să apară înaintea producerii luminii, ca răspuns la sunetul soneriei, adică se elaborase un reflex condiţionat de orientare (A. G. Ivanov-Smolenski, *Metodika issledovaniia uslovnîh reflecsov u celoveka*, izd. Prakticeskaia mediţina, L., 1928, p. 39).

Încercarea de a explica atenţia, prin „organizarea" activităţii de orientare, a fost făcută de E. A. Milerian (E. A. Milerian, *Voprosî teorii vnimania v svete ucenia I. P. Pavlova o vîşşei nervnoi deiatelnosti*, „Sovetskaia pedagoghika", 1954, nr. 2, pp. 55—67). El deosebeşte atenţia involuntară reflex-necondiţionată, bazată pe reflexul de orientare necondiţionat, atenţia involuntară reflex-condiţionată, bazată pe reflexul condiţionat de orientare şi atenţia voluntară a omului, despre care se spune că „este indestructibil legată de funcţiile celui de-al doilea sistem de semnalizare în interacţiunea lui cu primul sistem de semnalizare", fără a adăuga, însă, nimic despre ce anume funcţii ale celui de-al doilea sistem de semnalizare este vorba şi dacă atenţia voluntară a omului trebuie explicată doar pe baza reflexului de orientare, fie el chiar la cuvînt. De fapt, însăşi noţiunea de reflex condiţionat de orientare presupune introducerea reflexului de orientare în sistemul general al activităţii reflexe şi dirijarea reflexului de orientare ca reflex condiţionat de către legităţile generale ale activităţii de semnalizare.

trăsături. În același timp, natura orientatoare a atenției se manifestă și în condițiile concentrării îndelungate asupra unuia și aceluiași obiect, prin faptul că, într-un asemenea caz, condiția stabilității atenției este reliefarea continuă de noi laturi ale obiectului, în cursul operării practice sau intelectuale cu el[1].

Perceperea și, în genere, reflectarea conștientă a laturilor și însușirilor obiectelor și fenomenelor care constituie pentru noi excitanți puternici în special prin valoarea lor de semnalizare, inhibă prin inducție negativă reflectarea conștientă a celorlalte laturi, iar grație acestui fapt, ceea ce la un moment dat reflectăm în mod conștient capătă un relief special, astfel că, o dată cu trecerea pe prim plan a unor laturi, celelalte sînt estompate, reduse la zero, focarul conștiinței concentrîndu-se asupra unui obiect sau asupra unui număr limitat de obiecte.

În legătură cu aceasta, trebuie să observăm că tendința larg răspîndită (în special în majoritatea manualelor) de a lega atenția în special de percepție nu poate fi justificată teoretic. Putem și trebuie să fim atenți, de asemenea, și față de idei; nu este inutil să fim atenți față de oameni, față de starea lor sufletească, atît față de grijile și suferințele lor, cît și față de bucuriile lor (pentru a nu-i tulbura sau speria). Atenția nu se raportează în mod special la percepție, în sensul specific al acestui termen, ci

---

[1] Încă Helmholtz, studiind conflictul dintre două cîmpuri vizuale, a stabilit două fapte capitale pentru teoria atenției: dependența atenției de acțiunea cu obiectul (în cursul căreia însușirile obiectului capătă o semnificație semnalizatoare) și continua descoperire a unor noi laturi ale obiectului. Helmholtz a observat că atenția poate fi îndreptată voluntar cînd asupra unui sistem de linii, cînd asupra altuia și că, într-un atare caz, un anumit timp numai unul din aceste sisteme se reflectă în conștiință, pe cînd celălalt scapă cu totul atenției. Așa se întîmplă, de exemplu, în cazul cînd subiectul se străduiește să calculeze numărul de linii într-un sistem de linii. Este extrem de greu să ne fixăm atenția mult timp asupra unui anumit sistem de linii, dacă noi nu legăm obiectul ei de anumite scopuri speciale, care să reînnoiască permanent activismul atenției noastre. Așa procedăm cînd ne propunem să numărăm liniile, să comparăm dimensiunile lor etc. Lăsată în voia ei, atenția își dezvăluie înclinația naturală de a trece de la o impresie nouă la alta; imediat ce obiectul ei devine neinteresant, nemaioferind

la cunoaştere în întregime; în acelaşi timp, ea este legată şi de atitudinea faţă de obiectul cunoaşterii; propriu vorbind ea se raportează la conştiinţă. Atenţia exprimă o legitate specifică a procesului de reflectare conştientă.

Atenţia, adică reglarea proceselor de cunoaştere, are două niveluri: 1) atenţia care se realizează fără participarea cuvîntului şi 2) atenţia mijlocită de cuvînt, de conţinutul obiectivat în el (atenţie voluntară şi involuntară). Rezultatul reglării activităţii de cunoaştere, realizată în acest chip, constă în faptul că, în procesul reflectării, anumite fenomene, obiecte, sau laturi ale lor apar pe primul plan, iar celelalte, ca rezultat al relaţiilor fiziologice de inducţie, sînt inhibate şi rămîn pe planul al doilea.

d) *Despre conştiinţă*

Diferitele niveluri de reglare, de care am vorbit mai sus (acţiuni voluntare şi involuntare), sînt legate de diferitele niveluri ale activităţii psihice — reflectată neconştient, (neconştientizată), neconştientă şi reflectată conştient (conştientizată), conştientă. Diferitele niveluri ale activităţii psihice sînt legate de aspectul calitativ diferit pe care activitatea psihică îl dobîndeşte în diferitele forme

---

nici un fel de impresii noi, atenţia, în ciuda voinţii noastre, trece asupra altui lucru. Cînd vrem să ne concentrăm atenţia asupra unui anumit obiect, în faţa noastră se ridică necesitatea permanentă de a-i descoperi laturi mereu noi, în special, atunci cînd un oarecare impuls lăturalnic ne distrage. Descrierea observaţiei lui Helmholtz, formulată în felul acesta, în termenii teoriei tradiţionale a atenţiei, care o transformă într-un subiect autonom sau într-o funcţie, constituie, prin conţinutul său concret, o mărturie cum nici nu se poate mai convingătoare a faptului că fenomenul despre care este vorba de fapt, în acest caz, poate fi pe deplin explicat prin legităţile activităţilor comune de semnalizare şi de orientare. Rolul pe care-l are activitatea în concentrarea atenţiei, rol pus în lumină de către observaţiile lui Helmholtz, a fost cu îndreptăţire subliniat de către K. S. Stanislavski, pe baza practicii sale scenice. El scria: „Atenţia îndreptată asupra unui obiect provoacă şi necesitatea de a face ceva cu el. Acţiunea concentrează şi mai mult atenţia asupra obiectului. Cînd atenţia se contopeşte cu acţiunea şi cînd ele se împletesc, se creează o legătură puternică cu obiectul". K. S. Stanislavski, *Munca actorului cu sine însuşi*, E.S.P.L.P., p. 105.

de viaţă. Formarea *conştiinţei este legată de apariţia unei noi forme de existenţă — existenţa umană — a unei noi forme de viaţă,* al cărei subiect este capabil ca, depăşind limitele propriei sale existenţe izolate, să-şi dea seama de sine însuşi în relaţiile sale cu lumea, cu ceilalţi oameni, să-şi subordoneze viaţa sa obligaţiilor, să poarte răspunderea pentru tot ce a făcut sau a neglijat, să-şi propună sarcini şi, nelimitîndu-se la adaptarea faţă de condiţiile prezente de viaţă, să schimbe lumea, într-un cuvînt, să trăiască aşa cum trăieşte un om şi nimeni altul.

Aşa cum am observat mai sus, activitatea psihică apare într-o nouă calitate, aceea a conştiinţei sau, mai precis, a procesului de reflectare conştientă de către subiect a lumii înconjurătoare şi a acelor relaţii pe care le stabileşte cu lumea, pe măsură ce din viaţă şi din trăirea nemijlocită se detaşează reflecţia asupra lumii înconjurătoare şi asupra propriei vieţi, adică apare cunoaşterea a ceea ce se află în afara sa. Aşadar, prezenţa conştiinţei presupune desprinderea omului din ambianţa sa, apariţia relaţiei între subiectul acţiunii şi cunoaşterii cu lumea înconjurătoare. *Conştiinţa* presupune întotdeauna *relaţia* cognitivă *cu obiectul* care se află *în afara* conştiinţei[1].

Fenomenele psihice, trăirile pot şi ele să devină obiect al conştiinţei. Dar contrar introspecţionismului, reflectarea conştientă a acestor fenomene nu se realizează pe calea autoreflectării directe a psihicului în psihic, ci prin intermediul acţiunilor pe care le săvîrşesc oamenii şi date

---

[1] Definind conştiinţa ca „intenţie" (orientare conştientă) faţă de obiectul său transcendental, Ed. Husserl a avansat o idee care, formal, pare a coincide cu a noastră. Numai că, explicitîndu-şi-o, Husserl o anulează, de fapt, şi o transformă în contrariul ei. După Husserl, premisa iniţială a abordării filozofice (fenomenologice), spre deosebire de cea empirică (psihologică), a problemei conştiinţei şi existenţei, constă în „punerea lumii între paranteze..." (unter Klammern gesetzt); prin aceasta dispare problema realităţii rămînînd doar cea a „esenţei". De îndată lumea se transformă pentru conştiinţă în *semnificaţia* „lume", adică în ceva „presupus" de conştiinţă.

Idealismul concepţiei lui Husserl s-a manifestat cu atît mai acut cu cît ea a continuat a fi dezvoltată (în special în a sa *Cartesianische Medidationen und Pariser Vorträge,* Haag, 1950). Această răsturnare idealistă a premisei sale pe care o săvîrşeşte Husserl este atît de evidentă încît unii continuatori — în special

în mod obiectiv conştiinţei, prin intermediul conduitei lor. Însăşi reflectarea conştientă a trăirilor, a sentimentelor, este condiţionată de cea a obiectului de care ele leagă cauzele care le provoacă. Conştiinţa de sine este întotdeauna cunoaşterea nu a unui spirit pur, ci a individului real, a cărui existenţă depăşeşte limitele conştiinţei şi, ca atare reprezintă faţă de conştiinţă o realitate obiectivă. Aşadar, teza mai sus formulată îşi menţine valabilitatea ei şi pentru reflectarea conştientă a psihicului însuşi.

Dezvoltarea conştiinţei omului este legată de activitatea de muncă social-organizată a oamenilor, şi se înfăptuieşte pe baza ei. *Munca pretinde reflectarea conştientă a rezultatului muncii, a scopului ei şi, de aceea, conştiinţa se formează tocmai în procesul muncii.*

O dată cu apariţia muncii social-organizate, în condiţiile căreia satisfacerea trebuinţelor individului se realizează în mod social, obiectele încep să apară nu numai ca obiecte ale trebuinţelor personale ale individului, dar şi ca lucruri a căror semnificaţie este determinată de relaţia lor cu necesităţile sociale. Acţionînd în procesul muncii asupra unor lucruri prin intermediul altora, al uneltelor — lucruri destinate special acţiunii asupra altor lucruri — punînd, în general, lucrurile în interacţiune, omul descoperă tot mai profund însuşirile lor obiective.

În procesul muncii social-organizate apare şi *limba, cuvîntul.* În cuvînt se sedimentează şi se încheagă cunoştinţele acumulate de oameni. Acestea sînt generalizate, abstrase de la anumite situaţii particulare şi devin un bun

---

francezi — ai ontologiei fenomenologice husserliene n-au putut să nu o observe (vezi J. P. Sartre, *L'être et le néant.* Paris, 1943, pp. 27—28, 290—291). Sartre îl învinuieşte pe Husserl de faptul că, transformînd existenţa într-o serie de semnificaţii, reduce în mod idealist existenţa la conştiinţă (ceea ce, totuşi, nu înseamnă că Sartre însuşi nu ajunge, pe altă cale, la concluzii idealiste). Această critică adresată lui Husserl o înţelege Jeanson (Fr. Jeanson, *Problème morale et la pensée de Sartre,* Paris, 1937, pp. 139—149). Spre deosebire de el, Merleau-Ponty (M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception,* Paris, 1945) tinde cu orice preţ să ascundă şi să păstreze mascat ascuţişul idealist al concepţiei husserliene (vezi prefaţa lui programatică — Avant-propos — la cartea mai sus indicată, pp. I—XVI).

social, accesibil fiecărui individ ca membru al colectivului, numai datorită cuvîntului. Apariţia conştiinţei, ca mod specific uman de reflectare a realităţii, este legată indisolubil de limbă: limba este condiţia necesară a apariţiei conştiinţei. A deveni conştient de ceva înseamnă a reflecta realitatea obiectivă prin intermediul unor semnificaţii generalizate, elaborate de societate şi obiectivate în cuvînt[1].

Aşadar, legătura dintre *conştiinţă* şi *limbă* este indestructibilă şi necesară. Fără limbă nu există conştiinţă. Limba constituie forma socială a conştiinţei omului ca individ social.

Totuşi este nejust, simplist să se identifice conştiinţa cu limba, să fie redusă conştiinţa la funcţionarea vorbirii. (Această tendinţă care nu e de loc nouă s-a intensificat în ultima vreme la noi, în legătură cu semnificaţia pe care a căpătat-o noţiunea de al doilea sistem de semnalizare). Teza justă a legăturii necesare dintre conştiinţă şi limbă devine falsă cînd acestei legături i se conferă un caracter absolut, cînd ea este ruptă de legătura conştiinţei cu activitatea pe care oamenii o desfăşoară în mod social, şi cu cunoştinţele dobîndite în procesul ei. Numai incluzîndu-se în aceste legături şi nu doar prin sine, limba dobîndeşte semnificaţia ei necesară pentru conştiinţă[2]. Nu cuvîntul

---

[1] Aşadar, conştiinţa omului se deosebeşte calitativ de activitatea psihică a animalelor. De aceea, întrebuinţarea curentă şi în literatura noastră psihologică a termenului „conştiinţă", în special pentru a desemna activitatea psihică a omului, poate fi considerată justificată.

[2] În virtutea legăturii dintre conştiinţă şi limbă, cunoştinţele socialmente elaborate apar în procesul reflectării conştiente a realităţii, sub forma semnificaţiilor lingvistice. Acest fapt capital, neînţeles aşa cum trebuie, a servit drept bază pentru o serie de teorii idealiste ale conştiinţei. Aşa apare, în primul rînd, teoria husserliană a conştiinţei ca actualizare a semnificaţiilor. Husserl rupe de limbă semnificaţiile care există în mod real ca fapte lingvistice lipsindu-le astfel de învelişul lor senzorial, material, iar în această formă „idealizată" ele sînt considerate elemente de bază ale structurii conştiinţei. Una din greşelile felului cum concepe Husserl conştiinţa, ca actualizare a semnificaţiilor, constă în omiterea limbii, în estomparea laturii ei senzoriale şi în considerarea ca nucleu al conştiinţei a semnificaţiilor ideale pure. (Cusurul ei fundamental observat deja mai sus, constă în faptul că, tratînd conştiinţa ca actualizare a semnificaţiilor, ea substituie *lumii* reale, pe care fenomenolo-

în sine, ci cunoștințele acumulate de societate și obiectivitate în cuvînt constituie pivotul conștiinței. Cuvîntul este esențial pentru conștiință, tocmai în virtutea faptului că în el se sedimentează, iar prin el se obiectivează și se actualizează cunoștințele, prin intermediul cărora omul reflectă în mod conștient realitatea.

Abordarea psihologică a problemei conștiinței exclude posibilitatea de a privi conștiința numai ca un produs finit oarecare. Pe plan psihologic, conștiința apare în mod real, înainte de toate, ca *proces de reflectare conștientă* de către om a lumii înconjurătoare și a lui însuși. Reflectarea conștientă a ceva presupune în mod necesar un anumit ansamblu de cunoștințe în raport cu care ambianța este reflectată în mod conștient. Ca produs, conștiința apare în

---

gia lui Husserl o „pune între paranteze" *(unter Klammern setzt) semnificația „lume"*, adică înlocuiește realitatea materială prin produse ideale.)

Pe de altă parte, identificarea conștiinței cu semnificațiile a fost folosită de pragmatismul semantic (Mead și Dewey) care face bloc comun cu „behaviorismul social", pentru a reduce conștiința, spiritul, la relații semantice („simbolice") de la desemnant la desemnat care există în fenomenele experienței corelate cu conduita. Vezi cărțile citate mai sus: J. Dewey, *Experience and Nature*, London, 1925, pp. 303, 307, 308 etc.; G. Mead, *A behavioristic account of the significant Symbol*, „Journal of Philosophy" 1922, vol. XIX, No. 6, pp. 157–163; G. Mead, *Mind, self and society. From the standpoint of social behaviorist. Fifth Impression*, Chicago University Press, 1945. (Part II, „Mind and the Symbol", pp. 117–125).

Așadar, pe de o parte, ei vor să transforme existența, experiența, prin intermediul relațiilor semantice proiectate pe ele, în ceva spiritual, ideal; pe de altă parte, ei dizolvă, totodată, conștiința în experiență. Totuși, semnificațiile raportate nu la conștiință, ci tocmai la conduita externă, au fost reduse în mod inevitabil doar la niște semne. Tratarea behaviorist-pragmatistă a semnificațiilor a atras după sine, inevitabil, autolichidarea semnificațiilor și, în același timp, a dus la înțelegerea formalistă a limbajului, a limbii, ca totalitate de semne. (Vezi Ch. Morris, *Six Theories of Mind*, Chicago University Press, 1932, pp. 274–330) (această carte el o dedică maestrilor săi, Dewey și Mead). Vezi în special capitolul VI, Mind as Function, în care se urmărește filiațiunea filozofică de la Pearce și Woodbridge la Dewey și Mead: compară de asemenea cartea lui, *Signs, language and Behavior*, New York 1950, în care se solidarizează cu Karnap, cu pozitivismul logic.

procesul reflectării conştiente a lumii înconjurătoare şi pe măsura apariţiei sale ea se include în lumea înconjurătoare ca mijloc („aparat") de reflectare conştientă. Ca produs, conştiinţa este cunoaştere care funcţionează în procesul reflectării conştiente a realităţii. Prezenţa conştiinţei la om înseamnă, de fapt, că la el s-a închegat sau se închegă, în procesul vieţii, al comunicării, al învăţării, un ansamblu (sau sistem) de cunoştinţe mai mult sau mai puţin generalizate, obiectivate de cuvînt, prin intermediul cărora el poate să reflecte conştient ambianţa şi pe sine însuşi, cunoscînd fenomenele realităţii prin intermediul corelaţiilor lor cu aceste cunoştinţe. În felul acesta, problema *psihologică* centrală rămîne procesul *reflectării conştiente a lumii de către om.*

Conştiinţa nu epuizează activitatea psihică a omului. Psihicul şi conştientul nu pot fi identificate[1]. În ciuda cartezianismului, psihicul nu se reduce la ceea ce este reflectat conştient. După cum am văzut mai sus (cap. II, § 1 — despre teoria reflectării), conştiinţa, adică reflectarea conştientă a realităţii obiective începe acolo unde apare imaginea în sens gnoseologic, adică un produs, prin intermediul căruia, în faţa subiectului apare conţinutul

---

[1] I. M. Secenov a văzut în identificarea psihicului cu conştiinţa cauza principală a faptului că viaţa psihică reprezintă în sine „un astfel de tablou pestriţ şi confuz, fără început şi sfîrşit, care, în orice caz, cuprinde extrem de puţine fapte care invită la cercetare". „...În vremurile mai vechi — scria I. M. Secenov — elementul «*psihic*» era numai cel «*conştient*», adică din procesul natural, unitar, se rupea începutul (care era încadrat de către psihologi — în ceea ce priveşte formele psihice elementare — în domeniul fiziologiei) şi sfîrşitul..." (adică acţiunea, fapta). I. M. Secenov, *De către cine şi cum trebuie prelucrată psihologia,* în *loc. cit.,* vol. 1, pp. 241—244.

„Noi — scria I. P. Pavlov — cunoaştem foarte bine modul complex în care viaţa sufletească, psihică, se alcătuieşte din conştient şi inconştient". El considera limitarea la fenomenele conştiente ca una din cauzele inconsistenţei cercetărilor psihologice. În felul acesta, psihologul în cercetările sale se află în situaţia unui om care merge în întuneric ţinînd în mîini un felinar care luminează numai o mică porţiune din jurul său. De aceea, „îi va fi greu să studieze întreaga regiune cu un astfel de felinar". (I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani...,* p. 94).

obiectiv al *obiectului*. Sfera psihică neinclusă în conştiinţă o alcătuiesc fenomenele psihice care funcţionează ca semnale, nefiind imagini prin intermediul cărora *obiectele* sînt reflectate în mod conştient[1]. (Vezi despre aceasta cap. III, §. 3). Imaginile prin care se reflectă în mod conştient obiectele sau fenomenele posedă întotdeauna un anumit grad de generalitate; ele se obiectivează în cuvîntul care desemnează obiectul lor.

Conştiinţa este în primul rînd reflectarea conştientă a lumii obiective; în acelaşi timp, însuşi procesul psihic în urma căruia apare reflectarea conştientă a obiectului nu este conştient. Reflectarea conştientă a proceselor psihice şi a fenomenelor psihice se săvîrşeşte în mod mijlocit prin corelarea lor cu lumea obiectivă. Reflectarea conştientă a propriului sentiment presupune corelarea lui cu acel obiect de care este provocat şi asupra căruia se răsfrînge. De aceea este posibilă existenţa unui sentiment de care să nu fii conştient. În genere, sentimentul de care nu eşti conştient nu este — se înţelege — un sentiment pe care nu-l trăieşti; nu sîntem conştienţi de un sentiment, atunci cînd nu ne dăm seama de cauza care l-a provocat şi de obiectul, persoana către care este orientat. Sentimente pe care omul să le trăiască fără să fie conştient de ele există în mod real; realitatea existenţei lor, ca fapt psihic, constă în caracterul lor activ, în participarea lor reală la reglarea conduitei, a acţiunii, a faptelor omului.

Tot astfel, oamenii trag concluzia justă nefiind, de cele mai multe ori, conştienţi de baza ei, transferă regula de la anumite probleme la altele, noi, nefiind conştienţi

---

[1] Faptele experimentale dovedesc existenţa unor asemenea fenomene. Ele ne demonstrează că subiecţii pot să reacţioneze în mod adecvat la însuşiri de care nu sînt conştienţi, de care nu-şi dau seama. Vezi de exemplu, L. N. Kotliarevski, *Otrojenie neposredstvennîh uslovnîh sviazei v korkovoi simboliceskoi proecţii*, „Trudî laboratorii fiziologhii i patofiziologhii vîsşei nervnoi deiatelnosti rebenka i podrostka", t. IV, sb. *Na puti k izuceniiu vîsşih form neirodinamiki rebenka*, sub red. prof. A. I. Ivanov Smolenski şi E. I. Şurpe. Gosmedizdat, M., 1934, pp. 446—447; vezi de asemenea E. Torndike, *Procesul învăţării la om*, Ucipedghiz, M., 1935, pp. 58—59 şi 67—69.

de ceea ce este comun între aceste probleme ş.a.m.d. În acest caz limita dintre ceea ce omul reflectă conştient şi ceea ce, ca să zicem aşa, scapă conştiinţei este mobilă, schimbătoare, dinamică: în cursul vieţii şi activităţii se reflectă conştient cînd unele lucruri, cînd altele. Reflectarea conştientă a realităţii obiective nu numai că nu epuizează tot ceea ce există, dar nu cuprinde nici măcar întreaga ambianţă imediată care acţionează asupra omului.

Din punct de vedere fiziologic, dinamica conştientizării şi a neconştientizării este condiţionată de raporturile de inducţie dintre excitaţie şi inhibiţie: potrivit legii inducţiei negative, excitanţii mai puternici inhibă diferenţierea celorlalţi. În timpul perceperii obiectelor sînt reflectate conştient însuşirile care constituie excitanţii „puternici". În viaţa cotidiană ca însuşiri „puternice" apar, în primul rînd, cele care sînt legate de funcţiile unui anumit lucru, pe care practica le-a întărit. Reflectarea lor conştientă induce negativ pe cea a celorlalte însuşiri ale aceluiaşi obiect[1]. Aceasta condiţionează dificultatea de a reflecta conştient acelaşi lucru într-o nouă calitate. Calităţile noi se dezvăluie conştiinţei atunci cînd lucrul este

---

[1] Pe cît se pare, în acelaşi fel se explică faptele, pe care — după Bernheim —, le-a descris Janet. Bernheim a calificat faptele de care vom vorbi, ca fiind „halucinaţie negativă". Anume, în cursul unor experienţe i s-a sugerat subiectului aflat în stare de hipnoză că nu vede un obiect oarecare; după deşteptare, obiectul indicat dispărea din cîmpul vizual al subiectului. În mod asemănător Janet sugera subiecţilor săi că hîrtiile însemnate cu cruce nu pot fi văzute. După trezirea subiectului, Janet punea în faţa subiectului zece hîrtii şi îi cerea să le numere. Subiectul număra şase; subiectul nu văzuse patru, care erau însemnate cu cruce. Într-o altă variantă a acestor experienţe, pe hîrtiile pe care dorea să le facă invizibile, Janet a scris „invizibil", înlăturîndu-le, astfel, din sfera conştiinţei. Vezi P. Janet, *La Personalité*, Ch. VII — Le probleme de la conscience, Paris, p. 143. Aici, semnul (crucea) sau inscripţia („invizibil") de pe hîrtie devenise un inhibitor al perceperii ei. În aceste postacţiuni ale sugestiei hipnotice s-a manifestat o legitate generală a reflectării conştiente a realităţii, care acţionează constant şi în percepţia normală. În funcţie de împrejurări, multe laturi ale realităţii se acoperă cu o căciulă fermecată (de sub care, apoi, ies la suprafaţă).

inclus în noi legături, în cadrul cărora aceste calități devin esențiale, „puternice".

Latura cea mai importantă a gîndirii constă tocmai în reflectarea conștientă a calităților noi, neobișnuite pe care le capătă un lucru introdus în noi relații. Acesta este „mecanismul" psihologic fundamental al gîndirii. De cele mai multe ori, tocmai descoperirea unor noi calități ale unui lucru, calități de care am devenit conștienți, este ceea ce duce la invențiile tehnice. Cîteodată, acest proces este ușurat de întîmplare, adică de corelațiile neașteptate în care lucrurile sînt introduse nu de ideea inventatorului, ci de realitatea însăși.

A spune că conștientizarea sau neconștientizarea unor anumite lucruri și fenomene depinde de „forța" lor, înseamnă implicit a afirma că conștientizarea (sau neconștientizarea) depinde nu numai de cunoștințele care permit cunoașterea obiectului, dar și de raporturile pe care acest obiect sau fenomen le face să se nască în mintea subiectului. Astfel se explică interrelațiile intime și totodată antagonice, contradictorii, dintre procesul reflectării conștiente și afectivitate. Se știe că în cazul trăirilor puternice conștiința este exclusă sau îngustată (și această îngustare este electivă). Evenimentele deosebit de impresionante sînt greu accesibile conștiinței; trebuie să te gîndești, deoarece elementul central a unui astfel de eveniment inhibă legăturile necesare pentru reflectarea lui conștientă. Se știe că, bunăoară, copiilor cu o emotivitate crescută le stă arareori în putere să povestească ceva închegat despre ceea ce au trăit, imediat după întoarcerea de la o serbare, și abia în ziua următoare sau mai tîrziu, ceea ce a fost trăit apare „fragmentar" în conștiința și în povestirile copilului. Oamenii care ascultă muzica cu foarte multă emoție, imediat după concert nu pot să reproducă nimic, sau aproape nimic din bucata necunoscută, pe care tocmai o ascultaseră, dar în ziua următoare motivele muzicale năvălesc unul după altul în conștiința lor. (Tot aici pot fi încadrate toate fenomenele de așanumită „reminiscență", cum ar fi reproducerea ulterioară, mult mai completă decît aceea care a urmat imediat per-

ceperii sau învăţării materialului[1]). Evident, pentru reflectarea conştientă este necesară o intensitate optimă a „excitantului".

Cînd se studiază procesul reflectării conştiente, trebuie să se ia în consideraţie atît intensitatea excitantului, cît şi orientarea conştiinţei. Fenomenele care dau naştere în subiect unor forţe ce acţionează antagonic inhibă reciproc reflectarea lor conştientă. Aceasta provoacă dificultăţile de care se loveşte reflectarea conştientă a fenomenelor cu acţiune emoţională şi care sînt dotate întotdeauna cu o însuşire pozitivă sau negativă, iar, uneori, cu amîndouă. De aici porneşte şi dificultatea reflectării conştiente a propriilor stimulări, în acele cazuri cînd stimulările particulare, legate de o faptă sau de alta, se află în contradicţie cu orientările şi sentimentele stabile ale omului. Pe lîngă aceasta, stimulările devin — în general — conştiente într-o măsură mai mică decît scopul, datorită faptului că reflectarea lor conştientă este mai puţin necesară decît cea a scopului acţiunii. Reflectarea conştientă a ambianţei se înfăptuieşte în decursul vieţii. Contradicţia dintre viaţa şi atitudinea omului faţă de ea se răsfrînge nu numai asupra modului în care omul devine conştient de realitate, dar şi *de ce anume* devine omul conştient, cît şi *de ce anume* înlătură din conştiinţa sa.

Din toate cele spuse, reiese clar că neconştientizarea unor fenomene sau a altora nu reprezintă doar un fapt negativ, adică simpla absenţă a conştientizării lor. După cum inhibiţia nu înseamnă, pur şi simplu, absenţa excitaţiei, tot aşa nici neconştientizarea, condiţionată de inhibiţie, nu înseamnă doar absenţa reflectării conştiente, ci exprimă un proces activ, provocat de ciocnirea forţelor antagonice din viaţa omului. Chiar şi acolo unde absenţa

[1] Trebuie să spunem că, în general, crearea psihologiei funcţionale rupe şi împrăştie în mod artificial în diferite rubrici (percepţie, memorie etc.), fenomene care sînt în esenţă de acelaşi ordin, care exprimă unele şi aceleaşi legităţi psihologice. Este necesară o restructurare radicală şi sub acest raport. În viitor, partea fundamentală a psihologiei va trebui să fie constituită din sistemul legităţilor care sînt generale pentru fenomenele referitoare la diferitele funcţii şi procese.

reflectării conştiente este condiţionată de procesul activ al inhibiţiei, există o dinamică suplă, mobilă, a unor treceri continue, dinamică care nu ne permite să vorbim de sfere stabile ale elementului conştient şi ale celui „refulat", separate una de alta prin bariere de netrecut. Studierea dinamicii procesului de reflectare conştientă şi a legităţilor lui (care se manifestă în percepţie, memorare şi reproducere, gîndire etc.) constituie un cîmp larg pentru cercetările ulterioare.

Pentru caracterizarea totală a conştiinţei umane, conştientibilităţii conduitei sale trebuie să luăm în considerare nu numai aspectul general „funcţional" al însuşi procesului reflectării conştiente, ci şi domeniul la care se aplică, adică *ce anume* este reflectat în mod conştient.

Conştientizarea şi neconştientizarea se deosebesc nu prin aceea că într-un caz conştiinţa epuizează *întregul* ei obiect, iar că în celălalt caz *nimic* nu pătrunde în conştiinţă. Pentru a face o distincţie între ceea ce este conştient şi ceea ce este neconştient este necesară considerarea a *ceea ce* se reflectă în conştiinţă, în fiecare caz. Pentru ca o acţiune să fie socotită conştientă este necesară şi suficientă conştiinţa *scopului* ei (şi, cel puţin, a urmărilor ei apropiate). Nimeni nu va numi neconştientă o acţiune numai pentru că omul nu şi-a dat seama de toate mişcările şi mijloacele prin intermediul cărora a efectuat-o. Atunci cînd spunem despre un elev că are o atitudine conştientă faţă de însuşirea cunoştinţelor, avem în vedere nu numai faptul că el înţelege şi este conştient de dependenţele fizice, geometrice şi logice ale materialului ştiinţific însuşit, dar şi faptul că el îşi dă seama în mod just de *motivele* în virtutea cărora trebuie să-şi însuşească cunoştinţele (el învaţă nu ca să obţină o notă bună şi nu pentru că, primind o notă bună, părinţii îl răsfaţă, ci pentru că este conştient de necesitatea însuşirii acestor cunoştinţe ca mai tîrziu să se poată achita cu succes de obligaţiile sale faţă de societate).

Conştiinţa, ca şi psihicul în general, serveşte la „reglarea" conduitei, la punerea ei în concordanţă cu trebuinţele oamenilor şi cu condiţiile obiective în care ea se desfăşoară. Orice activitate psihică este şi reflectare a rea-

lităţii obiective, a existenţei şi reglare a conduitei, a activităţii. Conştiinţa, ca formă specifică de reflectare a realităţii — prin intermediul cunoştinţelor social elaborate şi obiectivate în cuvînt —, constituie şi un mod de reglare a conduitei, a activităţii şi a acţiunilor omeneşti. Acest mod specific se manifestă prin orientarea acţiunilor umane către un scop, în posibilitatea de a anticipa rezultatul acţiunilor noastre sub forma scopului de care omul este conştient şi de a planifica înseşi acţiunile conform acestui scop. *Apariţia conştiinţei înseamnă apariţia acţiunilor conştiente, a conduitei conştiente.* Conduita conştientă, activitatea conştientă este modul specific de existenţă a omului.

* * *

Problema determinării acţiunilor conştiente ale omului este deosebit de spinoasă. Libertatea acţiunilor conştiente pare a fi în opoziţie stringentă cu determinismul, adică cu necesitatea. În realitate, acţiunea conştientă este totuşi determinată de împrejurările de viaţă, pe care, la rîndul ei, le schimbă conform intenţiei omului. În acest fel, în cadrul acţiunii conştiente apare nemijlocit şi *libertatea* şi *necesitatea.*

Necesitatea constă în condiţionarea obiectiv-necesară a acţiunilor omului, ca a tuturor celorlalte fenomene; libertatea omului constă în posibilitatea pe care o are de a-şi defini singur linia conduitei sale, respingînd toate hotărîrile incompatibile cu ea[1].

Această posibilitate pe care o confirmă întreaga experienţă a omenirii, se află în opoziţie directă nu cu

---

[1] De multe ori, libertatea a fost concepută într-un mod negativ, ca independenţă faţă de orice, libertate faţă de orice, capacitate de a spune „nu" la tot ce există pe lume.

Pentru Sartre însăşi existenţa omului este o asemenea libertate negativă. De aceea, pentru el, omul este reprezentantul nonexistenţei (*le néant*), o fiinţă pur negativă; viaţa lui este o continuă reducere la nonexistenţă (néantissements), a ceea ce vine în contact cu el.

În realitate, ceea ce adoptăm, la început poate să apară mai puţin concret decît ceea ce respingem, dar orice negare

necesitatea în sens de determinare, ci cu necesitatea în sens de constrîngere. Pe acest plan real, ea trebuie afirmată nu prin raţionamente teoretice, ci prin lupta dusă împotriva tuturor formelor şi mijloacelor de subjugare a oamenilor.

Dacă determinarea nu trebuie confundată cu constrîngerea, atunci nu poate fi ruptă cu nici un preţ libertatea interioară de cea exterioară, libertatea morală de cea politică. Libertatea interioară a omului, în condiţiile dominării constrîngerii în viaţă, se transformă uşor în iluzie.

Problema libertăţii şi a necesităţii capătă un accent deosebit cînd apare ca problemă a compatibilităţii dintre determinism şi responsabilitatea omului pentru faptele sale, dintre concepţia ştiinţifică despre lume şi morală. Este clar că, dacă omul nu este liber să-şi stabilească linia conduitei sale, dacă aceasta se stabileşte în afara lui, el nu poate purta răspunderea pentru ceea ce face şi deci „totul este permis". În lupta împotriva concepţiei ştiinţifice despre lume, adversarii ei folosesc întotdeauna, în primul rînd, acest argument.

Problema libertăţii şi necesităţii nu poate fi înlocuită, aşa cum se face de multe ori, cu problema libertăţii *voinţei*. Această abordare psihologizantă a problemei libertăţii omului exprimă tendinţa de a opune una alteia două serii de fenomene: unele materiale, determinate obiectiv, altele psihice, asupra cărora această determinare obiectivă nu s-ar extinde. În felul acesta libertatea şi necesitatea nu apar în conexiunile lor interne, ci sînt numai raportate la domenii diferite; în acelaşi timp, aceste sfere de fenomene — psihice şi materiale — sînt opuse, în mod dualist, una alteia. În spatele substituirii libertăţii omului

---

se face, totuşi, de pe anumite poziţii, fie ele şi insuficient de evidente şi tocmai aceste poziţii, acel ceva pozitiv pentru care şi în numele căruia omul respinge ceea ce i se impune, determină sensul şi valoarea negaţiei sale. Important este nu numai *împotriva a ce*, dar şi *pentru ce* luptă omul. Orice negaţie conţine implicit şi o anumită afirmaţie. Orice luptă împotriva a ceva se transformă şi apare la urma urmelor ca luptă pentru ceva, şi tocmai poziţiile şi scopul luptei determină în ultimă instanţă sensul şi importanţa ei.

prin libertatea de voinţă se ascunde dualismul dintre psihic şi material. Libertatea de voinţă este asociată indeterminismului şi identificată cu arbitrarul. A pune astfel problema libertăţii înseamnă a exclude anticipat posibilitatea ei; determinarea legică se extinde asupra fenomenelor psihice şi, în aceeaşi măsură, asupra voinţei.

În adevăr, problema libertăţii şi necesităţii este problema omului ca subiect şi a condiţiilor activităţii lui, problema dependenţei omului de condiţiile obiective ale vieţii şi a dominării lor de către om. Această problemă se pune numai pentru om, întrucît *raportul lui* cu condiţiile de viaţă diferă în mod principial de raportul organismului animal cu mediul său. Natura nu-i furnizează omului condiţiile sale de viaţă de-a gata.

În decursul istoriei, omul este cel care şi le creează prin activitatea de transformare a naturii, prin muncă, prin producţie. În felul acesta, omul se eliberează de sub puterea nelimitată a naturii, creează condiţiile libertăţii sale.

În viaţa omului, libertatea şi necesitatea sînt corelate: pe de o parte, împrejurările determină viaţa omului, pe de alta, omul însuşi schimbă împrejurările vieţii sale; acţiunile omului depind de condiţiile obiective ale vieţii sale şi, la rîndul lor, schimbă aceste condiţii.

În analiza problemei libertăţii şi necesităţii trebuie ţinut seama, în primul rînd, de faptul că întotdeauna omul găseşte condiţii date obiectiv, independente de el, cu care este obligat să se confrunte. Aceste condiţii — fenomenele naturii şi ale vieţii sociale — sînt supuse anumitor legi obiective, care nu depind de subiect şi de bunul său plac. A căuta libertatea omului în acţiunile care nu se subordonează acestor legi înseamnă a exclude posibilitatea ei. Înfăptuirea liberă de către om a scopurilor pe care el, ca fiinţă conştientă, şi le-a propus, se poate baza doar pe folosirea legilor naturii şi ale vieţii sociale, iar nu pe violarea lor. Pentru a folosi aceste legi, trebuie să le cunoaştem. În acest sens se poate afirma că libertatea presupune cunoaşterea legilor existente independent de om, că la baza ei se află necesitatea cunoscută. Cunoaşterea legilor (naturii şi ale vieţii sociale) care leagă mersul

evenimentelor de anumite condiţii permite dirijarea mersului evenimentelor în direcţia dorită de om, prin schimbarea corespunzătoare a condiţiilor. Această posibilitate se schimbă în funcţie de condiţiile vieţii sociale. Libertatea ca dominaţie a oamenilor asupra desfăşurării vieţii lor creşte într-o măsură esenţială o dată cu trecerea de la spontaneitatea, care domneşte în orînduirea capitalistă, la planificarea, caracteristică societăţii socialiste. Numai în condiţiile societăţii socialiste, cauzele sociale, puse în acţiune de către oameni, atrag după sine urmările dorite. Tocmai în acest sens trecerea de la capitalism la socialism marchează „saltul omenirii din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii".

Teza potrivit căreia libertatea este „necesitatea devenită conştientă" constituie primul pas în rezolvarea problemei libertăţii şi necesităţii. Acest pas delimitează libertatea de arbitrarul subiectiv şi subliniază primordialitatea condiţiilor obiective, cu care orice activitate umană trebuie, în primul rînd, să se confrunte. A încerca să prezinţi libertatea omului ca fiind absolută, independentă de necesitatea obiectivă, înseamnă să o transformi într-o ficţiune. Necesitatea obiectivă este graniţa libertăţii umane, în cuprinsul căreia sălăşluieşte realitatea ei; cunoaşterea acestei necesităţi este condiţia libertăţii. Cu aceste teze principale trebuie să începem.

Rezolvarea problemei libertăţii şi necesităţii se bazează în general pe înţelegerea materialist-dialectică a conexiunii fenomenelor, după care efectul oricărei acţiuni externe este condiţionat de natura internă a obiectului supus acestei acţiuni, şi pe aceea a raportului reciproc dintre subiectiv şi obiectiv.

Urmînd linia pe care am trasat-o mai sus, cînd am analizat problemele subiectivului şi obiectivului, trebuie să înlăturăm opunerea lor exterioară, opunerea omului ca subiect al acţiunilor conştiente — condiţiilor obiective ale activităţii lui. Activitatea conştientă a oamenilor depinde de împrejurările obiective ale vieţii lor, pe care ea, totodată, le schimbă. Activitatea subiectivă a oamenilor este legată de condiţiile obiective de viaţă astfel că, în pofida opoziţiei lor relative, ele formează un tot unitar.

Existența oamenilor, viața lor apare în legitatea sa numai întrucît se consideră condițiile obiective și activitatea lor ca interdependente. Aceasta înseamnă că determinismul se extinde și asupra subiectului, asupra activității lui, și că în același timp, subiectul, prin activitatea sa, participă la determinarea evenimentelor, cu alte cuvinte, că lanțul legității nu se închide dacă excludem din el subiectul, oamenii și activitatea lor. Mersul necesar al evenimentelor la care participă oamenii se realizează nu *în afară*, ci *prin intermediul* voinței lor, nu în afară, ci prin intermediul acțiunilor lor conștiente. Înțelegerea cu adevărat științifică, materialist-dialectică a determinării legice exclude dependența directă, mecanicistă a acțiunilor omului de condițiile externe, de influențele exterioare care se exercită asupra lui. Această dependență este mijlocită de natura internă a omului; efectul influențelor externe care acționează asupra subiectului depinde de felul cum el reacționează la ele. Efectul oricărei influențe asupra omului este efectul interacțiunii acestuia, ca subiect, cu lumea externă. Concepția mecanicistă a dependenței acțiunilor omului de condițiile externe, potrivit căreia condițiile externe determină în mod direct acțiunile omului, implică ideea că, dependența acțiunilor de condițiile externe se realizează în om, subiectul acestor acțiuni, ca într-un vid, că subiectul este exclus din lanțul evenimentelor, nu participă la determinarea lor.

În realitate, subiectul, acțiunile lui conștiente se inserează în desfășurarea evenimentelor, în determinarea lor. În virtutea faptului că omul posedînd conștiință poate să prevadă, să-și reprezinte anticipat urmările acțiunilor sale, el se autodetermină în interacțiunea cu realitatea dată lui în formă ideală, reflectată (în gînd, în reprezentare), înainte ca să i se înfățișeze în percepție, sub formă materială: *realitatea încă nerealizată determină acțiunile prin intermediul cărora ea se realizează.* Această inversiune a dependenței obișnuite este un fenomen central al conștiinței. Libertatea omului se leagă direct de acest fenomen.

Hotărîrea nu intervine în desfășurarea evenimentelor, în determinarea lor, dinafară: ea este rezultatul unor

procese care apar ca verigi ale desfășurării evenimentelor și ale determinării acțiunii. Prevăzînd acele urmări ale acțiunilor sale de care omul este conștient, el se autodetermină în raport cu realitatea care se conturează într-un fel sau altul, în dependență de acțiunile sale. Acțiunea se determină, se definește pe măsură ce subiectul ei — omul care acționează — se autodetermină în raport cu realitatea. Acțiunea depinde de subiect, este determinată de el. Tocmai de aceea, acțiunea pe care o efectuează un om este reprezentativă pentru el și el este răspunzător pentru ea. Cînd una din acțiunile posibile — oricare din ele — s-a săvîrșit, ea este întotdeauna condiționată cauzal, dar aceasta nu înseamnă că vreuna din ele a fost determinată înainte de a fi avut loc autodeterminarea subiectului în raport cu realitatea. Această autodeterminare a subiectului în raport cu realitatea este o verigă necesară în procesul determinării acțiunii. Cît timp ea nu a fost îndeplinită, nu există toate condițiile care determină acțiunea, adică pînă atunci acțiunea nu este determinată. Să presupui că ea a fost determinată anterior autodeterminării și să excluzi în felul acesta libertatea omului, înseamnă să substitui determinismului, predeterminarea.

În lume, tot ceea ce s-a săvîrșit este determinat; ceea ce se săvîrșește se determină, adică se definește în chiar procesul săvîrșirii pe măsura ce se definesc obiectiv și intră în acțiune, una după alta, toate condițiile obiectului determinat. În viața omului totul este determinat și ea nu conține nimic predeterminat; *determinarea oricărei acțiuni umane și înfăptuirea ei, ca atare, se desfășoară simultan.* De aceea, determinarea legică se extinde asupra omului, asupra a tot ceea ce el face, asupra tuturor acțiunilor sale conștiente, dar, în același timp, omul își păstrează libertatea de a acționa: nici o predeterminare nu apasă asupra lui. Mai mult chiar: incompatibilitatea aparentă dintre libertatea omului și necesitate, și caracterul determinat al desfășurării evenimentelor se naște tocmai din aceea că, afirmînd pe de o parte caracterul determinat al acțiunilor omului, iar, pe de altă parte, determinarea omului, a însuși subiectului acestor acțiuni, hotărîrile lui

continuă să fie concepute în afara acestei desfășurări determinate a evenimentelor; determinarea desfășurării evenimentelor, a acțiunilor omului, este concepută, în fond, ca o predeterminare a lor în afară de om, tocmai pentru că omul însuși este considerat ca fiind în afara desfășurării necesare a evenimentelor, ca nefăcînd parte din ea, ca nefiind inclus în determinarea fenomenelor care au loc în el și nici chiar în determinarea propriilor acțiuni. Ideea determinării acțiunilor omului devine incompatibilă cu libertatea atunci cînd ea este realizată pe jumătate, cînd nu este dusă consecvent pînă la capăt.

În felul acesta, omul trebuie să-și apere libertatea sa nu de adevărurile cunoașterii științifice, care afirmă caracterul determinat a tot ceea ce există în lume, ci de acele forțe oarbe și brute care sînt gata întotdeauna să pună cătușele interdicției și constrîngerii, întrucît gîndirea și voința sînt inseparabile, nu numai voinței dar și gîndirii omului.

Libertatea și necesitatea constituie o problemă specifică a existenței *umane*. Omul, ființă finită, limitată, influențată, dependentă de împrejurările obiective și în același timp activă, care schimbă aceste împrejurări, care transformă lumea, se supune necesității, iar, în același timp, este liber. În principiu, el poate și, prin urmare, trebuie să-și asume răspunderea a tot ceea ce el a comis sau a omis.

Măsura concretă a acelei responsabilități pe care, în fiecare caz în parte, o are omul pentru faptele sale depinde de condițiile concrete, de posibilitățile reale pe care mersul evenimentelor le oferă omului pentru a lua atitudine conștientă față de urmările faptelor sale și a se autodetermina în raport cu ele. În funcție de aceste condiții, oamenii sînt trași la răspundere în mod diferit pentru faptele lor și ei poartă responsabilitatea lor, tot în mod diferit.

Rezolvînd problema responsabilității omului pentru faptele sale, este imposibil să nu se țină seamă că fiecare acțiune a omului, incluzîndu-se în desfășurarea evenimentelor, care în totalitatea ei nu depinde de om, duce la rezultate care nu coincid direct cu scopul imediat al acestei

acțiuni (nici scopul pe care omul și-l propune nu coincide cu motivul pentru care omul efectuează cutare acțiune). Ne punem întrebarea: pentru ce anume este propriu-zis răspunzător omul — numai pentru scopul și intenția lăuntrică a acțiunii sale (motivul), sau și pentru rezultatele ei? Rezolvarea diferită a acestei probleme determină două poziții diferite în etică: aceea care apreciază acțiunile după urmările lor obiective, și aceea care pornește de la intențiile subiective ale omului.

Pentru a fundamenta contradicția — zice-se — de neîmpăcat a acestor două poziții, se folosesc cazurile extreme — al faptei pornite din intenții bune și care are urmări dăunătoare și invers, cînd fiind înfăptuită din motive morale necorespunzătoare fapta aduce în mod obiectiv rezultate bune.

Aceste cazuri sînt folosite pentru a opune între ele intențiile subiective și rezultatele obiective ale acțiunii, pentru ca și în acest plan practic să se izoleze subiectivul de obiectiv.

Analizînd aceste două puncte de vedere nu este, totuși, greu să ne convingem de netemeinicia opunerii lor exterioare. În adevăr, orice intenție subiectivă a omului care înfăptuiește o acțiune sau alta, pornește și nu poate să nu pornească de la rezultatul acțiunii anticipat și dorit de om.

Neconsiderarea rezultatelor acțiunii de către omul care se conduce numai după intențiile sale bune poate să semnifice doar un control insuficient de concret și obiectiv a acelor urmări care nu fac parte din scopul ei direct. În felul acesta, opunerea intențiilor subiective rezultatelor exterioare, obiective, este lipsită de caracterul său principial. Transpusă într-un plan concret, problema se reduce la întrebarea: în ce măsură și care urmări ale faptei pot fi de fapt luate în considerare. Evident, toate urmările care pot fi prevăzute și luate în considerare trebuie luate în considerare; evident, orice neconsiderare a urmărilor, a rezultatelor faptei sale reprezintă o atitudine iresponsabilă sau nu îndeajuns de responsabilă a omului față de ceea ce comite. O dată cu aceasta trebuie spus că — în contradicție cu „obiectivismul" fals, abstract — în apre-

cierea faptei este justificat să se plece nu de la tot ceea ce a urmat, ci numai de la acele urmări care au putut fi în mod obiectiv prevăzute.

În felul acesta, opoziția celor două puncte de vedere, aparent antagonice, în problema *care sînt faptele de care răspunde omul,* este, de fapt, înlăturată.

Analiza problemei libertății și necesității acțiunilor conștiente ale omului arată că determinismul se extinde și asupra lor, neexcluzînd nicidecum, prin aceasta, specificitatea lor. Acțiunile conștiente, libere ale omului fac și ele parte din corelația generală a fenomenelor, fiind condiționate de împrejurările vieții sale pe care, totodată, le și schimbă.

Teza de mai sus se extinde, în felul acesta, asupra tuturor treptelor activității psihice.

2. Despre însușirile psihice și capacitățile omului

Însușirile psihice sînt legate în modul cel mai strîns de activitatea psihică. Izolarea lor duce inevitabil la o greșită substanțializare a psihicului. Această izolare a însușirilor psihice de activitatea psihică și substanțializarea lor, care decurge de aci, sînt înlăturate imediat ce se dezvăluie adevărata natură reflexă a însușirilor psihice.

Concepția naturii reflexe a psihicului are în vedere nu numai procesele psihice; ea se extinde și asupra însușirilor psihice. Însușirea psihică este capacitatea individului de a răspunde legic, prin anumite activități psihice, la anumite influențe obiective. Extinderea concepției reflexelor asupra tratării însușirilor psihice duce la fuzionarea necesară a teoriei însușirilor psihice cu teoria proceselor psihice.

După cum am văzut, procesele psihice sînt legate de produsele psihice, de imaginile obiectelor, a căror reflectare sînt. Procesele psihice sînt legate, de asemenea, de însușirile psihice ale subiectului, însușiri care se formează în cursul activității omului și o condiționează. De exemplu, ca procese, senzația și percepția sînt legate de sensibilitate, considerată nu numai cantitativ, ca mărime invers proporțională cu pragul, dar în expresia ei calitativă

— capacitate a individului de a răspunde la anumite influenţe prin senzaţii şi percepţii[1]. Formarea sensibilităţii reprezintă formarea omului ca fiinţă care simte şi percepe. Ea se realizează la om în procesul îndelungatului său contact practic cu diferitele forme ale obiectelor realităţii şi întotdeauna prin intermediul societăţii. Astfel, în urma activităţilor senzoriale elementare legate de perceperea lucrurilor şi în cadrul procesului de comunicare se formează auzul verbal, cel muzical etc.

Substratul neurologic al sensibilităţii îl constituie aliajul legăturilor necondiţionate cu cele condiţionate. Însă oricare activitate senzorială cît de cît complexă, să spunem — perceperea vizuală a însuşirilor şi raporturilor spaţiale ale obiectelor, funcţionează ca un întreg care include atît componentele reflex-necondiţionate, înnăscute, cît şi pe cele reflex-condiţionate formate în cursul vieţii, în procesul activităţii. Formarea activităţii corespunzătoare se realizează în mod necesar împreună cu formarea „organului funcţional" corespunzător (Uhtomski) a sistemului funcţional, adaptat pentru îndeplinirea funcţiei respective (în cazul de faţă, perceperea vizuală a însuşirilor spaţiale ale lucrurilor). În procesul realizării acestei sarcini, care constă în formarea imaginii obiectului, se formează şi activitatea psihică corespunzătoare împreună cu „organul" efectuării ei, sistemul funcţional care include în mod electiv funcţiile şi legăturile fixate morfologic (în analizatori), legături care se formează în procesul activităţii corespunzătoare. Tocmai un astfel de „organ funcţional" constituie baza neurologică a însuşirii psihice; în expresia ei fiziologică, tocmai aceasta este însuşirea sau capacitatea. Formarea activităţilor psihice senzoriale şi a însuşirilor corespunzătoare reprezintă, în esenţă, două expresii ale unui proces unic. Prezentîndu-se din punct de vedere fiziologic ca sisteme de legături nervoase, însuşirile psihice, ca atare, există sub forma unor

[1] Ca însuşire psihică, sensibilitatea, — în sens larg — include nu numai capacitatea de a avea senzaţii (sensibilitatea în sensul obişnuit), dar şi afectivitatea în înţelesul larg pe care-l are afectul, din care fac parte emoţiile şi pasiunile sau tendinţele dinamice.

activităţi psihice, care apar în mod necesar[1]. Fixarea activităţii psihice sub forma însuşirilor personalităţii se realizează pe calea generalizării condiţiilor activităţii şi a stereotipizării ei.

De obicei, în psihologie, însuşirile psihice complexe ale persoanei — trăsăturile de caracter şi capacităţile speciale pentru formele complexe de activitate profesională (ale muzicantului, ale matematicianului etc.) — au fost tratate numai ca particularităţi individuale, care diferenţiază pe un om de ceilalţi fiind privite separat de însuşirile originare, naturale ale omului. Astfel, problema capacităţilor muzicale s-a transformat în problema lui Mozart şi Glinka, complet separată de problema capacităţilor muzicale ale ascultătorilor lor — ale acelor oameni pentru care compozitorii amintiţi au creat operele lor muzicale. Or nu se poate rupe analiza unor capacităţi individuale proeminente de studierea însuşirilor „genului", comune tuturor oamenilor: rupte de această bază concretă, capacităţile remarcabile ale diferiţilor oameni şi, în general, însuşirile complexe ale persoanei erau — firește — mistificate, iar calea pentru studierea lor era tăiată. Tot astfel, studierea însuşirilor complexe, de exemplu, aceea a capacităţilor care-l fac pe om deosebit de folositor pentru o anumită specialitate profesională, nu poate fi izolată de acele însuşiri elementare ale genului (cum ar fi sensibilitatea sub aspect gnoseologic şi emoţional) care caracterizează pe om ca atare, natura lui. Problema trăsăturilor de caracter şi a capacităţilor, în sensul special de însuşiri care fac pe om deosebit de folositor pentru efectuarea unei

[1] Pe baza unei asemenea orientări, A. N. Leontiev a făcut în referatul său *Priroda i formirovanie psihiceskih svoistv i proţesov celoveka* („Voprosî psihologhii", 1955, Nr. 1) încercarea de a realiza înţelegerea proceselor senzoriale, pornind de la concepţia reflexelor. Tezele de bază ale acestui referat necesită, după părerea noastră, doar următoarea corectare: nu este exact, vorbind despre senzaţie şi percepţie, să pornești numai „de la ideea că toate însuşirile şi procesele psihice ale omului reprezintă produsul sistemului de legături cerebrale dinamice, reflex-condiţionate, care se formează în timpul vieţii" (p. 29); trebuie să ţii seama şi de baza lor reflex-necondiţionată.

anumite forme de activitate profesională socialmente necesară, poate fi pusă în mod ştiinţific şi rezolvată efectiv, numai dacă este introdusă în problema generală a însuşirilor psihice umane.

Însuşirile psihice complexe ale omului formează două grupe principale: *însuşirile caracteriologice* şi *capacităţile*. Prima este legată de latura *stimulatorie* (motivaţională) a reglării psihice a conduitei, cea de a doua, de latura organizatoare, *efectorie*. În scopul ilustrării şi concretizării tezelor generale menţionate mai sus, ne vom opri numai asupra capacităţilor. Deci, nu va fi vorba nici despre o concepţie sau o teorie a capacităţilor şi nici măcar despre schiţarea în trăsăturile cele mai generale a unei teorii finite, ci doar despre unele teze necesare pentru construirea în viitor a unei astfel de teorii sau concepţii, bazate pe o întreagă serie de cercetări speciale.

După cum am arătat mai sus, prin *capacitate*, în sensul propriu al cuvîntului, se înţelege un complex de însuşiri psihice care-l fac pe om folositor pentru o anumită formă de activitate profesională, socialmente folositoare şi elaborată în mod istoric. Orice capacitate specială este capacitatea *pentru ceva anumit*. În acest sens special, capacitatea nu poate fi definită independent de organizarea socială a muncii şi de sistemul de învăţămînt corespunzător. Problema capacităţilor omului este indisolubil legată de problema rolului şi locului său în viaţa socială.

Problema capacităţilor este una din cele mai acute, dacă nu chiar cea mai acută problemă a psihologiei. Tocmai în rezolvarea acestei probleme se manifestă, mai ales în S.U.A., poziţiile reacţionare de clasă ale orientărilor psihologice burgheze. În special în ultimele decenii, „demonstrarea" cu ajutorul neştiinţificelor cercetări testologice a superiorităţii înzestrării claselor exploatatoare dominante ale societăţii capitaliste şi a reprezentanţilor principalelor puteri imperialiste a devenit marea cauză a unei serii de apologeţi făţişi ai orînduirii capitaliste.

Baza teoretică a abordărilor reacţionare, greşite, în special rasiste ale problemei capacităţilor o formează *psi-*

homorfologismul aplicat la teoria capacităţilor. Acest curent se vădeşte în concepţia predispoziţiilor înnăscute, conform căreia, pentru fiecare capacitate există o predispoziţie pregătită dinainte care se întemeiază pe particularităţi morfologice fixe ale structurii creierului, ale sistemului nervos, ale organismului. În felul acesta, capacitatea, ca structură complexă care condiţionează posibilitatea pe care o are omul de a îndeplini o anumită formă de activitate profesională folositoare pentru societate, este suprapusă direct particularităţilor morfologice ale organismului.

Nu trebuie negată cîtuşi de puţin însemnătatea pe care o are pentru capacităţile omului însuşirile creierului său, ale unor anumiţi analizatori (de exemplu însuşirile analizatorului auditiv pentru dezvoltarea capacităţilor muzicale), ca premise ereditare care condiţionează, dar nu predetermină în mod fatal dezvoltarea capacităţilor umane. In acest sens nu trebuie negată existenţa şi însemnătatea predispoziţiilor înnăscute[1]. Ceea ce este greşit în concepţia predispoziţiilor nu este recunoaşterea existenţei premiselor organice înnăscute ale capacităţilor, ci modul cum sînt considerate aceste premise. Greşită, în concepţia predispoziţiilor, este substituirea capacităţilor care îl fac pe om apt pentru o anumită activitate profesională, prin predispoziţii, de unde ideea că omul, prin însăşi organizarea sa înnăscută, este predestinat a fi legat întotdeauna de o

[1] Indiferent cît de departe au ajuns cercetările de genetică experimentală, în urma celor întreprinse de D. Bidley, A. Tatim ş. a. (Vezi analiza lucrărilor lor în articolul lui Normann H. Horewitz, *The Gene*, „Scientific American" October, 1956, pp. 79—88) ele pot să dezvăluie doar mecanismul fizico-chimic al eredităţii (lucru desigur, foarte important), dar nu pot modifica cu nimic ideea raportului reciproc dintre ereditate şi variabilitate, teza că omul şi capacităţile lui spirituale se dezvoltă în interacţiunea lui cu lumea. Noţiunea de „genă spirituală" cu care operează, referindu-se la om şi la rolul lui în viaţa socială, de exemplu, Thorndike (vezi E. Thorndike, *Man and his Works*, Harvard University Press, 1943, I — The original Nature of Man: The Genes of the Mind, pp. 3—21) are puţin a face cu aceste cuceriri experimentale ale geneticii contemporane.

anumită profesie, iar în conformitate cu modul în care profesia respectivă este apreciată din punct de vedere social, să ocupe un loc sau altul în ierarhia socială a claselor. În aceasta constă răul. El trebuie înlăturat. Prima premisă a unei teorii cu adevărat ştiinţifice a capacităţilor o constituie înlăturarea corelaţiilor psihomorfologice directe din teoria capacităţilor şi a predispoziţiilor.

„Substratul" material organic al capacităţilor omului trebuie căutat în particularităţile activităţii analitico-sintetice ale creierului său, în acele particularităţi — legate de structura creierului — ale dinamicii activităţii nervoase superioare, care sînt caracteristice pentru tipuri (intensitatea, echilibrul şi mobilitatea proceselor nervoase, în special prima şi ultima dintre acestea). Aşa-numita înzestrare generală a omului este legată de particularităţile activităţii nervoase superioare şi — condiţionat de ele —, de nivelul desfăşurării proceselor psihice. În acest caz particularităţile activităţii nervoase superioare nu reprezintă chiar capacităţile ca atare, ci doar condiţiile fiziologice interne ale formării lor.

Pentru determinarea profilului capacităţii mai trebuie avute în vedere: a) particularităţile activităţii diferiţilor analizatori (să spunem vizual şi auditiv); b) corelaţia sistemelor de semnalizare, proprie unui anumit individ şi care se manifestă într-un tip de activitate intelectuală mai concret şi mai colorat din punct de vedere emoţional sau, dimpotrivă, mai abstract[1].

---

[1] În acelaşi timp trebuie să afirmăm cu toată claritatea că pentru ca aceste legături dintre capacităţi şi particularităţile activităţii nervoase superioare, afirmate doar ipotetic şi într-o formă foarte generală, să capete un caracter concret şi o deplină eficienţă ştiinţifică şi practică este necesar încă o importantă muncă de cercetare concretă. Este necesar: a) să se precizeze însemnătatea intensităţii şi mobilităţii proceselor nervoase, caracterul acelor criterii sau probe prin intermediul cărora aceste însuşiri pot fi precis determinate la om; b) să se urmărească, în condiţiile concrete ale diferitelor forme de activitate umană, care e rolul real al unora sau altora dintre însuşirile proceselor nervoase în îndeplinirea formelor complexe de activitate.

Orice proces psihic sau activitate psihică, ca formă a legăturii subiectului cu lumea obiectivă, presupune, după cum am văzut, o însuşire psihică corespunzătoare sau o „capacitate", termenul fiind luat în sensul său cel mai elementar şi mai general. În acest sens, de exemplu, sensibilitatea poate fi denumită capacitatea de a avea senzaţii şi percepţii. Totodată, capacităţile se formează şi graţie legăturii care se stabileşte în cadrul activităţii psihice, între subiect şi obiectele activităţii care au o importanţă vitală pentru el şi care reprezintă condiţiile vieţii lui (vedem astfel, chiar din exemplul dat, cum pe baza sensibilităţii auditive generale se formează la om auzul fonematic, pe care şi-a pus amprenta structura fonematică a limbii materne). Pe măsură ce se „stereotipizează" legăturile care determină desfăşurarea unui proces psihic, el se transformă în capacitate. În urma acestei stereotipizări, procesul psihic, ca atare, încetează să mai prezinte o formă vizibilă, iese din conştiinţă; în locul lui rămîne, pe de o parte, noua „capacitate naturală" sub forma unui sistem stereotip de legături reflexe, pe de altă parte, ca produs al procesului psihic devenit, în felul acesta, invizibil, şi care apare ca produs al capacităţii, legată nu se ştie cum, de proces.

Cînd omul procedează la efectuarea unui anumit gen de activitate profesională concretă sau cînd se pregăteşte pentru ea, are loc, în primul rînd, o selecţie, o alegere a acelor „activităţi psihice" (sau a acelor capacităţi elementare deja formate) pe care în mod obiectiv le solicită activitatea dată.

Pentru formarea capacităţii corespunzătoare este necesar ca activităţile psihice să se generalizeze şi să devină astfel capabile să se transfere de la un material la altul. Datorită acestui fapt, forma concretă de activitate se transformă într-un mod generalizat de acţiune care, făcînd abstracţie de o serie de condiţii particulare, intră în funcţiune ca răspuns la unele semnale generalizate. Calitatea capacităţii, caracterul ei mai mult sau mai puţin creator depind în mod esenţial de felul cum se realizează această generalizare. *Capacitatea este un sistem de activităţi psihice ge-*

neralizate fixat în individ[1], (tot așa după cum *caracterul este un sistem de stimulări și motive fixat individual*)[2].

Prin funcția sa, orice proces psihic este reglator al activității omului. Funcția reglatoare a psihicului are, după cum am văzut, două aspecte: unul stimulator și altul efector. Aspectul *stimulator* al funcției reglatoare a activității psihice se cristalizează în cadrul persoanei sub forma *caracterului*, cel *efector*, sub forma *capacităților*. Și unul și celălalt reprezintă rezultatul generalizării și stereotipizării activității psihice ca reglatoare a activității practice a oamenilor. Dar în timp ce prin caracter se generalizează și se stereotipizează aspectul (funcția) stimulator al activității psihice, prin capacități se generalizează acel aspect al vieții psihice care este legat de funcția reglării efectorii.

Prin același mecanism reflex se fixează atît capacitatea cea mai minunată, cît și capacitatea cea mai săracă. Mecanismul reflex consolidează în calitate de capacitate

---

[1] Prin aceasta noi nu identificăm, cîtuși de puțin, capacitățile care conțin elemente de creație, care se caracterizează printr-o oarecare spontaneitate, cu deprinderile, ci dimpotrivă, le deosebim cu strictețe. Spre deosebire de deprinderi, capacitățile nu reprezintă un rezultat al fixării procedeelor de acțiune, ci a proceselor psihice (a „activităților"), prin intermediul cărora sînt reglate acțiunile și activitățile. La fel, caracterul reprezintă în cadrul persoanei un ansamblu generalizat și consolidat nu de procedee de conduită, ci de stimulări prin care ea este reglată.

[2] Procesul formării trăsăturilor caracterologice ale persoanei este acela al generalizării și stereotipizării stimulărilor, motivelor. De obicei, analizînd raportul dintre motive și caracter, se subliniază dependența stimulărilor, a motivelor omului de caracterul lui: conduita omului ar porni din anumite imbolduri (nobile, egoiste, de ambiție) pentru că așa este caracterul lui. De fapt însă, raportul dintre caracter și motive apare astfel numai dacă este considerat în mod static. A ne limita la o asemenea analiză a caracterului și a raportului său cu motivele, înseamnă să ne închidem calea spre descoperirea genezei sale. Pentru a deschide calea spre înțelegerea formării caracterului acest raport al caracterului cu stimulările sau motivele trebuie inversat adresîndu-ne nu atît stimulărilor și motivelor personale, cît mai ales celor situaționale, determinate nu numai de logica internă a caracterului, ci mai ales de desfășurarea împrejurărilor externe: dacă împrejurările externe îl împing la o faptă curajoasă, o asemenea faptă o poate săvîrși și un om

naturală ceea ce omul dobîndeşte în contactul cu lumea. O însemnătate hotărîtoare în formarea capacităţilor o are contactul cu lumea, acest izvor viu, nesecat al tuturor capacităţilor. Marele muzician se formează graţie faptului că prin intermediul unui auz activ, atent, el desprinde, selecţionează sonorităţile variate ale lumii şi experimentează calităţile lor propriu-zis muzicale. Aceasta este, în orice caz, premisa esenţială şi mersul principal al formării lui. Pentru formarea unei capacităţi cît de cît însemnate, trebuie, în primul rînd, ca, într-un anumit gen de activitate, într-o anumită formă de contact activ cu lumea, să apară o *trebuinţă* vitală. Tocmai în cursul activităţii care vizează satisfacerea acestei trebuinţe au loc formarea şi selecţionarea acelor „materiale de construcţie" din care se structurează, apoi, capacitatea. Aceasta se structurează atunci cînd legăturile elaborate în procesul activităţii se

---

lipsit de curaj. Numai adresîndu-ne unor atari motive ale căror izvoare sînt în mod nemijlocit împrejurările externe, poate fi înlăturat cercul vicios pe care-l comit cei care se închid în studiul corelaţiilor interne ale trăsăturilor caracterologice ale persoanei şi ale motivelor condiţionate de aceste trăsături. Problema nodală constă în transformarea motivelor (stimulărilor), care caracterizează nu atît persoana, cît mai ales împrejurările în care a fost situată ea în decursul vieţii, în motive stabile, caracteristice persoanei respective. Tocmai la aceasta se şi reduce, în ultima instanţă, problema formării şi a dezvoltării caracterului în cursul vieţii. Stimulările generate de împrejurările vieţii constituie tocmai acel „material de construcţie" din care se structurează caracterul. Stimularea, motivul este o însuşire a caracterului în geneza lui. Pentru ca motivul (stimularea) să devină însuşire personală consolidată, „stereotipizat" în cadrul ei, trebuie să se generalizeze în raport cu situaţia în care a apărut iniţial, extinzîndu-se asupra tuturor situaţiilor similare, prin trăsăturile lor esenţiale pentru persoană. Însuşirile caracterului reprezintă, în ultimă instanţă, tendinţele, stimulările, motivele care, în condiţii similare, iau naştere în mod necesar într-o anumită persoană. Cercetarea caracterului şi a formării lui, care pînă în prezent este puţin avansată, trebuie să se concentreze în primul rînd asupra acestei probleme: trecerea motivelor (stimulărilor) generate de situaţii, de evoluţia împrejurărilor, în stimulări personale stabile. Aceasta determină şi pe plan pedagogic linia principală a muncii educative de formare a caracterului. În acest domeniu, fundamentală este selecţia şi cultivarea motivelor corespunzătoare pe calea generalizării şi „stereotipizării" lor.

consolidează (printr-un mecanism reflex) în natura omului, a auzului său etc.

Pentru ca această schemă generală să capete conținut este necesar un ansamblu de cercetări concrete, consacrate diverselor capacități, în primul rînd celor specifice și clar manifestate: matematice, muzicale etc. Efectuarea acestor cercetări este sarcina viitorului. În această direcție sînt deosebit de necesare cercetări monografice asupra căilor concrete de formare a capacităților.

Noi dispunem în prezent de o cercetare de acest fel, lucrarea lui B. V. Asafiev despre *Auzul lui Glinka*[1]. Această lucrare, realizată de un muzician profund și creator, ne prezintă o analiză concretă a formării auzului compozitorului.

Primul lucru care reiese din analiza procesului de formare a capacităților unui mare muzician este caracterul activ al auzului său, continua aplicare exterioară și interioară asupra sonorităților, încă din fragedă copilărie (cînd de exemplu, sunetul de clopot devine pentru Glinka obiectul unei atenții încordate și active). Datorită acestor condiții, întreaga viață a lui Glinka se transformă într-un laborator experimental de „elaborare a unui auz pătrunzător și generalizator"[2]. După cum observă Asafiev, auzul lui Glinka „nu este satisfăcut printr-o contemplare pasivă, ci reacționează activ la excitație, traducînd impresiile în graiul intonațiilor". Datorită acestui fapt, întreaga viață a lui Glinka a fost un laborator muzical, în care, din mulțimea de „atomi muzicali" absorbiți, s-a format auzul său[3]. Potrivit concepției generale a lui Asafiev, principala activitate a muzicianului este intonarea, transformarea senzațiilor provocate de realitate în intonații muzicale, „reintonarea perceperii naturii și vieții în muzică"[4] (tot așa cum, după

---

[1] B. V. Asafiev, *Sluh Glinki;* vezi *M. I. Glinka. Sbornik materialov i statei*, Muzghiz, M.–L., 1950, pp. 39–92.

[2] *Ibidem*, p. 42.

[3] *Ibidem*, p. 63.

[4] *Ibidem.*

părerea lui Flaubert relevată de Korolenko[1], activitatea principală în cursul căreia se formează scriitorul constă în raportarea tuturor fenomenelor la imaginea lor, în transpunerea permanentă a impresiilor în cuvinte. „Mă străduiam să torn în cuvinte tot ceea ce mă impresiona" — scria, de asemenea, Korolenko[2].) Sub controlul intonării are loc o selecţie continuă a sonorităţilor pe care un auz fin, activ le percepe în lumea înconjurătoare şi le experimentează, le „probează" prin intonaţie. În procesul acestei selecţii un auz penetrant desprinde cîteva linii ritmice, melodice sau armonice. În felul acesta sînt desprinse cîteva „tonuri celule" trainic consolidate în auz (la fiecare compozitor sînt destul de puţine, iar printre ele, cele inventate sînt şi mai puţine"[3].) Ele devin „personale". La Glinka, asemenea „celule de bază", în jurul cărora se formează bogatul ţesut al muzicii sale, sînt nişte celule mici cu sextă minoră şi secundă. (La fel intonaţia de bază la Grieg. „Amintiţi-vă — scrie B. V. Asafiev — ce importanţă uriaşă are pentru profilul întregii muzici a lui Grieg „atomul mai mic decît mic", dar pentru portretul lui Grieg el *este o certitudine*, fără de care el nu ar avea nici o trăsătură esenţială"[4]).

După ce se realizează această asimilare şi consolidare de către auz a tonurilor—celule, puţine la număr, electiv desprinse, începe stadiul următor, cel al îngemănării muzicale a intonaţiilor de bază. „Monumentalul Ruslan, cu toate complexele împletiri ale firelor intonative din care se compune bogata şi splendida lui ţesătură — scrie Asafiev —

---

[1] V. G. Korolenko, *Izbrannîe pisma*, vol. III, 1936, M., pp. 13–14.

[2] V. G. Korolenko, *Istoriia moego sovremennika*, tom I, GIHL, 1948, p. 247. A. P. Cehov a afirmat o idee asemănătoare, subliniind că scriitorul trebuie să perceapă tot ceea ce vede ca pe un subiect în posibilitate adică, în esenţă, să vadă lucrurile ca obiecte ale imaginii artistice. Omul care ştie să perceapă realitatea, să vadă lumea în mod profund, original, se formează ca scriitor, exersîndu-se în a percepe lucrurile ca obiecte ale imaginilor artistice transpuse în cuvinte.

[3] B. V. Asafiev, *op. cit.*, p. 77.

[4] *Ibidem*, p. 78.

are la bază un număr foarte limitat de pivoți și pîrghii cu ajutorul cărora a putut să lucreze conștiința lui Glinka și să rețină în memorie ani de-a rîndul colosalul plan"[1].

Așadar, tabloul final este următorul: un auz în mod natural sensibil vine în contact activ cu lumea, cu impresiile sonore la care răspunde prin activitatea muzicală cu sunetele, intonîndu-le, experimentîndu-le, generalizîndu-le. În acest proces de operare cu sunetele, sub influența diferitelor condiții, între care structura limbii materne, percepută cu finețe, structura muzicală a cîntecelor populare și modelele clasice ale creației muzicale, se selectează un mic număr de „motive" muzicale de bază, la care marii muzicieni adaugă altele, puține la număr, care încă nu fuseseră elaborate și care reprezintă fericite creații personale. Aceste motive, procedee de creare a operei muzicale se consolidează în auzul muzicianului, formează scheletul auzului său, echipamentul de bază, acele puncte de sprijin, care de aci înainte îi vor determina atît percepția muzicală, cît și propria sa creație. Prin fixarea lor în *auz*, această transformare a mijloacelor de creație a operelor muzicale, mijloace selecționate în procesul dezvoltării sale, într-o zestre *„naturală"* a muzicianului, constituie *actul principal de formare a capacităților muzicale*. Principalele motive, celule consolidate în auz și devenite tipice profilului muzical al compozitorului, se dezvoltă, se combină și se împletesc într-un țesut muzical mai complex și mai bogat și, astfel, creația apare mai departe, în mod firesc, ca manifestare și ca produs al capacităților muzicale ale compozitorului. Ca și sensibilitatea naturală, originară a auzului, motivele consolidate în auz în cursul dezvoltării muzicale, adică, în esență, *legăturile* dintre sunete, tocmai întrucît ele s-au consolidat în *auzul* muzicianului, formează capacitatea lui *naturală*, care, în mod firesc, determină felul cum percepe muzica. Această capacitate naturală este, totuși, produsul dezvoltării care consolidează rezultatele operării muzicianului cu sunetele. De aceea ea nu poate

[1] B. V. Asafiev, *op. cit.*, p. 81.

fi pusă pe seama sensibilității auditive naturale și originare, de aceea ea reprezintă nu o simplă posibilitate, ci o *capacitate reală* a compozitorului pentru activitatea creatoare.

Analiza dezvoltării auzului componistic al lui Rimski-Korsakov confirmă aceste teze generale. Ca și pentru formarea capacității componistice originale a lui Glinka și pentru Rimski-Korsakov esențială a fost desprinderea, în calitate de puncte de sprijin, și consolidarea în auz a cîtorva intonații „de bază": compozitorul însuși relevă „înclinația sa către acordurile prelungite" (deosebit de evidente, mai ales în operele din perioada de mijloc a creației sale)[1]. La Rimski-Korsakov un rol însemnat l-au jucat acordurile perfecte mărite și acordurile de septimă micșorate (în scenele fantastice din *Snegurocika*, *Sadko*, *Kascei* ș.a.)[2].

Formarea auzului a fost esențialmente alta la Rimski-Korsakov, decît la Glinka. Deosebirea principală constă în faptul că, în timp ce Glinka dispunea, pentru intonarea sonorităților, de posibilitățile largi pe care i le ofereau vioara, orchestra de instrumente cu coarde, cîntul și gama de intonații caracteristice diferitelor limbi pe care le poseda, Rimski-Korsakov după cum se știe, în prima perioadă a dezvoltării auzului său, nu dispunea de orchestra de instrumente cu coarde (abia în 1873—1874, adică în al treizecilea an de viață, s-a ocupat de studierea practică și teoretică a instrumentelor orchestrale)[3]. Pentru realizarea activității sale muzicale, el dispunea numai de pian, care are o structură fixă, astfel că nu avea nevoie să determine singur tonalitățile sonore, timbrul etc. cum face de exemplu violonistul atunci cînd își acordează instrumentul. Încît ceea ce Glinka își însușise nemijlocit, practic, Rimski-

---

[1] N. A. Rimski-Korsakov, *Letopis moei muzikalnoi jizni*, Muzghiz, M., 1955, p. 205.

[2] V. Ţukkerman, *O vîrazitelnosti garmonii Rimskogo-Korsakova*, „Sovetskaia Muzîka", 1956, Nr. 11, p. 57.

[3] N. A. Rimski-Korsakov, *Letopis moei muzikalnoi jizni*, 1844—1906, S. Pb., 1910, pp. 114—115.

Korsakov a fost nevoit s-o facă mai tîrziu, printr-o muncă teoretică specială[1].

Un sprijin esențial pentru formarea capacităților lui Rimski-Korsakov a fost auzul său colorat. Toate tonalitățile, în special cele „diezice", îi apăreau — după propria-i mărturisire — cu o nuanță cromatică particulară (și tocmai tonalitatea a jucat pentru Rimski-Korsakov un rol deosebit de mare; pentru aceasta depune mărturie și faptul că el a păstrat adesea amintirea „coloritului" piesei, cînd piesa însăși fusese uitată). Aici este esențial faptul că unele din intonațiile de bază ale lui Rimski-Korsakov (de exemplu, acordurile de septimă micșorate și acordurile perfecte mărite) aveau pentru el o anumită caracteristică coloră și anume, trei acorduri de septimă micșorate: 1) *do — mi, sol, si* aveau un colorit albăstrui — auriu — (pe alocuri întunecat), 2) *re — fa la-bemol, si,* un colorit gălbui — albăstrui-violet cu nuanțe de gri (cel mai pestriț) și 3) *mi — fa — la — do* aveau un colorit albăstrui — verzui — roz (destul de luminos datorită lui *do* și *la,* deși *mi-bemol,* după Rimski-Korsakov, întunecă). Își aveau coloritul lor și patru tipuri de acorduri perfecte mărite, și anume: 1) *do, mi, sol — la,* un colorit albăstrui — violet; 2) *do, fa, la,* purpuriu — verzui — roz; 3) *re, fa, si,* un colorit gălbui — verzui, destul de întunecat; 4) *mi, sol, si,* unul albăstrui — verzui. În același timp, în toate cazurile, *do — do* luminau armonia, *si* o întuneca, iar *la* conferea acordului o nuanță clară, primăvăratică, roză[2].

În același timp, caracteristicile cromatice aveau pentru Rimski-Korsakov și o raportare obiectuală. Astfel, el scrie: „*mi-bemol major* este întunecat, sumbru, gri — al-

---

[1] În formarea auzului componistic al lui Rimski-Korsakov, un rol esențial l-a jucat capacitatea lui precoce de a vedea muzica ascultată în notele partiturii. Dacă, după cuvintele lui Chopin, pentru executant este important să asculte muzica cu ochii, realizînd în sonorități partitura scrisă, pentru compozitor nu este mai puțin importantă capacitatea de a vedea muzica ascultată în notele partiturii. Rimski-Korsakov a muncit mult pentru a-și forma această capacitate.

[2] V. V. Iastrebțov, *O țvetnom zvucosozerțanii N. A. Rimskogo-Korsakova,* „Russkaia muzîkalnaia gazeta", 1908, nr. 39—40, pp. 841—843.

băstrui, tonul oraşelor şi cetăţilor"; „*fa major* este verde luminos, pastoral, culoarea mestecenilor de primăvară"; „*la minor* reprezintă, parcă, strălucirea razelor de seară pe un peisaj de iarnă alb, rece, acoperit cu zăpadă"; *si major*, sumbru, albăstrui — închis, chiar cu o tentă de plumb, culoarea norilor prevestitori de furtună" ş.a.m.d. O dată cu aceasta, caracteristicile cromatice exprimau şi dispoziţii sufleteşti; astfel, *sol minor* „are un caracter elegiac — idilic", „*la-bemol major* (gri-violet) are un caracter de gingăşie, de visare" ş.a.m.d.

În legătură cu auzul colorat al lui Rimski-Korsakov putem vorbi, aşa cum se obişnuieşte în cazurile analoge, despre existenţa unei „sinestezii". În general vorbind, acest lucru este adevărat, dar el încă nu ne spune ce funcţie anume au îndeplinit aspectele cromatice ale sunetelor în auzul muzical şi în creaţia compozitorului. Or, studierea activităţii lui creatoare nu lasă nici un fel de îndoială asupra faptului că existenţa acestor „sinestezii" a avut un raport direct şi esenţial cu activitatea şi auzul său componistic. În ce constă rolul lor? Credem că răspunsul la această întrebare este următorul: pentru Rimski-Korsakov, prin intermediul caracteristicilor cromatice conţinînd raporturi obiectuale şi fiind încărcate emoţional se stabilea legătura muzicii cu realitatea nemijlocită, sensibilă şi se afirma atitudinea faţă de ea (diminuarea şi amplificarea acordurilor de septimă pentru a caracteriza „domnia răului" în opera *Cocoşul de aur* şi pe Kaşcei în opera *Kaşcei nemuritorul*). Cu alte cuvinte, pentru Rimski-Korsakov caracterul colorat al sonorităţilor şi intonaţiilor muzicale îndeplinea în mod direct, senzorial, acea funcţie, pe care la Glinka şi îndeosebi la Mussorgski, o realiza mijlocit limbajul şi legătura intonaţiilor muzicale cu cele verbale; datorită atît celor dintîi, cît şi celor din urmă, muzica îşi realizează destinaţia sa şi apare ceea ce este prin esenţa ei, o artă grandioasă, prin intermediul căreia ne exprimăm atitudinea noastră faţă de lume, faţă de tot ceea ce impresionează pe om. Posibilitatea de a realiza această trebuinţă imperioasă a omului prin intermediul mijloacelor specifice ale sonorităţilor muzicale constituie aspectul esenţial, uni-

versal uman, al capacității unui muzician cu adevărat mare.

Desprinzînd în acest tablou general punctele nodale putem formula cîteva teze fundamentale referitoare la capacitățile muzicale, dar care, indirect, au o însemnătate mai largă, întrucît, pe baza unui exemplu particular, ele exprimă o anumită poziție de principiu.

Înainte de toate, orice capacitate muzicală specială — de execuție sau de compoziție — își are ca punct de plecare a dezvoltării sale o însușire sau cîteva însușiri generale oarecare, ale activității general-umane de percepere a sonorităților muzicale[1].

Percepția muzicală, ca și oricare alta, nu este doar o receptare pasivă a sonorităților externe, ci, de asemenea, și răspunsul față de ele. În percepția sonorităților muzicale, activitatea de răspuns este intonarea lor. Fără intonare nu există nu numai activitatea, să spunem a executantului, dar nu are loc nici măcar percepția muzicală. Intonația muzicală, prin esența sa, este elementul („unitatea") melodiei și ea, ca atare, se află inclusă în sistemul armoniei[2]. Întrucît melodia nu reprezintă doar *un șir de sunete*, ci o *înaltă mișcare a sunetului*, care în mod necesar trebuie organizată ritmic, și intonația trebuie să se desfășoare într-un anumit ritm și tempo. În sfîrșit, întrucît intonația ca element al sistemului armonic dezvăluie anumite relații funcționale, ea presupune suporturi armonice. Audiția muzicală, adică percepția muzicală ca acti-

---

[1] Componentele de bază ale capacităților muzicale care constau în percepția înălțimii, ritmului, timbrului și armoniei au fost obiectul unor cercetări numeroase (vezi în primul rînd B. M. Teplov, *Psihologhiia muzîkalnîh sposobnostei*, Izd. Akad. Ped. Nauk R.S.F.S.R., M.—L., 1947). În această carte noi considerăm rezultatele acestor cercetări ca fiind date și ne vom opri la o altă latură a problemei capacităților muzicale.

[2] Asupra modului în care intonația muzicală elaborează, în mod necesar, pe baza armoniei, dintr-un număr limitat de raporturi după înălțime, strict fixate și diferențiate — reprezentînd „fonemele" specifice limbajului muzical — un anumit sistem gradat, despre legătura intonațiilor muzicale, ca atare, vezi, de exemplu, I. Mazel, *O melodii*, Muzghiz, M., 1952, pp. 12—38 ș.a.

vitate de orientare, în expresia sa completă, se află conținută în cercetarea sunetelor muzicale, intonate după toți parametrii sistemului muzical care le caracterizează. Omul învață să asculte muzica pe măsură ce i se elaborează și i se consolidează (i „se stereotipizează") anumite „procedee" și „itinerarii" de cercetare a sunetelor după parametrii muzicali. „Întărirea" acestei activități („de orientare") de audiere muzicală este efectul ei însăși, adică imaginea muzicală care se formează în urma analizei și sintezei, diferențierii și generalizării sunetelor auzite (deci, intonate) conform principalilor parametri muzicali. Activitatea muzicală, începînd cu ascultarea activă a muzicii, decurge din *trebuința* auzului muzical, fără ea nu există și nu poate exista nici un fel de activitate muzicală și, de asemenea, nici dezvoltarea capacităților muzicale. Aceste trebuințe sînt cu atît mai mari cu cît sînt mai mari posibilitățile oferite de particularitățile naturale ale aparatului auditiv și cu cît ele se realizează și se dezvoltă mai activ în cursul activității muzicale.

În felul acesta, punctul de plecare în formarea oricăror capacități muzicale speciale, pentru anumite forme de activitate muzicală componistică sau interpretativă, constă în „activitatea" general-umană de percepere a muzicii. În același timp, capacitatea muzicală a unui mare compozitor (sau executant) nu este dată integral, în acest punct de plecare al dezvoltării ei. Ea se formează în cursul exercitării intense a auzului muzical care, avînd un contact activ și amplu cu lumea, își însușește, prin selecție, intonațiile muzicale, cristalizate în limbajul, cîntecele și muzica pe care le-a creat omenirea, poporul; în același timp, compozitorul introduce în viața muzicală a omenirii, micul număr de intonații noi pe care le-a găsit. Aceste intonații proprii, originale, (de exemplu, sexta minoră ascendentă și secunda minoră la Glinka, acordurile perfecte și acordurile de septimă micșorată în scenele fantastice ale operelor lui Rimski-Korsakov), selecționate și consolidate în activitatea auzului reprezintă nu numai niște mijloace tehnice, prin intermediul cărora se desfășoară textul creațiilor muzicale ale compozitorului, dar ceva mai mult: fixîndu-se în auzul

său, transformîndu-se în punctele sale de sprijin, ele formează nucleul capacităţilor muzicale ale compozitorului.

Pînă aici am vorbit despre „trebuinţele auzului". În realitate însă, muzica nu satisface *trebuinţele* izolate ale *auzului;* prin mijloace specifice legate de activitatea auzului, ea satisface *trebuinţele* cele mai profunde ale *omului.*

Muzica a fost adesea concepută ca o expresie a trăirilor. În realitate, muzica se referă nu la trăirea (sau sentimentul) în sine, ca atare, ca un fenomen psihologic oarecare, ci la ceea ce *este trăit,* adică la tot ceea ce din lume are o semnificaţie pentru om. Şi soarta personală — fericită sau tragică — a unui anumit om, cu avînturile şi căderile ei, şi lupta poporului asuprit pentru eliberarea sa, suferinţele şi bucuriile lui, în ceasul victoriei, şi liniştea care se aşterne înaintea unei furtuni, şi cohorta valurilor mării, care se sparg de ţărmuri şi vuietul elementelor dezlănţuite în ceasul hotărîtor al uraganului — toate privesc muzica şi muzica are legătură cu toate. Dar toate acestea există pentru ea nu ca un „lucru în sine", dar ca ceva resimţit de om şi pătruns de atitudinea acestuia faţă de evenimentele care au loc. Intonaţia muzicală nu a fost asociată în mod gratuit celei verbale (de către Dargomîjski, Glinka, Mussorgski)[1]. A intona înseamnă a pune accentele sale de autor pe partitura evenimentelor, a sublinia ceva şi a respinge altceva, a încetini mersul unor evenimente şi a grăbi altele, a descoperi contradicţiile, disonanţele din viaţă şi a le rezolva, a întreba şi a exclama, a afirma şi a respinge.

---

[1] Vezi A. S. Dargomîjski, *Izbrannîe pisma,* ed. I, Muzghiz, M., 1952. Scrisoarea lui L. I. Beleniţînoi din 9 dec. 1957: „Vreau ca sunetul să exprime direct cuvîntul. Vreau adevărul" (p. 53). Vezi de asemenea M. P. Mussorgski, *Izbrannîe pisma,* Muzghiz, M., 1953, p. 50. Scrisoarea lui L. I. Şestacova din 30 iulie 1868: „... muzica mea trebuie să fie o reproducere artistică a limbajului uman în cele mai fine inflexiuni ale sale, adică *sunetele limbajului uman,* ca manifestări exterioare ale gîndurilor şi sentimentelor, trebuie ca, fără exagerare şi constrîngere, să devină muzica veridică, precisă, dar (citeşte: *adică*) artistică, în cel mai înalt grad artistică. Iată idealul către care năzuiesc eu..."

Muzica este marea artă de a ne exprima atitudinea faţă de viaţă, de a ne bucura de frumuseţile ei, de a împărtăşi durerile ei, de a trăi, vibrînd la unison cu ea. Muzica este opusă spiritului de indiferenţă şi „neutralităţii". (Din acest punct de vedere Beethoven este unul dintre cei mai mari muzicieni, cel care a exprimat „sufletul" muzicii, care ca nimeni altul, a ştiut să manifeste şi în viaţă atitudinea sa faţă de ceea ce se petrece în lume, neoprindu-se în faţa puternicilor acestei lumi). Este rău acel om a cărui viaţă sufletească nu este pătrunsă de o muzică internă. Capacitatea muzicianului este, în ultimă instanţă, capacitatea de a satisface cele mai umane trebuinţe din ansamblul trebuinţelor umane. Pe baza unui material special de sunete, muzicianul desprinde gama variată a diferitelor forme de raporturi ale omului cu ceea ce se petrece în lume şi, transpunîndu-le în sunete, le abstrage de la împrejurările particulare, creează un fel de gramatică a limbii, în care se exprimă în felurite variaţii abstractizarea atitudinii omului faţă de ceea ce se petrece în viaţă. Capacitatea muzicală este capacitatea de a crea această limbă, de a o înţelege şi de a o folosi[1]. Capacitatea muzicianului dobîndeşte acest sens, în expresia ei finală, general umană. Şi deşi la unii muzicieni aspectul tehnic al capacităţii muzicale legate de materialul folosit de ei pentru rezolvarea problemelor care le stau în faţă parcă ar căuta să mascheze ceea ce reprezintă sensul final, de viaţă, sensul acesta nu trebuie nici-

[1] Tocmai de aceea, muzica este, pe de o parte, arta cea mai abstractă, iar pe de altă parte, ca manifestare a atitudinii omului faţă de viaţă, este cea mai legată de tendinţele, sentimentele, năzuinţele, voinţa omului. De aceea, pentru cei care socotesc că toate acestea reprezintă antiteza intelectului, a raţiunii, a tot ce este raţional, muzica apare ca exprimînd obscurul, iraţionalul, începutul originar al stihiei care există în om (Schopenhauer, Nietzsche ş.a.).

În legătură cu aceasta merită a fi amintită, de asemenea, atitudinea faţă de muzică a lui Block. Pentru el, muzica exprimă viaţa, sub aspectul ei spontan, în opoziţie cu chibzuinţa şi „civilizaţia", dar nu cu „cultura" şi raţiunea, întrucît „muzica", pentru Block, exprimă viaţa care în mod *spontan* este *raţională* (A. Block, *Kruşenie gumanizma, Socineniia,* Tom. II, GIHL, M., 1955, pp. 305–327).

odată omis atunci cînd se caracterizează şi se apreciază capacitatea muzicală.

Aşadar, şi capacităţile muzicale, care par a fi cele mai specializate, izolate, oarecum „încapsulate", se dezvăluie în legăturile lor cu însuşirile general umane şi cu dezvoltarea lor: punctul de plecare al dezvoltării lor îl constituie însuşirea generală a auzului uman de a percepe sunetele muzicale; sensul lor final, cu valoare vitală, constă în exprimarea atitudinii omului faţă de viaţă prin intermediul sunetelor şi al raportului dintre ele. Pentru rezolvarea acestei sarcini, muzicianul se foloseşte de ceea ce auzul său alege din tezaurul intonaţiilor pe care poporul, omenirea le-a descoperit şi le-a fixat în cîntece, în muzică, în limbaj. Aceasta nu înseamnă că nu va fi *personală* capacitatea unui mare muzician, că aportul unui anumit om, Beethoven sau Bach, Glinka sau Rimski-Korsakov nu este cîteodată irepetibil şi incomparabil; aceasta înseamnă doar că oricît de mare şi originală ar fi capacitatea fiecărui om, ea este o capacitate umană: ea este vlăstarul întregii istorii a omenirii şi reprezintă un produs al acesteia.

* * *

Principalele procedee de acţiune pe care le folosesc oamenii în activitatea lor cotidiană practică şi teoretică, sînt elaborate de întreaga omenire şi sînt însuşite de individ în procesul comunicării, al învăţării şi al educaţiei. Aceste procedee de acţiune, elaborate *social*, sînt incluse în rîndul capacităţilor *naturale* ale individului, pe măsură ce se stereotipizează şi se transformă într-un sistem generalizat de legături temporare fixat în creier. În felul acesta, înseşi capacităţile *naturale* ale omului apar într-o formă absolut concretă, ca produs al dezvoltării *sociale*.

Din acest fapt primordial, caracteristic omului ca fiinţă socială, decurg concluzii importante pentru teoria capacităţilor. În virtutea acestui fapt atît forţa spirituală şi cea fizică a omului, cît şi nivelul activităţii sale depind nu numai de proprietăţile anatomo-fiziologice ale creierului său, în mod direct, ci într-o mare măsură de nivelul la care a ajuns omenirea în procesul dezvoltării social-istorice. Cu cît acest proces înaintează, capacităţile natu-

rale ale omului, formate cum s-a arătat mai sus, în cursul dezvoltării individuale, ontogenetice, se modifică, se perfecţionează.

În urma însuşirii acestor procedee de acţiune — a tehnicii activităţii fizice şi intelectuale — social elaborate, *îndeplinirea tuturor formelor de activitate umană cu caracter de masă devine practic accesibilă tuturor oamenilor* care nu au anumite defecte organice. Cînd există elevatoare cu o forţă uriaşă, care pot fi puse cu uşurinţă în mişcare, nu se cere o forţă fizică atletică pentru mutarea unei greutăţi; de asemenea, nu este obligatoriu să fii un Arago sau un Diamandi (renumiţi calculatori) pentru a efectua calcule mai simple sau mai complicate, dacă în cursul dezvoltării istorice a matematicii au fost elaborate procedeele de calcul necesare; e suficient să cunoşti aceste procedee pentru a efectua calculele respective.

Dar din faptul dependenţei *posibilităţilor omului de procedeele sociale de acţiune pe care el şi le-a însuşit nu putem trage concluzia independenţei capacităţilor lui de datele naturale, de proprietăţile activităţii creierului său.* A admite o astfel de concluzie înseamnă a comite o eroare grosolană. Chiar şi cele mai înalte calităţi ale analizatorului auditiv nu creează, prin sine, un muzician vestit (deşi pot să-l facă pe om să recunoască în activitatea muzicală vocaţia sa); calităţile analizatorului auditiv reprezintă o premisă *insuficientă*, dar *necesară*, a formării muzicianului. Posedînd aceste calităţi, e posibil ca cineva să nu devină un muzician vestit, dar nu poate totuşi să devină un muzician vestit, fără să posede aceste calităţi. A subaprecia ceea ce ne-a dat natura însăşi, înseamnă a subaprecia pe om, ca atare. Omul nu poate să se rupă de natură şi să se opună ei. El nu trebuie să uite că este o fiinţă naturală, un produs al dezvoltării naturii.

Oricît de perfecţionate ar fi procedeele de acţiune, tehnica muncii fizice, ca şi a celei intelectuale pe care le-ar elabora omenirea, fiecare om trebuie, totuşi, să şi le însuşească *singur*. De calităţile lui *personale* va depinde felul cum le va însuşi, în sensul rapidităţii şi al nivelului acestei însuşiri; de calităţile lui personale va depinde cît de creator le va aplica el şi, cu atît mai mult, acea con-

tribuţie pe care el însuşi o va aduce la dezvoltarea ulterioară a culturii, ştiinţei, tehnicii, artei, de aceste calităţi vor depinde procedeele noi (metodele) capabile să intre în fondul universal, pe care le va crea el într-o sferă sau alta de activitate umană.

Problema capacităţilor este aceea a însuşirilor *personale, naturale*. Este adevărat că acestea se schimbă în cursul dezvoltării *social*-istorice, dar nu este just să se opună condiţionarea lor socială caracterului natural şi personal, după cum este nejust să se opună caracterul lor personal, natural, naturii sociale: însăşi natura omului este produsul istoriei. Această teză se exprimă concret, palpabil, direct, în concepţia care consideră capacităţile omului ca moduri ale activităţii practice şi teoretice, elaborate pe baza dezvoltării sociale, care generalizîndu-se, făcînd abstracţie de conţinutul în care ele s-au format obiectiv, stereotipizîndu-se se transformă în *capacităţi* reflexe, funcţionale, *naturale* ale omului.

Trebuie să reţinem următoarele: a) naturalul nu se reduce la particularităţile morfologico-structurale ale creierului, independent de activitatea reflexă a creierului, ci o subînţelege; b) activitatea reflex-condiţionată a creierului se formează în procesul dezvoltării individuale, fiind determinată de obiectele activităţii practice şi teoretice a omului, cu care el se familiarizează în cursul activităţii sale.

În legătură cu aceasta se înlătură mistificarea care înconjură, de obicei, imaginea pe care o avem despre capacităţi. Deoarece formarea capacităţilor şi includerea lor în acţiune se realizează prin intermediul mecanismelor activităţii reflexe a creierului, activitate de care nu sîntem conştienţi, capacităţile ne apar, în mod firesc, ca însuşiri naturale ale omului. Atîta timp cît naturalul — în spiritul vechii concepţii psihomorfologice — se reduce la structura organismului, la însuşirile structurale ale sistemului nervos, ale creierului, prezentarea capacităţilor ca însuşiri naturale ale omului se manifestă într-o formă mistificată, respectiv ele sînt prezentate ca însuşiri date care nu se supun dezvoltării, formării şi educării. În felul acesta, apare nejustificată nu numai opunerea exterioară a ele-

mentului natural celui social, ca și cea a elementului personal celui social, dar și opunerea elementului *natural* celui care a rezultat din educație, care s-a format în cursul vieții; însăși natura omului, capacitățile lui naturale, dezvoltîndu-se în procesul ontogenezei, se formează ca rezultat al educației și al activității proprii.

După cum am văzut, „capacitățile naturale" ale omului sînt condiționate social-istoric. În condițiile societății bazate pe exploatare, formarea capacităților celor care fac parte din clasele exploatate este frînată prin toate mijloacele. După aceea, *rezultatul* acestei politici de clasă este prezentat ca o *justificare* a ei: însăși necesitatea existenței societății cu clase și situația claselor exploatate este „argumentată", prin lipsa unor înalte capacități la reprezentanții claselor exploatate. În felul acesta, mistificarea teoretică legată de concepția capacităților naturale, pe care am relevat-o mai sus, se transformă într-o mistificare politică monstruoasă. O teză teoretică vicioasă devine un mijloc ideologic pentru justificarea exploatării omului de către om.

Convertind, după cum am văzut, capacitățile care îl fac pe om apt pentru o activitate profesională sau alta în predispoziții, în particularități morfologice ale organismului, concepția psihomorfologică îl prezintă pe om ca fiind predestinat, prin organizarea sa, pentru o anumită profesie. Așa s-au creat premisele teoretice pentru ca, înlăturînd preocuparea *formării* oamenilor, a dezvoltării capacităților lor, atenția să se concentreze asupra selecției oamenilor, care, datorită unor condiții formate spontan, s-au dovedit apți pentru profesia respectivă. Tocmai în această selecție constă, în condițiile societății capitaliste, funcția socială principală a psihologului. Această practică este posibilă datorită existenței unei armate permanente de șomeri, în condițiile societății capitaliste. Omul se transformă astfel într-un fel de materie primă pentru producția al cărei scop este stoarcerea profitului maxim[1].

---

[1] Evident, psihologia poate, și chiar trebuie, să fie folosită pentru repartizarea rațională a cadrelor. Dar însăși utilitatea ei esențială constă în definirea căilor de învățare rațională și de formare a cadrelor.

Concepția teoretică falsă a capacităților bazate pe corelații psihomorfologice, care transformă capacitățile din predispoziții în „gene spirituale", s-a dovedit a fi strîns legată de practica orînduirii capitaliste exploatatoare.

In societatea socialistă, unde totul este îndreptat spre satisfacerea maximă a cerințelor materiale și spirituale mereu crescînde ale oamenilor, nu omul este subordonat producției, ci producția este subordonată omului, intereselor lui. Dezvoltarea multilaterală a capacităților membrilor societății, care deschide fiecărui om accesul spre diferite profesii, devine sarcina cea mai importantă. Adevărata teorie științifică a capacităților și a căilor lor de formare deschide calea spre rezolvarea ei.

Capacitățile se formează în procesul interacțiunii omului, posesor al unor anumite premise naturale, cu lumea. Rezultatele activității umane, generalizîndu-se și fixîndu-se, intră ca „material de construcție" în structura capacităților omului. Acestea reprezintă aliajul dintre datele naturale originare ale omului și rezultatele activității lui. Cuceririle reale ale omului se cristalizează nu numai în afara lui, în obiectele pe care le creează, ci și în el însuși; creînd ceva însemnat, omul însuși se dezvoltă; în faptele umane eroice, creatoare, se ascunde izvorul dezvoltării omului. Capacitățile omului constituie un echipament care se făurește cu participarea lui. Pe măsură ce se formează, capacitățile determină activitatea omului, deschid tot mai largi posibilități de atingere a unui nivel cît mai înalt.

3. Despre om[1]: problema persoanei în psihologie

Nu numai rezolvarea, dar însăși punerea problemei persoanei în psihologie depinde într-un mod esențial de acele orientări teoretice generale de la care se pornește.

---

[1] *Omul* este o temă amplă, privind domeniul filozofiei și, în primul rînd, al eticii (în acest caz pentru noi eticul nu se reduce cîtuși de puțin la morală în sensul moralizării, în sensul învățării unor obiceiuri morale provenite dinafară; problema eti-

La rîndu-i, modul în care este rezolvată problema persoanei definește în esență concepția teoretică generală a psihologiei.

Introducerea noțiunii de persoană în psihologie înseamnă, în primul rînd, că în explicarea fenomenelor psihice se pleacă de la existența reală a omului, luat ca ființă materială în raporturile sale reciproce cu lumea materială. Toate fenomenele psihice în conexiunile lor aparțin omului viu, concret, activ; ele sînt dependente și derivă din existența naturală și socială a omului și din legitățile ei.

Această teză este pusă în lumină și dezvoltată prin înțelegerea materialist-dialectică a determinării fenomenelor psihice. Adesea, psihologia persoanei procedează la explicarea fenomenelor psihice de pe poziții direct opuse determinismului mecanicist. Mecanicismul vrea să deducă toate fenomenele psihice *de-a dreptul* din *influențele externe*. Psihologia personalistă, adică psihologia care procedează la explicarea fenomenelor psihice, pornind de la persoană, alunecă ușor pe o poziție opusă, explicînd fenomenele psihice exclusiv pe baza *însușirilor sau tendințelor interne ale persoanei*. Încercarea de a explica în acest fel fenomenele psihice reprezintă reversul concepției mecaniciste. De aceea, nu se poate încerca rezolvarea problemei și înlăturarea acestei antiteze prin unirea celor două puncte de vedere, afirmînd că trebuie să ținem seama și de influențele externe și de condiționarea internă de către persoană, a fenomenelor psihice, adoptînd în felul acesta, teoria celor doi factori. Acțiunile externe și condițiile interne trebuie corelate într-un mod determinist. Noi pornim de la afirmarea medierii cauzelor externe (influențelor externe) de către condițiile interne. De această înțelegere a determinismului este legată adevărata importanță pe care o capătă persoana, ca totalitate a condițiilor interne, pentru înțelegerea legităților proceselor psihice. Printr-o astfel de înțelegere a determinismului, formula-

---

cului este aceea a însăși esenței omului în relațiile lui cu alți oameni). Aici luăm doar un singur aspect special al acestei teme: problema persoanei în psihologie.

rea problemei persoanei este eliberată de metafizică, de subiectivism şi dobîndeşte întreaga sa semnificaţie pentru psihologie. *În explicarea tuturor fenomenelor psihice persoana apare ca ansamblul unitar al condiţiilor interne, prin care se refractă toate influenţele externe.* (În cadrul condiţiilor interne intră însuşirile activităţii nervoase superioare, orientările persoanei etc.). De aceea, introducerea persoanei în psihologie constituie o premisă necesară a explicării fenomenelor psihice. Teza conform căreia influenţele externe se leagă de efectul lor psihic numai în mod mijlocit, prin persoană, reprezintă acel centru în funcţie de care se defineşte modul de abordare teoretică a tuturor problemelor psihologiei persoanei şi ale psihologiei în genere. În legătura reciprocă a influenţelor externe cu condiţiile interne, rolul principal îl joacă influenţele externe, dar sarcina primordială a psihologiei constă în stabilirea rolului pe care-l joacă condiţiile interne. Legităţile fenomenelor psihice sînt legităţi interne condiţionate din exterior; o asemenea înţelegere a lor şi introducerea persoanei în psihologie, ca verigă necesară, sînt două teze de însemnătate egală.

Întrucît condiţiile interne, prin care se refractă în fiecare moment influenţele externe exercitate asupra persoanei, s-au format, la rîndul lor, în dependenţă de influenţele externe precedente, teza potrivit căreia efectul influenţelor externe depinde de condiţiile interne ale persoanei asupra cărora se exercită semnifică, în acelaşi timp, că efectul psihologic al oricărei influenţe externe (inclusiv al celei pedagogice) care se exercită asupra persoanei, este condiţionat de istoria dezvoltării acestei persoane, de legităţile sale interne.

Istoria care condiţionează structura persoanei, trebuie înţeleasă larg: istoria cuprinde atît procesul evoluţiei fiinţelor vii, cît şi istoria propriu-zisă a omenirii, precum, în sfîrşit, şi istoria personală a dezvoltării unui anumit om. Datorită acestei condiţionări istorice, în psihologia persoanei se află *componente cu grade diferite de generalitate şi stabilitate care se schimbă în ritmuri diferite.* (Vezi, în această problemă, capitolul 3, § 4).

Astfel, psihologia fiecărei persoane umane cuprinde, după cum am văzut, trăsături condiționate de factorii naturali și comune tuturor oamenilor. (Așa sînt, de exemplu, proprietățile vederii determinate de propagarea razelor solare pe pămînt și structura ochiului pe care o determină acțiunea razelor solare.) Întrucît aceste condiții sînt imuabile, fixate în însăși structura aparatului vizual și în funcțiile lui, proprietățile corespunzătoare ale văzului vor fi și ele comune pentru toți oamenii. Alte condiții se modifică în cursul dezvoltării istorice a omenirii. Așa sînt de exemplu, cum am arătat și mai sus, particularitățile auzului fonematic, condiționate de structura fonematică a limbii materne. Ele diferă nu numai la reprezentanții diferitelor popoare care vorbesc limbi diferite; ele se modifică și în cursul dezvoltării unui singur popor. Anumite modificări și schimbări în profilul psihic al oamenilor se produc o dată cu schimbarea formațiunii sociale. Deși legile motivării sînt comune pentru toți oamenii, conținutul concret al motivelor, corelația dintre motivele sociale și personale se schimbă la oameni, o dată cu schimbarea orînduirii sociale. Aceste schimbări vor fi tipice pentru toți oamenii care trăiesc în condițiile orînduirii sociale date. La fiecare om ele apar cu o înfățișare individuală, condiționată de corelația dintre condițiile externe și interne specifice lor. În virtutea acestei corelații cu condițiile interne, condițiile externe, deși formal aceleași (de exemplu, condițiile de viață și de educație a doi copii în sînul aceleiași familii), prin semnificația lor de viață pentru individ, se dovedesc a fi, în esență, diferite. În această istorie individuală a dezvoltării se formează însușirile individuale sau particularitățile persoanei. Așadar, însușirile persoanei nu se reduc nicidecum la particularitățile ei individuale. Ele includ și generalul și particularul, și individualul. O persoană este cu atît mai semnificativă cu cît, refractîndu-se prin individualitatea sa apare universalul. *Însușirile individuale ale persoanei nu sînt echivalente cu însușirile personale ale individului,* cu însușirile care-l caracterizează pe el ca persoană.

Din întreaga diversitate de însușiri ale omului ca însușiri propriu-zis personale se desprind, de obicei, acelea

care condiţionează o conduită sau o activitate a omului, cu semnificaţie socială. De aceea, în cadrul lor, locul principal îl ocupă sistemul de motive şi de sarcini pe care omul şi le pune sieşi, însuşirile caracterului său care condiţionează faptele, adică acţiunile în care se realizează sau se exprimă atitudinea omului faţă de alţi oameni, şi capacităţile, adică însuşirile care-l fac pe el apt pentru formele de activitate social-utilă, închegate în cursul istoriei.

Nu este nevoie să ne oprim aici asupra istoriei noţiunii de persoană. Ea este elucidată într-o serie de lucrări ale lui Trendelenburg, Rheinfelder, şi ale altora[1]. O analiză sumară a lor o dă Allport[2]. La început, potrivit acestor cercetări, cuvîntul „persoană" avea — la etrusci — semnificaţia de mască pe care o îmbracă actorul; apoi a căpătat semnificaţia de actor şi de rol al actorului. La romani cuvîntul *persona* nu se întrebuinţa altfel decît în contextul *persona patris, regis, accusatoris* (persoana tatălui, a împăratului, a acuzatorului etc.).

Referindu-se la cercetarea lui Trendelenburg în care s-a stabilit acest lucru, K. Bühler observa că acum noţiunea de persoană s-a schimbat în mod radical: ea semnifică nu funcţia socială a omului, ci esenţa lui internă (Wesenart). Dar nu este justă nici opoziţia pur *exterioară* dintre esenţa internă şi funcţia socială a persoanei umane pe care o stabileşte, în mod metafizic, K. Bühler. Desigur, persoana umană nu poate fi identificată direct cu funcţia sa socială, juridică sau economică. Astfel, persoană juridică poate fi nu numai omul ca individ, ca persoană; iar omul (individul, persoana) poate să nu apară în calitate de persoană juridică şi, în orice caz, el niciodată nu există doar ca persoană juridică, ca funcţie juridică personificată. După cum, în domeniul economiei politice, Marx vorbind despre „măştile de caracter economice" care „nu sînt decît personificări ale raporturilor economice pe care

---

[1] A. Trendelenburg, *Zur Geschichte des Wortes „Person"*. „Kantstudien", 1908, 13, S. 4—5; Rheinfelder, *Das Wort „Person"*, Zsch f. Roman. Phil., 1928, Beiheft, 77, S. 22—23.

[2] G. W. Allport, *Personality. A psychological Interpretation*, Ch. II, Defining Personality, 1937, pp. 24—54.

aceste persoane le reprezintă atunci cînd se întîlnesc"[1], relevă imediat apoi, neîndreptățirea considerării persoanelor *doar* ca pe niște categorii sociale personificate și nu ca indivizi[2].

Totuși, din acea imagine a persoanei pe care o cuprindea semnificația originară a acestui cuvînt, desemnînd rolul pe care îl joacă actorul în piesă și, deci, omul în viață, noi reținem o trăsătură esențială. Ea constă în definirea persoanei prin relațiile sale cu lumea înconjurătoare, cu ambianța socială, cu alți oameni. Aceste relații se realizează în activitatea oamenilor, acea activitate reală, prin intermediul căreia oamenii cunosc natura și societatea și le schimbă. Persoana nu poate fi izolată, sub nici un motiv, de rolul pe care îl joacă ea în viață. Importanța persoanei este determinată nu atît de însușirile pe care ea, ca atare, le posedă, cît mai ales de importanța acelor forțe istorico-sociale, al căror purtător apare ea, de importanța acelor fapte reale, pe care ea le săvîrșește datorită lor. Distanța care desparte personalitatea istorică de un om de rînd nu este determinată de corelația capacităților lor naturale, luate în sine, ci de importanța faptelor, pe care omul, devenit personalitate istorică, le-a săvîrșit nu numai în virtutea capacităților sale naturale inițiale, ci și în virtutea împrejurărilor dezvoltării istorice și ale propriei sale vieți. Raportul dintre dimensiunile unei personalități istorice date cu cele ale unui om de rînd o determină rolul istoric de mare militant al celei dintîi și nu capacitățile sale luate izolat. Reducerea acestor deosebiri de proporții, între personalitatea istorică și un om simplu din popor, exclusiv la deosebirea premiselor lor naturale reflectă acea opoziție falsă care se face între geniu și mulțime și creează perspective nejuste în aprecierea posibilităților fiecărui om.

Persoana se formează în interacțiunea omului cu lumea înconjurătoare. În interacțiunea cu lumea, în activi-

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, pp. 120—121.

[2] „Încurcătura în care ne aflăm provine poate din faptul că am considerat persoanele ca simple categorii *personificate* și nu ca *indivizi*". (*Ibidem*, p. 192).

tatea pe care o desfăşoară, omul nu numai că se manifestă, dar se şi formează. De aceea, activitatea omului capătă o importanţă fundamentală pentru psihologie. Persoana umană, adică realitatea obiectivă desemnată prin noţiunea de persoană care apare în această calitate, este, la urma urmelor, individul real, omul viu, care acţionează. (Nu există nici un fel de persoană nici ca structură psihofizică „neutră" (W. Stern), nici ca structură pur spirituală (Klages) şi nici o ştiinţă specială a „persoanei" astfel înţelese).

În calitatea sa de persoană, omul apare ca „unitate" a sistemului relaţiilor sociale, ca purtătorul lor real. În aceasta constă sensul pozitiv al punctului de vedere care afirmă că *noţiunea* de persoană este o categorie *socială*, iar nu una psihologică. Dar aceasta nu exclude posibilitatea ca însăşi persoana, ca realitate, ca fragment al realităţii, posedînd însuşiri variate — şi naturale, nu numai sociale — să devină obiect de studiu al diferitelor ştiinţe, fiecare din ele studiind-o în relaţii specifice. Printre aceste ştiinţe intră în mod obligatoriu şi psihologia, pentru că nu există persoană fără psihic şi cu atît mai puţin fără conştiinţă. Prin aceasta nu trebuie să se creadă că aspectul psihic al persoanei se alătură celorlalte; fenomenele psihice se împletesc organic cu întreaga viaţă a persoanei, întrucît funcţia vitală a tuturor fenomenelor şi proceselor psihice constă în reglarea activităţii oamenilor. Fiind condiţionate de influenţele externe, procesele psihice determină conduita, mijlocind dependenţa conduitei subiectului de condiţiile obiective[1].

Omul este o individualitate în virtutea însuşirilor specifice, individuale, irepetabile pe care le conţine; omul este o persoană în virtutea faptului că îşi determină în mod

[1] Se afirmă adesea că persoana nu face parte din sfera psihologiei. Aceasta, desigur, este adevărat în sensul că persoana, în ansamblu, nu este structură psihologică şi de aceea nu poate fi numai obiectul psihologiei. Dar dacă este adevărat că persoana, astfel considerată, nu face parte din sfera psihologiei, nu e mai puţin adevărat şi faptul că fenomenele psihice intră în mod necesar în alcătuirea persoanei: de aceea fără aportul psihologiei nu se poate studia multilateral persoana.

conştient atitudinea sa faţă de lumea înconjurătoare. Omul este o persoană, pentru că are o anumită înfăţişare.* Omul este persoană în cel mai înalt grad, atunci cînd manifestă minimum de neutralitate, de indiferenţă şi maximum de „partinitate" faţă de tot ceea ce are o semnificaţie socială. De aceea, pentru om, ca *persoană*, o importanţă fundamentală are *conştiinţa* nu numai sub aspectul cunoaşterii, dar şi ca atitudine. Fără conştiinţă, fără capacitatea de a ocupa în mod conştient o anumită poziţie nu există persoană.

Subliniind rolul conştiinţei trebuie, în acelaşi timp, să ţinem seama de numeroasele planuri ale psihicului, de desfăşurarea proceselor psihice la niveluri diferite. Abordarea plată, pe un singur plan a psihicului persoanei este întotdeauna o abordare superficială, chiar dacă, în felul acesta, este avut în vedere un anumit „strat profund". Integritatea profilului psihic al omului se păstrează, atunci cînd el este abordat pe mai multe planuri, datorită legăturilor reciproce ale tuturor însuşirilor şi tendinţelor lui, uneori contradictorii.

Teza desfăşurării proceselor psihice la mai multe niveluri are o însemnătate fundamentală pentru înţelegerea structurii psihologice a persoanei însăşi. Îndeosebi, problema persoanei, ca subiect psihologic, este direct legată de corelaţia proceselor involuntare cu aşa-numitele procese voluntare. Subiectul, în sensul specific al cuvîntului (ca „Eu"), este subiectul activităţii conştiente, voluntare. Nucleul lui îl formează stimulările conştiente — motivele acţiunilor conştiente. Fiecare persoană este subiect în sensul „Eu"-lui, dar noţiunea de persoană, în contextul psihologiei, nu poate fi redusă la noţiunea de subiect în acest sens specific, îngust. Conţinutul psihic al persoanei umane nu este epuizat de motivele activităţii conştiente; el mai cuprinde diversitatea tendinţelor care nu au devenit conştiente a stimulărilor activităţii lui involuntare. „Eul", ca subiect, este un produs suprem, inseparabil de ansamblul pe multe planuri al tendinţelor care, laolaltă, alcătuiesc

---

* Joc de cuvinte intraductibil: în limba rusă, persoană= личность, iar faţă, înfăţişare= лицо

profilul psihologic al persoanei. Caracterizarea generală a persoanei trebuie să ţină seama şi de „ideologia" ei, de ideile pe care omul le adoptă în calitate de principii, pe baza cărora el apreciază faptele sale şi ale celorlalţi, idei determinate de anumite stimulări care însă nu apar de la sine ca stimulări ale activităţii lui. În psihologia persoanei intră studierea tuturor acestor formaţiuni în conexiunea lor reciprocă.

Considerarea exhaustivă a tuturor proceselor psihice — a percepţiei, gîndirii (şi nu numai a sentimentelor, să spunem) — trebuie să cuprindă şi aspectul personal, al motivării activităţii respective, adică să scoată în evidenţă atitudinea persoanei faţă de problemele care îi stau în faţă. Dar aceasta nu înseamnă nicidecum că percepţia, gîndirea etc. pot fi considerate doar ca manifestări particulare ale atitudinii, alta de la caz la caz, a persoanei faţă de situaţie. În analiza proceselor psihice nu poate fi ignorată dinamica acestor relaţii, dar nici nu se poate reduce totul la această dinamică a relaţiilor, excluzîndu-se statica însuşirilor relativ stabile. A dizolva totul în dinamica relaţiilor personale, înseamnă a ignora existenţa însuşirilor umane stabile, apărute şi consolidate în cursul istoriei. A reduce întreaga psihologie la dinamica relaţiilor persoanei cu lumea înconjurătoare, nu e mai just şi mai puţin unilateral decît a o ignora cu totul, decît a te limita doar la considerarea însuşirilor stabile. De exemplu, percepţia nu poate fi privită numai ca o expresie a atitudinii omului faţă de ceea ce se percepe, neluînd în considerare legităţile psihofiziologice ale sensibilităţii, ale activităţii aparatelor receptoare, comune tuturor oamenilor şi situaţiilor. Este greşită afirmarea integralităţii şi a dinamicii, dacă prin aceasta se ignorează orice element static (tot ceea ce este stabil) şi orice relativă independenţă a părţilor (a analizatorilor etc.) Considerarea aspectului personal este necesară în studiul percepţiei, gîndirii etc., căci fără a ţine seama de el nu poate exista studiu exhaustiv, concret al nici unui proces; cu toate acestea, aspectul personal reprezintă doar unul şi a-l considera ca fiind unicul, înseamnă a închide calea descoperirii tuturor aspectelor

şi, în primul rînd, a celor mai generale legităţi ale activităţii psihice.

În cadrul proceselor psihice, ca şi în cadrul însuşirilor psihice ale persoanei există însuşiri mai generale şi însuşiri mai speciale. Punerea în evidenţă atît a unora, cît şi a celorlalte este o îndreptăţită sarcină a cercetării. Tocmai în funcţie de însuşirile care urmează a fi studiate, cercetătorul trebuie să aleagă condiţiile în care va apare pe primul plan fie aspectul mai general, fie acela mai special.

De obicei, la psihologia persoanei se raportează în primul rînd, ansamblul însuşirilor psihice ale omului (îndeosebi ale însuşirilor caracterului şi capacităţilor) care se află în interdependenţă şi intercondiţionare, ca şi în raporturi determinate de subordonare. (Esenţial este nu numai răspunsul la întrebarea: ce însuşiri psihice posedă omul, dar şi rolul — principal sau auxiliar — pe care îl joacă fiecare din ele, în structura generală a unei anumite persoane).

Totuşi nu este adevărată concepţia potrivit căreia psihologia persoanei, care s-ar reduce la ansamblul însuşirilor sale psihice, şi psihologia proceselor psihice ar forma două domenii diferite. Conceperea psihologiei persoanei, ca fiind izolată de studierea proceselor psihice, şi conceperea proceselor psihice ca funcţii abstracte, izolate de persoană, sînt două laturi ale aceleiaşi concepţii greşite. În realitate, nu se poate construi nici teoria însuşirilor psihice ale omului, separat de studierea activităţii lui psihice, nici teoria activităţii psihice, a legităţilor desfăşurării proceselor psihice, fără a se lua în considerare dependenţa acestora de însuşirile psihice ale persoanei.

Lipsa de justificare a unei asemenea separări apare evidentă atît în teoria capacităţilor, cît şi în studiul caracterului. Neajunsul principal al cercetărilor tradiţionale asupra intelectului constă tocmai în izolarea lor de psihologia gîndirii. În experienţele testologice asupra intelectului, considerat capacitate, se porneşte de la rezultatul obţinut de subiect şi se ignorează procesul care duce la obţinerea lui. Desigur, rezultatul activităţii trebuie luat în considerare, dar în sine, el nu este un indiciu univoc pentru studiul intelectului şi al capacităţilor. Din punct

de vedere psihologic, rezultatul este esenţial pentru persoană, pentru diagnosticarea ei, tocmai ca o expresie finală a procesului, a activităţii intelectuale. Numai ţinînd seama de aceasta se poate judeca, în funcţie de rezultatul obţinut de subiect, pe baza indicaţiilor pe care le procură experienţa, felul în care un anumit om gîndeşte, dacă în general gîndeşte. (Chiar numai aceste consideraţii arată de ce şi sub ce aspect este nesatisfăcătoare diagnosticarea testologică).

Nu numai diagnosticarea, dar nici formarea capacităţilor, ca atare, n-ar fi posibilă, dacă însuşirile, capacităţile persoanei ar fi separate de procesele psihice, de activitatea ei: direcţiile şi rezultatele activităţii omului, — de cunoaştere, estetică etc., — consolidate şi, pentru a spune astfel, cristalizate în om, intră, după cum am văzut, în însăşi structura capacităţilor sale.

Tot aşa stau lucrurile şi cu trăsăturile de caracter. Fiecare trăsătură de caracter reprezintă întotdeauna tendinţa către săvîrşirea, în condiţii determinate, a anumitor fapte. Rădăcinile caracterului omului şi cheia formării lui constă în stimulările şi motivele activităţii sale. Motivul sau stimularea la o faptă sau alta, condiţionate de o situaţie, constituie tocmai trăsătura de caracter a persoanei în geneza ei. De aceea, încercarea de a crea din caracteriologie o disciplină aparte, separată de psihologie, reprezintă o cale eronată.

Cu atît mai puţin pot fi izolate de procese stările psihice mai dinamice ale persoanei. Stările psihice ale omului sînt un efect dinamic direct al activităţii lui, acesta fiind fondul pe care ele se formează. Acestea sînt, în primul rînd, stările afective legate de reuşita sau nereuşita acţiunilor. Dinamica acestor stări şi legităţile care le prezidează constituie, fără îndoială, o componentă importantă a psihologiei persoanei, evident, inseparabilă de dinamica proceselor psihice. La rîndul lor, acestea nu pot fi izolate de însuşirile psihice şi stările persoanei, de corelaţia rezultatelor persoanei cu nivelul exigenţelor ei, format în cursul activităţii anterioare (E. Lewin). Izolarea însuşirilor psihice de procesele psihice şi, prin aceasta, de activitatea care este reglată prin intermediul lor, ascunde ideea de-

terminării exclusiv lăuntrice a conduitei omului; dimpotrivă, izolarea proceselor psihice de însuşirile psihice şi de stările persoanei ascunde negarea rolului condiţiilor interne în determinarea proceselor psihice. Semnificaţia pe care o are persoana, tocmai în calitate de ansamblu al condiţiilor interne ale tuturor proceselor psihice, exclude o astfel de izolare a proceselor psihice de persoană, de însuşirile şi de stările ei. Izolarea însuşirilor de procesele psihice este un rezultat arbitrar al ruperii condiţiilor externe de cele interne, rezultat proiectat în interiorul psihicului.

Concepţia generală potrivit căreia cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne, concepţie care, în ultimă instanţă, determină felul cum studiem psihologia persoanei umane, determină şi înţelegerea căilor dezvoltării sale psihice.

Graţie faptului că acţiunea cauzelor externe se exercită numai prin intermediul condiţiilor interne, condiţionarea externă a dezvoltării persoanei se combină în mod necesar cu „spontaneitatea" dezvoltării ei. Întreaga psihologie a persoanei în curs de formare este condiţionată într-un fel sau altul dinafară, dar nimic din dezvoltarea ei nu se poate deduce direct din influenţele externe. Condiţiile interne, formîndu-se sub influenţa celor externe, nu reprezintă, totuşi, proiecţia lor nemijlocită, mecanică. Încheginduse şi modificîndu-se în procesul dezvoltării, însesi condiţiile interne determină acea sferă specifică de influenţe externe care se pot exercita asupra unui anumit fenomen. Această teză generală are o mare însemnătate pentru înţelegerea dezvoltării persoanei. Legile dezvoltării persoanei, dezvoltare condiţionată din exterior, sînt legi interne. De la această teză trebuie să pornească adevărata rezolvare a celor mai importante probleme ale dezvoltării şi învăţării, ale dezvoltării şi educaţiei.

Pornindu-se de la concepţia mecanicist-naivă după care influenţele pedagogice s-ar proiecta direct în copil, se elimină necesitatea de a ne ocupa în mod special de dezvoltarea, de formarea copilului, necesitatea de a organiza în aşa fel activitatea pedagogică, încît învăţarea să obţină un efect instructiv, să dea nu numai cunoştinţe, dar

să dezvolte şi gîndirea, iar educaţia nu numai să înarmeze cu reguli de conduită, dar să formeze şi caracterul, atitudinea interioară a persoanei faţă de influenţele care se exercită asupra ei. Abordarea nejustă a acestei probleme şi nesoluţionarea ei în pedagogia noastră constituie una din piedicile esenţiale în opera de educare a tinerei generaţii.

Ca de obicei, şi aici, o problemă teoretică cu adevărat mare, are în mod necesar, un revers practic, vital.

De fapt orice cunoaştere, cît de teoretică, are şi nu poate să nu aibă legătură cu viaţa, cu practica, cu soarta oamenilor, întrucît, în calitate de cunoaştere, ea ne dezvăluie realitatea şi condiţionează posibilitatea de a acţiona asupra ei. Aşadar, cunoaşterea teoretică reprezintă şi ea o cunoştinţă practică, dar cu o perspectivă mai îndepărtată şi mai largă. Datorită acestei legături cu practica, orice cunoaştere teoretică are raport direct cu soarta oamenilor. De aceea, atitudinea faţă de ştiinţă este în acelaşi timp şi atitudinea faţă de om; ea are, prin urmare, şi un aspect moral. A înţelege omul pentru a-l perfecţiona, aceasta este adevărata menire a psihologiei. Tocmai acesta este scopul pentru care trebuie să înţelegem modul în care fenomenele psihice se integrează în viaţa omului şi sub aspectul condiţionării lor de către împrejurările vieţii sale şi ca factori care condiţionează activitatea sa, prin intermediul căreia el schimbă aceste împrejurări; dar aceasta este o parte a unei probleme mai generale asupra locului psihicului în conexiunea universală a fenomenelor lumii materiale. Aci, sub această formă ne-a apărut nouă problema, fundamentală pentru filozofie, a raportului dintre existenţă şi conştiinţă.

CONCLUZII

Dintre toate problemele pe care universul le ridică gîndirii omeneşti, aceea a însăşi naturii gîndirii, a conştiinţei şi, în genere, a psihicului este cea mai dificilă. Din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre, problema naturii psihicului şi a locului acestuia în conexiunea universală a fenomenelor este principala arenă de luptă a concepţiilor despre lume. Din cauza complexităţii fenomenelor psihice, rezolvarea acestei probleme i-a solicitat gîndirii omeneşti eforturi milenare.

Noi am abordat analiza acestei probleme urmărind relaţiile de bază în care psihicul este inclus în mod real, pentru a descoperi în ce calitate, cu ce caracteristică apare în fiecare din diferitele sisteme de legături.

Rezolvarea problemei referitoare la natura psihicului şi la locul său între celelalte fenomene se complică într-o măsură importantă prin generalizarea nejustificată, prin universalizarea determinărilor psihicului ca ideal, subiectiv etc., care în realitate caracterizează psihicul într-un anumit sistem de relaţii, astfel încît, aceste determinări se extind asupra unor sfere de relaţii cu care, în fond, nu au nici o legătură. Drept exemplu poate servi transferarea contradicţiei subiectiv-obiectiv, caracteristică psihicului în relaţia sa gnoseologică cu realitatea obiectivă, asupra corelaţiei psihicului cu fiziologicul, ceea ce duce în mod inevitabil la negarea posibilităţii cunoaşterii obiective a psihicului şi la afirmaţia că doar aspectul fiziologic al activităţii de reflectare a creierului ar fi accesibil cunoaşterii ştiinţifice obiective. În fond, în cadrul fiecărui sistem de corelaţii esenţial pentru el, psihicul apare într-o formă deosebită şi

avînd o caracterizare noţională specifică. Considerarea uneia din aceste caracteristici drept universal-valabilă pentru psihic, extinderea ei de la un sistem de relaţii în care se manifestă psihicul asupra tuturor celorlalte sisteme constituie o frînă serioasă în calea rezolvării „problemei psiho-fizice".

Ideea eronată a scindării dualiste a lumii se explică, înainte de toate, prin nejustificata extindere, asupra tuturor corelaţiilor în care se manifestă psihicul, a opoziţiei gnoseologice dintre psihic, sub aspectul cunoaşterii, şi materie, ca realitate obiectivă. Este indiscutabil că psihicul prin orice aspect al său se deosebeşte calitativ de toate celelalte însuşiri ale lumii materiale. Însemnătatea acestui specific calitativ al psihicului naşte tendinţa de a opune psihicul tuturor lucrurilor existente şi, prin această opoziţie de a separa lumea în două. Însă o astfel de opoziţie care duce la dedublarea lumii este cu totul nejustificată. În acelaşi timp, corelatul căruia i se opune psihicul este deseori determinat greşit. În formularea aşa-numitei probleme psiho-fizice, psihicul se opune fizicului. Dar adesea fizicul este substituit materiei în genere, iar astfel, opoziţia dintre psihic şi fizic se transformă în opoziţia dintre psihic şi materie. De fapt, în dezvoltarea lumii materiale apar una după alta însuşirile sale mecanice, fizico-chimice, biologice, în speţă fiziologice.

Ontologic, psihicul apare mai întîi de toate ca o verigă în seria diferitelor însuşiri ale lumii materiale, în seria activităţilor sau manifestărilor diferitelor forme ale materiei. De aceea nu există nici un temei nici pentru a izola aspectul fizic şi nici pentru a-i opune psihicul tocmai lui. Psihicul şi fizicul, ca atare, în calitate de verigi ale seriei de însuşiri sau manifestări ale lumii materiale, nu sînt opozabile unul altuia. Nu e necesar, de asemenea, să opunem psihicul ca activitate specifică a materiei, aflate pe o treaptă superioară de dezvoltare, lumii materiale, în întregime: psihicul este una din formele de activitate a uneia din formele lumii materiale.

Opoziţia dintre psihic şi material este justă din punct de vedere gnoseologic cînd materialul apare în calitate de realitate obiectivă, iar psihicul în calitate de subiectiv şi

de ideal; în această privinţă psihicul şi materialul se opun unul celuilalt. *Idealul* este expresia *finală* a activităţii psihice; imaginea, ideea, mai ales cînd sînt obiectivate în cuvînt, apar ca fiind relativ separate de activitatea psihică. Activitatea psihică a omului este *ideală*, întrucît ea este *spirituală*, întrucît ea a colectat, a inclus un anumit conţinut *de idei*.

Specificul calitativ al psihicului şi opozabilitatea psihicului, sub aspect gnoseologic, existenţei materiale, ca realitate obiectivă, nu exclude unitatea „ontologică" a existenţei înăuntrul căreia apar iniţial relaţiile de cunoaştere ale subiectului faţă de lume şi, totodată, opoziţia dintre psihic, în calitate de ideal, de subiectiv, şi existenţa materială, ca realitate obiectivă — sfera relativă şi limitată tocmai a acestor relaţii gnoseologice.

Unitatea lumii, bazată pe materialitatea ei, se exprimă, în primul rînd, prin caracterul general al însuşirii reflectării unor fenomene de către altele, însuşire comună pentru toate sferele de interacţiune din lumea materială. În fiecare sferă de interacţiune, efectul reflectării apare concret în alte fenomene. Ca să descoperim aceste forme concrete de manifestare a reflectării în fiecare sferă specifică de interacţiune e necesară o cercetare specială pentru fiecare caz în parte. Aici e suficient să indicăm forma generală a acestei reflectări; ea constă în faptul că orice acţiune a unui fenomen asupra altuia se reflectă prin însuşirile interne ale fenomenului asupra căruia se exercită acţiunea respectivă. Apărînd mai întîi în calitate de caracterizare ontologică generală a existenţei, teoria reflectării capătă apoi un conţinut specific ca teorie a cunoaşterii.

Unitatea lumii materiale se manifestă şi prin extinderea legilor mai generale ale sferelor elementare, „inferioare", ale existenţei asupra tuturor domeniilor „superioare", ceea ce nu exclude prezenţa în aceste domenii a unor legităţi specifice. Un aspect particular al acestei situaţii generale este ex-

tinderea legităţilor fiziologice ale neurodinamicii asupra fenomenelor psihice.

Cu toată opoziţia, caracteristică planului gnoseologic, dintre obiectiv şi subiectiv, unitatea existenţei continuă să se păstreze şi aici. Această unitate se bazează pe legătura indisolubilă dintre conţinutul gnoseologic al percepţiei, sau al gîndirii, cu obiectul respectiv; prin conţinutul său gnoseologic, percepţia este forma existenţei reflectate a lucrurilor şi fenomenelor lumii materiale. Nu există imagini separate de lucruri, există doar imagini ale lucrurilor. Imaginea nu este un obiect ideal care există independent de obiect, de lucrul material, ci este imaginea obiectului, imaginea lucrului. A afirma că percepţia este imaginea lucrului înseamnă a respinge ideea unei imagini ca lucru ideal, existînd izolat, independent de lucrurile materiale şi fără nici o legătură cu ele. Noţiunea este „imaginea" realităţii obiective. Aceasta înseamnă că procesul psihic al gîndirii, în expresia sa finală, prin „produsele" sale (noţiunile), trece în sfera cunoaşterii obiective — aritmetice, geometrice, fizice etc. — şi că noţiunile reprezintă şi un produs al activităţii de gîndire a oamenilor şi conţinutul obiectiv al cunoaşterii, reflectarea existenţei, forma reflectată a existenţei. *Monismul materialist se păstrează şi pe planul gnoseologic.*

Activitatea psihică a subiectului nu este ceva pur subiectiv; ea nu se raportează la lumea obiectivă, ca la ceva exterior, străin de ea. Lucrurile şi fenomenele lumii materiale reprezintă cauza însăşi a apariţiei proceselor psihice, deoarece acestea apar ca rezultate ale acţiunii lucrurilor asupra organelor de simţ, asupra creierului, respectiv asupra activităţii neuro-reflexe.

Nici aici *nu ne este permis să corelăm din exterior activitatea psihică cu creierul, cu activitatea nervoasă materială a creierului; însăşi activitatea psihică este în acelaşi timp activitate nervoasă, adică activitate nervoasă superioară.*

Activitatea psihică de reflectare fiind, în acelaşi timp, activitate neuro-reflexă a creierului apare în procesul in-

teracțiunii individului cu lumea și servește pentru înfăptuirea acestei interacțiuni. Activitatea psihică, fiind condiționată de influențele lumii externe, condiționează, la rîndul ei, comportarea individului. În acest mod, activitatea psihică este inclusă în interacțiunea generală a fenomenelor și ca un fapt condiționat și ca un factor de condiționare. Așadar, nici aici nu este posibil să se detașeze psihicul, eliminîndu-se fenomenele psihice din cadrul corelației generale a fenomenelor lumii. Omul, fiind o ființă conștientă, cu tot specificul său irepetibil și incomparabil, se află într-o unitate deplină cu lumea.

Rolul pe care îl joacă fenomenele psihice în viața și activitatea oamenilor este legat de acel fapt fundamental, că o dată cu dezvoltarea activității psihice, lumea, care la început acționează asupra organismului ca o totalitate de excitanți, apare în fața omului ca o totalitate de obiecte și împrejurări obiective, ca o realitate obiectivă accesibilă contemplării. În același timp are loc trecerea de la reacții simple provocate de anumiți stimuli, la acțiuni cu obiectele și, în raport cu oamenii, la fapte.

Premisele esențiale ale comportării umane, ale vieții și istoriei omenești, se constituie prin trecerea de la reacțiile oarbe, provocate de diferiți excitanți, la acțiunile conștient-orientate asupra obiectelor, care, datorită acțiunilor și activității de cunoaștere desfășurate de om, i se dezvăluie acestuia din ce în ce mai profund. Aci, în special, se află una din condițiile activității practice conștiente care pune obiectele în interacțiune, grație căreia se ajunge la o cunoaștere tot mai profundă și obiectivă a lor. Pe măsură ce transformă lumea, oamenii ajung la reflectarea ei conștientă tot mai deplină, conștiința omului cuprinzînd tot mai complet lumea în interacțiunea fenomenelor sale; conștiința umană devine din ce în ce o conștiință de sine a lumii; lumea se cunoaște pe sine prin om.

Cunoașterea progresivă a lumii, care se desăvîrșește în procesul transformării sale, dezvăluie, la rîndul ei, posibilități tot mai largi pentru continua ei transformare,

pentru transformarea naturii și societății, pentru făurirea conștiinței oamenilor lumii noi și a relațiilor noi dintre oameni. Am observat faptul condiționării conduitei umane, a activității, de către conștiință și că activitatea oamenilor transformă natura și reorganizează societatea. În felul acesta, în toate domeniile asupra cărora se extinde activitatea omului, în lanțul infinit de evenimente din viața lumii și din istoria societății, care sînt provocate pe cale conștientă, conștiința intervine ca un factor de condiționare. Așadar, pe baza unității fundamentale a lumii și în limitele acestei unități, apare evidentă însemnătatea schimbărilor pe care le introduce în lume apariția și dezvoltarea conștiinței umane, ca produs al procesului evoluției universale și al istoriei.

INDICE TEMATIC

Abstracție — 131—152, 167—170, 181, 254—255
— abstracția ca separare a esențialului — 131—133, 142—143, 169—170, 181
— abstracția și analiza — 131—133, 143—144, 146—149, 165, 168, 172, 182
— abstracția și generalizarea — 172, 174, 178, 183
— abstract și concret — 135—139, 143—144, 148—150
Activitatea omului — 300—306, 309
— activitatea practică și cea teoretică — 66—68, 290, 298, 303
— și procesele psihice — 300—303
— rolul proceselor psihice în reglarea activității omului — 214, 217, 268, 270, 286—299, 310—321, 347, 380
— reglarea efectorie și stimulatorie a activității — 311—318, 343, 347—348
Adevăr — 47, 48, 71—73, 77—81, 88, 189

Analiză
— și sinteza — 131—152, 164, 165, 202—206, 252—256
— concepția psihologică a abstracției: relația acesteia cu analiza logică și cu cea fiziologică — 252—256
— formele analizei — 143—144, 146—147, 165—168, 196, 242—243, 253—255, 258
— analiza și abstracția — 131—134, 143, 146—148, 165, 168, 169—170, 181
Antipsihologism — vezi *Psihologism și antipsihologism*

Asociație
— înțelegerea asociației în lumina teoriei reflexelor — 239, 248—253, 275—276
— teoria asociaționistă empirică — 248—252, 275—276

Atenție
— ca reglare gnosică a activității — 318—321

Autoobservare și introspecție — 82—86

Capacitate
— legătura dintre capacități și însușirile generale ale oamenilor; capacitățile și particularitățile individuale — 342, 355—359
— și activitatea — 341, 346—363, 372, 373
— legătura dintre capacitate și reglarea efectorie a activității — 340—341, 343, 347, 367
— mecanismul reflex al formării capacităților — 340—342, 346—347, 361
— legătura dintre capacități și particularitățile activității nervoase superioare — 345—346, 359—361
— psiho-morfologismul și teoria capacităților — 362—363

— capacitățile naturale ca produs al dezvoltării sociale — 359—362

Caracter

— legătura dintre caracter și reglarea stimulatorie a conduitei — 343, 347—348, 367, 373

Conștiință

— conștiința ca reflectare conștientă (conștientizare) și ca cunoaștere — 48—49, 262, 305, 321—328, 380
— apariția conștiinței — 322, 323, 380
— legitățile generale ale procesului de reflectare conștientă (ale conștientizării) — 321—322
— și psihicul — 261, 322, 326—327
— inconștient și neconștient — 326—328, 370
— unitatea elementului gnosic cu cel afectiv în conștiință — 11, 310
— rolul conștiinței în reglarea conduitei — acțiuni conștiente, determinarea lor — 331—340
— problema determinării conduitei conștiente — 332—340, 381
— și gîndirea — 329
— și limba — 323—325
— conștiința de sine — 322—323
— teoria conștiinței — 322—326

Determinism

— concepția marxist-leninistă a determinismului — 15, 20, 39, 52, 78—79, 157, 159, 211—213, 230—232, 268, 274—275, 286—287, 332—338, 364, 365, 374, 379—380
— ca principiu metodologic — 15—21, 39, 159, 211—213, 231—232
— bazele ontologice ale determinismului (corelația și interdependența fenomenelor lumii materiale) — 15—20, 39, 157, 159
— și teoria reflectării — 15—20, 39, 40, 52, 231, 378
— determinarea fenomenelor psihice — 9—10, 14, 15, 18, 20, 39, 117, 231, 235—238, 264, 268—286, 379—380
— rolul fenomenelor psihice în determinarea conduitei — 214, 247, 268, 286—299, 310—321, 380
— și problema personalității — 20, 363—366, 373—374
— problema determinării conduitei conștiente — 331—340
— determinarea gîndirii — 53, 60—63, 117, 196
— ca principiu filozofic al teoriei reflexelor — 14, 15, 39, 210—215, 219—221, 230—232
— concepția mecanicistă a determinismului — 15, 16, 17, 78, 79, 114, 115, 137, 211, 212, 214, 215, 230, 287, 295, 336, 364
— indeterminismul — 78—79, 268, 286—287, 334

Dialectică

— și teoria reflectării — 49—52, 69, 161, 164; vezi de asemenea *Materialismul dialectic* și *Teoria cunoașterii*

Esență — vezi *Fenomen și esență*

Etică — 61—62, 214, 309, 363
— determinismul și problema responsabilității umane — 332—333, 336—340
— libertate și necesitate — 332—340

Fenomen și esență — 127, 128, 131—133, 136—137, 143, 145—146, 149, 158—164, 173—175

Generalizare — 128, 167, 170—174, 177, 178, 182—185, 190, 203—206, 254, 255, 259

— formele generalizării — 170 173, 182, 183
— generalul ca ceea ce e comun și ca esențialitate — 172, 173, 174, 182
— generalul și particularul — 128, 146, 150, 174—175, 182—185, 189, 195
— dependența generalizării de analiză și de sinteză — 172, 177—178, 182
— generalizarea și abstracția — 173, 174, 177—178, 181, 182
— generalizarea și cunoașterea teoretică — 185—189
— generalizarea și noțiunea; definiția noțiunii; definiția prin abstracție; definiția constructivă (genetică) — 173, 174, 177—182
— generalizarea relației și așanumitele sisteme formale — 173, 179, 188—195
— teoria generalizării — 171, 172, 175—177

Gîndire

— caracterizarea generală a gîndirii; specificul gîndirii umane; gîndire și cunoaștere — 41, 52—53, 55—68, 87—90, 116—117, 130—131, 143—144, 151—156, 164, 186—189, 195, 196, 207—208, 253—257, 329
— subiectivitatea și obiectivitatea gîndirii — 86—88, 128—130, 154—157
— procesul gîndirii ca obiect al psihologiei — 58—69, 254—260, 301, 302, 306—309, 372—373, 379
— procesul și operațiile gîndirii — 58—67, 255—256, 257
— ca activitate umană de cunoaștere — 302—303, 309, 371
— și percepția; necesitatea obiectivă a trecerii de la percepție la gîndire — 86—90, 117—118, 151—157, 160—161, 253—254, 255
— și activitatea practică — 66—67, 134—135, 157, 166, 171—172
— ca activitate reflexă a creierului; determinarea gîndirii — 41, 61—64, 117, 196, 228, 253—254
— gîndirea ca activitate analitico-sintetică — 53, 131—135, 143—144, 165, 253—257; vezi de asemenea *Analiză, Sinteză, Abstracție* și *Generalizare*
— cunoașterea teoretică și raționamentul, introducerea unor noi premise în desfășurarea raționamentului — 186—196
— limbă și limbaj — 196—207
— psihologia gîndirii și logica — vezi *Logică*

Ideal — vezi *Psihic* ca ideal

Imagine

— imagine și obiect; imaginea și activitatea de reflectare — 13—14, 41—56, 90—93, 244—246, 262, 272—273, 307—310, 327, 378—379
— teoria imaginii în realismul reprezentativ — 41—51
— formarea imaginii în activitatea reflexă a creierului — 50, 243—246
— rolul imaginii în reglarea activității — 244—246, 310—312; vezi de asemenea *Teoria cunoașterii*

Introspecție — vezi *Autoobservare și introspecție*

Lege — 133—144, 148—150, 155
— legile generale și specifice, corelația lor — 18—21, 265, 266, 378

Logică

— obiectul și sarcinile ei; logica și psihologia gîndirii — 57—68, 255

— noțiunea — 133, 136, 137, 140, 143, 148, 152, 157, 159, 173, 174, 180, 181, 187, 188
— deducția, silogismul — 183—195
— cunoașterea teoretică și raționamentul, introducerea de noi premise în cursul raționamentului — 186—196; vezi de asemenea *Analiză*, *Sinteză*, *Abstracție* și *Generalizare*

Memorie — 253, 263, 271—272, 273—274, 275—276, 301, 306

Motiv — 288, 302, 307, 310—312, 314—315, 316, 331, 343, 347, 367, 370, 373

Obiect și subiect — 12, 52, 69—73, 189, 261, 262, 274—275, 301—302, 322, 334—339, 370
— obiectiv și subiectiv — vezi *Psihic* ca subiectiv și obiectiv

Percepție
— caracterizarea psihologică și cea gnoseologică a percepției (percepția și experiența senzorială — 13, 14, 41—46, 50, 88—94, 102, 105, 106, 108—110, 114, 117—120, 124—129, 224, 262
— subiectivitatea și obiectivitatea percepției — 79—81, 87—88, 127—130, 151—157
— problema calităților „primare" și „secundare" — 74—76
— analiza, sinteza, abstracția și generalizarea în percepție — 94, 95, 116—120, 123—124, 128, 166—170, 253—255, 258
— obiectualitatea percepției — 91—105, 108—114
— constanța percepției — 98—99
— natura reflexă a percepției — 117—120, 228, 239—248
— raportul reciproc dintre percepție și acțiune, problema „întăririi" percepției — 117—126, 247—248
— și raportul reciproc dintre analizatori — 95—102
— și senzația — 90—94
— și reprezentarea — 46
— rolul cuvîntului în percepție — 109—110, 113, 120, 123
— și gîndirea; necesitatea obiectivă a trecerii de la cunoașterea senzorială la gîndire — 86—90, 117—118, 127—134, 151—157, 161, 162, 253—254, 258
— determinarea percepției, condiționarea social-istorică a formării percepției umane — 109—110, 114—117, 124, 278—279
— teoria percepției: teoria „datelor senzoriale" (*sense data*); „teoria cauzală a percepției" etc. — 31—32, 42—45, 105—106, 107—108, 110—118

Persoană
— ca obiect al cercetării psihologice — 363—373
— și problema determinării — 20, 363—367, 373—374
— însușirile psihice ale persoanei — caracter, capacitate — 343, 346—349, 366, 372, 373
— condiționarea însușirilor psihice de către diferitele condiții și schimbarea însușirilor psihice în timpuri diferite — 276—286
— însușiri psihice și procese psihice — 300 340—343, 365—366, 371—374.
— concepția caracterului reflex al însușirilor psihice ale persoanei — 340—343
— însușirile generale ale persoanei și particularitățile ei individuale — 276—286, 366, 367, 369—371

— şi activitatea — 368—373
Vezi de asemenea *Motiv*

Psihic

— psihicul ca reflectare a lumii externe — 8—14, 20, 39, 51—52, 57, 69—72, 207—209
— psihicul ca funcţie a creierului — 8—14, 39, 40, 53, 234—238, 301
— ca reflectare a lumii externe şi ca activitate reflexă a creierului — 8—15, 38, 39, 209—215, 231, 245—246, 267, 299, 379—380; vezi de asemenea *Teoria reflexelor*
— procesele psihice şi cele fiziologice (psihicul ca activitate nervoasă superioară) 8—9, 21, 69—71, 210, 211, 214, 215, 221—239, 244—246, 249, 251—253, 260—269, 376—380; vezi de asemenea *Psihic* şi problema psihofizică
— ca ideal — 8—9, 23, 49—63, 69—71, 86—88, 197, 265, 376—380
— ca subiectiv şi obiectiv — 8—9, 48—52, 55—60, 69—88, 275, 376—380
— subiectivitatea psihicului ca aparţinînd unui subiect şi ca neadecvare deplină la obiectul cunoaşterii — 77—81
— locul psihicului în cadrul interdependenţei generale a fenomenelor lumii materiale — 7—21, 39, 265—267, 286, 287, 298, 299, 375, 376—381
— caracteristica „ontologică" şi cea gnoseologică a psihicului — 7—21, 173, 261—262, 376—381
— psihicul şi rolul său în interdependenţele omului cu lumea materială, în viaţa şi practica sa — 12, 39, 85—86, 214, 247, 267, 286, 287, 298, 299, 310, 311, 375, 380—381
— determinarea fenomenelor psihice; condiţionarea istorico-socială a psihicului — 9—12, 14, 15, 20, 39, 115, 116, 231, 235—238, 264, 268—288, 380
— ca proces şi ca activitate — 9, 49—52, 256—258, 260, 300—310
— ca proces şi ca produs — 54, 55, 306—310, 378
— funcţia reglatoare a psihicului; rolul psihicului în reglarea conduitei, reglarea stimulatorie şi cea efectorie; aferentaţia acţiunii şi mişcării de către semnalele senzoriale — 214, 217, 286—299, 310—321, 343, 346—348, 380
— clasificarea proceselor (fenomenelor) psihice; intelectul şi afectul, unitatea lor — 11, 316—317
— însuşirile psihice — 255, 340—343, 371—374
— învingerea înţelegerii subiectiviste a psihicului — 11, 14, 48, 69, 80—86, 207—209, 275
— problema psiho-fizică — 21—38, 267, 288, 299, 376, 377
— teoria interacţiunii — 25, 26
— teoria paralelismului psihofizic — 25—26, 29, 37, 45
— teoria izomorfismului — 26
— epifenomenalismul — 287, 288, 298
Vezi de asemenea *Activitatea omului, Atenţie, Capacitate, Caracter, Conştiinţă, Gîndire, Memorie, Motiv, Percepţie, Persoană, Sentiment, Senzaţie, Trebuinţă, Voinţă*

Psihicul şi materialul, felul cum este înţeleasă corelaţia lor

de către diferitele orientări filozofice

— materialismul: dialectic — 9—21, 38—56, 69, 73, 77, 110, 130, 212, 213, 214, 219, 231, 335, 376—381; mecanicist și metafizic (premarxist) — 18, 26, 37, 51, 69, 72, 273, 287; vulgar (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) — 38

— idealismul (subiectiv și obiectiv; caracterizare generală) — 7, 9, 18, 31—38, 42—50, 53—60, 68, 72, 81—87, 103—108, 110—118, 129, 137, 153, 161, 175—177, 267, 287, 305, 322, 323

— dualismul — 22—30, 32—35, 37, 38, 43—49, 54, 56, 77, 81, 116, 187—192, 226, 234, 255, 266, 267, 287, 333, 377

— curentele filozofiei idealiste contemporane: existențialismul — 72, 81, 112, 158, 159, 162—163; curentul fenomenologic — 112, 161—165, 322—323, 324—325; fenomenalismul — 43, 46, 158, 160, 162; idealismul semantic — 32—33, 89, 110—113, 188, 325; machismul — 26—30, 42, 46, 50; monismul „neutru" (epistemologic) — 27, 28—35, 37, 38, 42, 46, 47, 105, 107 (vezi de asemenea machismul, neorealismul, pragmatismul); neorealismul — 29, 30, 32, 44, 46, 47, 50, 108; pozitivismul — 46, 79, 113, 115, 116, 158, 162, 186, 212, 258, 325; pragmatismul — 28, 29, 32, 34, 46, 50, 112, 113, 121, 212, 258, 273, 325

Psihicul și materialul, felul cum este înțeleasă corelația lor; diferite curente psihologice:

— behaviorismul — 28—34, 50, 111, 112, 113, 212, 223—225, 228, 258, 259, 325

— freudismul — 36, 37, 209, 268, 276

— introspecționismul — 43, 46, 81—86, 112, 208, 219, 272, 302, 303, 322

— psihologia asociaționistă — 248—252, 275, 276

— psihologia funcțională; psihomorfologismul — 24, 220, 234—238, 250, 314, 330, 343—344, 345—362, 363

— psihologia gestaltistă — 26, 257

— psihologia tomistă — 35, 36, 37

Psihologie

— obiectul psihologiei — psihicul ca proces și ca activitate — 49—53, 57, 258—260, 284, 285, 286, 301—302, 304—305

— importanța (sarcinile) psihologiei — 7—8, 69, 231—232, 253, 256, 260—261, 262—263, 269, 271—272, 283—286, 301, 304, 362, 373, 374—375

— și fiziologia (teoria activității nervoase superioare); legile psihice și legile activității nervoase superioare — 4—5, 21, 69—71, 221—233, 252, 260—269, 283—284, 290—292, 376—380

Psihologism și antipsihologism — 57—68

Sentiment — 209, 307—308, 317, 327, 329

Senzație

— caracterizarea psihologică și cea gnoseologică a senzației; senzația și experiența senzorială — 13, 14, 41—44, 105, 118, 223—224, 261—262

— apariția senzației — 90—94, 121—122, 225, 244, 245—247, 262

— ca imagine și ca semnal — 90—94, 244—247, 261—262, 289—290
— și percepția — 90—95
— determinarea senzației; natura reflexă a senzației — 116—118, 121—122, 228, 239—247, 279—280, 289—290

Sinteză
— și analiza — 134, 135, 141—145, 150—152, 164, 165—166, 202—206, 253—259
— formele sintezei — 134, 143—145, 150, 165—168, 252—258

Teoria cunoașterii (gnoseologia)
— Teoria materialist-dialectică a cunoașterii — teoria materialist-dialectică a reflectării, particularitățile sale distinctive și deosebirea de *Bildtheorie*, de materialismul metafizic și de realismul reprezentativ — 13—14, 41—55, 85, 86—90, 116—118, 126—131, 164—165, 177—178, 186—189, 194—196, 207—210, 247, 254—255, 313—314, 378—381
— reflectarea ca proprietate generală a lumii materiale — 15—21, 378
— teoria reflectării și determinismul — 14—20, 38—41, 52, 231—232, 247, 378
— reflectarea ca proces și ca imagine — 12—14, 41, 42, 44—52; vezi de asemenea *Imagine*
— adevărul obiectiv — vezi *Adevăr*
— rolul practicii în procesul cunoașterii — 7—8, 12, 39, 66—67, 81, 88—90, 118, 121, 200—201, 272, 273, 375, 380—381
— monismul materialist în teoria reflectării — 9—21, 39—42, 46—52, 54, 69, 77, 88—90, 130—131, 247, 378, 379
— teoria reflectării și natura psihicului — 8—21, 41—53, 209, 214, 231—232, 247, 379—380; vezi de asemenea *Psihic*
— teoria reflectării și teoria reflexelor — 9—15, 19, 20, 39, 210—215, 219—221, 230—232, 247

Teoria reflectării — vezi *Teoria cunoașterii*

Teoria reflexelor sau *teoria caracterului reflex al psihicului* ori *al activității nervoase superioare*
— și principiul determinismului — 14, 15, 38—40, 210—215, 219—222, 230—233, 247
— și teoria reflectării — 9—16, 18—20, 38—40, 209—215, 219, 220, 230, 231, 232, 247
— psihicul ca activitate reflexă a creierului — 8—15, 39, 209—215, 218—221, 225—233, 238—253, 260—261, 262—263, 265—268, 379—380; vezi de asemenea *Psihic*
— teoria lui Secenov și Pavlov despre reflexe — 211—232, 288—290
— activitatea reflexă a creierului ca activitate analitico-sintetică — 210, 221, 229—231, 252, 253
— activitatea reflexă a creierului și localizarea funcțional-dinamică a activității psihice — 217—218, 234—238
— problema arcului reflex și activitatea reflexă — 239, 240, 245, 246, 249
— rolul „întăririi" și al reflexului de orientare în for-

marea imaginii — 217, 230, 240, 242—243, 244, 248—252
— concepția caracterului reflex al sensibilității, apariția senzației — 239—248, 340—341
— natura reflexă a gîndirii — 116—118, 228, 253—254
— natura reflexă a însușirilor psihice — 340—342

Voință
— ca reglare a conduitei, reglarea stimulatorie și cea efectorie — 313—317
— ca năzuință, dorință — 313—317
— ca însușire a persoanei — 313—317

BIBLIOTECA „GRIGORE LAZĂR" Bucureşti

CUPRINS

Pag.

Cuvîntul înainte al autorului la ediția romînească 5

Capitolul I *Despre locul psihicului în interdependența universală a fenomenelor lumii materiale. Contribuție la punerea problemei* 7

Capitolul II *Activitatea psihică și realitatea obiectivă. Problema cunoașterii* 41

1. Teoria reflectării 41
2. Despre psihic din punctul de vedere al caracterului său ideal 53
3. Despre psihic din punctul de vedere al caracterului său subiectiv 69
4. Procesul cunoașterii. Percepția ca formă de cunoaștere senzorială a lumii 88
5. Gîndirea ca formă de cunoaștere 130

Capitolul III *Activitatea psihică și creierul. Problema determinării fenomenelor psihice* 210

1. Teoria reflexelor 210
2. Activitatea psihică, activitate reflexă a creierului 234
3. Corelația psihicului și fiziologicului în activitatea reflexă a creierului 260
4. Determinarea fenomenelor psihice 268
5. Rolul fenomenelor psihice în determinarea conduitei 286

Capitolul IV *Activitatea psihică și însușirile psihice ale omului* 300

1. Despre activitatea psihică și conștiința omului . 300
   a) Procesul, activitatea, ca mod principal de existență a psihicului 300
   b) Procesele psihice și produsele psihice 307
   c) Procesele psihice și reglarea activității . . . 310
   d) Despre conștiință 321
2. Despre însușirile psihice și capacitățile omului . . 340
3. Despre om: problema persoanei în psihologie . . 363

Concluzii 376

Indice tematic 383

Biblioteca Centrală Universitară Bucureşti

Redactor resp. de carte: L. Damian.
Tehnoredactor: M. Damian.
Corector: Gh. Argint.

Dat la cules: 3. 09. 960. Bun de tipar: 21. 11. 960. Tiraj: 2500+145 exemplare. Hîrtie: semivelină de 65 gr/m². Format. 54×84/16. Coli editoriale: 23,16. Coli tipar: 24,500. A.: 00997/960. Pentru bibliotecile mari indicile de clasificare: 1M321. Pentru bibliotecie mici indicile de clasificare: 1M3.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică Oradea, str. Moscovei nr. 5, 6–8. – R.P.R.

Leg.

ERATĂ

Pag.	Rîndul	În loc de	Se va citi	Din vina
75	20 de sus	corelația	coloratia	Editurii
147	4 de jos	dacă	deci	Editurii

Sub = · ordine più
- ~~[illegible]~~ del ds si oppose lui
- approssimativo dell'at.

44
21

Prețul lei 10,50